

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andreja Breznik

Upravljanje arheološkega parka v RS

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andreja Breznik

Mentor: akad. red. prof. dr. Veljko Rus
Mentorica: doc. dr. Jelka Pirkovič

Upravljanje arheološkega parka v RS

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2012

**Bog,
preoblečen
v množico stvari,
se je igral
'kdo lovi',
te poljubil in rekel:
»Ti si ta –
resno mislim, ti se zares TA!«
(Hafis)**

Delo posvečam svojemu Tinetu.

ZAHVALA

Mentorjema akad. prof. dr. Veljku Rusu in doc. dr. Jelki Pirkovič za zaupanje, strokovno delo in več kot odlično mentorstvo.

Direktorici, direktorjem in vodjem preučevanih organizacij za zaupanje in posredovanje podatkov.

Spoštovanemu kolegu Roelandu P. Paardekooperju za nesebično strokovno pomoč.

Prejšnjemu direktorju Narodnega muzeja Slovenije prof. dr. Petru Kosu in sedanji direktorici mag. Barbari Ravnik za podporo pri raziskavi in da sta v mojem delu prepoznala pomen za slovensko arheologijo.

Moji družini za razumevanje in podporo.

Mojemu Tinetu za družbo na terenskih obhodih, debate in – za vizijo, ki je rodila več kot nalogo.

Moji dragi Sari, ki mi je pomagala spreminjati.

Dragi Tinki za jezikovni pregled in prijateljstvo.

Prijatelju Sašu za finančne pretvorbe.

In moji dragi Kiyi, ki je potrpežljivo čakala.

Raziskava je bila delno opravljena v okviru strateškega projekta "Arheološki parki severnega Jadrana" PARSJAd, ki je sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in proračuna Republike Slovenije.

Progetto strategico "Parco Archeologico dell'Alto Adriatico" - PARSJAd, finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

IZJAVA O AVTORSTVU doktorske disertacije

Podpisani/-a Andreja Breznik, z vpisno številko 21051054, sem avtor/-ica doktorske disertacije z naslovom: Upravljanje arheološkega parka v Republiki Sloveniji.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo - predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne - kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 5. 7. 2012

Podpis avtorja/ice:

Upravljanje arheološkega parka v RS

Povzetek

Arheološki park je eden od načinov predstavitve, ohranjanja in upravljanja z arheološkim najdiščem. Pojma arheološki park (ang. Archaeological Park, nem. Archaeologischer Park, it. Parco Archeologico, hrv. Arheološki park) ne zasledimo v nobenem mednarodnem dokumentu, prav tako ne v zakonodaji RS. Nasprotno pa se izraz množično pojavlja v strokovni literaturi in v imenih lokacij, kjer so na prostem (*sub divo*) predstavljene arheološke ostaline nepremičnega značaja, in sicer pretežno v Italiji, Nemčiji, Avstriji, na Hrvaškem, Madžarskem in v Sloveniji. V literaturi in praksi se za primerljiv tip prezentacije oziroma upravljanja uporabljajo še izrazi: muzej, arheološki muzej na prostem, muzej na prostem in *archaeological site museum*. Zato smo v disertaciji s primerjavo definicij drugih oblik prezentacije preučili upravičenost posebnega termina in postavili definicijo arheološkega parka. Arheološki park je območje, ki je arheološko zaščiteno, dopolnjeno z elementi krajinske arhitekture in urejeno za sprehode (ima parkovno ureditev), kjer so na prostem prezentirane arheološke ostaline *in situ*.

V poglavju definicij smo naredili tudi jasno distinkcijo med arheološkim parkom v ožjem pomenu besede in arheološkim parkom širšem pomenu besede. Za slednjega smo vpeljali izraz dejavnost arheološkega parka, ki pomeni posebno obliko izvajanja dejavnosti na arheološkem najdišču s strani organizacije. Definicijo smo izpeljali iz značilnih dejavnosti in ciljev organizacije. Dejavnost arheološkega parka je sodoben kulturnoturistični produkt, ki ga vodi organizacija. Njegov glavni namen je živa predstavitev preteklega življenja na arheološkem najdišču s pomočjo arheoloških ostalin, rekonstruiranih objektov in okolja, dopolnilnih prikazov in »živih« programov. Prikazi arheološke preteklosti temeljijo na predhodnih znanstvenih raziskavah. Sestavni del arheološkega parka je dopolnilna tržna dejavnost, kot so trgovine, gostišča, okrepčevalnice, nočitve, oddaja prostorov itn.

Dejavnost arheološkega parka pomeni transformacijo arheološkega najdišča v kompleks, prirejen za obiskovalce. Prepoznali smo posege v dediščino, ki povečujejo njeno izpostavljenost klimatskim, vegetacijskim in človeškim vplivom, hkrati pa tudi posege, ki so v kontekstu sodobne konservatorske doktrine v načelu ohranjanja drastični. Zato smo posege preučili v okvirih mednarodnih strokovnih priporočil in v okviru zakonodaje RS. Ugotovili smo, da dejavnost arheološkega parka sledi priporočilom. Govorimo o povečanju dostopnosti do dediščine in o revitalizaciji arheoloških ostalin in s tem o dodelitvi novih vlog, kot so izobraževalna, znanstvena in ekonomska. Posebno pozornost smo posvetili tudi rekonstrukcijam *in situ* in ugotovili njihovo upravičenost izjemoma in pod naslednjimi pogoji:

- poseg ne uniči originalne arheološke ostaline,
- rekonstrukcija temelji na znanstvenih raziskavah in se konča na točki, kjer se začne domneva,
- uporabljeni so reverzibilni materiali,
- rekonstruirani del je jasno prepoznaven glede na original,
- namen rekonstrukcije je izobraževanje, znanstveno raziskovanje in povečanje doživetja prostora.

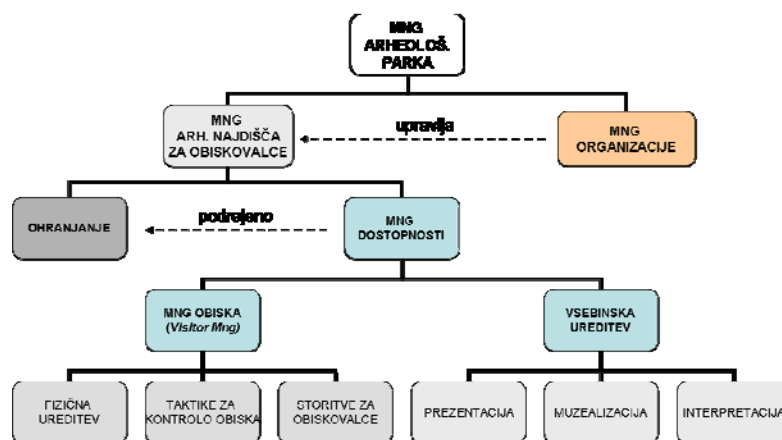
Upravljanje arheološkega parka smo preučili tudi v okvirih zakonodaje RS. Primerjava stanja na terenu in zakonodajnih določb je pokazala neko nedoslednost pri izvajanju nalog, ki jih predvideva zakon. Ugotovili smo, da so ključni dokumenti, ki naj bi urejali način upravljanja s spomenikom, vsebinsko nepopolni. V aktu o razglasitvi dediščine za spomenik manjkajo konkretne določbe o tem, kdo in kako naj upravlja s spomenikom. Ne glede na splošno zakonsko določbo, da je za upravljanje spomenika odgovoren lastnik ali organ, ki je izdal akt

o razglasitvi, stanje na terenu kaže, da odgovorni nalog ne opravljajo. Zato smo predlagali vsebinsko dopolnitev aktov o razglasitvi ter vzpostavitev mehanizmov, ki bodo lastnike v prihodnosti vzpodbudile k ustreznemu ravnanju z dediščino.

Zagotavljanje dostopnosti do dediščine terja vsebinske in fizične posege v dediščino. Pri tem smo iskali ravnotežje med ohranjanjem dediščine in povečevanjem razumevanja in udobja za obiskovalce. Ugotovili smo, da ko govorimo o ureditvi arheološkega najdišča kot fizične entitete, govorimo o managementu arheološkega vira. Ko govorimo o arheološkem parku, govorimo o managementu arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev in o managementu arheološke znamenitosti. Ko pa govorimo o aktivnostih, ki na najdišču potekajo z namenom povečanja dostopnosti, je za to potrebna organizacija, ki jih bo izvajala tako, da bo dosegala osnovni namen dediščine. Tako smo v teoriji razvili model za management arheološkega parka kot dediščinskega vira in model za management organizacije, ki upravlja z dediščino tega tipa. Ugotovili smo tudi, da management arheološke dediščine narekuje management organizacije, ki upravlja z najdiščem.

Pri managementu arheološkega parka je bistven razvoj managerske filozofije, iz katere izhajajo načela obravnave. Te lahko strnemo v dve glavni področji (Slika 0.1). Prvo je konservacija oziroma ohranjanje: katere značilnosti najdišča moramo zaščititi in kako bomo to zagotovili. Drugo področje je zagotavljanje dostopnosti: kakšni so načini varne dostopnosti ustreznemu številu obiskovalcev in kako bomo nazorno in nedvoumno predstavili glavne značilnosti. Management dostopnosti sestavljata management obiska in vsebinska ureditev najdišča. K prvemu sodijo fizična ureditev, taktike za nadzor obiska in storitve za obiskovalce. K drugemu sodijo prezentacija, muzealizacija in interpretacija.

Slika 0.1: Management arheološkega parka

Pri razvoju modela za management organizacije smo izhajali iz teorije splošnega managementa organizacij in iz teorije muzejskega managementa. Pri oblikovanju managementa organizacije smo uporabili Brysonov model strateškega načrtovanja ter Tavčarjev model politike organizacije. Oba modela sledita logiki strateškega načrtovanja: oblikovanje ciljev umeščata v logičen odnos do poslanstva in vizije ter predvidevata sestavine strategije (dejavnosti, urejenost in sredstva), ki so potrebne za doseg cilja. V teoriji smo podrobno razdelali naštet elemente, značilne za organizacijo, ki izvaja dejavnost arheološkega parka.

V zadnjem poglavju teoretičnega dela smo preučili mogoče organizacijske oblike za izvajanje dejavnosti arheološkega parka glede na pravni status. Arheološki park glede na naravo svoje dejavnosti in zakonodajni okvir dopušča različne oblike. Ohranjanje dediščine in izobraževanje sta dejavnosti nepridobitne narave, medtem ko turistična dejavnost sodi med

gospodarske panoge in je pridobitne narave. Zato smo uvodoma preučili splošne značilnosti, ki veljajo za osebe zasebnega in javnega prava, in značilnosti, ki veljajo za pridobitne in nepridobitne dejavnosti. Preučili smo tudi možnosti za izvajanje dejavnosti arheološkega parka v obliki javne službe. Glede na primerljive podatke s področja slovenskih muzejev smo na podlagi strukture prihodkov domnevali, da izvajanje dejavnosti arheološkega parka za zasebne gospodarske subjekte ni zanimivo.

V empiričnem delu disertacije smo se osredotočili na dva cilja. Prvi je bil popis prezentiranih arheoloških najdišč na prostem na teritoriju Republike Slovenije¹ (glej Prilogo B) in njihovo ovrednotenje za razvoj arheološkega parka in kasneje dejavnosti. Drugi cilj je bil preučiti naravo dejavnosti arheološkega parka z vidika organizacije.

Trenutno stanje na terenu je obstoj določene kvote arheoloških prezentiranih najdišč na prostem na ozemlju RS, ki so zaradi specifičnega konservatorskega posega pod udarom klimatskih, vegetacijskih in človeških dejavnikov. V katalog smo uvrstili 44 lokacij. Pri izdelavi kataloga so nas zanimali osnovni podatki o najdišču in njegove lastnosti, ki so za nas pomembni za ovrednotenje potenciala za razvoj dejavnosti arheološkega parka.

Za ovrednotenje smo razvili orodje, pri katerem smo upoštevali štiri kriterije: obseg prezentirane enote, razpoložljive površine, dostop do najdišča in geografska lokacija. Najvišja ocena je bila 3, najnižja pa 1. Povprečna ocena kriterijev je ocena potenciala za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka, kot prikazuje tabela (Tabela 0.1).

Tabela 0.1: Izračun potenciala lokacije za razvoj dejavnosti arheološkega parka

OVREDNOTENJE				
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
(ocena od 1 do 3)	a	b	c	d
Potencial za razvoj AP	$(a + b + c + d) / 4$			

Ugotovili smo, da sta ključna kriterija za ovrednotenje potenciala obseg arheološke prezentacije in razpoložljivost okoliških površin, medtem ko fizična dostopnosti in geografska lega pomenita dodano vrednost. Za ovrednotenje potenciala za razvoj arheološkega parka smo tako kot neustrezne ocenili vse tiste lokacije, ki so se v prvih dveh kategorijah uvrstile v najnižji razred. Takšnih primerov je v Sloveniji skupno 16. Prav tako smo kot neustrezne ocenili lokacije, katerih obseg razpoložljivih površin meri manj kot 1 ha, saj taka površina ne zadostuje za izgradnjo potrebne infrastrukture. Teh je skupno 10, vse, z izjemo ene pa se nahajajo v urbanem okolju, zato je ta ocena razumljiva.

Z najvišjo oceno, to je 3, sta bili prepoznani 2 (4,45 %) lokaciji, to sta Maribor in Dolenjske Toplice. Ob tem poudarimo, da bi obe lokaciji terjali korenite vsebinske in fizične posege, če bi želeli vzpostaviti dejavnost arheološkega parka. Z oceno 2,75 je bilo ocenjenih skupno 9 (20,45 %) lokacij, z oceno 2,5 pa je bilo ovrednotenih 8 (18,18 %) lokacij. Podrobnejši pogled posameznih lokacij je pokazal različne pomanjkljivosti, ki jih lahko izboljšamo z vsebinskimi posegi, razen v primeru, ko govorimo o geografskih danostih.

¹ Gre za spomenike, ki bi jih lahko – vsaj nekatere – po definiciji ob vsebinskih dopolnitvah pogojno že uvrstili v kategorijo arheološki park v ožjem pomenu besede.

Analiza je tudi pokazala, da končnega vrednotenja ne smemo gledati absolutno, temveč da vsaka lokacija zahteva svojo obravnavo, čeravno pristop, ki smo ga razvili, ponuja uporabno orodje za vrednotenje.

V dveh primerih arheoloških parkov v Sloveniji govorimo o že vzpostavljeni dejavnosti, ki jo vodi organizacija. To sta Rimska nekropola v Šempetru v Savinjski dolini in Simonov zaliv v Izoli. Stopnja razvitosti dejavnosti je v primerjavi z idealnim modelom ter v primerjavi s tujimi primeri skromna. Za kontrolni primer smo preučili tudi organizacijo Muzej na prostem Rogatec, ki je potrdila zaključke raziskave tujih primerov.

V drugem delu raziskave smo po metodi študije primera preučili 3 omenjene domače in 7 tujih organizacij, ki izvajajo dejavnost arheološkega parka. Zanimali so nas različni vidiki problematike, kot so narava dejavnosti, način upravljanja z arheoloških najdiščem za potrebe obiskovalcev in urejenost organizacije. Glavno raziskovalno vprašanje je bilo, pod kakšnimi pogoji lahko organizacija, ki opravlja dejavnost arheološkega parka, deluje na trgu. Kakšne so torej zakonitosti dejavnosti, ki združuje naloge varovanja dediščine in njenega trženja, ki torej združuje dejavnosti nepridobitne in pridobitne narave? Kakšno je ravnotežje med ohranjanjem dediščine in njeno (turistično) uporabo? Iz tega vprašanja smo oblikovali 5 hipotez.

Podatki, ki smo jih zbirali, so kvalitativne in kvantitativne narave. Na izbor preučevanega vzorca so vplivali različni dejavniki. Zaradi potrebe po strukturiranosti dobljenih podatkov in njihove primerljivosti med preučevanimi organizacijami smo oblikovali vprašalnik (Priloga C).

Raziskava tujih primerov je pokazala predvsem eno značilnost, ki po našem mnenju izstopa. Dejavnost arheološkega parka je po svoji naravi nepridobitna dejavnost, ki lahko deluje s pomočjo javnih subvencij, ima pa pomembne učinke na lokalno ekonomijo. Raziskava je pokazala, da so arheološki parki pomembni promotorji regije in pomemben delodajalec, pomembni so tudi posredni prihodki od dejavnosti.

Raziskava je pokazala še eno značilnost arheoloških parkov v primerjavi z delovanjem tradicionalnih muzejev, to je večja ekonomska učinkovitost prvih. Primerjava strukture prihodkov je pokazala, da arheološki parki v povprečju sami ustvarijo 40–50 % prihodkov, medtem ko se delež lastnih prihodkov v tradicionalnih muzejih giblje med 20 % in 30 %. V tem pogledu so uspešnejše osebe zasebnega prava.

Raziskava je poleg naštetega dala še naslednje rezultate:

- V oblikovnem smislu smo prepoznali dva tlorisna pristopa, ki smo ju poimenovali zgoščen in sproščen. V primeru slednjega so dodana vrednost naravne danosti prostora in rekreacijska dejavnost.
- Prostorska analiza kompleksov je pokazala, da obseg arheološke ostaline v nekaterih primerih zavzema manj kot 10 % vse površine, kar govori o možnosti vzpostavitve dejavnosti tudi tam, kjer je obseg arheoloških ostalin skromen.
- Raziskava tujih in domačih primerov je pokazala, da sta bili ustanovitev in z njo povezana začetna investicija v večini primerov bistveno ali v celoti podprti od države ali lokalne skupnosti. Podpora javnih subjektov se nam zdi razumna zaradi širših učinkov na lokalno ekonomijo.
- V vseh primerih se je pokazal večfazni razvoj kompleksov in dejavnosti: organizacije so se večale postopno z razvojem programov, z dopolnjevanjem arheoloških prikazov, z dograjevanjem dopolnilne infrastrukture in z večanjem števila zaposlenih.
- Raziskava je tudi pokazala, da imajo organizacije različno razvejane in razvite programe, odvisno od trenutnih finančnih in prostorskih zmožnosti, vse pa imajo vzpostavljene vse štiri vrste dejavnosti. Analiza dejavnosti je pokazala, da je

arheološki park sodoben kulturnoturistični produkt, primerljiv z drugo komercialno ponudbo, pri čemer pa je njegova konkurenčna prednost ta, da prikazi niso fiktivni, temveč temeljijo na znanstvenih dognanjih. To kaže na posebno mesto, ki ga v organizaciji zaseda znanstveno-raziskovalna dejavnost.

- Analiza strukture prihodkov je pokazala večji delež lastnih sredstev s strani oseb zasebnega prava in manjši s strani javnega prava. To je glede na razlike v položaju na trgu razumljivo, iz česar sledi, da so zasebne organizacije ekonomsko bolj učinkovite.
- V raziskavi smo prepoznali dve poglobilni značilnosti, ki vplivata na kadrovske strukture, organizacijo dela, vrsto zaposlitve in kompetence zaposlenih: to sta na poletno sezono vezan odpiralni čas in paleta raznolikih živih programov, ki se izvajajo občasno. Raziskava je pokazala model fleksibilnega podjetja kot najpogostejšo obliko kadrovske strukture, kar so nekateri intervjuvanci izpostavili kot najranljivejše področje organizacij.

Rezultati nam omogočajo naslednjo aplikacijo na domačih primerih. Kot je pokazala raziskava, je za ustanovitev takšne dejavnosti potrebna lokalna pobuda, bodisi s strani strokovnih institucij, civilne iniciative ali drugih pravnih oseb. Ključno pri tem pa je, da lokalne in državne oblasti prepoznajo pomen te pobude in projekt podprejo. To dokazujejo vsi primeri pri nas in večina tujih. Menimo, da mora biti takšen projekt prepoznan kot projekt v nacionalnem interesu, ki se zaveda vseh naštetih učinkov. Predpogoj za podporo takšnim projektom pa so predhodno ovrednotenje potenciala lokacije, študija izvedljivosti in natančen poslovni načrt, ki bo opravičil vložek investicije.

Primerjava organizacijskih in pravno-statusnih oblik je pokazala različne možnosti za upravljanje arheološkega parka. Narava dejavnosti združuje specifična strokovna znanja s področij pridobitne in nepridobitne dejavnosti, ki sta enakovredno pomembni. Glede na strukturo prihodkov domnevamo, da izvajanje dejavnosti arheološkega parka za zasebne gospodarske subjekte ni zanimivo oziroma je verjetnost interesa za upravljanje večja v razviti fazi produkta, ko so stroški investicije že poplačani in je prepoznavnost produkta na trgu velika. Vendar pa ni namen, da se za uspešno ohranjanje dediščine takšna območja poddržavijo in upravljanje *a priori* prevzamejo javne institucije, saj je skrb za ohranjanje dediščine pravzaprav stvar vseh, zlasti pa lastnikov dediščine. Želja je torej, da zavest o pomenu dediščine in podjetni način upravljanja postaneta splošna zavest prebivalstva.

Ključne besede: arheološki park, muzej, management arheološke dediščine, management organizacij, popularizacija.

Management of archaeological park in the Republic of Slovenia

Abstract

An archaeological park is one of the modes of presentation, preservation and management of an archaeological site. The term of an archaeological park (*Slov.* arheološki park, *Ger.* Archäologischer Park, *Ita.* Parco Archeologico, *Cro.* Arheološki park) is not observed in any international document, nor the legislation of the Republic of Slovenia. By contrast, the term massively appears in the scientific literature and in names of the locations where archaeological remains, immovable in nature, are presented in the open (*sub divo*), mainly on the territory of Italy, Germany, Austria, Croatia, Hungary and Slovenia, as well as in the U.S.A. For a comparable presentation and management following terms are used in the literature and practice: a museum, an archaeological open air museum, open air museum and *archaeological site museum*. In the thesis we have therefore, examined the eligibility of a specific term and have shaped a definition of an archaeological park by comparing the definitions of other forms of presentations. Archaeological park is an area that is protected archaeologically, complemented by the elements of landscape architecture and arranged for walks (it has got the disposition of a park), where the archaeological remains are presented *in situ*.

In the definitions section, we have made a clear distinction between the archaeological park in a narrow sense and archaeological park in a broader sense. For the latter, we have introduced the term archaeological park activity, which means a particular form of implementation of activities in an archaeological site by an organization. The definition has been derived from the specific activities and aims of the organization. Activity in an archaeological park is a modern cultural tourism product, led by the organization. Vivid demonstration of past life on an archaeological site is the main purpose, achieved with the help of archaeological remains, reconstructed buildings and the environment, additional impressions and "live" programs. The impressions of the archaeological history are based on previous scientific research. An integral part of archaeological parks is complementary commercial activity such as shops, inns, bars, accommodation, rental of sites, etc.

Activity in an archaeological park represents a transformation of the archaeological site into a complex, designed for visitors. We have identified interventions in the heritage that increase its vulnerability to climate, vegetation and human influence, but also interventions which are in the principle of conservation rather dramatic in the context of modern conservation doctrine. Therefore, we have examined these interventions in frames of international expert recommendations and under the legislation of the Republic of Slovenia. We have found that the archaeological park activity is in concord with the recommendations. We are dealing with the improvement of accessibility to heritage and the revitalization of archaeological remains, and along with this, granting of new features, such as educational, scientific and economic. Particular attention has also been drawn to the reconstructions *in situ* and we have determined their eligibility as exceptional under the following conditions:

- a reconstruction does not destroy the original archaeological remain,
- a reconstruction is based on scientific research and ends at the point where it becomes a supposition
- materials used are reversible
- in comparison to the original the reconstructed part is clearly recognizable
- the purpose of reconstruction is education, scientific research and the increase of the experience of the area

We have also examined the management of the archaeological park in frames of the legislation of the Republic of Slovenia. A comparison of the actual situation and the legislative provisions showed a certain inconsistency in the implementation of the tasks, prescribed by the law. We have found that the key documents, that should govern the management of the monument are in the content incomplete. The act of declaring a heritage a monument lacks specific provisions on who and how to manage the monument. Notwithstanding the general statutory provision, under which the responsible manager of the monument is the owner or the authority that issued the act of declaring, the state of affairs in the field show those responsible do not perform these duties. We have therefore proposed an amendment to the act of declaring and the establishment of mechanisms that will in the future encourage the owners to take appropriate action in the management of the heritage.

Ensuring the access to heritage requires an intervention on the heritage itself, that is in content and physically. In doing so we have been looking for a balance between preservation of heritage and promoting new learning experiences and comfort of visitors. We have found that when talking about the management of the archaeological site as a physical entity we intend the management of the archaeological resource. Furthermore, when we are talking about the archaeological park, we intend the management of the archaeological site according to the needs of visitors and the management of the archaeological site itself. When it comes to the activities that take place at the site in order to increase accessibility, these require an organization which will implement these activities in such a way that the basic purpose of the heritage is achieved. Thus we have in theory developed a management model for the archaeological park as a heritage resource and a management model for the organization, which manages the heritage of this type. We have also found that the management of an archaeological heritage requires the management of the organization, that manages the site.

An important aspect of the management of an archaeological park is the development of managerial philosophy, from which the principles of the site organization arise. These principles can be categorised into two main areas. The first is conservation or preservation: which characteristics of the site should be safeguarded, and how we can ensure this. The second area is ensuring accessibility: what are the ways to secure accessibility for an adequate number of visitors and how to clearly and unambiguously present the main features. Accessibility management is composed of the visitor management and its content arrangement. The first contains its physical arrangement (it is the subject of conservation standards), tactics to control the visits, and visitor services. The second contains the presentation, musealization, and interpretation.

Deriving from the theory of general organization management and the theory of museum management, we have developed the model for the organization management of an archaeological park. We have used Bryson's model for strategic planning and Tavčar's model for organization policy to design the organization management of this type. Both models follow the logic of strategic planning, that put (short term) goals into a logical relationship to the objectives of the organization, vision and mission, and both provide strategic components (activities, organization and resources) needed to achieve the goals and objectives. In the theoretical part we have in detail elaborated already above mentioned elements that are characteristic of the organization, which performs the activity in an archaeological park.

In the last chapter of the theoretical part we have researched the possible organizational forms for the implementation of activities in the archaeological park regarding the legal status. According to its nature the archaeological park allows various forms of activities and legal framework. Activities of heritage conservation and education are non-profit in nature, while the tourist industry is one of the branches of economics and profit in nature. Therefore, we initially examined the general characteristics that apply to private- and public

organizations, and the characteristics that apply to profit and non-profit activities. We have considered the possibilities for the implementation of an archaeological park in the form of public service. Given the comparable data on the Slovenian museums, based on the structure of revenues, we have concluded that the activities of an archaeological park are not interesting for private profit entities.

In the empirical part of this thesis, we have focused on two aims. The first was to create an inventory of monuments on the territory of the Republic of Slovenia² (see Annex B) and their evaluation for development of the archaeological park. The second aim was to examine the nature of activities of archaeological park in terms of its organization.

In the Republic of Slovenia the current situation in the field is a certain quota of monuments, which are due to specific conservation intervention exposed to climate, vegetation and human factors. In accordance with the definition of the archaeological park in narrow sense of the word we have included 44 locations in the catalogue. In compiling the catalogue we have been interested in basic information about the site and archaeological features of the park, which are important for evaluation of the developmental potential of an archaeological park activity.

Appropriate tools have been developed for the evaluation, four criteria have been taken into account: the extent of the presented unit, available area, access to the site and geographical location. The maximum score is 3, the lowest is 1. An average assessment of the criteria gave an estimation of the developmental potential the site for archaeological park activity, as shown in the table.

We have found that the key criteria for evaluating the potential of the sites are the extent of the archaeological presentations and the availability of the adjacent areas, while the physical access and the geographical location provide added value. To evaluate the developmental potential of archaeological parks we have assessed as inadequate all those locations that were classified as lowest in the category of the extent of the archaeological presentation, or of the extent of the adjacent areas. There are 16 (sixteen) of such examples in Slovenia. We have also evaluated as unsuitable all those locations, which are by extent of the available surface smaller than 1 (one) ha (hectare), as this area is insufficient for the necessary infrastructure. There are 10 (ten) of these, and all, except one, are located in urban areas, so this is a reasonable estimation.

Two locations (4.45 %) were assessed as the highest, with the score 3, namely Maribor and Dolenjske Toplice. At the same time, we need to emphasize that both locations demanded a radical content and physical interventions if one would like to establish the archaeological park activity. A total of 9 (20.45 %) locations have been given a score 2.75, and a score 2.5 has been given to 8 (18.18 %) of them. A more detailed view of individual locations has shown various insufficiencies, which could be improved in content, except in cases where there are some geographical specifics.

The analysis has also shown that the final evaluation should be seen not as absolute, as each location requires its individual treatment, although the approach we have developed provides a useful tool for evaluating them in general.

Two cases of archaeological parks in Slovenia already established the activities and are led by an organization. These are the Roman necropolis in Šempeter in Savinjska dolina and Simonov zaliv in Izola. The level of their activity development is modest in comparison to the ideal model and foreign examples. We have also examined a case study of the organization of

² Some of them could be already placed into the category of the archaeological park in the narrow sense of the term.

the Open air museum Rogatec, results, which have confirmed the conclusions of the research done on foreign examples.

Following the method of case study we have in our research examined 3 (three) domestic and 7 (seven) foreign organizations that are performing the archaeological park activity. We have been interested in different aspects of the problem, like the nature of the activities in an archaeological park, the management of archaeological sites in meeting the needs of visitors and the arrangement of the organization, which operates the site. The main research question has been, under what conditions can an organization that operates the archaeological park, sustain in the market. What are thus the principles of the organization, which combines the protection of heritage and its marketing, and therefore, combines activities non-profit and commercial in nature? What is the balance between preserving the heritage and its (touristic) use?

We have collected data, which are qualitative and quantitative in nature. A sample study was influenced by various factors. Given the need to structure the obtained data and the comparability of organizations studied, we have designed a questionnaire (see Annex Č).

In our opinion, the study of foreign examples of organizations, engaged in the activity in an archaeological park, has mainly shown one feature that stands out. The archaeological park activity is by nature non-profitable, that can be operated through public subsidies, which furthermore has important effects on the local economy. The research has shown that the archaeological parks are significant promoters of their region and a major employer, and indirect revenues from operations are just as equally important.

Compared to the operation of traditional museums the survey has shown an additional feature in the archaeological park, namely, greater economic efficiency of the latter. The comparison of the structure of revenues has shown that the archaeological parks themselves generate, on average, 40-50 % of revenue, while the share of revenues from traditional museums varies between 20 % and 30 %. In this respect, persons in private law are more successful.

Apart from the listed results, the survey has also given the following additional results:

- According to form, we have identified two approaches to designing layouts of complexes, which we call dense and loose. In the case of the latter the added value are the natural resources of site and recreational activity.
- Spatial analysis of complexes has shown that the extent of archaeological remains in some cases takes less than 10 % of all surfaces, which speaks of the possibility of setting up activities in places where the extent of archaeological remains is modest.
- The study of examples at home and abroad has shown that the foundation, and with it associated initial investment in most cases was substantially or fully supported by the state or local community (i.e. public funds). Due to the wider effects on the local economy the support by public entities of the country is reasonable.
- In all cases the research has shown a multi-phase development of the complexes and activities: organizations were built up gradually jointly with the development of programmes, with updating of archaeological impressions, with upgrading the additional infrastructure, and with increasing the number of employees.
- The research has shown that the organizations have developed in various ways and have diversified programmes, all depending on the current financial and spatial abilities, however all have established all four types of activities. The analysis of the activities has shown that the archaeological park is a modern cultural and tourist product, comparable to other commercial services and activities, but their competitive advantage are non-fictional impressions, based on real scientific evidence. This reflects the special position of the scientific research for an organization.

- The analysis of the structure of revenues has shown a greater proportion of funds by private persons and less by public law. That is understandable, given the different positions in the market, and that means the private organizations are economically more efficient.
- Two main characteristics which affect the structure of staffing, organization of work, type of employment and the competence of employees have been identified in our research: one is bound to the summer season opening hours and the other is the diversity of live programmes that are carried out periodically. The research has shown that a flexible business model is the most frequent form of staffing, with was by some identified as the most vulnerable sector of organizations.

The results have allowed us to make the following reference to domestic cases. The research has shown that the establishment of these types of activities requires a local initiative, either by professional institutions, civil initiatives or any other legal entities. It is essential that local and state authorities recognize the importance of this initiative and support the project. This is evidenced by all the examples in our country, and by most abroad. We believe that such a project must be identified as a project of national interest, which is aware of all these effects. The prerequisites to support such projects are a preliminary evaluation of the potential of the site, a detailed feasibility study and a business plan that will justify the investment.

A comparison of organizational and legal status forms has shown different options of managing the archaeological park. The nature of its activities combines specific expertise in profit and non-profit activities, which are equally important. Given the structure of revenues, we assume, that the implementation of activities in an archaeological park is not interesting for private entities, or it is more likely to raise their interest in operating it in a more developed stage of the product, when the investment costs were already repaid, and the product has gained high visibility on the market. However, for successful conservation of heritage it is not intended to nationalize such areas, and public institutions *a priori* assume its management, since the concern in preservation of heritage is in principle a matter of all, especially the owners of heritage. Therefore it is desirable to raise the awareness of the importance of heritage and entrepreneurial approach to the management, so that it becomes a common awareness of the population.

Keywords: archaeological park, museum, archaeological heritage management, organization management, popularization.

KRATICE

AP – Arheološki park
APC – Archäologischer Park Carnuntum
AEOM – Association of European Open Air Museums
AMC – Archäologisches Museum Carnuntinum
EŠD – Evidenčna številka dediščine
IDS – Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRS Koper Univerze na Primorskem
MNG – Management
MNP – Muzej na prostem
MNP Rogatec – Muzej na prostem Rogatec
NPK 2008–2011 – Nacionalni program za kulturo 2008–2011
pZJNS – predlog Zakona o negospodarskih javnih službah
Register – Register nepremične kulturne dediščine RS
RNKD – Register nepremične kulturne dediščine RS
SURŠ – Statistični urad Republike Slovenije
TD Šempeter – Turistično društvo Šempeter
ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine RS

OKRAJŠAVE ZA MEDNARODNE DOKUMENTE

Beneška listina – Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij / *International charter for the conservation and restoration of monument and sites*. Benetke, 1964, ICOMOS.

Burrska listina – Listina iz Burra – Listina avstralskega ICOMOS-a za ohranjanje prostorov s kulturnim pomenom / *Burra Charter. The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance*. Burra, 1999, ICOMOS – Avstralski nacionalni odbor.

Faro konvencija – Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (MOKVKDD). Ur. l. RS 22/2008. / *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, 2005, Svet Evrope – Council of Europe.

Ename listina – ICOMOS-ova listina za interpretacijo in prezentacijo najdišč s kulturno dediščino / *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. Quebec, 2008, ICOMOS.

Lausanska listina – Listina o varovanju in upravljanju arheološke dediščine / *Charter for the protection and management of the archaeological heritage*. Lausanne, 1990, ICOMOS – generalni zbor ICOMOS-a.

Malteška konvencija - Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene) (MEKVAD). Ur. l. RS MP 7/99. / *The European Convention on protection of archaeological heritage (revised)*. La Valetta, 1992, Svet Evrope – Council of Europe.

Veronska listina – Veronska listina o uporabi antičnih območij za uprizoritvene dejavnosti / *Verona Charter on the Use of Ancient Places of Performance*. Verona, 1997, Svet Evrope – Council of Europe.

KAZALO

1	UVOD	19
1.1	OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA	19
1.2	IZVIRNI PRISPEVEK DISERTACIJE	21
1.3	CILJI RAZISKAVE	24
1.4	HIPOTEZE	26
1.5	METODA DELA	32
<u>I. TEORETSKI DEL</u>		
2	NORMATIVNI OKVIRI	33
2.1	DEFINICIJE	33
2.1.1	ARHEOLOŠKI PARK	33
2.1.2	DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA IN ORGANIZACIJA	42
2.2	PRAVNI OKVIRI	45
2.2.1	ZAKONODAJA RS	47
2.2.2	MEDNARODNE KONVENCIJE IN PRIPOROČILA	60
3	MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE IN ARHEOLOŠKEGA PARKA	69
3.1	MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE	69
3.2	MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA NOVE ČASE	75
3.2.1	MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA TURISTIČNO UPORABO: PRILOŽNOSTI IN OMEJITVE	76
3.3	MANAGEMENT ARHEOLOŠKEGA PARKA	79
3.3.1	KONSERVATORSKI STANDARDI	81
3.3.2	MANAGEMENT OBISKA	84
3.3.3	PREZENTACIJA, MUZEALIZACIJA, INTERPRETACIJA	87
3.4	NAČRT UPRAVLJANJA	93
4	MANAGEMENT ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK	101
4.1	DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA	101
4.2	MANAGEMENT ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK	105
4.2.1	POS LANSTVO	108
4.2.2	VIZIJA	112
4.2.3	FUNKCIJE	117
4.2.4	PROGRAMI	119
4.2.5	UREJENOST ORGANIZACIJE	122
4.2.6	SREDSTVA	125
4.3	KRITERIJI USPEŠNOSTI	135
4.3.1	KRITERIJI USPEŠNOSTI ZA DEJAVNOST ARHEOLOŠKI PARK	137
5	MOGOČE ORGANIZACIJSKE OBLIKE ZA ARHEOLOŠKI PARK	139
5.1	SPLOŠNI DISKURZ: PRIDOBITNO, NEPRIDOBITNO, JAVNO, ZASEBNO, JAVNO-ZASEBNO	139
5.2	JAVNA SLUŽBA IN OSEBE JAVNEGA PRAVA	143
5.2.1	JAVNI ZAVOD	144
5.2.2	ENOTA V OKVIRU ZAVODA ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE	151
5.2.3	ENOTA V OKVIRU MUZEJA	152

5. 2. 4 REŽIJSKI OBRAT ZNOTRAJ ORGANA JAVNE UPRAVE	153
5. 3 UPRAVLJANJE ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK S STRANI ZASEBNEGA SEKTORJA	155
5. 3. 1 ZASEBNE NEPRIDOBITNE ORGANIZACIJE	157
5.3.1.1 ZASEBNI ZAVOD IN DRUŠTVO	157
5.3.1.2 ZADRUGA	160
5.3.1.3 SOCIALNO PODJETJE (SO. P.)	161
5. 3. 2 ZASEBNE PRIDOBITNE ORGANIZACIJE	163
5.3.2.1 PODJETNIK	164
5.3.2.2 DRUŽBA Z OMEJENO ODGOVORNOSTJO (D. O. O.)	164
5.3.2.3 DRUŽBA Z NEOMEJENO ODGOVORNOSTJO (D. N. O.)	165

II. EMPIRIČNI DEL

6 ORIS IN ANALIZA UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV V RS	167
6. 1 ARHEOLOŠKI PARKI V RS	167
6. 1. 1 METODA RAZISKAVE IN VREDNOTENJA	167
6. 1. 2 KATALOG PREZENTIRANIH ARHEOLOŠKIH NAJDIŠČ NA PROSTEM V RS (GLEJ PRILOGO B)	174
6. 2 ANALIZA UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV IN PREZENTIRANIH NAJDIŠČ V RS	177
6. 2. 1 ANALIZA STANJA	177
6. 2. 2 OVREDNOTENJE POTENCIALA ZA RAZVOJ ARHEOLOŠKEGA PARKA	180
6. 2. 3 KLASIFIKACIJA OBLIKOVNIH PRISTOPOV ARHEOLOŠKIH PREZENTACIJ	185
6. 3 NEKATERI PRIMERI UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV V SLOVENIJI	187
6. 3. 1 ANTIČNA NEKROPOLA ŠEMPETER	187
6. 3. 2 ARHEOLOŠKI PARK SIMONOV ZALIV IZOLA	193
6. 4 PRIMER UPRAVLJANJA Z NEARHEOLOŠKO DEDIŠČINO V SLOVENIJI	197
6.4.1 MUZEJ NA PROSTEM ROGATEC	197
7 RAZISKAVA TUJIH PROJEKTOV ZA PRIMER DEJAVNOSTI ARHEOLOŠKEGA PARKA	203
7. 1 METODA RAZISKAVE	203
7. 1. 1 VZORČENJE – KRITERIJI IZBORA PREUČEVANEGA VZORCA	204
7. 1. 2 TEHNIKE ZBIRANJA PODATKOV	208
7. 1. 3 TRIANGULACIJA	210
7. 1. 4 OMEJITVE RAZISKAVE	210
7. 2 PREDSTAVITEV TUJIH PROJEKTOV	213
7. 2. 1 ARHEOLOŠKI PARK »ANDAUTONIJA« (HRVAŠKA)	213
7. 2. 2 CIUTADELA IBÈRICA DE CALAFELL (ŠPANIJA)	217
7. 2. 3 KELTENWELT FREILICHTMUSEUM FRÖG ROSEGG (AVSTRIJA)	221
7. 2. 4 RÉGÉSZETI PARK SZÁCHALOMBATTA (MADŽARSKA)	226
7. 2. 5 SAGNLANDET LEJRE (DANSKA)	230
7. 2. 6 EKETORP (ŠVEDSKA)	235
7. 2. 7 ARCHAEOLOGISCHER PARK CARNUNTUM (AVSTRIJA)	240
8 REZULTATI	247
8. 1 PREVERJANJE HIPOTEZ	247
8. 2 SKUPNE UGOTOVITVE IN PREDLOG UPRAVLJAVSKEGA MODELA ZA DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA V RS	261
8. 2. 1 PROSTORSKI IN VSEBINSKI KONTEKST	261
8. 2. 2 USTANOVITEV ARHEOLOŠKEGA PARKA	262
8. 2. 3 RAZVOJ ARHEOLOŠKEGA PARKA	263
8. 2. 4 PROGRAMI IN DEJAVNOSTI	263
8. 2. 5 ORGANIZACIJA	265

8. 2. 6 PREDLOG UPRAVLJANJA ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK V RS	268
8. 2. 7 KADROVSKA STRUKTURA	268
9 DISKUSIJA	273
10 SKLEP	277
11 LITERATURA	283
PRILOGA A: SEZNAM MEDNARODNIH DOKUMENTOV S POVZETKI	301
PRILOGA B: KATALOG PREZENTIRANIH ARHEOLOŠKIH NAJDIŠČ NA PROSTEM V RS	309
PRILOGA C: PRETVORBA VALUT V EVRO ZA LETO 2010	351
PRILOGA Č: VPRAŠALNIK	353

1 UVOD

1.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Kulturna dediščina nosi v sebi več pomenov in vrednot. Te so umetniška, kulturno-zgodovinska, estetska, izobraževalna, dokumentacijska ter ekonomska (Guštin 2001, 23–25; Pretnice 2005, 243). V raziskavi se bomo osredotočili na zadnjo, in sicer na možnosti uporabe kulturne dediščine, konkretnije prezentiranih arheoloških najdišč na prostem, v obliki turističnega produkta in ponudbe za prosti čas. Ena od možnosti takšne uporabe se nam ponuja v obliki dejavnosti arheološkega parka ali muzeja na prostem (dejavnosti sta primerljivi, razlika med eno in drugo obliko je v poziciji spomenika), pri čemer govorimo o obliki organizirane dejavnosti oziroma organizaciji.

Ko govorimo o takšni uporabi in managementu, nas zanima predvsem dvoje. Glavnega pomena sta ohranjanje spomenika in njegova ustrezna prezentacija – med drugim strokovno korekten prikaz, ohranitev spomeniške funkcije ter zagotovitev njegovega ustreznega položaja v okolju –, kar sledi spomeniškovarstvenim načelom. Po drugi strani nas zanimajo ustrezna prezentacija in interpretacija spomenika, zagotovitev dostopnosti v najširšem pomenu³ in tiste dopolnilne vsebine, ki bodo obogatile izkušnje obiskovalca in spomenik oblikovale v turistično znamenitost. Slednje vodi k doseganju enega od ciljev prezentiranega spomenika, to je njegova vključitev v javno življenje. In nenazadnje nas k novi obliki managementa arheološke dediščine vzpodbuja tudi dejstvo, da se kulturni turizem po ocenah svetovne turistične organizacije kaže kot najbolj perspektivna gospodarska zvrst prihodnosti (Lebe 2001, 158–159). Namen raziskave je preučiti omenjene zahteve in predlagati model upravljanja, ki bo upošteval to ravnotežje.

V empiričnem delu disertacije smo se osredotočili na dva cilja. Prvi je bil popis prezentiranih arheoloških najdišč na prostem na teritoriju Republike Slovenije⁴ (glej Prilogo B) in njihovo ovrednotenje za razvoj arheološkega parka in kasneje dejavnosti. Drugi cilj je bil preučiti naravo dejavnosti arheološkega parka z vidika organizacije.

³ V mislih imamo dostopnost (ang. access) v najširšem pomenu te besede, ki torej pomeni oblikovanje muzejske ali druge ponudbe po meri uporabnika, kot so dostopnost do informacij, razumljivost, zanimivost, odpiralni čas, fizična dostopnost itn. (prim. npr. Železnik 2008, 109).

⁴ Gre za spomenike, ki bi jih lahko – vsaj nekatere – po definiciji ob vsebinskih dopolnitvah pogojno že uvrstili v kategorijo arheološki park v ožjem pomenu besede.

V raziskavi smo se osredotočili na nepremično arheološko dediščino, prezentirano na prostem. Na območju RS beležimo 44 lokacij, ki jih definira prezentacija arheološkega najdišča na prostem na mestu odkritja (*in situ*) v prostoru, ki je statusno zavarovan, ohranjen (konserviran) na način, primeren za tovrstne spomenike, in ima skromno parkovno ureditev. Izraz prezentacija je v tem kontekstu strokovni termin, ki definira ureditev določenega spomenika in njegovih delov na način, da bodo dostopni in razumljivi širšemu krogu ljudi. Vsi prezentacijski ukrepi so podrejeni interpretaciji spomenika, usmerjanju občinstva in posredovanju informacij (Pirkovič 1993, 159). Glede na vrsto ureditve lahko nekatere lokacije oziroma najdišča pogojno že uvrstimo v kategorijo arheološki park v ožjem pomenu besede (prim. Breznik 2006, 80).

Omenjena skupina spomenikov je za nas zanimiva z vidika potencialov, ki jih prostor RS z bogato arheološko dediščino nudi za razvoj turizma, in na splošno njihova oživitve in uporaba, saj se je v preteklosti pokazala največja šibkost prav na tem področju, torej v tisti fazi managementa, ki bi ji lahko rekli aplikativna. V raziskavi bomo pokazali, da je sodobna oblika arheološkega parka, predvsem tista, ki jo poznamo v tujini, hibrid različnih prezentacijskih metod in poteka kot dejavnost neke organizacije (prim. Izquierdo Tugas idr. 2005, 30–31).

Sodobni arheološki parki predstavljajo svojstven način upravljanja z arheološko dediščino. Prikaz ruševin bogatijo širši javnosti razumljivejše oblike prikaza, predvsem pa niz obstranskih dejavnosti, ki arheološke parke oblikujejo v turistično ponudbo. Ko govorimo o sodobnem (turističnem) pojavu arheološkega parka, imamo v mislih predstavitve preteklosti, bodisi v obliki originalnih ruševin in drugih struktur bodisi v obliki rekonstruiranih objektov bodisi kako drugače, na nekaj hektarjih površine. To bogati vrsta dopolnilnih dejavnosti, predvsem izobraževalnih, kot so živi prikazi preteklega življenja⁵, historične delavnice, muzeji zaprtega tipa in interpretacijski centri, ter vrsta tržnih dejavnosti, kot so gostinstvo, trgovina – med drugim knjigarne in prodajalne s spominki – nekateri ponujajo tudi možnost nočitve ipd. (Ahrens 1990, 28–32).

Dejavnost arheološkega parka, ki je prvotno obsegala izvajanje spomeniškovarstvenih in izobraževalnih nalog, se je v več kot stoletnem razvoju razvila v obliko multidisciplinarne dejavnosti, ki jo dopolnjujeta znanstveno-raziskovalna in tržna dejavnost. V tako imenovani peti ali komercialni fazi po Ahrensu (1990, 29–32) lahko govorimo o produktu, kjer so skoraj

⁵ Ang. *living history*, pri nas se uporablja pojem živa zgodovina.

vsi ukrepi podrejeni zadovoljevanju občinstva. Splošen porast kulturnega turizma v svetu in zavedanje o večplastnosti pomenov arheoloških parkov pri ohranjanju dediščine sta, zlasti v zahodni Evropi, pogojevala visok porast ustanavljanja arheoloških parkov v zadnjih štiridesetih letih (Ashworth in Howard 1999, 96–97).

V raziskavi smo se osredotočili na organizacije z eno ali več zaposlenimi osebami, njena dejavnost pa je prikaz arheološke preteklosti in vključuje arheološke nepremične spomenike. Ker pri nas kompleksna multidisciplinarna dejavnost, kot jo poznamo zunaj, še ni bila razvita, smo v raziskavi preučevali predvsem tuje organizacije. Za primerjavo tujemu modelu smo preučili tudi tri slovenske organizacije: dva primera arheoloških parkov, ki sta v našem primeru izjemi v upravljanju arheoloških najdišč, in etnološki muzej na prostem. Namen raziskave bo prepoznati tiste mehanizme in vsebine, ki so potrebni za to, da slovenske arheološke spomenike oziroma najdišča uporabimo in oblikujemo v dejavnost arheološkega parka.

1.2 IZVIRNI PRISPEVEK DISERTACIJE

Kljub dolgi tradiciji obstoja in razvoja muzejev na prostem (Ahrens 1990, 12–32; Lah 2002, 74–79) in arheoloških parkov, v Sloveniji arheološkega parka po opisanih kriterijih ne poznamo. Izjemi sta Rimska nekropola v Šempetru v Savinjski dolini in nedavno odprt Simonov zaliv v Izoli. Pomanjkljivost naštetih se na prvi pogled kaže predvsem v skromnem prostorskem in vsebinskem obsegu takšnih parkov, pomanjkanju dopolnilnih programov, tudi tržne dejavnosti, v visokih stroških delovanja v primerjavi s prihodki ter v pomanjkanju ustreznega znanja za upravljanje s kulturno dediščino. Posledice naštetega, predvsem skromne ponudbe, so relativno kratek čas, preživet na omenjenih lokacijah, nižja stopnja razumevanja dediščine nižji prihodki od te dejavnosti.

Prepoznamo lahko več faktorjev, ki so v preteklosti zavirali ustanovitev in razvoj arheoloških parkov ter muzejev na prostem v RS. Ti so:

- nezadostno zavedanje potencialov, ki jih kulturna dediščina nudi za razvoj turizma,
- odsotnost upravljavcev ali skrbnikov za posamezne spomeniške enote,
- pomanjkanje ustreznega znanja oziroma kadra za upravljanje spomenikov,

- neobvladovanje stroškov, povezanih z vzdrževanjem spomenika, zaposlenimi ter zagotavljanjem dejavnosti in
- odsotnost podjetnega pristopa na področju kulture.

Relativno mlada znanstvena disciplina, ki se ukvarja z naštetimi problemi, se imenuje management kulturne dediščine, ožje za področje arheologije pa management arheološke dediščine (*cultural heritage/resource management, archaeological heritage/resource management*). Začetke managementa kulturne in arheološke dediščine beležimo v anglosaškem svetu po drugi svetovni vojni, nekateri pisci pa vidijo zametke managementa arheološke dediščine, ki se ukvarja predvsem z administrativnimi vidiki upravljanja z arheološko dediščino, že v 17. stoletju, ko je Švedska kraljevina leta 1666 izdala pravno listino, s katero je vse najdbe iz preteklih obdobij razglasila za last kraljevine⁶ (Cleere 2005, 3–4).

V zadnjih dvajsetih letih so se znotraj arheologije in managementa kulturne dediščine razvile različne znanstvene veje. V literaturi je vse bolj prisoten management spomeniških območij (*heritage site management*), pristopi pa se razlikujejo glede na vrsto dediščine (npr. naravni rezervati, stara mestna jedra, ekomuzeji, arheološka najdišča itn.). V Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike je močno razvita arheologija za javnost (*public archaeology*) (Merriman 2002, 542), ki se ukvarja z načini posredovanja vedenja o arheoloških ostalinah in preteklosti širši javnosti in se pravzaprav prekriva z enim od področij dediščinskega managementa, to je interpretacijo in prezentacijo (prim. npr. Harrison 1994; Darvill 2002). Omeniti moramo še muzejski management (*museum management*), ki obravnava vse vidike vodenja in upravljanja muzejev, od varovanja zbirk in varnostnih sistemov pa vse do organizacijskih vidikov, kot so strateški management, management človeških virov itn. (prim. npr. Lord in Lord 1997; Boylan 2004).

Za rešitev raziskovalnega problema bomo znanja črpali z vseh naštetih področij, pri čemer pa cilj disertacije ni podati zgodovinskega pregleda razvoja posameznih disciplin ali iskanje stičnih in razlikovalnih točk. Poudariti moramo tudi, da literatura v veliki meri obravnava primere različnih praks, saj se te razlikujejo glede na administrativno ureditev posameznih držav in področno zakonodajo, posledično je sintetičnih študij malo. Skupno vsem naštetim znanstvenim disciplinam pa je vprašanje managementa vira, torej kulturne dediščine, a z različnimi poudarki. V zelo poenostavljeni obliki lahko prepoznamo tri glavna področja

⁶ Zakonske določbe, ki na novo odkrito arheološko dediščino opredeljujejo kot last države, so danes temeljno izhodišče za varovanje te dediščine (prim. npr. ZVKD-1, Ur. l. RS 16/08, 6. člen).

raziskovanja in delovanja: (1) prepoznavanje dediščine v prostoru, njeno raziskovanje in varovanje; (2) distribucija znanja o dediščini v ustrezni prezentaciji in interpretaciji; (3) ter njena uporaba in ekonomski aspekti dediščine (Harrison 1994; McKercher in DuCros 2002, 44–57). V disertaciji nas je pretežno zanimal zadnji vidik, saj smo preučili mehanizme za preoblikovanje spomenika v turistično znamenitost, uravnoteženo s spomeniškovarstvenimi zahtevami za ohranitev njegove primarne vloge.

V okviru managementa kulturne dediščine je med drugim pomemben še prispevek Victorja Middletona (Middleton 1994, 3–5), ki uvod v problematiko dediščinskega managementa začne pravzaprav z managementom organizacij. Izhaja namreč iz logične predpostavke, da je za upravljanje dediščine potrebna organizacija, ki potrebuje ustrezno managersko znanje za svoj obstoj v hitro spreminjajočem se okolju. To zajema odgovornosti za načrtovanje in nadzor razporeditve virov, vodenje delovnih nalog, zagotavljanje dostopnosti do dediščine in učinkovito finančno poslovanje. Avtor, ki se v prispevku osredotoča na strateški management, tako prepozna tri vidike managerske strategije, ki veljajo za management dediščine: management virov, management dostopnosti in management organizacij.

Slovenska arheologija je v zadnjih desetletjih zelo dobro razvila metodologijo za prepoznavanje in raziskovanje arheoloških virov, povsem primerljivo z metodologijami drugih razvitih držav (prim. Djurić 2007, 183–185). Tisto, kar pri nas pogrešamo tako v teoriji kot v praksi, so bolj aplikativni pristopi do obravnave dediščine, v smislu posredovanja pridobljenega znanja javnosti in uspešnega upravljanja z arheološkimi ostalinami po njihovem odkritju in prezentaciji. Čeravno je bila zakonodaja RS za področje varovanja dediščine vseskozi relativno dobro urejena v smislu ohranjanja dediščine (prim. ZVKD Ur. l. RS 7/99) in beležimo prezentacijske posege na najdiščih že od konca 19. stoletja, intenzivno pa po drugi svetovni vojni, je bilo v preteklosti premalo storjenega na področju vključevanja dediščine v javno življenje ter izkoriščenih premalo možnosti za njeno uporabo in sploh za posredovanje vedenja javnosti. Zato je bil eden od ciljev disertacije preseči to stanje v teoretičnem smislu. Kot rezultat smo razvili in podali model upravljanja arheološkega najdišča za obiskovalce, konkretnije na primeru arheološkega parka. Menimo, da je model prenosljiv tudi na področja upravljanja z dediščino drugačne vrste.

V teoriji smo razvili in podali tudi model managementa organizacije, ki upravlja z arheološkim parkom. Izhajali smo iz modela elementov managementa organizacije, ki je pogosta osnova v strateškem managementu.

Eden od ciljev disertacije je raziskava stanja na ozemlju RS. Trenutno na terenu obstaja določena kvota prezentiranih arheoloških najdišč na prostem, ki so zaradi specifičnega konservatorskega posega pod udarom klimatskih, vegetacijskih in človeških dejavnikov. Obravnavana najdišča so različno vključena v javno življenje. V mnogih primerih ocenjujemo, da neprimerno in da to pospešuje njihov propad. Cilj raziskave je bil popis lokacij in njihovo ovrednotenje za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Katalog prezentiranih arheoloških najdišč na prostem v RS (Priloga B) omogoča dopolnitev podatkov v Registru nepremične kulturne dediščine in morebitno spremembo v upravljanju te vrste arheološke dediščine.

Dejstvo, da v Sloveniji še zmeraj zaostajamo za sodobnimi trendi in tudi ne poznamo dejavnosti oziroma organizacije arheološkega parka po že opisanih kriterijih, je pokazatelj neprepoznavanja priložnosti, ki jih kulturna dediščina in takšne oblike prikazov nudijo. Opisana problematika je narekovala potrebo po študiji paralelnih primerov in oblikovanje ustreznega upravljalvskega modela v okvirih zakonodaje RS ter določitev obsega in vrst dejavnosti, ki bi jih naj sodoben arheološki park vseboval, vse z namenom ocene in prikaza možnosti za kasnejše praktične aplikacije na domačih primerih.

Izvirni prispevek disertacije je v interdisciplinarnem raziskovanju problema upravljanja arheoloških parkov, pri čemer smo črpali znanja s področij arheologije, dediščinskega managementa in managementa organizacij, utemeljeno na zakonodaji RS za omenjena področja.

1.3 CILJI RAZISKAVE

Cilji raziskave so preučiti naravo dejavnosti arheološkega parka, oceniti stanje arheološke dediščine na terenu v RS, preučiti potencialne izbranih lokacij za razvoj dejavnosti arheološkega parka in poiskati ustrezno organizacijsko obliko za opravljanje te dejavnosti.

Razčlenjeno to pomeni:

1. Raziskati stanje v RS in oceniti preteklo prakso upravljanja prezentiranih arheoloških najdišč na prostem

V raziskavi bomo podali sistematičen pregled obstoječih prezentiranih arheoloških najdišč na prostem, ki ga doslej ni bilo, s podatki o obsegu spomeniške enote, stopnji ohranjenosti, načinu prezenacije ter časovni umestitvi. Najdišča bodo ovrednotena glede na trenutno stanje in potencialne, ki jih nudijo za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Prikazane in ovrednotene bodo tudi pretekla praksa njihovega dosedanjega upravljanja in nekatere izjeme upravljanja s kulturno dediščino pri nas.

2. Predlagati mogoče oblike pravnega statusa za dejavnost arheološkega parka in najprimernejšo organizacijsko obliko v RS

Preučene bodo mogoče pravnostatusne oblike za dejavnost arheološkega parka kot samostojne organizacije, skladno z določbami ZVKD-1 (Ur. l. RS 16/08). Tu se nam ponuja več možnosti, kot npr. posebna javna služba v obliki javnega zavoda ali režijski obrat znotraj obstoječih javnih služb ali prenos upravljanja na zasebne pravne ali fizične osebe.

3. Raziskati tuje oblike upravljanja arheoloških parkov

Preučili bomo sedem tujih organizacij v srednji in zahodni Evropi, ki so glede na geografske podobnosti, tradicijo in tip arheoloških ostalin primerljive s slovenskimi razmerami. Dolgoletna tuja praksa je pokazala različne prednosti in pomanjkljivosti, ki se v veliki meri vežejo na obliko upravljanja, pravni status arheoloških parkov, pa tudi na metode prikazovanja preteklosti ter obseg dejavnosti. Organizacije bomo preučili z vidika pravnega statusa, kadrovske strukture, oblik predstavitve arheološke preteklosti, obiska, vrste in obsega dejavnosti ter z vidika razmerja med prihodki in odhodki za posamezne dejavnosti.

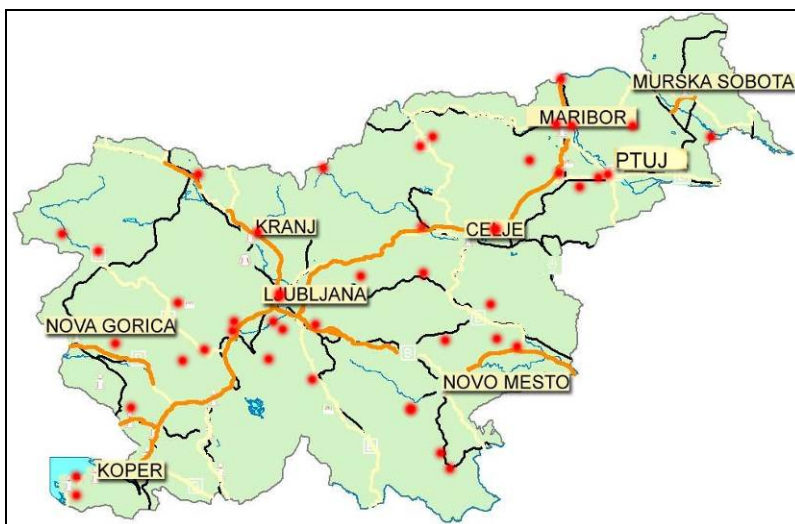
4. Predlagati upravljavski model za dejavnost arheološkega parka v RS

S primerjavo tuje in domače prakse kakor tudi upoštevanje mogoče negativne posledice turizma ali drugih oblik ekonomske uporabe želimo podati predlog za obseg in vrste dejavnosti, ki naj bi jih organizacija za izvajanje dejavnosti arheološkega parka vsebovala. Predlagali bomo tudi ustrezno kadrovsko strukturo za upravljanje arheološkega parka ter najustreznejšo organizacijsko obliko.

1.4 HIPOTEZE

Ocena stanja prezentiranih arheoloških najdišč na prostem kaže potrebo po ustanovitvi posebne organizacije, ki bi skrbela za njihovo vključitev v javno življenje in uporabo skladno z varstvenimi zahtevami. Poudariti želimo, da cilj raziskave ni podati rešitve za upravljanje vseh obstoječih spomeniških enot, temveč njihovo ovrednotenje in določitev tistih, ki izpolnjujejo pogoje in potenciale za razvoj dejavnosti arheološkega parka, nato pa predlagati model upravljanja za ta tip organizacije. Pojavnost tovrstnih prezentacij je namreč tako pestra, da seznam zajema spomenike oz. spomeniške enote v obsegu nekaj kvadratnih metrov (npr. posamična gomila, rimska peč, svetišče) ter spomeniške enote oz. območja, ki se raztezajo na površini pol hektarja ali več hektarjev (npr. grobišče z nagrobno arhitekturo, naselbina z ostanki stanovanjskih in obrtniških objektov). Zato vidimo potrebo po njihovem ovrednotenju z vidika možnosti za razvoj dejavnosti arheološkega parka ter smiselnosti ustanovitve posebne organizacije, saj takšna organizacija v svojem obsegu predvideva več aktivnosti, za katere morajo biti izpolnjeni določeni pogoji.

Slika 1.1: Karta razprostranjenosti prezentiranih arheoloških najdišč na prostem v Sloveniji

Pri oblikovanju hipotez bomo dodatno izhajali tudi iz poslanstva in ciljev organizacije, ki bi opravljala dejavnost arheološkega parka. Poslanstvo je pravzaprav dvojno: ohranjanje spomenika za kasnejše rodove ter njegova aktivna vključitev v javno življenje ter njegova trajnostna (turistična) uporaba. Čeravno je glavni namen takšne organizacije trajnostno ohranjanje konkretne dediščine, čemur se mora podrediti oblika organiziranosti, ekonomska

uporaba spomenika ni zanemarljiva (prim. Middleton 1994, 3–5; Ashworth in Howard 1999, 88–91; Pretnice 2005, 249–251).

Skladno z dvojnimi poslanstvom lahko tudi cilje razdelimo v dve skupini, pri čemer je doseganje enih in drugih enako pomembno. Ti cilji so:

- sprotno vzdrževanje spomenika (čiščenje, zaščita, obnova oz. zagotovitev obnove skladno s pristojnostmi),
- interpretacija spomenika,
- zagotavljanje spremljajočih programskih vsebin (programi žive zgodovine, interpretacijski centri, historične delavnice, občasne prireditve),
- povečanje dostopnosti do kulturnih dobrin,
- povečanje prepoznavnosti in skrb za promocijo,
- oblikovanje spomenika v ponudbo za prosti čas in turistično destinacijo,
- zagotavljanje dopolnilnih tržnih dejavnosti (zlasti trgovinska in gostinska dejavnost),
- povečanje obiska,
- zagotavljanje (delnega) prihodka iz dejavnosti za vzdrževanje spomenika.

Eden od primarnih ciljev sleherne organizacije je njen obstoj, bodisi v nepridobitnem ali pridobitnem okolju, kar zahteva dober management. Management pa pomeni načrtovanje, organiziranje, vodenje in nadzorovanje dela v organizaciji ter s tem v zvezi vseh nalog in aktivnosti, ki jih zaposleni opravljajo. Cilji organizacije dajejo pobude in vodila za te naloge in aktivnosti (Možina 2002, 15); prepoznati vrsto potrebnih dejavnosti in njihov obseg, skladno s poslanstvom in cilji, pa bo prav tako eden od ciljev raziskave.

V disertaciji bomo preverjali naslednje hipoteze:

HIPOTEZA 1

Najprimernejša pravno-formalna oblika za dejavnost arheološkega parka v RS je nepridobitna organizacija, ki za opravljanje tržne dejavnosti ustanovi hčerinsko pridobitno osebo zasebnega prava v obliki d. o. o.

Obrazložitev

Primarna naloga organizacije je varovanje dediščine, iz česar sledi, da dejavnost ne more biti povsem komercialna in njen osnovni cilj ni zagotavljanje dobička. Zato ocenjujemo, da je za

opravljanje dejavnost arheološkega parka potrebna ustanovitev nepridobitne organizacije. Možnosti, ki jih nepridobitna organizacija ponuja, so tudi delno ali polno financiranje dejavnosti iz javnih virov, saj je ohranjanje, predstavljanje in zagotavljanje dostopnosti do kulturne dediščine v nacionalnem interesu (NPK 2008–2011, 31–35; ZVKD-1, 4. člen; ZUJIK, 26. člen).

Cilj organizacije, ki opravlja dejavnost arheološkega parka, je tudi zagotavljanje določenega obsega dopolnilnih plačljivih ali celo nadstandardnih storitev, zato je treba predvideti zadosti manevrskega prostora za izvajanje dopolnilnih tržnih dejavnosti. Nepridobitna organizacija je pri njihovem opravljanju omejena zaradi osnovnega poslanstva in zakonskih določb, ki veljajo v zvezi z izvajanjem dopolnilnih dejavnosti (ZZ, 1. člen; ZDru-1, 25. člen; ZUJIK, 31. člen; glej tudi Tičar 2005, 515–526), zato se nam kot primerna rešitev zdi ustanovitev hčerinske pridobitne organizacije, ki deluje podporno za delovanje krovne nepridobitne organizacije.

HIPOTEZA 2

Analiza slovenskih arheoloških parkov in primerjava tuje prakse naj bi pokazali, da arheološko najdišče za razvoj dejavnosti arheološkega parka v RS potrebuje naslednje lastnosti:

- **zadosten obseg spomeniške enote (pol hektarja ali več),**
- **visoka stopnja ohranjenosti arheološkega spomenika,**
- **prostorske možnosti v neposredni okolici za izgradnjo potrebne infrastrukture.**

Obrazložitev

Ustanovitev organizacije za dejavnost arheološkega parka, ki jo označuje multidisciplinarna dejavnost, je pogojena z nekaterimi zahtevami. Sem sodita v prvi vrsti obseg in narava dediščinskega vira (glej zgoraj), ki pomenita izhodišče za oblikovanje najdišča v turistično znamenitost, nadalje pa tudi prostorske zmožnosti v njegovi neposredni bližini za izgradnjo potrebne infrastrukture (muzej ali interpretacijski prostor, parkovna ureditev spomeniškega območja, rekonstrukcije okolja, parkirišča, sanitarije, prostor za prireditve ter gostinski in trgovinski objekti). Dodatna infrastruktura bi po našem mnenju pripomogla k doseganju nekaterih ciljev organizacije, kot so povečanje obiska spomeniških lokacij, podaljševanje časa, ki ga obiskovalci preživijo na spomeniškem območju, in zagotavljanje delnih prihodkov.

HIPOTEZA 3

Organizacija, ki izvaja dejavnost arheološkega parka, za preživetje na trgu potrebuje finančno podporo iz javnih virov v fazi izgradnje in v prvih desetih letih delovanja, saj ji ustvarjanje lastnih prihodkov ne omogoča kritja stroškov investicije in tekočih stroškov.

Obrazložitev

Pri dejavnosti arheološkega parka moramo ločiti dve fazi. Prva faza je pravzaprav izgradnja parka. Druga faza pomeni ustanovitev organizacije, ki bo s parkom upravljala, in samo delovanje, torej izvajanje dejavnosti arheološkega parka. Obe fazi dela zahtevata team strokovnjakov z različnih področij (prim. Gollman 1991, 65). Kljub temu, da se bomo v raziskavi ukvarjali s problemom upravljanja organizacije in arheoloških najdišč, je pomemben vidik obravnavanega problema za dejavnost arheološkega parka pogoj, da je poleg ustreznega dediščinskega vira zagotovljena tudi potrebna infrastruktura za izvajanje vseh vrst dejavnosti, kot smo jih opisali uvodoma. To zajema poleg zemljišča s parkovno ureditvijo še muzej ali interpretacijski prostor, različne prikaze preteklega življenja (npr. rekonstrukcije objektov v naravni velikosti, rekonstrukcije okolja, kot sta npr. izgradnja umetnega jezera ali posaditev ustrezne vegetacije), parkirišča, sanitarije, prostor za prireditve in izobraževalne programe ter gostinski in trgovinski objekti.

Hipoteza temelji na naslednjih opažanjih:

- Problem izgradnje kompleksa arheološki park je visoka začetna investicija, ki se poplača v roku več desetih let, zato domnevamo, da opisani pogoji predstavljajo oviro za zasebne investicije (deHaan 2005).
- Rizičnost investicije; kljub možnostim za tržne dopolnilne dejavnosti je za uspešno upravljanje organizacije v smislu prepoznavanja poslovnih priložnosti ter oblikovanje dopolnilnih vsebin na temo kulturne dediščine potrebno ustrezno specialno znanje (prim. Izquierdo Tugas idr. 2005, 57), ki ga pri nas primanjkuje.
- Trenutno v Sloveniji beležimo pomanjkanje strokovnjakov z znanjem managementa kulturne dediščine, ki bi lahko ustrezno in uspešno vodili takšno organizacijo. Glede na to, da podobne prakse pri nas ne poznamo, bi lahko državna vzpodbuda pripomogla k porastu večjega števila usposobljenih strokovnjakov in postopoma izboljšala pogoje za nastanek novih organizacij s strani zasebnikov.
- Poleg varovanja dediščine sta v nacionalnem interesu tudi ustrezna popularizacija in prezentacija dediščine, kar opozarja na aktivnejšo vlogo državnih institucij pri zagotavljanju pogojev za izvajanje te dejavnosti.

- Arheološki parki imajo tudi širši ekonomski učinek, ki ga prispevajo v obliki posrednih prihodkov (nočitve, hrana, prevoz, zabava v okolici) in v smislu, da takšne organizacije delujejo vzpodbudno na razvoj lokalnega in regionalnega turizma (Deanovič 2005). Zato menimo, da bi morala biti podpora takšnim projektom tudi v državnem ali občinskem interesu.

HIPOTEZA 4

Delovanje arheološkega parka bo uspešno, če bosta organizacijo vodila poslovni in strokovni direktor.

Obrazložitev

Domnevamo, da je za uspešno vodenje organizacije (kriteriji uspešnosti bodo razviti med raziskavo) potrebno učinkovito poslovanje, ki zahteva poslovnega direktorja z managerskimi znanji, ter zagotavljanje kvalitetnih in strokovno korektnih programskih vsebin, kar zahteva strokovnega direktorja z izobrazbo arheologa.

HIPOTEZA 5

Izvajanje dejavnosti arheološkega parka v obliki gospodarske družbe lahko zasenči izvajanje osnovne dejavnosti v korist dopolnilne dejavnosti (trgovinska in gostinska dejavnost, oddaja prostorov, izvajanje komercialnih storitev, npr. porok, ipd.).

Obrazložitev

Pri opredelitvi osnovnih in dopolnilnih dejavnosti se naslanjamo na delovanje tradicionalnih muzejev. Njihove naloge opredeljujejo sklepi o ustanovitvi in področna zakonodaja, osnovne naloge muzeja pa med drugim tudi ICOM-ov kodeks muzejske etike (Batič idr. 2005, 9). Osnovne naloge muzejev so: raziskovanje, varovanje in izobraževanje oz. predstavljanje dediščine javnosti.

PREVERJANJE HIPOTEZ

Preverjanje hipoteze 1

Hipotezo bomo preverili s preučitvijo zakonskih določb, ki veljajo za opravljanje dejavnosti za različne pravne osebe v RS, ter to primerjali z obsegom in vrstami dejavnosti, značilnimi za primere tujih praks.

Preverjanje hipoteze 2

Potenciali, ki jih potrebuje arheološko najdišče za razvoj dejavnosti arheološkega parka, bodo prepoznani med raziskavo z ovrednotenjem slovenskih najdišč in s primerjavo tujih organizacij za opravljanje dejavnosti arheološkega parka.

Preverjanje hipoteze 3

Hipotezo bomo preverili s primerjavo tuje in domače prakse ustanavljanja enakih ali sorodnih (npr. etnološki muzej na prostem) organizacij.

Preverjanje hipoteze 4

Hipotezo bomo preverili s pomočjo raziskave vodstvenih struktur v tujih organizacijah.

Preverjanje hipoteze 5

Hipotezo bomo preverili na podlagi raziskave tujih in domačih primerov.

1.5 METODA DELA

Začetni del raziskave bo namenjen pojasnjevanju teoretskih in konceptualnih izhodišč, obravnavi znanstvene in strokovne literature ter zakonodaje RS, ki obravnava raziskovalni problem. Uporabljene bodo metoda deskripcije, metoda analize, komparativna metoda in induktivna in deduktivna metoda.

Empirični del disertacije sestavljata dva raziskovalna sklopa. V prvem sklopu (6. poglavje) bomo ocenili in ovrednotili stanje prezentiranih arheoloških najdišč na prostem v Sloveniji, in sicer na podlagi pregleda strokovne literature in z analizo pravnih virov, dodatno pa z metodami terenske raziskave in genetske metode. Metoda raziskave slovenskih primerov je podrobneje predstavljena v poglavju 6.1.1.

Raziskava primerov upravljanja s kulturno dediščino, ki izstopajo iz splošne slike – gre za tri organizacije – bo opravljena po metodi študije primera, enako kot raziskava tujih organizacij v 7. poglavju.

V raziskavi organizacij za opravljanje dejavnosti arheološkega parka bo uporabljena metoda študije primerov. Tuji projekti bodo izbrani na podlagi primerljivosti s slovenskimi najdišči glede na tip arheološkega najdišča, tradicijo delovanja arheoloških parkov in geografske podobnosti. Upoštevaje navedene kriterije bodo za raziskavo relevantni primeri iz zahodne in srednje Evrope. Obravnavanih bo sedem enot kontrastnega vzorca, kar zagotavlja variabilnost vzorca. Metoda raziskave je podrobneje predstavljena v poglavju 7.1.

V zadnjem delu disertacije bomo podali predlog za najustreznejšo organizacijsko obliko za dejavnost arheološkega parka v RS ter tisti minimum dejavnosti in kadra, ki jih mora organizacija zagotoviti za doseg ciljev prezentiranega najdišča in oblikovanje turistične znamenitosti.

I TEORETSKI DEL

2 **NORMATIVNI OKVIRI**

2.1 **DEFINICIJE**

2.1.1 **ARHEOLOŠKI PARK**

Arheološki park, ki je predmet naše raziskave, je ena od oblik varstva kulturne oziroma arheološke dediščine. Bolje rečeno, arheološki park je eden od načinov predstavitve, ohranjanja in upravljanja z arheološkim najdiščem.

Zanimivo je, da pojma arheološki park (ang. Archaeological Park, nem. Archaeologischer Park, it. Parco Archeologico, hrv. Arheološki park) ne zasledimo v nobenem mednarodnem dokumentu, prav tako ne v zakonodaji RS. Nasprotno pa se izraz množično pojavlja v strokovni literaturi in v imenih lokacij, kjer so na prostem (*sub divo*) predstavljene arheološke ostaline nepremičnega značaja, in sicer pretežno v Italiji, Nemčiji, Avstriji, na Hrvaškem, Madžarskem in v Sloveniji (prim. npr. Ahrens 1990; Mikl-Curk 1991; Weber 1991; Antoni 1999; Schmidt 2000; Breznik 2006; Pellilo 2009). Pojem arheološkega parka pa mdr. zasledimo tudi v ameriški literaturi (Hoffman idr. 2002, 31).

Slika 2.1: Arheološki park Andautonia, Ščitarjevo, Hrvaška

Slika 2.2: Arheološki park Carnuntum, Bad Deutsch Altenburg, Avstrija

Nadalje se v literaturi in praksi za primerljiv tip prezentacije oziroma upravljanja uporabljajo še izrazi: muzej, arheološki muzej na prostem, muzej na prostem in *archaeological site*

museum. Slednji termin bi v slovenščino lahko prevedli kot muzej na arheološkem najdišču in je značilnejši za zahodno Evropo. Tisto, kar je skupno vsem poimenovanjem, je prezentacija kulturne dediščine nepremičnega značaja na prostem.

Množica izrazov, zlasti pa njihova mešana in nekonsistentna uporaba, ki na prvi pogled ne omogoča jasnega razlikovanja med posameznimi vrstami prezentacij, terjata uvodno obrazložitev in analizo, znotraj te pa jasno definicijo in umestitev pogosto uporabljenega pojma arheološki park. Da razlike med pojmi obstajajo, je jasno iz terenskih opazovanj, literature in nekaterih dokumentov. Deloma je bil problem terminologije in definicij v preteklosti že predmet obsežne razprave (Breznik 2003; Breznik 2006), ki jo bomo na tem mestu povzeli in nadgradili z novimi spoznanji.

Najbolj očitna je nekonsistentna, nenatančna in mešana raba terminov (arheološki) muzej na prostem in arheološki park, v mnogih primerih za isti tip prezentacije. Razliko sta v devetdesetih letih prejšnjega stoletja poskušala definirati Claus Ahrens (1990, 40) in Judit Antoni (1999, 217). Za razliko od muzeja na prostem nudi arheološki park obiskovalcu, poleg informacij, prijeten sprehod. Zato je park navadno večji in vključuje poleg historičnih eksponatov elemente krajinske arhitekture ter ponuja objekte za sprostitev, razvedrilo in zabavo. Gre za »ponudbo za prosti čas« s ciljem, da predstavi kulturno-zgodovinske objekte (Ahrens 1990, 40). Judit Antoni je definirala arheološki park kot obliko muzeja na prostem, za katerega je značilna postavitvev (predstavitev) objektov na prostem. Geografsko gledano je v zvezi z raziskovanim ali zaščitenim območjem, ali pa je ustanovljen na prostoru, ki ne vsebuje arheoloških ostalin, vendar pa po svojih geografskih lastnostih ustreza določenemu tipu poselitve. V parku je mogoča predstavitev enega samega obdobja ali zaporedno si sledečih obdobji ali obdobji, ki niso v kronološkem sosledju (Antoni 1991, 217).

Definiciji arheoloških parkov po Ahrensu in Antonijevi sta zaradi podobnosti z muzejem na prostem, kar zadeva metod prikazovanja, precej ohlapni oziroma smo bili pri nekaterih oblikah prikazov arheološke preteklosti še zmeraj v dvomih, ali gre za arheološki park ali za muzej na prostem. Ahrensov razlikovalni element, to so sprehajalne poti, nikakor ne vzdrži, saj ima večina t. i. muzejev na prostem podobno parkovno ureditev. Definicija Antonijeve pa je problematična v pogledu prostorske umestitve dediščine, saj dopušča predstavitev bodisi na mestu odkritja (*in situ*) bodisi na drugem mestu s prestavitvijo iz prvotne lege (*ex situ*). Prav tako v njeni definiciji ni jasna opredelitev, ali gre za prikaz originalnih ostalin ali sodobnih rekonstrukcij, vsi naštetih parametri pa se kažejo kot glavni razlikovalni elementi, kot bomo pokazali.

Zato smo leta 2006 razvili naslednjo definicijo arheološkega parka (Breznik 2006, 80):

*»Arheološki park je območje, ki je arheološko zaščiteno, dopolnjeno z elementi krajinske arhitekture in urejeno za sprehode (ima parkovno ureditev), kjer so na prostem prezentirane arheološke ostaline **in situ**.«*

Izraz prezentacija je v tem kontekstu strokovni termin, ki definira ureditev nekega spomenika in njegovih delov na način, da bo dostopen in razumljiv širšemu krogu ljudi. Vsi ukrepi so podrejeni usmerjanju občinstva in posredovanju informacij (Pirkovič 1993, 159–160).

Poskusimo novo definicijo arheološkega parka umestiti širše v sklop drugih oblik prezentacij in njihovih definicij.

Muzej na prostem

Da razlika med arheološkim oziroma širše tematskim parkom in (arheološkim) muzejem na prostem obstaja, je ugotovilo več avtorjev. Muzej na prostem definira Posodobljena ICOM-ova Deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1982 (Lah 2002, Priloga D; v nadaljevanju Deklaracija). Nastala je v okviru Zveze evropskih muzejev na prostem AEOM (*Association of European Open-Air Museums*). Deklaracija v 1. členu 1. poglavja definira muzej na prostem kot:

»Muzej na prostem so znanstveno načrtovane oziroma znanstveno vodene ali nadzorovane zbirke predstavljenih naselij, stavb, vzorcev bivališč in gospodarstev, prezentirane kot entitete na prostem v omejenem delu kulturne krajine, ki je razglašena za muzejsko območje.«

Deklaracija v 3. členu posebej obravnava arheološke muzeje na prostem. Te prepozna kot muzeje, ki prikazujejo kopije in rekonstrukcije. Navaja, da jih lahko zaradi prikazovanja neoriginalov le izjemoma prepoznamo kot muzej na prostem.

ICOM-ova definicija muzeja na prostem je posebna v enem pogledu. To je prostorska umestitev posameznih enot dediščine, kjer govori o njihovi umestitvi v (muzejsko) zbirko. Dokument torej definira zbiranje oz. pridobivanje muzejskih eksponatov v muzejsko enoto, kjer se ustvarja zbirka s predmeti, ki so preneseni s svoje izvirne lokacije na novo lokacijo (*ex situ*). Tej logiki je sledil že prvi muzej na prostem na svetu, Skansen na Švedskem (ustanovljen leta 1891), pa tudi mnogi poznejši (etnološki) muzeji na prostem. Arheološki park, ki je stvar naše obravnave, pa definira predstavitev ostalin na mestu odkritja (*in situ*) in tej logiki sledi večina arheoloških prikazov.

Seveda ICOM-ove definicije ne smemo razumeti povsem omejeno. Teorija in praksa sta razumevanje fenomena nadgradila. Mdr. se je v osemdesetih letih 20. stoletja razvil pojem ekomuzeja, ki dediščino ohranja v njenem izvornem okolju skupaj s temeljnimi nosilci dediščine.⁷ Glede na način varovanja nepremične kulturne dediščine se muzeji na prostem v teoriji delijo na (1) tiste, ki varujejo dediščino *in situ*, na (2) tiste ki, varujejo dediščino *ex situ* z relokacijo objektov, in na (3) tiste, ki dediščino varujejo s kombinacijo obeh pristopov (Sketelj 2008, 5).

Ne glede na nova teoretična spoznanja ostajata Deklaracija in definicija iz leta 1982 izhodiščna za vsa nadaljnja razmišljanja (pregled pri Sketelj, 2008). Prav tako ostaja po mnenju AEOM glavna značilnost muzejev na prostem pozicija objektov *ex situ* (AEOM, uradna spletna stran).

Ekomuzej

Ekomuzej je bolj kot *terminus technicus*, kar je predmet naše obravnave, zanimiv z vidika razvoja sodobnih muzejev, ki se sklada z izhodišči t. i. nove muzeologije, in ga je treba razumeti konceptualno. Ekomuzej je nastal kot odgovor na prejšnji tradicionalni muzej. Slednji je usmerjen v predmete in zbirke, ekomuzej pa temelji na filozofskem, holističnem pristopu, ki materije ne ločuje od nematerije. Ekomuzej obravnava kulturno dediščino skupaj s teritorijem kot teritorialni muzej, ki temelji na socialnem kapitalu lokalne skupnosti; definirajo ga ljudje, lokalne skupnosti, prišleki in domačini. Ekomuzej vključuje spoznanja nekaterih zgodnejših muzejskih modelov, kot so denimo muzeji na prostem in domoznanski muzeji (Perko 2009, 77). V literaturi najdemo za primerljiv tip takšnega koncepta še izraz »dediščina in teritorij« in iz tega izhajajoče prezentacijske oblike, kot so teritorialni muzej, interpretativni sklop in kulturni park (prim. Izquierdo Tugas idr. 2005, 33).

Ekomuzeji nastajajo znotraj lokalnih skupnosti, da bi ohranili in opozorili na tiste prvine dediščine, ki so temeljni nosilci krajevne identitete, dediščino pa ohranjajo v njenem izvornem okolju (praviloma *in situ*). Bistveni nosilci snovanja, uresničitve in upravljanja ekomuzejev so lokalne skupnosti in lokalno prebivalstvo. Prav aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva v delovanje ekomuzejev je bistvenega pomena za uresničevanje njihovega poslanstva (Sketelj 2008, 6).

⁷ Ekomuzeji so posebna oblika muzejev na prostem, ki nastajajo znotraj lokalnih skupnosti z namenom, da bi ohranili in opozorili na tiste prvine dediščine, ki so temeljni nosilci krajevne identitete. S tem namenom obravnavajo kulturno in naravno dediščino določenega prostora celostno, preko tega pa odnos človeka in narave. Dediščino ohranjajo v njenem izvornem okolju (Sketelj 2008, 6).

Ekomuzeji se vsebinsko pogosto enačijo z etnološko ali etnografsko tematiko, vendar, kot rečeno, je koncept ekomuzeja bolj splošen, saj lahko enake smernice zasledimo tudi v priporočilih k obravnavi dediščine; predstavili jih bomo v naslednjem poglavju. Koncept ekomuzeja je tako aplikabilen na različne vrste dediščine in na različne tipe muzejskih predstavitev in ga prepoznavamo kot splošen konceptualni trend, ki narekuje delovanje vseh vrst muzejev v širšem pomenu besede.

Arheološki muzej na prostem

V Deklaraciji in teoriji je iz kategorije muzeja na prostem opazna nekakšna izključenost arheoloških muzejev na prostem zaradi narave njihovih prikazov. Iz dokumenta je tudi razbrati, da je dojemanje muzeja na prostem v prvi vrsti vezano na etnografsko oziroma narodopisno vsebino, s poudarkom na prikazu tradicionalnega podeželja in ruralne kulture (3. člen).

Še ožje dojemanje muzeja na prostem zaznamo pri nas, saj dobimo vtis, da so v to kategorijo prišteti samo prikazi z etnološko in z njo povezano stavbno dediščino (Koželj 1986; Koželj 1991; Koželj 1992; Gaberšček 1992; Grafenauer 2000; Lah 2002; Grafenauer Bratož 2005). Posledično so izključeni ne le prikazi arheološke dediščine, temveč tudi tehniške, vojaške, umetnostnozgodovinske, zgodovinske itn. dediščine. To ozko dojemanje fenomena muzej na prostem pri nas dodatno potrjuje novejši dokument, ki ga je izdalo Ministrstvo za kulturo RS in je nastal izpod peresa etnologinje mag. Polone Sketelj: Smernice za izvajanje varovanja in zagotavljanja dostopnosti do kulturne dediščine v muzejih na prostem (Sketelj 2008, 3–7).

V svetu se je kot odgovor na to »izključenost« leta 2002 formiralo mednarodno združenje EXARC (*Archaeological Open Air Museums and other facilities involved in Experimental Archaeology*), pridružen član ICOM. Leta 2009 je EXARC izdal vodnik po kar 202 (!) evropskih arheoloških muzejih na prostem. Roeland Paardekooper, član združenja, je potrdil naša opažanja glede terminološke izključenosti (Paardekooper 2009, ustno).

Tako je EXARC oblikoval definicijo arheološkega muzeja na prostem:

»Arheološki muzej na prostem je nepridobitna stalna ustanova, ki na prostem predstavlja rekonstrukcije objektov v naravni velikosti, katerih izgradnja primarno temelji na arheoloških virih. Hrani zbirke nesnovnih dediščinskih virov in zagotavlja interpretacijo o načinu življenja in dejavnosti ljudi v preteklosti; to se dosega na osnovi korektnih znanstvenih metod v namene izobraževanja, raziskovanja in doživetja obiskovalcev« (EXARC, uradna spletna stran).

Če bi hoteli v zgornjo definicijo umestiti primere prezentacije arheološke dediščine na prostem, kot jo razumemo v naši definiciji arheološkega parka, ugotovimo dve vsebinski neskladnosti. Prva je ta, da v našem primeru govorimo o originalnih arheoloških ostalinah in ne o rekonstrukcijah. Druga je, da lokacij ne upravljajo nujno ustanove in ni nujno, da govorimo o obliki organizirane dejavnosti in o organizaciji.

***Archaeological site museum* ali muzej na arheološkem najdišču**

Muzej na arheološkem najdišču (*archaeological site museum*) je izraz, ki ga zasledimo v zahodni Evropi, Grčiji, Aziji in Ameriki, kjer so očitno sledili anglosaški terminologiji.

Roeland Paardekooper (Public Archaeology, uradna spletna stran) je ponudil naslednjo definicijo muzeja na arheološkem najdišču:

*»Arheološko najdišče je mesto ali prizorišče človeških aktivnosti, ki so rezultirale v ostalinah ali sledovih, ki so prepoznane z arheološkimi metodami oziroma jih lahko s temi metodami odkrivamo. Muzej na arheološkem najdišču je muzej, katerega namen je predstavitev specifičnega arheološkega najdišča in njegove širše zgodbe. Muzej na najdišču (*site museum*) je tako nameščen na arheološkem najdišču in znotraj njegovega teritorija, na katerega se nanaša, in je tako trdno nameščen (fiksiran) na to lokacijo.«*

Definicija je pomensko primerljiva z definicijo arheološkega parka v naslednjih elementih:

- arheološka dediščina,
- arheološke ostaline (original),
- prezentacija na mestu odkritja (*in situ*).

Definicija muzeja na arheološkem najdišču ni eksplicitna, ali gre za predstavitev na prostem ali ne. Ker se večina arheoloških najdišč prezentira brez zaščitnih objektov,⁸ jo ocenjujemo kot pomensko primerljivo z definicijo arheološkega parka. Razlika v poimenovanjih je pogojena s tem, v katero kulturno-politično okolje kakšna država sodi in kakšna je njena tradicija varstva.

⁸ In tudi če se prezentira z zaščitnimi objekti, kar je povezano z zahtevami po fizičnem zavarovanju ostalin, to ne spreminja narave predstavitve.

Problem nepremičnosti

Pregled definicij napeljuje na sklep, da sta za razumevanje razlik med posameznimi oblikami prikazov in njihovih poimenovanj ključni značilnosti dediščine njena nepremičnost in njena originalnost. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (2002) je nepremičnina »stvar, ki po svoji naravi ne more spremeniti mesta, položaja«. 18. člen Stvarnopravnega zakonika (SPZ, Ur. l. RS 87/2002) opredeljuje nepremičnino kot prostorsko odmerjen del zemeljske površine, skupaj z vsemi sestavinami, in dodaja, da so vse druge stvari premične. Enako torej razumemo nepremično dediščino. Pri tem najpogosteje pomislimo na stanovanjska ali gospodarska poslopja, obrambne zidove, obzidja ipd. Nasprotno lahko premično dediščino premaknemo in prenesemo iz izvorne lege, hranimo jo v muzejih.

Opazovanje različnih oblik prezentacij kulturne dediščine na prostem nas z opisano logiko pripelje do spoznanja, da ni nujno tako. Zgodovina etnološkega muzeja na prostem se je začela s predstavitev več ton težkih stanovanjskih in gospodarskih objektov, skupaj s premičnim inventarjem, na novo izbrano lokacijo. Prvi tak primer je bil Skansen blizu Stockholma, kamor je Arthur Hazelius leta 1891 iz različnih delov Švedske s svojega izvornega mesta prenesel več deset zgodovinsko pomembnih hiš (Grafenauer 2000, 58–59). Tej praksi so kasneje sledile mnoge države, tudi Slovenija, v mislih pa imamo objekte z etnološko vsebino.

Redkejši so primeri relokacij nepremičnih spomenikov v arheologiji. Ena bolj znanih predstavitev se je zgodila med letoma 1964 in 1968 v Egiptu zaradi gradnje Asuanskega jezua, ki je povzročil dvig gladine reke Nil, s tem pa ogrozil kompleks dveh staroegipčanskih svetišč Abu Simbel. Zaradi nevarnosti, da ju bo voda zalila in uničila, so ju razsekali na 20–30 ton težke bloke in jih prestavili 200 metrov v stran in 65 metrov višje od Nila na umeten hrib, kjer so jih ponovno sestavili (Abu Simbel, spletna stran).

Primer *ex situ* postavitve poznamo tudi pri nas na zahodnem delu antične nekropole v Šempetru v Savinjski dolini. Nagrobniki zaradi svoje monumentalnosti in tipa gradnje (več metrov visoke grobnice na zidanih temeljih) veljajo za nepremične. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so jih odkrili v stari strugi reke Savinje. Tja jih je v močni poplavi Savinje v 2. stoletju naplavilo še v času uporabe grobišča. Po odkritju so bili izkopani in prezentirani na prostem: ne na svojem prvotnem mestu, saj njihova izvorna pozicija ni znana, temveč v bližini mesta odkritja. Ta primer velja za edini tak primer pri nas.

Problem originalnosti

Drug problem se veže na originalnost prikazov. Arheološko preteklost lahko predstavimo s pomočjo dejanskih arheoloških ostalin (sledovi ali ostanki struktur, ruševine in premični predmeti) ali z uporabo rekonstrukcij nekdanjih objektov in okolja.

Tam, kjer se arheološke strukture zaradi narave materiala in klimatskih pogojev niso ohranile, je prikaz nekdanje podobe mogoč le z uporabo rekonstrukcije. Med drugim rekonstrukcije zaradi svoje didaktične in raziskovalne vrednosti kot dopolnilne prikaze gradijo tudi tam, kjer so na ogled originalne arheološke ostaline. Dopolnjevanje prikazov z rekonstrukcijami poznamo tako v prikazih arheološke kot nearheološke preteklosti.

Sklep

Karakteristike, ki so značilne za posamezne tipe prezentacije kulturne dediščine na prostem, smo zaradi večje preglednosti umestili v spodnjo preglednico (Tabela 2.1).

Tabela 2.1: Karakteristike, ki so značilne za posamezne tipe prezentacije kulturne dediščine na prostem

	ARHEOLOŠKI PARK	TEMATSKI PARK	MUZEJ NA PROSTEM	ARHEOLOŠKI MUZEJ NA PROSTEM	EKOMUZEJ	MUZEJ (KLASIČNI)
zvrst dediščine	arheološka	vse vrste kulturne dediščine	vse vrste kulturne dediščine	arheološka	kulturna, naravna; materialna in živa	vse vrste kulturne dediščine
vrsta dediščine glede na premičnost	nepremična	nepremična	nepremična in premična	nepremična	nepremična, premična, živa	premična
na mestu odkritja ali prenesena	in situ	in situ	ex situ	ni definirano	in situ	ex situ
original ali rekonstrukcija	original	original	original	rekonstrukcija	original	original
prezentacija na prostem ali v zaprtem prostoru	na prostem (sub divo)	na prostem (sub divo)	na prostem (sub divo)	na prostem (sub divo)	na prostem	v zaprtem prostoru, objektu

Glavni razlikovalni elementi med posameznimi oblikami predstavitve kulturne dediščine so:

- zvrst dediščine,
- vrsta dediščine glede na premičnost,
- predstavitev na mestu odkritja ali s prenosom na novo lokacijo,
- original ali rekonstrukcija,
- prezentacija na prostem ali v zaprtem prostoru.

Primerjava definicij različnih tipov prezentacije kulturne dediščine je pokazala, da je svojska uporaba termina arheološki park upravičena. Ključni pojmi so: arheološka dediščina, nepremična dediščina (originalna ruševina ali ostanek strukture), prezentacija, ohranitev na mestu odkritja, na prostem. Arheološki park lahko pomensko enačimo z muzejem na arheološkem najdišču, različno poimenovanje pa se kaže, da je pogojeno s tem, v katero kulturno-politično okolje kakšna država sodi in kakšna je njena tradicija varstva.

Izpostavimo še pojavnost arheoloških parkov v RS in problem njihovega poimenovanja. Skladno z definicijo arheološkega parka v ožjem pomenu besede bi lahko v to kategorijo uvrstili vseh 44 prepoznanih lokacij, ki smo jih uvrstili v katalog (glej Poglavlje 6.1, 6.2 in Prilogo B). Če primerjamo te lokacije z arheološkimi parki v tujini, ugotovimo precejšnje razlike v prostorski in vsebinski ureditvi arheoloških najdišč. Naši primeri so v tem pogledu izrazito skromni: pogosto brez osnovnih informativnih tabel, interpretativnih vsebin in s skromno parkovno ureditvijo, ki se zdi, da je bolj slučajna. Zlasti na območju prazgodovinskih najdišč, kjer govorimo o historični krajini, je tudi sama prezentacija neustrezna: arheološke ostaline so zaradi stanja ohranjenosti in neočiščenosti terena slabo vidne v prostoru. Ugotovimo, da je nemogoče v isto kategorijo uvrstiti posamično prezentirano gomilo (denimo Miklavž na Dravskem polju) in kompleks tipa Keltenwelt ali Carnuntum.

Zato v disertaciji za naše primere uprabljamo izraz »prezentirano arheološko najdišče na prostem«, razen v dveh primerih: to sta Šempetrska nekropola in Izola - Simonov zaliv, kjer park deluje zagrajeno, z vstopnino, s statičnimi interpretativnimi vsebinami in s spremnimi izobraževalnimi programi. Arheološka najdišča so v našem pravnem sistemu zvrst registrirane arheološke dediščine, ki lahko zaradi svojega izjemnega pomena pridobi status spomenika državnega ali lokalnega pomena (glej Poglavlje 2.2.1).

2. 1. 2 DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA IN ORGANIZACIJA

Arheološki park v širšem pomenu besede

Zamislimo si lokacijo na prostem, kjer so na ogled ostanki struktur nekega rimskodobnega objekta. Kot kontrast temu si zamislimo enak rimskodobni objekt na drugi lokaciji, ki je opremljen z muzejskimi pomagali, na voljo je vrsta programov za aktivno vključitev v odkrivanje preteklosti, kostumirano osebje vam tolmači arheološke ostaline, v sklopu tega so interpretativni center, muzejska trgovina, kavarna ipd. Razlika med obema primeroma je v številu prikazov in dejavnosti, ki potekajo na takšni lokaciji, in v razumljivosti ostalin širši javnosti in s tem povezani večji privlačnosti za obiskovalce.⁹ Za razlikovanje med različnima tipoma prikazov smo vpeljali nov pojem, to je dejavnost arheološkega parka. Tako smo poskušali ustvariti jasno razliko med arheološkim parkom v ožjem pomenu besede in arheoloških parkom v širšem pomenu besede. Značilnost prvega pojma je prikaz arheoloških ostalin na prostem. Značilnost drugega je sklop dejavnosti, ki potekajo na takšni lokaciji (arheološki park), za kar je potrebna organizacija z zaposlenim osebjem, ki zagotavlja redne programske vsebine.

Skladno s sodobnimi trendi prikazovanja in približevanja stroke širši javnosti (kar je del procesa identificiranja ožje ali širše skupnosti z dediščino) ter zviševanja potreb obiskovalcev, so se arheološki parki razvili v obliko multidisciplinarne dejavnosti. Poleg prikazov preteklosti v vseh njenih segmentih predstavljajo kompleksno ponudbo za prosti čas. To vključuje historične delavnice, ki obiskovalcu ponujajo doživetje preteklosti skozi oživljanje določenih segmentov preteklega življenja (npr. izdelovanje lončenine, kamenega orodja, tkanje, priprava hrane itd.), igralnice in igrala za otroke, praznične prireditve in gledališke predstave, gostinske objekte, trgovine, nočitveno ponudbo, ponudbo večdnevni taborov na način preživetja v preteklem obdobju brez sodobnih pripomočkov itn.

Definicijo dejavnosti arheološkega parka bomo izpeljali iz dejavnosti, ki tam potekajo, ter iz ciljev organizacije.

⁹ **Prezentacija** je strokovni izraz, ki pomeni načrten prikaz dediščine za potrebe javnosti. »Prezentacija je konservatorski poseg, s katerim izluščimo in poudarimo spomeniške lastnosti izbranega objekta in jih napravimo dostopne in razumljive za širši krog ljudi. Prezentacija običajno vključuje ali pomeni tudi namestitev in uporabo t. i. muzejskih pomagal, kot so pojasnjevalnih tabel, kažipotov, različnih oblik tolmačenja, pa tudi vodičev, interpretacijskih centrov ipd. Način in obseg prezentacije se giblje v razponu od običajnega urejanja objektov do muzejskih ureditev, pri katerih so vsi ukrepi podrejeni usmerjanju občinstva in posredovanju informacij.« (Pirkovič 1993, 159).

Prikaz v našem primeru uporabljamo kot del prezentacije, npr. prikaz okolja, prikaz dejavnosti, prikaz objektov, vsi prikazi pa skupaj z muzejskimi pomagali in infrastrukturo sestavljajo prezentacijo.

V idealnem modelu dejavnosti arheološkega parka lahko prepoznamo štiri sklope dejavnosti:

- prikazi objektov in okolja s pomočjo fizičnih entitet,
- prikazi arheološke preteklosti s pomočjo živih programov,
- znanstveno-raziskovalna dejavnost,
- dopolnilna tržna dejavnosti.

Dejavnosti razdelano, kot jih prikazuje spodnja slika, obravnavamo v poglavju 4.2.5. pri programih organizacije.

Slika 2.3: Struktura dejavnosti v organizaciji arheološki park. Enostavna shema

Slika 2.4: Struktura dejavnosti v organizaciji arheološki park. Razdelana shema

Cilji dejavnosti arheološkega parka so: raziskovanje, prezentacija in izobraževanje, razvedrilo, turistična uporaba, povečanje doživetja in ekonomska učinkovitost. Ohranjanje dediščine dodajamo na vrh vseh ciljev, ki združuje oba pola, to sta varstvo in uporaba. Poenostavljeno lahko rečemo, da sodobni arheološki parki pomenijo hibrid med muzejem, prezentacijo arheološke dediščine na prostem in doživljajskim parkom. Cilje natančneje obravnavamo v poglavju 4.2.1.

Slika 2.5: Cilji arheoloških parkov

Glavna značilnost, ki arheološke parke loči od drugih tematskih (doživljajskih) parkov, je izobraževanje o preteklosti, katere prikaz temelji na znanstvenih raziskavah. Prikaz torej ni fiktiven oz. domišljjski. Zaradi prikaza pretekle poselitve imajo arheološki parki tudi širše poslanstvo, mdr. večanje kulturne pripadnosti, nacionalne in nadnacionalne identitete in pojasnjevanje kulturnih razlik.

Poleg naštetega dejavnost arheološkega parka sledi vsem sodobnim smernicam za razvoj turističnih znamenitosti. V mnogih primerih takšni kompleksi delujejo kot osrednji regionalni promocijski centri in splošni generatorji turizma (Lah 2003, 174–175).

Definicija arheološkega parka v širšem pomenu besede

Arheološki park je sodoben kulturnoturistični produkt, ki ga vodi organizacija. Njegova glavna namena sta živa predstavitev preteklega življenja in prikaz vrednot arheološke dediščine za sedanjo družbo na arheološkem najdišču s pomočjo arheoloških ostalin, rekonstruiranih objektov in okolja, drugih dopolnilnih prikazov in »živih« programov. Ne gre samo za predstavitev preteklosti, ampak predvsem za povezave med preteklostjo in sedanjostjo, kar v obiskovalcih vzbuja zanimanje. Prikazi temeljijo na predhodnih znanstvenih raziskavah. Sestavni del arheoloških parkov je dopolnilna tržna dejavnost, kot so trgovine, gostišča, okrepčevalnice, nočitve, oddaja prostorov itn.

2.2 PRAVNI OKVIRI

Arheološki park pomeni transformacijo arheološkega najdišča v kompleks, prirejen za obiskovalce.

Govorimo o naslednjih posegih v dediščino:

- arheološka raziskava oziroma izkopavanje, pri čemer izkopavanje v primeru obstoječih ruševin ali v primeru podvodnega najdišča ni nujen pogoj,
- prezentacija, ki zajema (1) izbran konservatorski poseg, (2) ureditev dediščine s t. i. muzejskimi pomagali in (3) ureditev okolice za povečanje dostopnosti, ter
- izgradnja dopolnilne infrastrukture

Naslednji konkretni posegi so logična posledica:

1. Z arheološkim izkopavanjem pospešimo propad arheološke ostaline, izkopavanje je samo po sebi destruktivno dejanje. Če arheološke ostaline ne zaščitimo s ponovnim zakopom, se propad zaradi učinkov atmosfere nadaljuje, kar sicer upočasnjujejo različni konservatorski posegi.
2. Prezentacija in izgradnja dopolnilne infrastrukture, kot so mostovži, zaščitne ograje, centri za obiskovalce, gostišča ipd., pomenijo gradnjo sodobnih objektov na zaščitenem območju, kjer so prisotne arheološke ostaline.
3. Izgradnja dopolnilnih prikazov, kot denimo rekonstrukcij in drugih interpretativnih pripomočkov. V nekaterih primerih gre za gradnjo rekonstrukcij v naravni velikosti na mestu odkritja arheološke ostaline (*in situ*), saj gre za predstavitev arheološke preteklosti v bistvenem vsebinskem kontekstu, to je izvorno okolje.

Vsi posegi so v okviru sodobnega pojmovanja ohranjanja dediščine drastični, saj posegajo v strukturo dediščine in spreminjajo njeno podobo, kot je bila odkrita ob raziskavi. Če ne bi dediščina nosila v sebi tudi potencialov za razvoj turizma, bi se morda stroka na tej točki ustavila in preprosto vzdrževala obstoječe stanje. Načrtna prezentacija in uporaba dediščine pa ni le ekonomsko zanimiva, temveč je njena ustrezna vključitev v javno življenje pomembna za popularizacijo dediščine. Izkušnje so pokazale, da načrtna ureditev najdišč in njihova interpretacija dvigujeta zavest o njeni vrednosti, kar vpliva na uspešnejše ohranjanje v teh in drugih primerih (Eagles idr. 2002, 110).

V nadaljevanju se osredotočamo na uporabo dediščine v turistične namene in v obliki ponudbe za prosti čas. Takšna uporaba ima v svetu več kot stoletno prakso. Če govorimo o dejavnosti arheološkega parka, ki predstavlja eno najbolj drznih in ambicioznih uporab arheološke dediščine, naletimo v Sloveniji na popolno praznino. To lahko razumemo v kontekstu preteklega družbenega režima in zakonodajni ureditvi, ki sta posledično vplivala ne le na (ne)razvoj dejavnosti, temveč tudi na mentaliteto, katere posledice so vidne še danes.

Nadoknadi to, kar so v tujini izvedli pred desetletji ali stoletjem, danes predstavlja poseben strokovni, če ne že pravni izziv. Slovenska konservatorska in arheološka doktrina, posledično pa tudi zakonodaja, so v teh ozirih precej toge in konservativne, saj sledijo sodobnim smernicam varovanja dediščine. To sta ohranjanje stanja z minimalnimi posegi v dediščino in načelo nedestruktivnih metod raziskovanja, vse s ciljem ohranjanja dediščine in podatkov za prihodnje rodove (prim. na primer Malteška konvencija). Zato je za razumevanje obravnavane problematike pomembno pregledati in ovrednotiti pravne okvire, pri čemer govorimo o treh vrstah dokumentov: zakonodaja, mednarodne konvencije in strokovna priporočila. Zakonodaja je za pravni režim varstva arheološke dediščine pri nas temeljna, določa administrativne pa tudi vsebinske in postopkovne določbe. Mednarodne konvencije in strokovna priporočila za posamezno državo niso zakonsko zavezujoča, razen če so dokumenti ratificirani. V tem primeru zakonodaja praviloma sledi ratificiranim mednarodnim dokumentom.

Priporočila in konvencije podrobneje obravnavajo določene problematike, odpirajo strokovne dileme v konkretnih primerih. Lahko rečemo, da so zaradi narave organov, ki jih sprejemajo, korak ali dva pred zakonodajo posameznih držav. Mednarodni dokumenti oblikujejo v nekem smislu univerzalna načela in standarde v obravnavi dediščine in določajo splošne smernice za razvoj stroke v svetovnem pogledu, medtem ko je zakonodaja za vsako državo svojstvena, s tem pa tudi sistem varovanja in ohranjanja dediščine.

V nadaljevanju predstavljamo glavne vsebinske poudarke iz omenjenih dokumentov z analizo, ki so relevantni za našo raziskavo.

2. 2. 1 ZAKONODAJA RS

Krovni zakon za področje varstva kulturne dediščine je Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, Ur. l. RS 16/2008 in 123/08). Zakon opredeljuje režim varovanja dediščine glede na njen status in vrsto dediščine ter javno službo za varstvo kulturne dediščine. Podaja tudi okvir institucionalnega varstva za nepremično (Zavod za varstvo kulturne dediščine RS) in premično dediščino (muzeji), skupaj s postopki, ki so s strani odgovornih institucij potrebni za uporabo dediščine. Poleg tega obravnava tudi nevladne organizacije oziroma organizacije, ki delujejo v javno korist. Zakon tudi določa dolžnosti lastnikov in drugih subjektov varstva za varovanje dediščine in dostopnosti do nje, možnost do nasvetov in nadomestil zaradi omejene uporabe, načine vlaganja javnih sredstev itn. Podaja osnovne smernice za oblikovanje registra dediščine in dokumentiranje ter določbe glede varstva dediščine v razvojnih načrtih.

Za predmet naše obravnave so pomembni še naslednji zakoni in podzakonski akti:

- Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Uradno prečiščeno besedilo (ZUJIK-UPB 1, Ur. l. RS 77/2007),
- Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini (ZLKSDL, Ur. l. RS 89/1999),
- Zakon o graditvi objektov, Uradno prečiščeno besedilo (ZGO-1-UPB1, Ur. l. RS 102/2004),
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritev (Ur. l. RS 102/2010),
- Pravilnik o označevanju nepremičnih kulturnih spomenikov (Ur. l. RS 57/2011),
- Pravilnik o strokovnih, prostorskih in tehničnih pogojih za izvajanje javne službe na področju varstva kulturne dediščine (Ur. l. 113/2000),¹⁰
- Akt o razglasitvi dediščine za spomenik.

Posredno se naše problematike dotikajo še:

- Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine (Ur. l. RS 65/2008).

Sklep določa delovanje in pristojnosti ZVKDS na področju varovanja nepremične dediščine in je pomemben za razumevanje nekaterih mehanizmov managementa arheološke dediščine v RS.

- Ustanovitveni akti muzejev.

¹⁰ Predpisi, ki so z dnem uveljavitve ZVKD-1 prenehali veljati, uporabljajo pa se do uveljavitve ustreznih predpisov na podlagi tega zakona, če niso z njim v nasprotju.

Ustanovitveni akti muzejev – ti skrbijo prvenstveno za premično dediščino – so pomembni zaradi določb o upravljanju dislociranih muzejskih enot, v našem primeru so to arheološki parki.¹¹

- Nacionalni program za kulturo (NPK 2008–2011), strateški dokument, ki ga v rednih časovnih intervalih sprejema vlada oziroma Ministrstvo za kulturo, navaja splošne prioritete in usmeritve za različna področja v kulturi.

PREGLED ZAKONODAJNE UREDITVE ZA PRIMER ARHEOLOŠKEGA PARKA

1. Uporaba arheološke dediščine

ZVKD-1 predvideva uporabo dediščine v namene izobraževanja in vzgoje ter zagotavljanje dostopnosti do nje (2. člen). Kakršna koli aktivnost na arheološkem spomeniku na prostem pomeni njegovo upravljanje (3. člen, 37. točka). Upravljanje spomenika definira 59. člen, ki navaja, da se spomenik upravlja skladno z Aktom o ustanovitvi (1. točka) in na podlagi načrta upravljanja (5. točka). Načrt upravljanja je dokument, s katerim se določijo strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika ali spomeniškega območja in način izvajanja njegovega varstva (60. člen, 1. točka).

Za temo turistične uporabe na arheoloških najdiščih sta relevantna ratificirana Malteška konvencija (Ur. l. RS MP 7/99)¹² ter Nacionalni program za kulturo 2008–2011 (NPK 2008–2011). V Malteški konvenciji se države podpisnice zavezujejo k izvajanju izobraževalnih dejavnosti, povečevanju dostopa do dediščine in spodbujanju predstavitve izbranih arheoloških predmetov javnosti (9. člen). Dejavnost arheološkega parka sledi naštetemu, pri čemer izpostavimo njegovo vlogo pri povečevanju dostopnosti. Dostopnost je treba razumeti širše. Poleg fizične dostopnosti zajema še dostopnost do informacij in ukrepe za povečanje razumevanja. Arheološki parki po svojem namenu sledijo naštetemu.

NPK 2008–2011 (13–14; 61–63), ki sledi drugim razvojnim dokumentom na ravni države, predvideva podporo projektom za večjo uporabo kulturnih razvojnih potencialov, ki jih prinašata revitalizacija kulturnih spomenikov in obnova infrastrukture za kulturno in turistično oživitev mest in podeželja. V kulturi prepoznava njeno tržno vrednost in pomemben potencial za razvoj gospodarstva. Iz navedenega lahko izluščimo splošno podporo projektom, kot so arheološki parki, saj takšen produkt vsebuje vse omenjene elemente in ustvarja naštete

¹¹ To je zanimivo zato, ker teh določb o upravljanju v večini trenutno veljavnih aktov o razglasitvi dediščine za spomenik (večinoma zaradi zgodnjih zaradi letnic nastanka) ne najdemo.

¹² Malteško konvencijo sicer obravnavamo v naslednjem poglavju pri mednarodnih dokumentih, a jo v to poglavje vključujemo zaradi pravne teže. Zaradi ratifikacije ima Malteška konvencija večjo veljavo kot druga mednarodna priporočila, saj je oblikovanje državne področne zakonodaje podvrženo vsebini konvencije.

učinke. NPK za področje nepremične dediščine postavlja konkretne cilje, kot so obnova in muzealizacija kulturnih spomenikov, povečanje dostopa do njih, povečanje števila obiskovalcev, povezovanje z gospodarskim sektorjem in splošne gospodarske učinke, kot na primer povečanje delovnih mest v tem sektorju.

Konkretnejše določbe o uporabi arheološkega najdišča, ki so po hierarhiji nadrejene Aktu o razglasitvi, najdemo v Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritev (Ur. l. RS 102/2010). Pravilnik v poglavju varstvenih usmeritev za nepremično dediščino govori na splošno o prepovedanih in dovoljenih posegih na območju arheoloških najdišč. Zlasti pomembna je peta alineja 1. točke 4. člena, ki pravi: *Prepovedano je predvsem »... postavljati ali graditi trajne ali začasne objekte, vključno z nadzemno in podzemno infrastrukturo ter nosilci reklam ali drugih oznak, razen kadar so ti nujni za učinkovito ohranjanje in prezentacijo arheološkega najdišča.«*

Omenjena določba na papirju torej dopušča izgradnjo kompleksa pod pogojem, da strokovne službe ocenijo nujnost pri doseganju učinkovitega ohranjanja in prezentacije arheološkega najdišča.

Za vsako spremembo funkcije kulturnega spomenika ali njegovega dela in za vsak poseg v spomenik, njegove dele ali zemljišče je treba predhodno pridobiti pisne kulturnovarstvene pogoje in na njihovi podlagi pisno kulturnovarstveno soglasje ZVKDS (ZVKD-1, 28. in 29. člen). Dokumenti, na katerih temelji izdaja kulturnovarstvenih pogojev kot pogoj za pridobitev soglasja, so akt o razglasitvi in prostorski akti. ZVKDS s pogoji določi zahteve, ki jih morata izpolnjevati projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja in projektna dokumentacija, potrebna za izvedbo posegov, in lahko določi obveznost predhodnih raziskav. Ko gre za kompleksne posege v spomenik ali območje in ko gre za posege v strukturne elemente spomenika (ki so pričakovani pri izgradnji arheološkega parka) se lahko zahteva konservatorski načrt. Natančneje o kulturnovarstvenih pogojih govori 29. člen zakona.

2. Sistem varovanja arheološke dediščine v RS

Splošna načela

V arheološki stroki kot podlaga za upravljanje z arheološki najdišči velja osnovno načelo, da se v arheološko najdišče ne posega, če to ni nujno za ohranitev arheološke dediščine. To v praksi pomeni, da si pomagamo z izkopavanji kot z eno od raziskovalnih metod le v primeru, če najdišču grozi uničenje, kot na primer gradbeni posegi. Pomembno je načelo preventivnega varstva arheološke dediščine – posegom v plast se je treba izogniti tako, da so ocene

arheološkega potenciala določenega prostora podane že v strateški fazi prostorskega načrtovanja, ko se še iščejo variantne rešitve umestitve nekega posega v prostor. Če pa je zemljišče že od prej določeno kot stavbno zemljišče in se med samim posegom odkrijejo arheološke ostaline, potem izvedemo tako imenovano arheološko raziskavo za sprostitev zemljišča za gradnjo (Pirkovič 2011, ustno).

Arheološka dediščina se varuje z različnimi ukrepi. V splošnem velja prepoved kakršnega koli nezakonitega in nestrokovnega raziskovanja (ZVKD-1, 31. člen). Dovoljenja za arheološke raziskave in odstranitev dediščine izdaja Ministrstvo za kulturo in jih lahko opravljajo samo strokovno usposobljene osebe (Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za arheološka raziskovanja, Ur. l. RS 113/2000).

Varstveni režimi

Osrednja strokovna naloga spomeniškovarstvene stroke, ki jo kot javno službo izvaja ZVKDS, je vrednotenje oziroma valorizacija dediščine, iz česar izhajajo načini upravljanja z dediščino. Glede na stopnjo varstva dediščine se določi varstveni režim. Varstveni režimi so najpomembnejši instrument varstva dediščine. Z njimi so določena merila za posege v kulturno dediščino ter pogoji uporabe, obseg posegov, potrebnih za novo rabo oziroma za sodoben način življenja, ter dopustne prilagoditve novim standardom in tehnologijam. So pravila, ki ob upoštevanju družbenega pomena spomenika in na podlagi vrednotenja konkretizirajo omejitve lastninske pravice ter drugih upravičenj in določajo ukrepe za izvedbo varstva (ZVKD-1, 3. člen, 39. točka).

V RS ločimo tri stopnje varstva dediščine:

- neidentificirana arheološka dediščina,
- arheološka najdišča kot zvrst registrirane dediščine,
- dediščina s statusom spomenika ali spomeniškega območja.

V raziskavi smo v kategorijo arheološki park, ki pomeni poseben način gospodarjenja z arheološkim najdiščem, uvrstili 44 enot. 41 enot ima status spomenika lokalnega pomena, 2 enoti status spomenika državnega pomena, 1 lokacija pa ima status registrirane dediščine (Podkraj pri Hrastniku).

Arheološka najdišča kot zvrst registrirane dediščine

Arheološka najdišča so zvrst registrirane arheološke dediščine. So originalni kraji deponiranja arheoloških ostalin, to je stvari in vsakršnih sledov človekovega delovanja iz preteklih obdobij, ki so identificirani z ustreznimi strokovnimi postopki. Po Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Ur. l. RS 102/2010) veljajo za registrirano dediščino splošne varstvene usmeritve, kot sta trajnostni razvoj in uporaba, ki dolgoročno ne spreminja lastnosti dediščine. Spodbuja se vzdržni razvoj ter dejavnosti in ravnanja, ki ohranjajo kulturne, socialne, gospodarske, znanstvene, izobraževalne in druge pomene dediščine (4. člen, 1. odstavek). Poleg splošnih varstvenih usmeritev so pri posameznih zvrsteh nepremične dediščine določene tudi njihove posebne varstvene usmeritve. Arheološka najdišča se varujejo pred uporabo ali posegi, ki bi lahko poškodovali arheološke ostaline ali spremenili njihov vsebinski in prostorski kontekst. Na arheoloških najdiščih je predvsem prepovedano odkopavati in zasipavati teren, globoko orati, rigolati, meliorirati kmetijska zemljišča, graditi gozdne vlake, poglobljati morsko dno in dna vodotokov ter jezer, ribariti z globinsko vlečno mrežo in se sidrati, gospodarsko izkoriščati rudnine oziroma kamnine in postavljati ali graditi trajne ali začasne objekte, vključno z nadzemno in podzemno infrastrukturo ter nosilci reklam ali drugih oznak, razen kadar so ti nujni za učinkovito ohranjanje in prezentacijo arheološkega najdišča. Posegi in dejavnosti v prostoru se načrtujejo in izvajajo tako, da se arheološka najdišča ohranjajo, s čimer se najbolj dosledno izvajajo načela Malteške konvencije (prim. 2. člen, ii. točka).

Vse enote dediščine in spomeniki so vpisani v Register kulturne dediščine, ki ga vodi INDOK center na Ministrstvu za kulturo. Vsaka vpisana enota ima svojo evidenčno številko dediščine – EŠD.

Spomenik lokalnega ali državnega pomena

Po ZVKD-1 (11. člen) se registrirana nepremična dediščina, ki

- predstavlja izrazit dosežek ustvarjalnosti ali dragoceno prispeva h kulturni raznolikosti,
- je pomemben del prostora ali dediščine Republike Slovenije ali njenih regij ali
- predstavlja vir za razumevanje zgodovinskih procesov, pojavov in njihove povezanosti s sedanjo kulturo in prostorom,

lahko zaradi svojega izjemnega pomena za državo (spomenik državnega pomena) ali posebnega pomena za pokrajino ali občino (spomenik lokalnega pomena) razglasi za spomenik. Nepremični spomenik se lahko razglasi kot posamezni spomenik ali kot spomeniško območje. Spomenik državnega pomena se razglasi z aktom vlade, spomenik

lokalnega pomena pa z odlokom predstavniškega organa pokrajine ali občine (13. člen, 1. odstavek). Vsebino akta o razglasitvi pripravi ZVKDS po lastni presoji ali na pobudo koga drugega (12. člen). Na podlagi akta o razglasitvi se pravni status nepremičnega spomenika in njegovega vplivnega območja, če je to določeno z aktom o razglasitvi, zaznamuje v zemljiški knjigi kot zaznamba nepremičnega spomenika (13. člen, 3. odstavek).

Status arheološkega parka v sistemu varovanja dediščine

Arheološki park definirata izkop arheološke ostaline in njena prezentacija na prostem. Ko se odločamo za prezentacijo spomenika, to presega osnovne naloge varstva dediščine, kot je njihovo evidentiranje in rutinsko varovanje. Gre za naslednji korak, ki ga Guštin imenuje aplikacija, in se deli na tri časovno zaporedne naloge: projektiva, izvedba in vzdrževanje (Guštin 2001, 25).

Za prezentacijo se odločamo, kadar arheološka ostalina že dosega najvišje ocene vrednotenja svojih spomeniških lastnosti. Običajni valorizacijski kriteriji, ki narekujejo prezentacijo spomenika, so: historično-estetska vrednost, kakovost ohranjenosti, pomen spomenika za prostor (lokalni, regionalni, državni, mednarodni) in potencial, ki ga dani spomenik predstavlja za prihodnost. Potencial¹³ pomeni možnosti uporabe spomenika za različne namene, kot denimo uporaba v kulturne ali izobraževalne namene, gospodarska uporaba (pogosta je na primer uporaba objektov z zgodovinsko vrednostjo za gostinske ali druge namene), trženje ipd. Vse pomembnejši delež pri prezentacijskem programu imajo raziskave trga in ekonomske analize, ki ovrednotijo realne možnosti za obnovo in obstoj spomenika (Maroević 1993, 245; Guštin 2001, 23–26).

Iz navedenega sledi sklep, da arheološki parki sodijo v najvišjo kategorijo arheološke dediščine.

Akt o razglasitvi

Akt o razglasitvi je pravni akt, s katerim se razglasi spomenik lokalnega pomena ali državnega pomena. Akt o razglasitvi definira njegove lastnosti, režim varovanja, uporabo in obseg.

¹³ Pri arheološki dediščini je pomemben tudi njen znanstveni potencial, na splošno pa pri dediščini govorimo tudi o njenem identifikacijskem potencialu (Pirkovič 2012, ustno).

Po ZVKD-1 obsega zlasti (13. člen, 2. odstavek):

- *identifikacijo spomenika, vključno z določitvijo meje spomenika tako natančno, da so meje določljive v naravi in zemljiškem katastru,*
- *vrednote, ki utemeljujejo razglasitev za spomenik,*
- *varstveni režim spomenika,*
- *vplivno območje, kadar je to zaradi zagotavljanja prostorske celovitosti spomenika potrebno, vključno z določitvijo meje vplivnega območja tako natančno, da so meje določljive v naravi in zemljiškem katastru,*
- *varstveni režim v vplivnem območju,*
- *morebitno obveznost javne dostopnosti spomenika,*
- *zahteve glede upravljanja ter morebitno obveznost sprejema načrta upravljanja in*
- *inventarno knjigo preičnin, ki so sestavni del spomenika, kadar je to potrebno.*

3. Lastništvo in naloge lastnika

Pri nepremični arheološki dediščini je lastništvo urejeno skladno z lastnino zemljišča in se po tej ureditvi ne razlikuje od drugih zvrsti dediščine. Lastnik nepremičnega spomenika je tako isti kot lastnik zemljišča, na katerem se nahaja spomenik, pri čemer pa zakon lastniku omejuje lastninsko in druge stvarne pravice, a *»le v najmanjšem možnem obsegu, ki je potreben za uresničevanje varstva. Država, pokrajine, občine in drugi subjekti varstva morajo izbirati tiste ukrepe, ki so ob doseganju enakih učinkov najmanj omejujoči za lastnike ter neposredne posestnice in posestnike dediščine«* (ZVKD-1, 5. člen, 1. odstavek). Pravice na lastnini se omejujejo skladno z varstvenim režimom. Če se lastniku zaradi varstvenega režima poslabšajo pogoji za gospodarsko izkoriščanje spomenika in tega v okviru varstvenega režima ni mogoče nadomestiti z drugo dejavnostjo, je lastnik spomenika upravičen do nadomestila (39. člen, 1. odstavek).

Zakon lastniku nalaga dolžnost varovanja spomenika skladno z njegovimi zmožnostmi (38. člen, 1. odstavek). Delno ali celotno izvedbo ukrepov za izvedbo varovanja lastniku odredi ZVKDS. Konkretno postopke in pogoje določa 38. člen zakona. V primeru, da so za varovanje, oživljanje spomenika ali izvedbo drugih ukrepov varstva potrebni izredni stroški, ki presegajo običajne stroške, koristi in ugodnosti, ki izvirajo iz statusa spomenika, in jih lastnik ni zmožen kriti, lahko država ali občina prispevata javna sredstva. Načini za pridobitev javnih sredstev za omenjene namene so opredeljeni v 40. členu. Zakon nadalje določa lastniku dolžnost zagotavljanja dostopa javnosti do spomenika, skladno z njegovimi zmožnostmi (54.

člen), zagotavljanja opravljanja raziskav in zaščitnih del na spomeniku (55. člen) in dolžnost obveščanja pristojnih organizacij o stanju in poškodbah na spomeniku (56. člen).

Za nekdanje socialistične države je značilno, da je bila v obdobju po drugi svetovni vojni večina ozemlja in z njim dediščine podržavljena. V SFRJ se je uveljavila posebna ureditev, ki je poznala ljudsko premoženje, državno, družbeno in zadružno lastnino.¹⁴ Po vzpostavitvi novega režima leta 1991 sta za ureditev lastništva spomenikov pomembna Zakon o denacionalizaciji (Ur. l. RS 27/1991) in Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini iz leta 1999 (ZLKSDL, Ur. l. RS 89/1999). Slednji ni vplival na spomenike v naši obravnavi,¹⁵ prvi pač, ker so bila mnoga arheološka najdišča kot del kmetijskih zemljišč vrnjena prvotnim lastnikom.

4. Upravljanje

ZVKD-1 definira upravljanje kulturne dediščine tako (3. člen, 37. točka):

»Upravljanje je izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja.«

Temeljni dokument, ki določa pogoje uporabe in načine upravljanja, predstavlja akt o razglasitvi z navedbo varstvenega režima, čemur so podrejene vse naloge. Za vsakršne posege v zaščiteno območje je potrebno pridobiti kulturnovarstvene pogoje in soglasje, ki ju izda ZVKDS.

Upravljanje mora po ZVKD-1 zagotoviti lastnik oziroma posestnik v skladu z aktom o razglasitvi neposredno ali tako, da ga poveri upravljavcu (59. člen, 1. odstavek). V primeru spomeniških območij, kjer je lahko lastnikov več, lahko organ, ki je izdal akt o razglasitvi, skladno s tem dokumentom različno uredi upravljanje. Organ lahko sam neposredno upravlja s spomeniškim območjem v režijskem obratu, ustanovi v ta namen javni zavod, poveri upravljanje javnemu zavodu, ki je ustanovljen z namenom upravljanja spomenikov in spomeniških območij, ali poveri upravljanje fizični ali pravni osebi na podlagi predpisov, ki urejajo javno-zasebno partnerstvo (59. člen, 3. odstavek). Upravljanje se lahko poveri tudi upravljavcu zavarovanega območja narave, če je tako določeno v aktu o zavarovanju

¹⁴ Po letu 1991 je bilo zelo težko razmejiti, kaj od tega je državnega, kaj občinskega in kaj od podjetij in drugih subjektov (Pirkovič 2012, ustno).

¹⁵ Edini primer arheološkega spomenika v državni lasti, ki ga zadeva omenjeni zakon, je starokrščanska krstilnica v Celju (EŠD 8753).

zavarovanega območja narave in če je upravljavec strokovno usposobljen za upravljanje s spomeniškim območjem (59. člen, 4. odstavek).

Upravljanje spomenika ali spomeniškega območja se izvaja na podlagi načrta upravljanja (59. člen, 5. odstavek). Načrt upravljanja je dokument, s katerim se določijo strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika ali spomeniškega območja in način izvajanja njegovega varstva (60. člen, 1. odstavek).

V primeru večjih posegov se lahko zahteva konservatorski načrt.

Posebna skrb za upravljanje, ki presega izvajanje splošnih lastniških pravic, velja tudi za spomenike in spomeniška območja, ki se varujejo na podlagi mednarodnih pogodb, katerih podpisnica je Slovenija (59. člen, 2. odstavek).

Po ZVKD-1 lahko z nepremičnimi spomeniki upravlja tudi ZVKDS. Za primere spomenikov v državni lasti se upravljanje financira iz sredstev javne službe (84. člen, 1. odstavek, 13. točka), za spomenike, ki niso v državni lasti, pa je predvidena možnost upravljanja, vendar ne iz državnega proračuna, namenjenega kulturi (84. člen, 2. odstavek, 7. točka).

ANALIZA PRAVNE UREDITVE ZA PRIMER ARHEOLOŠKEGA PARKA: RAZKORAK MED DOLOČBAMI IN PRAKSO

Arheološki park je način gospodarjenja z arheološko dediščino. Glede na valorizacijska merila, ki veljajo za prezentacijo dediščine, ugotovimo, da gre za najvišje ovrednoteno dediščino pri nas. V kategorijo arheološki park smo v naši klasifikaciji uvrstili skupno 44 enot. 2 imata status spomenika državnega pomena, 40 status spomenika lokalnega pomena, 1 status dediščine.

Pregled opisov enot nepremične kulturne dediščine v Registru nepremične kulturne dediščine kaže, da večina arheoloških parkov ni označena kot arheološki spomenik na prostem, ki sicer zaradi narave konservatorskega posega in ohranjanja terja posebno pozornost oziroma režim in bi po našem mnenju moral biti kot tak tudi označen. Z iskanjem po ključnih besedah »arheološka dediščina« in »muzej na prostem« je bilo leta 2009 iz Registra dobljenih šest zadetkov. Iskanje pod ključno besedo »arheološki park« ni dalo zadetkov.

Bistveno za ohranjanje dediščine je njeno učinkovito upravljanje. Zakon predvideva upravljanje in upravljavca za vso dediščino s statusom spomenika in spomeniškega območja. Za upravljanje je prvenstveno odgovoren lastnik oziroma organ, ki je izdal akt o razglasitvi. Temeljni dokument, ki definira odnose kakor tudi konkretne naloge in aktivnosti, je akt o razglasitvi. Omenjeni dokument lahko predvidi tudi obveznost sprejema načrta upravljanja. Ta konkretizira upravljavske naloge v konkretnih časovnih terminih in s pričakovanimi cilji. Načrt upravljanja je pri nas zakonsko uvedel ZVKD-1 leta 2008. Po nam znanih podatkih velja, da načrt ne obstaja za noben primer arheološkega parka.¹⁶

Po pregledu dveh naključnih aktov o razglasitvi dediščine za spomenik (prim. npr. Odlok o razglasitvi arheološkega najdišča Šempeter v Savinjski dolini – Antična nekropola za kulturni spomenik državnega pomena, Ur. l. RS 115/2003; Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Ajdovščina, Uradno glasilo, 31. marec 1987, L. XXI, št. 4), ki ju v disertaciji uvrščamo v kategorijo arheološki park (glej Prilogo B), ugotovimo, da dokumenti ne vsebujejo nobenih določb glede upravljanja arheoloških parkov: kdo in kako skrbi za dostopnost (denimo odklepa vrata), kdo je odgovoren za vzdrževanje, košnjo, spremljanje stanja in sploh za vse naloge upravljanja. Akt tudi ne vsebuje določb o možnosti sprejema načrta upravljanja, kar je glede na letnice odlokov in zakona razumljivo. Poleg splošnih ciljev in omejitev manjkajo v aktih še opredelitve konkretnih nalog, posegov ali dejavnosti (prvi omenjeni odlok, 4. člen). Poudariti želimo konkretnost, saj je definicija namena izobraževanja in popularizacije po našem mnenju presplošna.

ZVKD-1 torej predvideva določena razmerja in naloge, ki v konkretnih aktih o razglasitvi niso opredeljena. Izvajanje dejavnosti in izgradnja kompleksa arheološki park bi v praksi pomenila sprejetje novega akta o razglasitvi dediščine za spomenik in to bil v sklopu administrativnih postopkov prvi korak.

V zvezi z dejanskim upravljanjem, kot ga poznamo s terena, so pomembni ustanovitveni akti muzejev. Upravljanje arheoloških parkov je ponekod naloženo muzejem. Gre za ureditev posebnega tipa upravljanja, in sicer, da muzeji, ki prvenstveno varujejo premično dediščino, poleg matične stavbe in zbirke upravljaajo še s tako imenovanimi dislociranimi enotami. Te so lahko manjše muzejske zbirke, spominske sobe, rojstne hiše pomembnih kulturnih oseb ali,

¹⁶ Na dan 8. 8. 2011 beremo, da so v pripravi načrti za tri arheološke parke v Sloveniji.

kar zanima nas, arheološki parki. Tak primer je denimo Muzej in galerije mesta Ljubljana, ki v Ljubljani upravlja z dvema arheološkima parkoma: z Arheološkim parkom Emonska hiša na Jakopičevem vrtu in s parkom Zgodnjekrščansko središče pri OŠ Majde Vrhovnik (Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Muzej in galerije mesta Ljubljane, 36. člen).

Slika 2.6: Shema slovenskih muzejev, stanje 2010

SKLEP

Kot smo pokazali, naj bi odločitev za prezentacijo arheološke dediščine izhajala iz predhodne študije izvedljivosti in iz ocene potencialov, ki jih dediščina nosi v sebi za prihodnost. To bi logično narekovalo predhodno določitev upravljavca in načina upravljanja oziroma programa za fazi vzdrževanja.

Po pregledu naključnih aktov o razglasitvi opazimo popolno odsotnost imenovanja upravljavcev in načrta upravljanja, kar kaže na sistemsko pomanjkljivost. To dejstvo napeljuje na sklep, da so bile pretekle razglasitve pripravljene rutinsko-birokratsko, pristojne službe pa v fazi priprave predloga razglasitve niso predvidele dogajanja na terenu. Iz pogovorov s sodelavci ZVKDS smo izvedeli, da je bilo v nekaterih primerih osnovno vzdrževanje, na primer košnja trave v okolici spomenika, urejeno prek osebnega poznanstva in *ad hoc* reševanja problemov (Lubšina-Tušek 2007; Bratina 2009). Menimo, da bi bilo treba dolžnosti upravljavcev formalizirati z vsebinskimi dopolnitvami obstoječih dokumentov, ki bi bile skladne z ZVKD-1.

Trenutno na terenu obstaja določena kvota spomenikov, t. i. arheoloških parkov, ki so zaradi specifičnega konservatorskega posega in pomanjkljivega ali sploh neobstoječega upravljanja ogroženi zaradi klimatskih, vegetacijskih in človeških dejavnikov. Najdišča so različno vključena v javno življenje. V mnogih primerih ocenjujemo, da neprimerno in da to pospešuje

njihov propad. Za to vidimo več razlogov. Prvi razlog, menimo, da je nerazvita zavest in odgovornost lastnikov za ohranjanje dediščine. Deloma lahko verjetne vzroke za to iščemo v preteklem režimu pred letom 1991 (prim. Pirkovič 2005, 13). Poleg tega v pogovorih z lastniki dediščine pogosto slišimo mnenje, da je naloga ohranjanja stvar javne službe, kar kaže na slabo ozaveščenost.

Drugi razlog vidimo v neudejanjanju veljavnih zakonskih določb, ki bi zakonsko odgovorne, to so v prvi vrsti lastniki, spodbudile k dejanskemu izvajanju nalog ohranjanja oziroma upravljanja. V tem kontekstu je zanimiva primerjava ureditve varovanja premične in nepremične dediščine v RS. V primeru arheološke premične dediščine postane ta z odkritjem avtomatično last RS, v hrambo jo prejme pristojni muzej. Muzeji opravljajo varovanje dediščine v sklopu javne službe in so zadolženi za vse naloge managementa premične arheološke dediščine: prepoznavanje, raziskovanje, hranjenje, interpretacija, prezentacija, izobraževanje. Rečemo lahko, da muzeji upravljajo s premično dediščino. V primeru arheološke nepremične dediščine je njen lastnik tisti, ki je lastnik zemljišča: to so lahko fizične osebe, pravne osebe, država ali lokalna skupnost. ZVKDS, ki opravlja javno službo na področju varovanja arheološke dediščine, ima v primerjavi z muzeji drugačne naloge. Najbolj očitno se od muzejev razlikuje po tem, da nima naloge upravljanja s spomeniki, razen v izjemnih primerih, ki smo jih navedli. Upravljanje lahko prevzame po enakem postopku poveritve upravljanja od lastnika ali organa, ki je izdal akt o razglasiti, kot velja za druge. Lahko bi rekli, da ima ZVKDS po naravi upravno-strokovne naloge. Zadolžen je za evidentiranje, raziskovanje, za izdajo odločb¹⁷ o ohranjanju dediščine, vendar je fizično ne varuje in z njo ne upravlja, tako kot to velja za muzeje in premično dediščino. Takšna ureditev je povsem običajna in velja tudi za druge države. ZVKDS torej ne more, niti ni to namen, sam neposredno upravljati z vsemi spomeniki. Bi pa po našem mnenju moral vzpostaviti mehanizme za uspešno izvajanje nalog upravljanja s strani lastnikov. Glede na poznavanje trenutnih razmer se zavedamo, da bi bila za to potrebna ustanovitev posebne službe.

Tretji razlog, ki ga prav tako prepoznavamo, je sistemske narave in se nanaša na preteklo zakonodajno ureditev za področje upravljanja s kulturno dediščino. Prejšnji Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD, Ur. l. RS 7/1999), ki je veljal od leta 1999 do 2008, je pomanjkljivo obravnaval upravljanje *per se*. ZVKD je govoril o možnosti upravljanja spomenikov le v primeru spomenikov lokalnega pomena. V takšnih primerih je predvidel upravljanje s strani zavodov, ki jih ustanovi lokalna skupnost (9. člen). To pomeni, da

¹⁷ Odloke razglašajo lokalne skupnosti ali država.

govorimo o upravljanju s strani osebe javnega prava. Tudi v primerih, ko je bila za opravljanje nalog javne službe predvidena izdaja dovoljenj ali koncesij za nekatere naloge s področja varstva dediščine, je bila naloga upravljanja v tem primeru izvzeta (19. člen, 27.–29. člen). Na podlagi tega menimo, da je pretekla zakonodajna ureditev deloma vplivala na neaktivno vlogo civilne družbe pri nalogah ohranjanja kulturne dediščine.

V skupini prezentiranih arheoloških najdišč na prostem pa so tudi lokacije, ki v primerjavi z možnostmi upravljanja s takšno dediščino niso primerno izkoriščene in v tem hipu predstavljajo mrtev kapital. Lokacije nudijo različne potencialne za uporabo. V raziskavi smo se osredotočili na potencial, ki ga nudijo za razvoj dejavnosti arheološkega parka. V 6. poglavju predstavljamo opis vseh lokacij, skupaj z ovrednotenjem in analizo stanja. Katalog (Priloga B) omogoča dopolnitev podatkov v Registru nepremične kulturne dediščine.

2. 2. 2 MEDNARODNE KONVENCIJE IN PRIPOROČILA

Za področje upravljanja z arheološko nepremično dediščino je relevantnih več mednarodnih dokumentov, ki so jih sprejele različne mednarodne organizacije. Njihovo delovanje na področju mednarodnega prava je pomembno zaradi uresničevanja skupnih interesov varovanja kulturne dediščine na mednarodni ravni. Med najpomembnejše medvladne organizacije sodita UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*) in Svet Evrope (*Council of Europe*). Med pomembnejšimi nevladnimi organizacijami, ki na mednarodni ravni združujejo strokovne organizacije, ustanove, društva in posameznike iz različnih držav, pa gre izpostaviti ICOMOS (*International Council of Monuments and Sites*), ICOM (*International Council of Museums*) in organizacijo Europa Nostra.

V sklopu mednarodnih dokumentov jih je v tem okviru za nas zanimivih več, večinoma gre za strokovna priporočila v obliki listin, v enem primeru pa za konvencijo. Konvencija je pogodba med dvema ali več državami. Takšno soglasje implicira skupno voljo vseh udeleženih držav, ki se s pristopom h konvenciji obvežejo k izvajanju določb konvencije. Konvencije so za države članice mednarodnopravno obvezujoče oz. zavezujoče. Po Ustavi RS se ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe lahko uporabljajo neposredno, če niso transponirane v notranjo zakonodajo. Zakoni in drugi predpisi morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo. V primeru, da je mednarodna pogodba v nasprotju z zakonom ali drugimi predpisi, je treba spremeniti zakon ali predpis oziroma odpovedati ali podati rezervacijo mednarodne pogodbe (Petrič 2000, 5–6). Za našo raziskavo je pomembna Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine, imenovana Malteška konvencija, ratificirana leta 1999 (Ur. l. RS MP/7/99).

Druga skupina mednarodnih dokumentov, ki jih bomo preučili, so mednarodne listine in priporočila, ki pomenijo neko obliko »mehkega zakona«. UNESCO, na primer, v njih državam članicam priporoča, da z zakonodajnimi in drugimi ukrepi na svojem ozemlju zagotovijo izvajanje načel in norm, ki jih vsebuje priporočilo. Države članice običajno tudi poročajo o spoštovanju priporočil in o vzrokih, zakaj jih ne uresničujejo (Petrič 2000, 21).

Takšna mednarodna priporočila so oblikovana na podlagi najboljših strokovnih stališč in mnenj v času sprejetja priporočila. Njihov namen je po sprejetju, potrditvi in objavi čim širši sprejem in upoštevanje določil kot napotkov za dobro prakso (Fister 2003, 11).

Za našo obravnavo so relevantni naslednji dokumenti:

1. Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (spremenjena). Ur. l. RS MP 7/99 / *The European Convention on protection of archaeological heritage (revised)*. La Valetta, 1992, Svet Evrope – Council of Europe (RS ratificirala 1999).

Kratika: MEKVAD

Drugo ime: Malteška konvencija / *Valetta Convention*

2. Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo. Ur. l. RS 22/2008 / *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, 2005, Svet Evrope – Council of Europe (RS ratificirala 2008).

Kratika: MOKVKDD

Drugo ime: Faro konvencija / *Faro Convention*

3. Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij / *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites*. Benetke, 1964.

Drugo ime: Beneška listina / *Venice Charter*

4. Listina o varovanju in upravljanju arheološke dediščine / *Charter for the protection and management of the archaeological heritage*. Lausanne, 1990, ICOMOS – generalni zbor ICOMOS-a.

Drugo ime: Lausanska listina / *Lausanne Charter*

5. Veronska listina o uporabi antičnih območij za uprizoritvene dejavnosti / *Verona Charter on the Use of Ancient Places of Performance*. Verona, 1997, Svet Evrope – Council of Europe.

Drugo ime: Veronska listina / *Verona Charter*

6. Listina iz Burre. Listina avstralskega ICOMOS-a za ohranjanje prostorov s kulturnim pomenom / *Burra Charter. The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance*. Burra, 1999, ICOMOS – Avstralski nacionalni odbor.

Drugo ime: Burrska listina / *Burra Charter*.

7. Mednarodna listina o kulturnem turizmu. Upravljanje turizma na območjih dediščinskega pomena / *International cultural tourism charter. Managing tourism places of heritage significance*. Mexico, 1999, ICOMOS.

8. ICOMOS-ova listina za interpretacijo in prezentacijo najdišč s kulturno dediščino / *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. 2008, Quebec, ICOMOS.

Drugo ime: Ename listina / *ICOMOS ENAME Charter*

9. Priporočilo o promociji turizma z namenom podpiranja kulturne dediščine kot dejavnika trajnostnega razvoja / *Recommendation Rec(2003)1 of the Committee of ministers to member states on the promotion of tourism to foster the cultural heritage as a factor for sustainable development*. 2003, Svet Evrope – Council of Europe.

Drugo ime: *Recommendation Rec(2003)1*

Analiza dokumentov

Navedeni dokumenti vsebujejo smernice za obravnavo kulturne in arheološke dediščine. V Prilogi 1 navajamo njihove kratke povzetke, tukaj pa izpostavljam teme, ki so pomembne za našo razpravo.

Arheološki park po svojem namenu, ki združuje naloge ohranjanja, izobraževanja in turizma, sledi smernicam vseh naštetih dokumentov. Ključni cilji, ki jih dejavnost arheološkega parka dosega in se skladajo s priporočili, so:

- ohranjanje dediščine *in situ*,
- revitalizacija,
- predstavljanje dediščine,
- izobraževanje,
- popularizacija,
- dostopnost,
- interpretacija,
- turizem kot koristen dejavnik varstva in ohranjanja,
- vključevanje lokalnega prebivalstva.

Iz dokumentov lahko izluščimo naslednja načela, katerim sledi koncept arheološkega parka oziroma se jih upošteva pri njegovem oblikovanju:

1. Strokovnost in avtentičnost predstavitve: Predstavitev preteklosti in arheoloških ostalin mora temeljiti na predhodnih arheoloških raziskavah. Predstavitve in podajanje informacij morajo biti prikaz trenutnega obsega znanja, zato jih je treba dosledno pregledovati in po potrebi dopolnjevati in popravljati (Lausanska listina 7. člen; Veronska listina, Dodatek I, 1.i člen; Burrska listina 26.1. in 26.2. člen; Ename listina, 2. načelo).
2. Pri predstavitvi dediščine upoštevamo in predstavimo vse faze nastanka (Beneška listina, 11. člen; Ename listina, 3.2. člen).
3. Arheološko dediščino se sme po arheološki raziskavi pustiti odkrito pod pogojem, da je mogoče izvesti ukrepe za konservacijo, trajno vzdrževanje in upravljanje (Beneška listina, 15. člen; Lausanska listina, 6. člen).
4. Vključitev lokalnega prebivalstva: Sestavni deli arheološke dediščine so v živem izročilu prvotnih naseljencev, zato je treba lokalno prebivalstvo aktivno vključiti v oblikovanje politike ter z njimi deliti odgovornost za upravljanje najdišč (Lausanska listina, Uvod, 2. člen, 6. člen; Veronska listina 4.iii člen; Burrska listina, 12. in 26.3. člen; Ename listina, 6. načelo; Mednarodna listina o kulturnem turizmu, 4. in 5. načelo; Recommendation Rec (2003)1, 4. in 5. člen; Faro konvencija, 7. in 11. člen).
5. Ohranjanje na mestu odkritja: Spomenik je neločljiv od zgodovine, o kateri priča, in od okolice, v kateri stoji, zato se arheološko dediščino ohranja na mestu odkritja (*in situ*) (Beneška listina, 7. člen; Lausanska listina, 3. in 6. člen; Malteška konvencija, 4. in 5. člen; Burrska listina, 9.1. člen;).
6. Spoštovanje prvotne podobe: Ureditev arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev naj upošteva merila za ohranitev prvotne podobe najdišča in naj vključuje zaščito pred uničenjem (Veronska listina, 1. člen, Dodatek, 1. člen).
7. Ohranitev okolja: Konservacija dediščine vključuje tudi ohranitev primerne okolja. Če je tradicionalno okolje obstajalo, ga je treba ohraniti (Beneška listina, 6. člen; Burrska listina, 3.2. člen)
8. Izobraževalni programi: Na arheoloških najdiščih je treba omogočiti razumevanje območja z razvojem izobraževalnih programov, z uporabo interpretacije in zagotoviti ustrezno dostopnost. Predstavitve in podajanje informacij morajo biti v obliki poljudnega prikaza (Lausanska listina, 7. člen; Malteška konvencija, 9. člen; Veronska listina 3.i člen, Dodatek, 2. člen; Burrska listina, 25. člen; Mednarodna listina o kulturnem turizmu, 1. načelo; Ename listina, 1. načelo; Recommendation Rec (2003)1, 11. člen; Faro konvencija, 5. člen).

9. Uporaba: Revitalizacija in uporaba spomenikov v družbeno koristne namene pripomore k lažjemu ohranjanju dediščine. Nova raba mora biti premišljena s ciljem trajnostnega razvoja (predhodno je treba razumeti prostor in upoštevati vse dejavnike ohranjanja) in takšna, da minimalno vpliva na kulturni pomen prostora kulturne dediščine. Dovoljeni so samo reverzibilni posegi (Beneška listina, 5. člen; Veronska listina, 1. in 4.iv člen; Burrska listina, 6., 7., 15.2., 21.1. in 21.2. člen; Ename listina, 4.2. člen, 5. načelo; Mednarodna listina o kulturnem turizmu, 2. načelo; Faro konvencija, 5. člen).
10. Skrb za obiskovalce: Najdišče, ki ga urejamo za potrebe javnosti in za turistična namene, je treba urediti tako, da se zagotovi varnost obiskovalcev, njihovo udobje, poveča razumevanje, ob čemer se prostor uredi tako, da se čim bolj ohrani prvotna podoba najdišča in okolja (Veronska listina, 2. in 3. člen; Mednarodna listina o kulturnem turizmu, 3. načelo; Recommendation Rec (2003)1, 7. člen).
11. Strokovna usposobljenost: Za upravljanje arheološke dediščine in za odločanje o spremembah namembnosti so potrebni najvišji akademski standardi v mnogih različnih vedah, zato je treba zagotoviti izobraževanje kadrov (Lausanska listina, 8. člen; Malteška konvencija, 12. člen; Veronska listina, 6.i člen; Burrska listina, 30. člen; Ename listina, 7. načelo; Faro konvencija, 9/e člen).

Pri oblikovanju arheološkega najdišča v arheološki park sta pomembna še dva posega, to sta izgradnja infrastrukture za povečanje dostopnosti in rekonstrukcije *in situ* oziroma v bližini originalnih najdišč.

12. Dopolnilna infrastruktura

Ureditev arheološkega najdišča za povečanje dostopnosti terja fizični poseg v arheološke strukture z izgradnjo infrastrukture, npr. osvetljava, sprehajalne poti, zaščitne ograje, center za obiskovalce, sanitarije ipd. To problematiko obravnavajo Lausanska, Burrska, Veronska in Ename listina. Vsem dokumentom je skupno načelo, da posegi, rušenje, izgradnja dodatkov in druge spremembe na območjih dediščine niso dovoljeni posegi, če niso nadzorovani. Lausanska listina omenjeno temo obravnava posredno, ko v 3. členu pravi, da je spreminjanje spomenika ali okolja sicer poseg, ki ga je treba preprečevati, v izjemnih primerih pa ga morajo odobriti arheološki strokovnjaki in predhodno zahtevati popolno arheološko raziskavo in dokumentacijo. Burrska listina v 22. členu pravi, da so novi posegi sprejemljivi le tedaj, ko ne popačijo ali zasenčijo kulturnega pomena prostora in ne razvrednotijo

razumevanja in interpretacije. Novi posegi morajo biti takoj prepoznavni kot novi. Ob tem se navezuje na predhodne člene (prim. 6. in 7. člen), ki velevajo pred vsakim morebitnim tovrstnim posegom zagotoviti predhodno razumevanje prostora, ovrednotiti vse možnosti in potenciale ter skladno z izbrano strategijo predvideti vzdrževanje in ohranjanje kulturnega prostora.¹⁸ Ename listina navaja, da morajo biti vsi t. i. interpretativni objekti (kioski, poti, panoji) postavljeni z občutkom do značaja najdišča (4.3. člen) in po predhodni analizi vpliva na okolje (5.2. člen) ter jasno prepoznavni kot sodobni. Svetuje se uporaba reverzibilnih materialov. V primeru trajne namestitve tehničnih elementov v okviru interpretativne infrastrukture pa morajo biti ti oblikovani tako, da zagotavljajo trajno in učinkovito vzdrževanje (5.5. člen).

Veronska listina v celoti obravnava prav posebno problematiko, to je uporaba antičnih objektov, ki so služili rimskodobnim predstavam. Bistveno sporočilo listine je zavedanje snovalcev, da so mnogi antični objekti zaradi kontinuitete in tradicije še zmerom v rabi kot pomembne turistične točke in posledično pomembni dejavniki regionalnega razvoja. Posredno torej dobimo sporočilo, da sta sprejemljivi tako uporaba antičnih objektov kot tudi izgradnja dopolnilne infrastrukture, ki obiskovalcem povečuje razumevanje in dostopnost, skrbi za njihovo varnost in udobje, hkrati pa ščiti dediščino. Ob tem dejstvu so snovalci oblikovali priporočila, ki v načelu trajnostnega razvoja združujejo zahteve po ohranjanju spomenikov in zahteve po zagotavljanju dostopnosti in uporabe. Načela te listine lahko v celoti uporabimo pri snovanju arheološkega parka.

13. Rekonstrukcije *in situ*

Rekonstrukcije *in situ* pomenijo neposreden poseg v dediščino, bodisi kot gradnja na ruševini (na primer na kamnitem zidu) ali gradnja novih objektov na mestu odkritja, kjer ni ohranjenih fizičnih arheoloških struktur, ampak le sledovi (na primer na mestu nekdanjih lesenih objektov). Rekonstrukcije *in situ* so ena najbolj kontroverznih tem pri predstavitvi arheološke preteklosti.¹⁹

Eden glavnih argumentov proti rekonstrukcijam *in situ* predstavlja določba Beneške listine, ki jasno izključuje vsakršna rekonstrukcijska dela na arheoloških ostalinah (15. člen). Kljub zgodnji letnici nastanka so njene določbe še zmerom aktualne. Tudi nekateri drugi, mlajši dokumenti obravnavajo rekonstrukcije objektov *in situ* zelo previdno in z zadržkom, vendar

¹⁸ Burrska listina govori o kulturnih prostorih, v naši terminologiji bi temu rekli območja dediščine.

¹⁹ VI. Mednarodna arheološka konferenca v Calafellu (Španija) je bila leta 2011 posvečena prav tej temi (*6th International Archaeology Meeting of Calafell, In situ reconstruction*, 10–12 March 2011, Calafell, Catalonia – Spain)

jih ob zadostni utemeljenosti ne izključujejo (npr. Laussanska listina, 7. člen; Burrska listina, 21.1. člen). Laussanska listina, ki obravnava upravljanje arheološke dediščine, rekonstrukcijam kot takšnim (ni mišljeno *in situ*) priznava dve pomembni vlogi, to sta eksperimentalno raziskovanje in interpretacija (7. člen). V istem členu določa, da rekonstrukcij, kjer je to mogoče in primerno, ne gradimo direktno na arheoloških ostalinah (torej *in situ*), vsekakor pa morajo biti te prepoznavne kot rekonstrukcija.²⁰ Burrska listina rekonstrukcije prepozna kot eno od oblik ohranjanja dediščine (14. člen), pri čemer poudarja, da morajo biti vse spremembe na spomeniku reverzibilne (15.2. člen). Pomemben je 20. člen, ki rekonstrukcije prepozna kot del rabe ali dejavnosti, ki ohranja kulturni pomen prostora kulturne dediščine. Ob tem dodaja, da so te dopustne le v primeru, ko obstajajo zadostni dokazi za ponovitev prejšnjega stanja in da so jasno prepoznavne kot sodobne dopolnitve originala.

Nadalje so za to problematiko zanimivi strokovni argumenti, ki temeljijo na izkušnjah s področja izobraževanja, popularizacije in ohranjanja. Ponekod imajo rekonstrukcije *in situ* zaščitno in znanstveno eksperimentalno vlogo (na primer Iberska naselbina v Calafellu, Španija). V prid rekonstrukcijam *in situ* govori tudi argument, da se dediščina predstavlja in ohranja v izvornem okolju, ki je bistveno za razumevanje celotne arheološke zgodbe.²¹ V tem kontekstu so pomembne še prezentacije arheoloških najdišč, na katerih so nekoč stali objekti iz organskih materialov. Celotne vasi so zaradi narave materialov laičnemu očesu danes nevidne, zato so rekonstrukcije objektov edina mogoča predstavitvena metoda, ko gre za predstavitev v naravni velikosti in v živo. S ciljem, da dosežemo čim višjo stopnjo avtentičnosti, je zaradi okolja kot sestavnega dela habitata treba objekte rekonstruirati *in situ* (Juhl in Serlander, 2011).

Ob tem se za hip vrnimo še k Beneški listini, ki v 5. členu navaja kot bistveni dejavnik pri ohranjanju dediščine njeno revitalizacijo, torej da dediščini dodelimo novo »družbeno koristno vlogo«. Po mnenju stroke je to najtežje dodeliti arheološkim ruševinam, če primerjamo možnosti revitalizacije in adaptacije drugih spomenikov. Veliko lažje je ponovno obuditi staro cerkev ali pa ponovno uporabiti baročno poslopje v neke sodobne namene, npr. za muzej, hotel, vzgojno-varstveni zavod ipd. (Marasović 1985, 128–134). S tem, ko so arheološki spomeniki izgubili svojo primarno funkcijo, je po mnenju Maroevića njihov edini

²⁰ Ob tem omenimo na primer rešitev predstavitve predkolonialnega mesta Jamestown v ZDA, kjer so ruševine ohranjene *in situ* v stanju, kot so jih izkopali, medtem ko so del vasi rekonstruirali v neposredni bližini arheološkega najdišča.

²¹ Takšni argumenti so bili večkrat predstavljeni v prispevki na konferenci v Calafellu (glej opombo 19).

namen prikazovanje svoje vrednosti, ki se nato ustrezno oblikuje glede na potrebe obiskovalca: turistično, vzgojno-izobraževalno, strokovno in znanstveno (Maroević 1993, 252). V tem kontekstu je pomemben še prispevek avtorjev Joana Santacane Mestreja in M. Carma Belarte Franca (Santacana Mestre in Belarte Franco 2011), ki sta s historično analizo razvoja konservatorske stroke pokazala, da so njene temelje na prehodu iz 19. v 20. stoletje postavili umetnosti zgodovinarji. Iz teh izhodišč se je potem naprej razvijala doktrina ohranjanja kulturne dediščine, iz katerih so mdr. izšle tudi mednarodne listine. Ob tem opozarjata, da je prav zaradi poklicne oziroma strokovne usmeritve avtorjev arheologija bila nekako prezrta. Pri oblikovanju načel je bila spregledana narava arheoloških ostalin, ki je povsem drugačna od drugih zvrsti dediščine. Zato se strinjamo z avtorjema, da bi bilo v prihodnosti treba oblikovati smernice, ki bodo specifične za obravnavo arheološke dediščine.

Dejavnost arheološkega parka je svojstvena oblika upravljanja z arheološko dediščino. Govorimo o revitalizaciji arheoloških ostalin in s tem o dodelitvi novih vlog, kot so izobraževalna, znanstvena in ekonomska, vse s ciljem trajnostnega razvoja in ohranjanja. Zato menimo, da je rekonstrukcija arheoloških ruševin *in situ* v primeru arheološkega parka dopustna izjemoma in sicer pod naslednjimi pogoji:

- lokacija za rekonstrukcijo je izbrana tako, da poseg, ki je potreben za rekonstrukcijo, nikakor ne povzroči uničenja originalnih arheoloških ostalin in sledov,
- rekonstrukcija temelji na znanstvenih raziskavah in se konča na točki, kjer se začne domneva,
- uporabljeni so reverzibilni materiali,
- rekonstruirani del je jasno prepoznaven glede na original,
- namen rekonstrukcij je izobraževanje in povečanje doživetja prostora.

3 MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE IN ARHEOLOŠKEGA PARKA

3.1 MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

Razvoj managementa arheološke dediščine lahko povežemo s spremembami družbenega okolja in dejavniki, ki so ogrožali obstoj dediščine. To so bili na primer plenilski pohodi lovcev na zaklade, uničevanje dediščine zaradi vojnih spopadov, po drugi svetovni vojni ambiciozni gradbeni projekti, v sodobnem času pa vse večji in nenadzorovan ekonomski razvoj, podnebne spremembe, onesnaženost in pretiran obisk kot posledica množičnega turizma (prim. Cleere 2005, 1–5; Deanovič in Kavčič 2004, 42). Posledično so se kot odziv na spremembe razvijali novi pristopi v teoriji in praksi, temu je običajno sledila tudi prilagoditev zakonodaje, vse skupaj pa je oblikovalo razvoj dediščinskega managementa. Zato pri managementu arheološke dediščine, kljub različnim deklarativnim zagotovilom, težko govorimo o znanosti, bolj o empirični dejavnosti ali empirični stroki, ki jo sestavlja predvsem sklop praktičnih postopkov, s katerimi varujemo in ohranjamo spomenike (Pirkovič 1993, ii). Slikovit kronološki odraz razvoja doktrine so mednarodna strokovna priporočila, ki so se v danem času osredotočala na različne dejavnike, z določenim zamikom so tem spremembam sledile tudi spremembe področne zakonodaje. Danes, denimo, stroka prepoznava kot ključne dejavnike za ohranjanje dediščine razumevanje in zavest o njeni vrednosti ter odgovornost slehernega posameznika. V tem okviru sta pomembni orodji managementa prezentacija in interpretacija dediščine. Nadalje velja, da je uspešnost varovanja dediščine odvisna od stopnje odnosa javnosti do nje: dediščina bo uspešno varovana toliko, kolikor jo bodo ljudje vzeli za svojo. Zato v procesih varovanja dediščine in njenega vključevanja v javno življenje pridobiva pomen vključevanje javnosti, za razliko od prejšnjega izključevanja, ko so stroka in oblasti z avtoritarno držo in elitizmom javnost izključevali iz oblikovanja politik. *»Da bomo dosegli odgovornost do dediščine, bo potrebno vzbuditi občutek, da jim dediščina pripada«* (Perko 2008, 114). Ta spoznanja so v osemdesetih letih prejšnjega stoletja mdr. pogojevala razvoj nove znanstvene discipline oziroma znanstvene veje arheologije, to je arheologije za javnost, ki se primarno ukvarja z načini komunikacije z javnostjo (Unesco Manual; Merriman 2002, 541; Mackay in Sullivan 2006, 49–56; Perko 2008, 114, 121).

Izpostaviti velja, da so management arheološke dediščine, posledično pa metodologija in praksa, po posameznih državah različni, saj se države spopadajo z zelo različnimi in njim lastnimi problemi. Svetovno gledano so razlike precejšnje: medtem ko si stroka v posameznih državah prizadeva za zakonsko zaščito kulturne krajine kot pomembnega dediščinskega vira za razumevanje preteklosti (Ross 1996) in z razvojem ustrezne raziskovalne metodologije za odkrivanje in vrednotenje arheoloških virov (Schaafsma 2005), se po drugi strani države in strokovne službe spopadajo s problemom masovnega turizma, ki ogroža spomenike (Pieris in Prematilleke 1993, 1–4; Gingell 1999, 27–33; Young 1999, 40–47), ter problemi zasebnih upravljavcev, ki z amaterskim vodenjem in prezentacijo izkrivljajo znanstvena dejstva (Ahrens 1990, 38). Posebno situacijo poznajo države tretjega sveta, kjer na upravljanje z dediščino močno vplivajo še živeči potomci starih kultur, kot npr. Afroameričani, Indijanska plemena, Aborigini in Maori (Skates 2004, 66–69; Mackay in Sullivan 2006, 50–51). Slovenska praksa, na primer, je v zadnjih dvajsetih letih naredila bistvene razvojne korake na področju metodologije odkrivanja in raziskovanja arheološke dediščine, ki jih je sprožil obsežen projekt gradnje avtocestnega križa (prim. Stokin 2004, 143–145; Djurić 2007, 186).

Literatura tako v veliki meri obravnava primere posameznih praks, saj se te razlikujejo glede na specifično problematiko in v administrativno ureditev posameznih držav, posledično je sintetičnih študij malo. V okviru evropskega prostora se je težnja po vzpostavitvi enotnega teoretičnega modela, izhajajoč iz različnih praks, pojavila že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Clere 2005), danes pa velja izpostaviti nedavno zaključen projekt primerjave različnih praks v evropskih državah (prim. Drdácý 2004–2006), ki nudi vpogled v splošno situacijo.²²

Univerzalna načela managementa arheološke dediščine podajajo strokovna mednarodna priporočila in konvencije. Zato se velja kot enotnih in univerzalnih modelov, ki narekujejo sodobne razvojne smernice, poslužiti mednarodnih dokumentov, ki so jih izdali UNESCO, ICOM, ICOMOS in Svet Evrope, ki smo jih obravnavali v drugem poglavju.

Pojavnost izrazov

Za management arheološke dediščine sta se v angleško govorečem svetu, kjer gre iskati korenine te discipline, uveljavila dva mednarodno uveljavljena izraza: *archaeological*

²² To si že več let prizadeva tudi Svet Evrope v okviru projekta European Heritage Network (HEREIN), pri katerem je vzpostavljen sistem poročanja držav članic o izvajanju konvencij Sveta Evrope s področja varstva kulturne dediščine. Letos je bil dokončan poseben modul za poročanje o izvajanju Malteške konvencije. Velik poudarek v modulu je na upravljanju arheološke dediščine (Pirkovič 2012, ustno).

heritage management in *archaeological resource management*; slednji se pogosteje uporablja v Združenih državah Amerike, Kanadi in Avstraliji (Ross 1996, 17–18; McKercher in DuCross 2002, 44; Darvill 2002). Kljub enakovredni rabi obeh so nekateri mnenja, da ameriška inačica ni najbolj ustrezna. Anne Ross (Ross, prav tam) pravi, da je resurs (vir) fizična entiteta, ki zadovoljuje določene potrebe in ima ekonomsko konotacijo. Zato vpeljuje izraz dediščina, ki je v pojmovanju bolj kompleksen. Dediščina pomeni nekaj, kar smo prenesli iz preteklosti v sedanost in nam je zapustila tradicijo. Dediščina ima tako pomen vrednosti, ki je nad monetarno. Nadalje, dediščina ni nujno ločena od sedanje percepcije kot nekaj, kar je obstajalo v drugem prostoru in času, temveč obstaja tudi danes in je pomembna z današnjega stališča. Dediščina zajema tudi nematerialne prvine, kot npr. določen način življenja, običaje itn. V našem prostoru sta se za nematerialno obliko dediščine uveljavila pojma nesnovna oziroma živa dediščina (glej ZVKD-1, 3. člen, 47. točka).

Pri nas se izraz management arheološke, ali širše, kulturne dediščine ne uporablja, čeravno poznamo prakso, ki v veliki meri sledi tej doktrini. V Sloveniji se pogosteje uporablja spomeniško varstvo in spomeniškovarstvena služba, v zadnjih letih pa predvsem izrazi konservatorstvo, ohranjanje ter integralno konservatorstvo ali celostno ohranjanje (*integrated conservation*) (Pirkovič 1993, ii; Pirkovič 2003, 210–211; Guštin 2001, 23–24; Delak Koželj 2007, 187–188, op. 8; Hazler 2008, 9). ZVKD-1 (3. člen, 5. točka) definira celotno ohranjanje kot »sklop ukrepov, s katerimi se zagotavljajo nadaljnji obstoj in obogatitev dediščine, njeno vzdrževanje, obnova, prenova, uporaba in oživljanje«. Pri nas izraz upravljanje oziroma management arheološke dediščine ni vpeljan oziroma ga zasledimo v redkih primerih pri avtorjih, ki sledijo terminologiji in razvoju prakse v Angliji (Deanovič in Kavčič 2004; Stokin 2004; Breznik 2008).

Konservatorstvo v ožjem pomenu besede obsega strokovna načela, rešitve in postopke, ki jih spomeniško varstvo uporablja pri posegih v dediščino. Novejše razumevanje konservatorstva, ki se največkrat pojavlja v

»besedni zvezi integrated conservation (v slovenskem prevodu celostno ohranjanje), pomeni celoto sistemskih rešitev in ukrepov, ki omogočajo dolgoročni obstoj dediščine. Rešitve in ukrepi so naravnani tako, da dediščino ohranjajo skozi primerno uporabo in s pomočjo pravilnega odnosa širše javnosti do nje. V tem smislu konservatorstvo oziroma ohranjanje pomeni tudi zakonsko varstvo, finančne in druge ukrepe države, ozaveščanje javnosti,

izobraževanje za ohranjanje dediščine, njeno vzdrževanje ter gospodarjenje in upravljanje z njo.« (Pirkovič 2003, 210–211).

Celostno ohranjanje je najširši pojem za dela v zvezi s kulturno dediščino: združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti v povezavi z dediščino. Pomeni »sodelovanje in porazdelitev nalog v skupnem cilju – ohranjanju dediščine na državne organe, lokalne skupnosti, strokovne službe, lastnike in zainteresirano javnosti« (Koželj 2007, 188 in 190, op. 8).

Za definicijo managementa arheološke dediščine moramo pogledati tujo literaturo. Eno od definicij managementa arheološke dediščine podaja *Concise Oxford Dictionary of Archaeology* (Darvill 2002), ki pravi:

»Management arheološke dediščine²³ je veja arheologije, ki se ukvarja z identifikacijo, kartiranjem, beleženjem, vrednotenjem, evalvacijo in dokumentiranjem arheoloških najdišč in predmetov v vseh pogledih z namenom konservacije (ohranjanja), varovanja, zaščite, prezentacije ter njene uporabe na način učinkovitih varovalnih strategij, izkopavalnih metod in nedestruktivnih metod.²⁴ Glavni vidiki tega dela vključujejo: učinkovito zakonodajo in administracijo, oblikovanje procesov odločanja, ki se nanašajo na potencialne učinke razvoja arheoloških ostalin, izdajo dovoljenj in licenc, kontrolo in vodenje pogodbenih del, definiranje in aplikacija raziskovalnih politik ter razvoj izobraževalnih programov.«

Iz teorije managementa arheološke dediščine pa lahko izluščimo naslednja glavna področja raziskovanja in delovanja, iz česar je razvidno, da gre za sinonim pojma »celostno ohranjanje«: (1) prepoznavanje dediščine v prostoru, (2) njeno raziskovanje, (3) varovanje in ohranjanje dediščine, (4) distribucija znanja o dediščini v ustrezni prezentaciji in interpretaciji (5) ter njena uporaba z ekonomskimi aspekti dediščine (Harrison 1994; McKercher and DuCros 2002, 44–57; Cleere 2005, 10–15).

V tem kontekstu razjasnitve pojma je pomembna Mednarodna listina o ohranjanju in upravljanju arheološke dediščine, sprejeta s strani ICOMOS-a v Lausanni leta 1990 (Lausanska listina).

»... listina zapisuje načela, kako naj se povezujejo razni vidiki upravljanja arheološke dediščine, tako odgovornosti javnih oblasti in zakonodajalcev, načela, ki urejajo izvedbo

²³ Geslo *Archaeological resource management*, ki je enačeno z mednarodnim izrazom *Archaeological heritage management*.

²⁴ Nedestruktivne arheološke metode so metode, ki omogočajo raziskovanje arheoloških virov, ne da bi vanje fizično posegali (npr. geofizikalne metode, aerofotografija, topografija itd.).

strokovnih popisov (inventarizacija), pregledov, izkopavanj, dokumentiranja, raziskovalnega dela, vzdrževanja, konserviranja, ohranjanja, obnove, informiranja, predstavljanja, javnega dostopa in uporabe dediščine, kakor tudi usposabljanje strokovnjakov, ki se ukvarjajo z varovanjem dediščine.« (Uvod)

Lausanska listina ne podaja definicije managementa arheološke dediščine, zato je treba razumevanje ali opredelitev pojma izluščiti iz vsebine uvoda. Nadalje lahko korake ali dejanja, ki sodijo v sklop upravljanja, razumemo preko naslovov poglavij listine. Ti so: Enotna načela varovanja, Zakonodaja in gospodarstvo, Pregled (op.: podatkov in inventarjev), Raziskave, Vzdrževanje in ohranjanje, Predstavitve, informiranje in rekonstrukcija, Strokovna usposobljenost, Mednarodno sodelovanje.

Primerjava definicij kaže, da sta management arheološke dediščine in (celostno) ohranjanje primerljiva, oba pomenita celovito upravljanje dediščinskega vira v vseh fazah in različnih okoliščinah. Pri tem so predmet celostnega ohranjanja vse vrste dediščine; pomensko je pojem nadrejen pojmu managementa arheološke dediščine, ki se nanaša na arheološko dediščino. Poudarek naše raziskave je na obravnavi arheološke dediščine in posebni obliki managementa, to je na managementu arheološkega najdišča za obiskovalce, in ta je spet specifičen in podrejen splošnemu managementu arheološke dediščine.²⁵ Zaradi odsotnosti razdelane terminologije v našem prostoru in zaradi dejstva, da smo pristope utemeljili na tujih študijah, smo se odločili za uporabo izraza management arheološke dediščine.

V okviru managementa arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev je definiran management dediščine tudi širše. Na mestih z dediščinsko znamenitostjo, ki služi turističnim namenom, tako management dediščine pomeni celostno upravljanje lokacije. To zajema zlasti vidike, kot so nadzor obiskovalcev, storitve za obiskovalce, učinkovito sodelovanje z lokalnim prebivalstvom in uradnimi telesi, nadalje fizična ureditev lokacije, skrb za usposobljenost zaposlenih, finančno poslovanje, trženje dediščinskih produktov itn. (Harrison 1994; MacKay in Sullivan 2006, 57). V tem okviru je med drugim pomemben prispevek Victorja Middletona (Middleton 1994, 3–5), ki uvod v problematiko dediščinskega managementa²⁶ začne z managementom organizacij. Izhaja namreč iz logične predpostavke, da je za upravljanje dediščine potrebna organizacija, ki potrebuje ustrezno managersko znanje

²⁵ V tuji literaturi zasledimo tudi management najdišča (*site management*), pri katerem se konkretni pristopi razlikujejo glede na vrsto dediščine, kot denimo naravni rezervati, arheološka najdišča, stara mestna jedra itn.

²⁶ Obsežen priručnik, ki vsebuje sintezo takratnega znanja, obravnava upravljanje vseh vrst dediščine, z vidika upravljanja organizacij pa zajame splošne principe, ki so skupni različnim oblikam tako javnih kot zasebnih organizacij.

za svoj obstoj v okolju. Management organizacije ali posameznika, ki upravlja z dediščino, podrobneje obravnavamo v 4. poglavju.

Upravljanje z dediščino oziroma management dediščine moramo zato razumeti široko. Ko govorimo o ureditvi arheološkega najdišča kot fizične entitete, govorimo o managementu arheološkega vira. Ko govorimo o arheološkem parku, govorimo o managementu arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev in o managementu turistične znamenitosti. Ko pa govorimo o aktivnostih, ki na najdišču potekajo z namenom povečanja dostopnosti, je za to potrebna organizacija, ki bo te aktivnosti izvajala tako, da bo dosegala osnovni namen dediščine. Iz tega sledi, da management arheološke dediščine narekuje management organizacije, ki upravlja z najdiščem (prim. Pieris in Prematilleke 1993, 15). V nadaljevanju obravnavamo ti področji managementa po posebnih poglavjih z aplikacijo na upravljanju arheološkega parka kot posebne ureditve in uporabe arheološkega najdišča.

3.2 MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA NOVE ČASE

V zadnjih desetletjih lahko v razvoju uspešne metodologije in prakse zasledimo poudarke zlasti na dveh področjih managementa, javnosti in ekonomski vrednosti, vse pa je podrejeno glavnemu smotru, to je ohranjanje.

Pod prvim pojmom razumemo več stvari, ki smo jih obširno predstavili v prejšnjem poglavju. To je oblikovalo nove pristope k upravljanju z dediščino, in sicer z vključevanjem javnosti, ki sodeluje pri odločitvah. To konkretno pomeni, da je ureditev in uporabo arheološkega najdišča ter oblikovanje načrta upravljanja treba oblikovati v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom oziroma z vsemi zainteresiranimi skupinami. Uporaba dediščine v turistične namene in vzpostavitev dejavnosti lahko povzročata prometne zastoje, onesnaženost, hrup ipd., kar vpliva na lokalno prebivalstvo. Mnogi primeri so pokazali, da upravljavski modeli in aktivnosti, ki so nastali brez konsenza z lokalnim prebivalstvom, niso bili uspešni. Solistične izvedbe so sprožile močno nasprotovanje prebivalstva, rezultat je bil spodletela investicija sicer ambicioznega projekta. Nasprotno temu se je izkazal kot učinkovit model, ki je javnost enakovredno vključil v procese odločanja in oblikovanja načrta upravljanja. Prebivalstvo je posvojilo lokalno dediščino, kar je rezultiralo v uspešnem ohranjanju dediščine (Pieris in Prematilleke 1993, 18, 49–50; Young 1999, 42–47; Start 1999, 56–58; Skeates 2004, 84–87; Novakovič 2002, 83–85 pri Štular 2007, 19; Plestenjak 2005, 14–15; Mackay in Sullivan 2006; Plestenjak 2007, 205; Perko 2008, 114; Buchanan 2009).

Z izrazom javnost pa razumemo tudi to, da je dediščina namenjena (predvsem nestrokovni) javnosti. To pomeni, da je treba pri oblikovanju programov imeti v mislih laičnega obiskovalca in znanstvene podatke pretvoriti v ustrezen jezik. To področje obravnavajo arheologija za javnost, intepretacija, muzejska pedagogika, muzeologija in heritologija.

Drugo polje naše obravnave je ekonomska vrednost dediščine, ki še nekaj desetletij nazaj ni imela ekonomske konotacije, temveč zgolj pridih romantičnosti. Ekonomsko vrednotenje dediščine in kulture nasploh je danes nekaj povsem običajnega. Iz več razlogov. Prvič zato, ker ohranjanje dediščine stane. Veliko. Kakršna koli ureditev spomenika ali zgolj obnova je večfazen in drag proces. To zajema stroške valorizacije, administracije, stroške izdelave konservatorskega načrta oziroma projekta, dejanske stroške del, ki so potrebna za ohranitev spomenika, ter stroške vzdrževanja objekta, vključno z osebjem, varovanjem, porabo energije

ter spremljajočimi objekti (Deanovič in Kavčič 2004, 45). Zato je treba pred odločitvijo za kakršno koli ureditev temeljito premisliti o nadaljnji usodi takšne lokacije.

Ekonomsko vrednotenje dediščine se je razvilo tudi iz oportunih namenov, to je zaslužek. Danes vemo, da lahko dediščinske znamenitosti ustvarjajo zelo visoke prihodke, tako neposredne kot posredne. Z neposrednimi razumemo zaslužek od vstopnin ter plačila dodatnih storitev, ki jih nudijo v takšnih kompleksih. Izjemno pomemben je tudi posredni zaslužek, ki ga merimo v porabljenih sredstvih zunaj takšnega kompleksa in je v marsikaterem primeru gonilo lokalnega gospodarskega razvoja. To so stroški nočitev, prevoza, hrane, zabave (de Haan 2005; Deanovič 2005). Večina cen vsebuje davek, kar prinaša tudi prihodke v proračun države in lokalnih skupnosti.²⁷

Ureditev arheološkega najdišča v arheološki park združuje polje javnosti in polje ekonomije. Turistični kompleks arheološki park je prvenstveno namenjen približevanju arheologije javnosti, nova vloga dediščine z ekonomsko konotacijo pa pomeni obuditev mrtvega kapitala, ki lahko ob ustreznem upravljanju regenerira sredstva za samoobnovo.

3. 2. 1 MANAGEMENT ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA TURISTIČNO UPORABO: PRILOŽNOSTI IN OMEJITVE

Turistična uporaba arheološke dediščine pomeni predvsem človeško obremenitev lokacij, tako neposredno kot posredno. Neposredne obremenitve so hoja po spomenikih, vandalizem, povzročanje erozije, ki vpliva na uničevanje arheoloških plasti, itn. Posredne obremenitve pomenijo predvsem obremenitve lokalnih cest ter vplive na spremembo ritma lokalnega prebivalstva in imajo učinke, kot so nepravilno parkiranje, hoja po zasebnem zemljišču, uničevanje pridelka (npr. Pieris in Prematilleke 1993, 16; Young 1999; Timothy in Boyd 2003, 125–130). Zaradi takih posledic se odpira vprašanje, zakaj izbrane lokacije spremeniti v turistične točke. Odgovor ni preprost, argumente, ki govorijo v prid turistični uporabi, pa lahko strnemo v dve skupini glede na vlogo spomenika, in sicer je to vloga spomenika *per se* in vloga spomenika za družbo:

- Glavni namen prezentacije arheološke dediščine je predstavitev arheološke preteklosti javnosti. Osnovni namen prezentacije je v samem bistvu povečanje dostopnosti, kar logično vključuje človeško obremenitev lokacij zaradi obiska.

²⁷ Davčno izvzete so lahko le vstopnice, če gre za storitev javne službe.

- Sodobne družbene razmere in spremembe na trgu vzpodbujajo dodelitev nove družbene vloge dediščini.
- Ena od vrednosti kulturne dediščine je ekonomska. Turistična uporaba pomeni oživitev mrtvega kapitala, regenerira sredstva za svoje ohranjanje, ima pa tudi širše ekonomske učinke na razvoj lokalne ekonomije.
- Turizem je prepoznan kot dejavnik, ki zaradi seznanjanja z dediščino pripomore k njenemu uspešnejšemu ohranjanju.
- Kulturni turizem sodi med zvrsti, ki se v razvitem svetu najhitreje razvijajo in mu Svetovna turistična organizacija v pogledu trženja napoveduje uspešno prihodnost.

(ICOMOS 1999, Uvod; Lebe 2001, 160; Hoffman idr. 2002, 30–31; Pretnice 2005, 243–244).

Uporaba arheološke dediščine v turistične namene se zdi v teh okvirih razumna, predvsem pa stvar sedanjosti in prihodnosti. V primeru slovenskih arheoloških parkov turizem še ni bil razvit. Na podlagi izkušenj iz tuje prakse lahko izluščimo priporočilo za proaktivno ravnanje, ki pomeni predvidevanje takšne uporabe in pravočasno oblikovanje ustreznih upravljavskih načrtov. Sprejetje ukrepov za ohranitev in obnovo po tem, ko je lokacija že množično prepoznana in obiskana, se v mnogih primerih ni obneslo. Tuja praksa nas uči, da je pozneje izredno težko vpeljati ukrepe za kontrolo obiska, stroški popravila poškodb, ki so nastale zaradi turizma, večkratno presegajo prihodke, ki jih dediščina ustvarja, poleg tega lahko poznejše spremembe vplivajo na upad lokalne ekonomije, ki se je v preteklosti razvila zaradi znamenitosti (prim. Young 1999; Gingell 1999; Olafsson 1992).

3.3 MANAGEMENT ARHEOLOŠKEGA PARKA

V prejšnjem poglavju smo pokazali, da management arheološkega parka pomeni management arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev. Pri takšnem managementu je bistven razvoj managerske filozofije, iz katere izhajajo načela obravnave. Te lahko strnemo v dve glavni področji. Prvo je konservacija oziroma ohranjanje: katere značilnosti najdišča moramo zaščititi in kako bomo to zagotovili. Drugo področje zadeva zagotavljanje dostopnosti: kakšni so načini varne dostopnosti za ustrezno število obiskovalcev in kako bomo nazorno in nedvoumno predstavili glavne značilnosti (Pieris in Prematilleke 1993, 15).

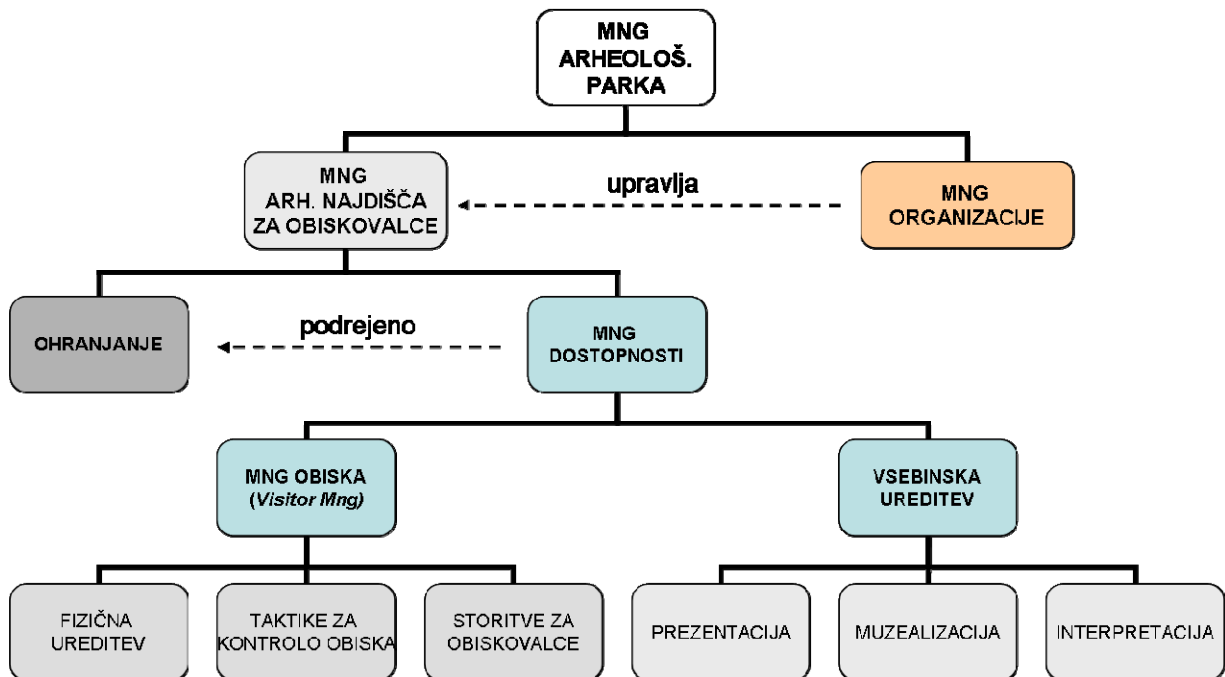
Bistven element managementa je določitev oblik rabe najdišča, ki temelji na poznavanju vseh značilnosti najdišča. Na podlagi takšnega razumevanja teče načrtovanje za potrebe obiskovalcev. Vsi dodatki, kot na primer izgradnja objektov, so podrejeni celovitosti in avtentičnosti najdišča. Osnovna načela in postopke pregledno formulira Burrska listina v zaporedju: razumi pomen – razvij usmeritve – upravljaj (Prevod listine iz Burre 2007, 18 – glej Australia ICOMOS 1999).

Posege, ki so potrebni za ureditev najdišča, lahko razdelimo na vsebinske in fizične. Ti se pogosto prepletajo oziroma vsebinska ureditev terja fizični poseg. Med vsebinske posege prištevamo na primer besedila na interpretativnih panojih, predstavitev okolja in spremne interpretativne programe, ki jih izvajajo ljudje (na primer delavnice, dramske uprizoritve). Fizični posegi pomenijo namestitve osvetljave, izgradnjo odrov in poti ter pomožnih objektov, kot so sanitarije, trgovina, parkirišče in center za obiskovalce.

Danes so arheološki parki pojem, govorimo o obliki kulturnoturističnega produkta. Ugotovimo, da je arheološka ostalina zgolj okostje, ki jo obogatimo z dopolnilnimi vsebinami in dejavnostmi. Potrebni so uravnoteženi posegi v dediščino in okolico, ki po eni strani povečujejo razumevanje in udobje obiskovalcev, po drugi strani pa preprečujejo njuno uničenje.

V nadaljevanju obravnavamo posamezne elemente managementa arheološkega parka, ki smo jih grafično strnili v spodnji shemi.

Slika 3.1: Management arheološkega parka

3. 3. 1 KONSERVATORSKI STANDARDI

Konservatorska načela so pri posegih v dediščino zelo jasna: ohranjanje avtentičnosti in celovitosti, minimalni posegi v dediščino in uporaba združljivih in povratnih materialov (Costa idr. 1992, 49; Pieris in Prematilleke 1993, 16; Marasović 1985, 17; Deanovič in Kavčič 2004, 40–42).

V sklopu konservatorstva poznamo več vrst posegov, pri čemer za najustreznejšega velja konservacija. Konservacija je ohranitev in zavarovanje obstoječega stanja dediščine pred uničenjem oziroma so to dejanja, ki preprečujejo nadaljnji propad dediščine in podaljšujejo njen obstoj (Pirkovič 2003, 210). Ohranjanje obstoječega stanja pomeni izključitev kakršnih koli drugačnih posegov. Če bi v primeru arheoloških parkov sledili tej metodi, bi izključevali kakršne koli posege in preureditve,²⁸ zato je treba preudarno uporabiti druge pristope.

Ureditev arheološkega najdišča v arheološki park pomeni posege v samo dediščinsko tkivo in okolico. Transformacija najdišča v turistično znamenitost je zahteven, predvsem pa odgovoren poseg tudi v pravnem smislu. Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritev (Ur. l. RS 102/2010) eksplicitno navaja tako drastične posege, kot bi jih terjala ureditev arheološkega parka, kot izjemne in dopustne samo v primeru, da so nujni za učinkovito ohranjanje in prezentacijo arheološkega najdišča (4. člen, 2. odstavek, 1. točka). To načrtovalcem nalaga posebno odgovornost in zato je pred odločitvijo treba temeljito premisliti o nadaljnji usodi takšne lokacije, predvsem pa oceniti potencial za razvoj turizma. Potencial se oceni na podlagi gostega sita kriterijev, ki jih bomo obravnavali naslednjem poglavju, zato je razumljivo, da govorimo o izjemnih in izbranih lokacijah.

Konservatorstvo je empirična dejavnost, v svoji praksi pa sledi mednarodnim priporočilom, ki smo jih predstavili v uvodnem poglavju. Konservatorski posegi v spomenik zmeraj temeljijo na poglobljeni predhodni raziskavi lastnosti spomenika, njegovega prvotnega izgleda in funkcije ter ugotavljanju vzrokov za njegov propad. Na takšni študiji sloni potem odločitev za posege in tudi izdelava konservatorskega načrta kot tudi izvedba projekta (Marasović 1985, 68). Poseg v vsak spomenik je svojstven in je odvisen od stopnje ohranjenosti, njegove znanstvene valorizacije in družbene verifikacije in na vlogi, ki jo bo ohranjeni spomenik imel v življenju (Marasović 1985, 122).

²⁸ V realnem življenju so rešitve mnogokrat zelo praktične. Stavbna dediščina je na primer podvržena bistveno drugačnim pritiskom, ko so praktične in življenjske rešitve pogoste (prim. Deanovič in Kavčič 2004).

Konservatorske metode ravnanja z nepremično dediščino obširno obravnava druga področna literatura (npr. Marasović 1985). V nadaljevanju podajamo pregled metod za potrebe ureditve arheološkega parka skozi ilustracijo hipotetičnega primera: na primeru ruševine rimskodobne trdnjave postopek ureditve arheološkega parka v kompleks, kjer bi se izvajala dejavnost arheološkega parka. V praksi govorimo o nekaj hektarjev velikem območju, ki je pravno zaščiteno z odlokom, obseg arheološke prezentirane ruševine oziroma ostankov struktur pa v okviru zaščitene območja zavzema nekaj sto ali tisoč kvadratnih metrov.

1. V primeru ureditve arheološkega spomenika je rdeča nit vseh posegov v dediščino dodelitev nove vloge. Stopnja te vloge je odvisna od okolja, v katerem se nahaja, in stopnje interpretacije oziroma posegov, ki bodo povečevali njegovo dostopnost, razumevanje in doživetje. Ko govorimo o dejavnosti arheološkega parka, govorimo pravzaprav o revitalizaciji (oživitvi), če ne že adaptaciji (dodelitvi nove vloge) arheoloških ruševin. Načrtni prikaz arheološke preteklosti ruševinam in drugim arheološkim prvinam daje novo vlogo, ki je izobraževalna, znanstvena, razvedrilna in ekonomska.
2. Drug vidik ureditve, ki je v sodobnem konservatorskem pogledu verjetno najbolj sporen, je ureditev arheološke ostaline. Govorimo o posegih v samo dediščinsko tkivo, kot je morebitna rekonstrukcija, restavriranje ali drug poseg, vse z namenom povečanja razumevanja preteklosti. Problematiko rekonstruiranja smo izčrpno obravnavali v drugem poglavju, ko smo predvidene posege umestili v okvire strokovnih priporočil. Povzamemo lahko, da so z vidika ohranjanja in varovanja dediščine rekonstrukcije najbolj drastičen poseg v spomenik. Izvaja se ga lahko samo izjemoma, če je možno ne *in situ*, in ki se mora zmeraj končati na točki, kjer se začne domneva. Splošno v konservatorski stroki velja tudi to, da morajo biti vsi na novo dodati materiali odstranljivi in jasno prepoznavni kot sodobni dodatek. Zaradi izjemne izobraževalne vloge rekonstrukcij zagovarjamo mnenje, da so v primeru dejavnosti arheološkega parka potrebne.²⁹

²⁹ Ko se odločamo za rekonstrukcijo in podobne drastične pristope, se je treba zavedati izjemnosti situacije, zaradi katere »žrtvujemo« arheološko najdišče. V tem pogledu velja izpostaviti Arheološki park Carnuntum v Avstriji. Tam so doslej rekonstruirali že pet rimskodobnih objektov, kar je manj kot pol odstotka vseh arheoloških ostalin nekdanjega rimskega mesta (!). Bistveno je, da so oblasti z odlokom po sodobnih principih pred kakršnimi koli posegi zaščitile celotno območje mesta, medtem ko arheološki park s primerno prezentacijo pripomore k razumevanju pomena rimskega mesta, posledično pa k pomenu ohranjanja dediščine (Humer 2011a).

3. Ureditev arheoloških ostalin, predvsem ostankov struktur, za potrebe arheološkega parka terja izgradnjo sodobnih objektov, ki niti po obliki niti po vsebini niso povezani z arheološkimi ostalinami, predstavljajo pa posege za izboljšanje fizične dostopnosti ter prezentacije najdišča. To so panoji z interpretativnimi vsebinami, nadalje sprehajalne poti, opremljene s klopami in koši za smeti, dodani so elementi krajinske arhitekture ipd. Ruševine so opremljene z osvetljavo, mostovži in drugo infrastrukturo. Običajno so v neposredni bližini dograjeni informacijski centri s trgovinami in okrepčevalnicami, interpetacijski centri ali muzeji, nadalje službeni prostori za osebje, parkirišča ipd. Gre torej za metodo interpolacije oziroma za izgradnjo sodobnih objektov v zgodovinskem okolju (o čemer natančneje govorimo v poglavju Management obiska).

Povzemimo. Družbeno koristna uporaba spomenika povečuje učinkovitost ohranjanja dediščine, pri čemer ima arheološka dediščina bistveno manjše potencialne za revitalizacijo kot druge vrste dediščine. V primeru arheološke dediščine se kot smiselna ponuja dodelitev nove vloge, to je adaptacija, ki v našem primeru pomeni osmišljenje arheološke ruševine v obliki dejavnosti arheološkega parka. Takšna oblika upravljanja z dediščino presega osnovne naloge spomeniškega varstva in zato terja določene posege v arheološko najdišče in njegovo okolico, ki jih razumemo kot izjemne in strokovno utemeljene z novimi vlogami. Glede na izkustvene argumente primerov dobre prakse lahko povzamemo, da so v primeru dejavnosti arheološkega parka rekonstrukcije in interpolacije nujen poseg, pri čemer upoštevamo splošne in konkretne omejitve, ki veljajo za ohranjanje dediščine.

3. 3. 2 MANAGEMENT OBISKA

Management obiska je v obiskovalca usmerjen pristop načrtovanja in dobave storitev, ki upošteva potrebe, pričakovanja in zadovoljstvo obiskovalcev (Eagles idr. 2002, 75). Obisk upravljamo s postavitvijo fizične infrastrukture ter z ukrepi, ki vplivajo na število in gibanje obiskovalcev.

Fizična ureditev je podvržena ohranjanju dediščine in sledi splošnim konservatorskim standardom. Upošteva tudi zagotavljanje varnosti, dostopnosti ter udobja obiskovalcev. Vsako zagotavljanje dostopnosti je premišljen proces in temelji na predhodni študiji učinkov na dediščino oziroma je zagotavljanje dostopnosti podrejeno ohranjanju (Pieris in Prematilleke 1993, 20–21; Woollard 2004, 105).

Pri managementu obiska ločimo ureditev in pristope, ki se osredotočajo na ohranjanje dediščine, in tiste, ki se osredotočajo na udobje obiskovalca, pri čemer management obiska združuje oboje s skupnim imenovalcem dostopnosti.

Bistveno orodje pri načrtovanju dostopnosti in managementu obiska je coniranje, to je določitev različnih con oziroma območij glede na režim varstva in uporabo. Coniranje se uporablja za razporeditev različnih rab, s čimer dobimo različne kategorije: območja z najstrožjim varstvenim režimom, kjer je obisk omejen ali prepovedan, območja, ki so na ogled, ter območja, kjer namestimo potrebno infrastrukturo za obiskovalce, kot so sanitarije, parkirišča itn. Coniranje je orodje, ki ga uporabimo tudi pri strategijah in taktikah za kontrolo obiska, in je lahko trajno ali začasno in spremenljivo (Eagles idr. 2002, 98).

Umestitev sodobnih objektov na zaščiteno območje predstavlja ena od konservatorskih metod, to je interpolacija. Burrska listina (Australia ICOMOS 1999, 22. člen) in Ename listina (ICOMOS 2008, člani 4.1, 5.2, 5.5) navajata za takšne posege določbo, da naj bodo taki posegi izvedeni tako, da ne izkrivljajo ali zasenčijo dediščinskega pomena spomenika in da ne zmanjšajo njegove interpretacije in vrednosti. Vnos infrastrukture, kot so poti, objekti in informativni panoji, mora upoštevati naravo, postavitev in kulturni pomen najdišča (o tem tudi Antoni 1999, 217). Vsi novodobni posegi pa morajo biti prepoznavni kot sodobna dopolnitev. Treba je preučiti vplive izgradnje infrastrukture in pričakovanega obiska in jih prilagoditi značilnostim in zahtevam najdišča. Vsi tehnični ali tehnološki elementi, načrtovani, da postanejo trajni sestavni del najdišča, morajo biti oblikovani tako, da zagotavljajo učinkovito in redno vzdrževanje.

Pri postavitvi arheološkega parka lahko upoštevamo določila o ureditvi arheoloških ostalin za prezentacijo, kot jih navaja Veronska listina (Verona Charter, 1997). Listina določa konkretna

merila za javno predstavitev, ogled in uporabo antičnih objektov, ki so služili rimskodobnim predstavam (cirkus, amfiteater, teater), vendar lahko navedene pogoje apliciramo v primeru arheološkega parka. Poleg splošnih napotkov je Veronska listina izredno uporabna, saj navaja konkretne tehnične napotke, ki so zbrani v 1. dodatku listine. Listina tako v primeru visoke stopnje ogroženosti priporoča uporabo alternativnih načinov predstavitve z uporabo digitalne tehnologije (1. točka). Nadalje v 2. točki, ki obravnava kakovostno dostopnost za občinstvo, podaja napotke za razumevanje območja, zagotovitev visokih standardov za obiskovalce (največje dovoljeno število obiskovalcev, telefoni, sanitarije, informacijski center ...) ter varnosti (izhodi, urejene poti in stopnišča, prva pomoč ...). Tretja točka določa merila o ureditvi prostora tako, da se čim bolj ohrani prvotna podoba najdišča. Navedeni so konkretni napotki, npr. kje in kako speljati poti (prednost imajo prvotne), nujnost upoštevanja originalne površine, kako osvetliti stvari, kako in s čim obogatiti prikaz, da bo ta razumljivejši, in pri tem vseeno ohraniti originalno podobo ipd.

Poleg fizične ureditve poznamo vrsto drugih orodij, ki so sestavni del nadzora obiska. To so različne strategije in taktike za uravnavanje števila obiskovalcev, frekvence obiska in trajanja obiska. S tem preprečujemo uničenje dediščine (zlasti problematične so erozija, emisije ipd.), hkrati pa zagotavljamo dostopnost. Gre za različna praktična orodja, kot so posebne omejitve glede zahtevane opreme (na primer obutev), različne cenovne kategorije vstopnic glede na sezono, omejitve števila obiskovalcev in velikosti skupin, omejen dostop do določenih območij, prepoved ognja, omejitev trajanja obiska, vnaprejšnja najava, ustrezna informiranost obiskovalcev, oglaševanje itn. (Eagles idr. 2002, 87–111).

Poleg zagotavljanja nadzora obiska so v tem okviru pomembne še storitve za obiskovalce (ang. *visitor service*). To so tisti pristopi, ki vzpodbujajo obisk z zagotavljanjem udobja, prijetnosti in dostopa do informacij. Gre za v obiskovalca usmerjen pristop, ki na podlagi njegovih potreb poskrbi za ustrezno fizično ureditev (na primer previjalne mize, ustrezna signalizacija, klančine, prostori za počitek, okrepčevalnice, priročna garderoba ipd.) in druge storitve oziroma nivo storitev (prijazno osebje, uniforme, odpiralni čas, profesionalnost ipd.). Pomembno orodje so raziskave mnenja občinstva, ki mu prilagodimo izobraževalne in druge programe, možnost vodičev ali drugih pripomočkov itn. To posega na področje vsebinske ureditve najdišča, o čemer bo beseda tekla pozneje.

Storitve za obiskovalce pa ne vključujejo zgolj storitev v samem kompleksu ali na primer muzeju, temveč se osredotočajo tudi na obiskovalca pred in po obisku znamenitosti. To

vključuje na primer načrtovanje možnosti prenočišč in prometnih povezav. Dobre storitve za obiskovalce znižujejo raven frustracije, neudobja in utrujenosti in pripomorejo, da obiskovalec uživa ob ogledu ali dogodku. Raziskave kažejo, da slabe storitve znižujejo možnost učenja in doživetja in slabo vplivajo na število tistih obiskovalcev, ki se vračajo³⁰ (Pieris in Prematilleke 1993, 20–22; Woollard 2004, 105–118).

³⁰ Pomemben kazalnik uspešnosti muzeja je prav število ponovnih obiskov.

3. 3. 3 PREZENTACIJA, MUZEALIZACIJA, INTERPRETACIJA

Ko govorimo o predstavljanju dediščine za javnost, s tem mislimo prezentacijo, muzealizacijo in interpretacijo. Pojmi so deloma sorodni in težko je potegniti jasne ločnice med njimi ali celo postaviti hierarhičen odnos. Tisto, kar je skupno vsem, je posredovanje vrednot in »prevajanje« tolmačenje podatkov strokovne narave v splošen jezik, ki povečuje razumevanje, identifikiranje in doživetje. V sklopu managementa arheološke dediščine se po večini uporablja izraz interpretacija kot eden od korakov v upravljalnem procesu, ki pravzaprav v sebi združuje druga dva pojma, obenem pa predstavlja nekoliko širši koncept. Omenjeni pristopi presegajo osnovne naloge konservatorstva, kot je rutinsko ohranjanje dediščine.

Prezentacija pomeni načrtni prikaz dediščine za potrebe javnosti. *»Prezentacija je konservatorski poseg, s katerim izluščimo in poudarimo spomeniške lastnosti izbranega objekta in jih napravimo dostopne in razumljive za širši krog ljudi.«* (Pirkovič 1993, 159). Prezentacija običajno vključuje ali pomeni tudi namestitev in uporabo t. i. muzejskih pomagala, kot so *»pojasnjevalne table, kažipoti, različne oblike tolmačenja, pa tudi uporabo vodičev, interpretacijskih centrov ipd. Način in obseg prezentacije se gibljeta v razponu od običajnega urejanja objektov do muzejskih ureditev, pri katerih so vsi ukrepi podrejeni usmerjanju občinstva in posredovanju informacij«*. Bistveno je, da predstavimo znanstvena dognanja o dediščini in izpostavimo določene lastnosti, izpostavimo pa tudi dileme (Pirkovič, prav tam; Maroević 1993, 243). Po Maroevićevem mnenju (1993, 244) je pravzaprav vsaka prezentacija kulturne dediščine že interpretacija, saj se iz bogatega življenja spomenika izberejo tiste faze, situacije ali detajli, s pomočjo katerih se ustvari in oblikuje zgodovinska slika dediščine, ki je relevantna v trenutku postopka prezentacije.

Izraz, ki se prav tako uporablja v primerih, ko govorimo o ureditvi dediščine za potrebe javnosti, in je relativno nov, je muzealizacija (Izquierdo Tugas idr. 2005, 31; Perko 2008, 122), v nekaterih primerih tudi museumifikacija (Masriera I Esquerra 2007, 42), pomeni pa nekakšno adaptacijo dediščine na muzejski oziroma muzealski način.³¹ Bistvo muzealnosti, s čimer se ukvarja muzeologija, so izpovednost, zgodovina in življenje muzejskega predmeta

³¹ Da je termin muzealnosti kot temeljne osebnosti muzejskega predmeta prenosljiv na celotno dediščino, torej tudi na nepremično dediščino, pokaže že Maroević (1993, 243).

oziroma dediščine,³² ki temelji na ideji, da predmeti ne govorijo sami zase. Muzealizacija dediščine pomeni njeno muzejsko uporabo, to je posredna ali neposredna organizirana predstavitev lastnosti dediščine s pomočjo muzejskih pomagal. Muzejska pomagala se gibljejo v razponu od panojskih besedil, interaktivnih in multimedijskih pripomočkov, brošur pa vse do sodobnega objekta, kot je interpretacijski center (Maroević 1993, 249; Izquierdo Tugas idr. 2005, 30–31).

Interpretacija se v kontekstu managementa arheološke dediščine najpogosteje uporablja v smislu ustreznega posredovanja znanstvenih izsledkov, prilagojenih znanju (laične) publike. Interpretacija je v ožjem pomenu besede večšina posredovanja informacij o dediščini na prilagojen način, v širšem pomenu pa orodje managementa arheološke dediščine. Slednje zajema vključevanje javnosti, vzbujanje zavesti in odgovornosti do dediščine. V primeru turistične uporabe je interpretacija pomembno orodje za nadzor obiska (ICOMOS 2008, 6. načelo; NSW Heritage office 2005, 5; Unesco, 2–5, 16; Izquierdo Tugas idr. 2005, 20–24; Perko 2008, 120 in 126). Interpretacijo moramo tako razumeti kot strategijo za doseganje dveh ciljev: konceptualizacije najdišča in upravljanja najdišča (Viel 1997 in Viel 2000 pri Izquierdo Tugas idr. 2005, 21).

Pri oblikovanju interpretacije in interpretacijskega načrta velja upoštevati priporočila ICOMOS-ove listine za interpretacijo in prezentacijo najdišč s kulturno dediščino (Ename listina, ICOMOS 2008). Ename listina prepoznava prezentacijo in interpretacijo kot bistveni komponenti v procesu varovanja in ohranjanja dediščine ter v vlogi, ki povečuje razumevanje in spoštovanje dediščine s strani javnosti (Uvod). Na tej podlagi je bilo oblikovanih sedem glavnih načel, v povezavi z njimi pa sedem glavnih ciljev, ki so: (1.) pospeševanje razumevanja in spoštovanja najdišč s kulturno dediščino, (2.) posredovanje ustreznih in preverjenih informacij, ki temeljijo na znanstvenih raziskavah, (3.) zaščita nežive in žive dediščine v svojem primarnem kontekstu, (4.) spoštovanje avtentičnosti pri posegih v spomenik in njegovi interpretaciji, (5.) zagotavljanje trajnostnega razvoja, (6.) spodbujanje vključevanja različnih zainteresiranih javnosti in organizacij ter (7.) nenehen razvoj tehničnih in poklicnih smernic in metod za interpretacijo in prezentacijo najdišč v povezavi z evalvacijo stanja in potreb.

³² Zajema vse korake v »življenju« predmeta, od primarne do morebitne sekundarne uporabe v določenem kulturno-zgodovinskem kontekstu, »potovanje« predmeta do muzeja, njegova obravnava in postopki v zvezi z njim v muzeju, raziskave, povezane z njim, itn.

Interpretacija kot orodje dediščinskega managementa se veže predvsem na vključitev javnosti. Pomeni, da so interpretativne vsebine pripravljene tako, da upoštevajo želje in interese vseh udeležencev (lokalne skupnosti, strokovne javnosti, ljubiteljev idr.), s tem pa so predstavljena tudi različna razumevanja najdišča in proces celotnega projekta od ideje do realizacije. To je še posebej pomembno na lokacijah, kjer je ohranjena kontinuiteta spomina ali uporabe, kot denimo na svetih krajih. Drug vidik vključevanja javnosti pomeni upoštevanje, da lokalno prebivalstvo predstavlja nematerialno plat dediščine, ki je ni mogoče poustvariti, kot je mogoče materialno. Takšen pristop v javnosti utrjuje občutek, da kulturna dediščina pripada ljudem in ti se zanjo čutijo odgovorni (Perko 2008, 126). Tretji vidik je ta, da so interpretativne vsebine zasnovane problemsko, recimo, da opozorimo na aktualne probleme propadanja ali na razlike, nedoslednosti ali pomanjkljivosti v strokovni interpretaciji. To v ljudeh vzbuja čustven odziv oziroma izzove odnos do dediščine in skrb zanjo. Povečano razumevanje vodi k uspešnejšemu varovanju dediščine, obenem pa je pomembno orodje managementa obiska z možnostjo usmerjanja obiskovalcev³³ (UNESCO, 2, 5; Eagles idr. 2002, 110).

Interpretativne vsebine zapišemo v interpretacijskem načrtu, ki je sestavni del načrta upravljanja. Z njim dosegamo cilje načrta upravljanja ter cilje politike informiranja in interpretiranja. Cilji združujejo potrebe obiskovalcev in upravljavca najdišča. Splošna naravnost interpretacijskega načrta je lahko »defenzivna« (težave izzovejo načrt, ki jih bo popravil) ali pa »ofenzivna« (načrtovanje je takšno, da predvidimo in preprečimo morebitne napake). Njegova vsebina je kompleksna in sistematična, zajema pa podobne vidike kot načrt upravljanja, s tem da je tukaj poudarek na konkretnih interpretativnih vsebinah, kot recimo izbira metod tolmačenja dediščine, izbor terminov, ljudi in lokacij za izvajanje dejavnosti, njihovo financiranje, evalvacija programov itn., v okviru ciljev in usmeritev nadrejenega načrta upravljanja (prim. UNESCO. 16–22; Eagles 2002, 108–109).

Interpretacija kot konceptualizacija najdišča pomeni večino komuniciranja, ki je sicer obširno obravnavana v literaturi (npr. Anderson 1991; UNESCO; Hooper-Greenhill 2000; Carter 2001; Veverka 2005; McManus 1996, 107–134; Izquierdo Tugas idr. 2005; Keršič Svetel 2010, 5–18) ter mednarodnih strokovnih listinah (Ename listina) ali nacionalnih priporočilih (NSW Heritage office 2005). Eden vodilnih poklicnih ameriških interpretatorjev John A. Veverka (2005a, 1) je interpretacijo definiral kot *»komunikacijski proces, oblikovan na način, da razkrije pomene in odnose kulturne ali naravne dediščine javnosti skozi*

³³ Razumevanje izzove spoštovanje do okolja in nadzira obisk, podaljšuje postanek na neki lokaciji ali vzpodbuja k ponovnemu obisku, vse skupaj pa pomeni možnost nadzora turistov oziroma splošno turistične dejavnosti.

prvoosebno izkušnjo s pomočjo predmetov, artefaktov, krajine in najdišč«. Interpretacija tako presega podajo informacij oziroma informiranje. Znana formula interpretacije je izzovi – naveži – razkrij (*provoke-relate-reveal*)³⁴, ki jo je mogoče prenesti na vse oblike sporočanja: tiskane ali elektronske publikacije, predavanja, instalacije na najdišču ali zunaj njega, interaktivne programe, aktivnosti lokalnih skupnosti itn.

Sestavni del interpretacije so tudi raziskovanje in evalvacija obstoječih interpretativnih dejavnosti, njihovo izboljševanje, raziskava in segmentacija trga, prilagoditev sporočil različnim ciljnim publikam ter urjenje osebja (ICOMOS 2008, 1; Veverka 2005b, 1–5).

Poleg izziva, ki velja za temeljno izhodišče pri oblikovanju interpretativnih vsebin, je eden glavnih ciljev zadovoljitev obiskovalca in njegova aktivna vključitev v predstavitev. S tem da obiskovalca čustveno in intelektualno pritegnemo, povečujemo občutek za pripadnost dediščine in njeno vrednost. Zato poklic interpretatorja združuje določena formalna znanja kot tudi osebne lastnosti. Te so kreativnost v pisanju besedil, znanja s področja trženja in psihologije obiskovalcev, sposobnost vživljanja, sposobnost prepričevanja, poznavanje percepcije izkušnje, poznavanje značilnosti neformalnega učenja (učenje za zabavo in užitek), organizacijske sposobnosti in sposobnost načrtovanja (Veverka 2005a, 4). Zaradi specifičnih znanj se priporoča vključitev poklicnega interpretatorja v vlogi mediatorja med strokovnjakom in obiskovalcem. Povedano drugače, interpretator »prevede« strokovno besedilo v besedilo, ki je razumljivo laičnemu obiskovalcu (Izquierdo Tugas idr. 2005, 18).³⁵

V grobem delimo interpretativne tehnike na osebne in neosebne ter na podporne dejavnosti in infrastrukturo, pri čemer je za arheološke parke značilen izrazito živ prikaz (Eagles idr. 2002, 108–111). Med osebne sodijo dejavnosti, ki jih izvaja osebje, kot so informacije ob vhodu, vodstva, delavnice, dramske uprizoritve, demonstracije, rekonstrukcije dogodkov (živa zgodovina, ang. *living history* ali *reenactment activities*)³⁶ itn. Osebne storitve so izjemno doživete, zajamejo lahko različne vidike tematike, a predstavljajo visok povprečni strošek na obiskovalca in zahtevajo dobro usposobljeno osebje. Neosebne tehnike posredujejo informacije s pomočjo tehnologije. Sem sodijo publikacije, označbe, filmi, multimedijske in spletne vsebine ipd. V primeru arheološkega parka so to tudi prikazi arheološke preteklosti,

³⁴ Na začetku vzbudimo ustrezno zanimanje za temo (*provoke*), jo povežemo z informacijami, ki jih obiskovalec že ima (*relate*) – za razumevanje novih informacij je ključnega pomena navezava na obstoječe znanje –, in zaključimo z razlago (*reveal*).

³⁵ V slovenski muzejski praksi in v spomeniškovarstveni službi poklicnega interpretatorja ne poznamo. Najbližje temu profilu so muzejski pedagogi (kustos pedagog).

³⁶ English Heritage je za zagotavljanje kakovosti takšnih storitev pred leti izdal smernice za izvajanje ter razvil sistem podeljevanja licenc.

kot so virtualne ali realne rekonstrukcije objektov in okolja, pri čemer kontekst in okolje učinkujeta sama po sebi. Za razliko od osebnih storitev so te praviloma bistveno cenejše (to ne velja nujno za rekonstrukcije, pač odvisno od tehnologije), a manj osebne, doživete in učinkovite v prenosu sporočila. Interpretacijo sooblikuje še oprema najdišča, to so informativni panoji in označbe, center za obiskovalce, interpretativni center,³⁷ muzej, prizoriščni prostor ipd.

³⁷ Njegov namen je izobraževanje in vzbujanje zavedanja o dediščini, glavna značilnost pa so prikazi in dejavnosti, ki z obiskovalcem in dediščino vzpostavijo interakcijo z namenom boljšega razumevanja. Gre za aktivno metodo seznanjanja obiskovalcev z uporabo praktičnega dela in metod, ki vzpodbujajo zaznavo z vsemi človeškimi čuti. Glavna prezentacijska strategija je scenska razstava s tehnično in avdio-vizualno podporo, ki vzpodbuja raziskovanje (Izquierdo Tugas idr. 2005, 31–32).

3.4 NAČRT UPRAVLJANJA

Obstaja več definicij načrta upravljanja in več priporočil glede njegove vsebine (prim. npr. Eagles idr. 2002, 41; Thomas in Middleton 2003, 6–7, 42; Boltz 2003; UNESCO 2008, 96.–118. člen).

Ena krajših definicij opredeljuje načrt upravljanja kot rezultat procesa načrtovanja, ki dokumentira upravljavski pristop, odločitve, osnovo, na kateri so temeljile odločitve, ter usmeritve za prihodnje upravljanje (Thomas in Middleton 2003, 6).

Ena daljših definicij pravi, da je načrt upravljanja

»celovito zasnovan dokument, katerega namen je dolgoročna ohranitev dediščine in njene umestitve v krajino, z namenom uravnovesiti interes oziroma potencialne konflikte med njenim ohranjanjem, pravico do javnega dostopa in potrebami ljudi, ki živijo in delajo v neposredni bližini. Cilji so zasnovani na ovrednotenju dediščine in aktualnih problemih ter na podlagi ocene možnih problemov, ki so se ali se bodo pojavili zaradi občutljivosti oziroma ranljivosti dediščine pod pritiskom sodobnega življenja. Različni scenariji hkrati predvidevajo ukrepe za varovanje. Vrednotenje je temelj izdelave sklopa ciljev za dolgoročno upravljanje za dobo več kot tridesetih let ter zajema predvsem razumevanje vseh dolgoročnih vplivov, ki jih prinašajo predvidene spremembe. To je tudi osnova za natančnejšo opredelitev srednjeročnih ciljev za dobo petih do desetih let, ki zajemajo izdelavo natančnega programa ohranjanja objektov v originalnem okolju ter predvidevajo podrobnejše infrastrukturne ureditve v sklopu trajnostnega razvoja.« (Deanovič in Kavčič 2004, 44–45).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, 60. člen) definira načrt upravljanja kot:

- ... dokument, s katerim se določijo strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika ali spomeniškega območja in način izvajanja njegovega varstva. Načrt upravljanja je treba sprejeti za vse spomenike in spomeniška območja, ki imajo upravljavca.

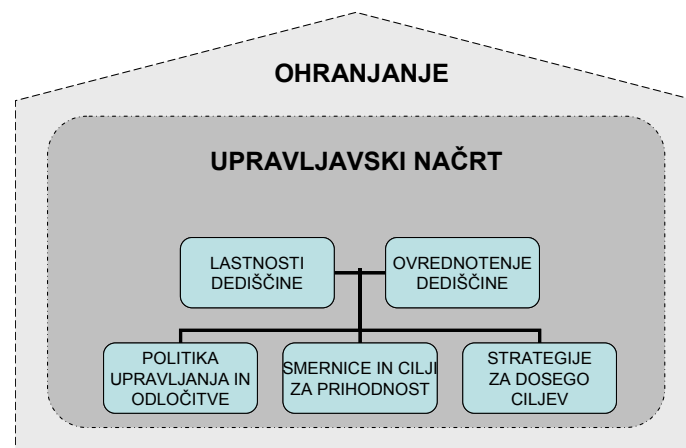
Načrt upravljanja vsebuje najmanj:

- pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranjati in razvijati,
- vizijo varstva in razvoja,
- strateške in izvedbene cilje upravljanja,
- določbe, ki se nanašajo na upravljavsko strukturo, in ukrepe za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami,

- načrt dejavnosti s finančnim okvirom, še posebej za zagotavljanje dostopnosti in upravljanje obiska,
- kazalnike in način spremljanja izvajanja ter
- rok veljavnosti načrta, način dopolnjevanja in spreminjanja načrta.

Strnemo lahko, da je načrt upravljanja sistematičen zapis vseh pomenov enote dediščine in njenega ovrednotenja, iz katerih izhajajo oblikovanje politike upravljanja, cilji in strategije, ki bodo zagotavljali njeno varovanje, ohranjanje, razvoj in obogatitev. Iz tega izhajajo ključni vsebinski elementi dokumenta, kot jih prikazuje spodnja shema. V nadaljevanju nas bo zanimala širša in bolj razdelana vsebina.

Slika 3.2: Ključni elementi načrta upravljanja

Poleg osnovnih usmeritev so bistveni elementi načrta priloge. Značilnost načrtov upravljanja (prim. Edinburgh World Heritage 2005; Hadrian's wall country 2008) je namreč poleg velikega obsega vsebinska konkretnost. Priloge se razlikujejo glede na osnovno politiko upravljanja. Tako lahko načrti vključujejo akcijske in poslovne načrte za določeno krajše obdobje. V primeru turistične uporabe dediščine je nujen interpretativni načrt, v primeru večjih kompleksov načrt upravljanja s celotnim območjem, v nekaterih primerih se dodajajo tudi poslovni načrti organizacije, ki upravlja z najdiščem (Thomas in Middleton 2003, 7–8).

V primeru, da upravljanje predvideva turistično uporabo dediščine, navaja Priporočilo Sveta Evrope (Svet Evrope 2003, 10. člen) naslednje vsebine:³⁸

³⁸ To so vsebine, ki jih običajno vsebuje interpretativni načrt.

- definiranje konkretnih dejavnosti, ki bodo turistom povečale razumevanje, kot so interpretativni centri, promocijsko gradivo itn.,
- načrt namestitve potrebne infrastrukture, ki bo obiskovalcem omogočala prijeten obisk, vendar ne v večjem obsegu kot potrebno,
- pospeševanje obiska, ki pa ne bo uničujoč za dediščino, in zagotovitev ustrezne dostopnosti (npr. prevozna sredstva, javni promet),
- določbe naj bodo konkretno časovno definirane in tudi sproti evalvirane. Cilji in prioritete naj bodo po potrebi prilagojeni in spremenjeni, skladno s sprotnimi izkušnjami.

Organizacija s področja ohranjanja naravne dediščine *Conservation International* je leta 2003 izdala priporočilo glede sestavnih elementov načrta upravljanja (Boltz idr. 2003). Predlog, ki ga je podal Boltz s soavtorji, povzema elemente, kot jih podajajo Smernice za management planiranja na (op.: naravnih) zaščiteneh območjih (Thomas in Middleton 2003). Zaradi vsebinske razdelanosti in konkretnosti podajamo skrajšan prevod celotnega dokumenta, saj nam bo v nadaljevanju služil kot izhodišče za našo obravnavo.

1. Kratek povzetek dokumenta

Navedba najpomembnejših lastnosti in izhodišč glavnih upravljavskih odločitev, ki je namenjena osnovni orientaciji bralca.

2. Uvod

Pojasnimo namen, področje in ozadje načrta upravljanja ter podamo utemeljitev za razglas zaščitene območja (historična vrednost, pomen za širše območje). Strnjeno navedemo metodologijo, na katero se je opirala priprava načrta upravljanja, strukturo ter omejitve dokumenta.

3. Splošen opis

Opis vseh značilnosti in vrednosti območja, kot so geografska lega, dostopnost, velikost, podnebje. Vključuje tudi podroben opis lastnosti kulturne in naravne dediščine na tem območju ter zgodovinsko, družbeno in ekonomsko ozadje območja. Navedeni so pravni status območja, zakonodajni okvir, umeščenost v vladne razvojne usmeritve,³⁹ institucionalni okvir, umeščenost v storitve javne službe, dostop. Sestavni del tega poglavja so slikovne in kartografske priloge.

³⁹ V Sloveniji bi to bili nacionalni razvojni programi in strategije.

4. Vrednote zaščitene območja

Ovrednotenje zajema celovit pregled pomenov in njihovo umestitev v širši kontekst, ki razlaga specifičen način upravljanja. Vključevati mora tudi zgodovinske, kulturne, naravne, družbene in gospodarske značilnosti. To poglavje naj vključuje tudi direktne ekonomske vrednote, kot npr. potencial za razvoj ali doprinos k razvoju lokalnega ali nacionalnega gospodarstva.

5. Izbor konservatorskih usmeritev

Na podlagi ocene stanja in ovrednotenja dediščine določimo temeljne cilje, ki jih v slovenski terminologiji imenujemo konservatorske usmeritve. Konservatorske usmeritve sestavljajo ključno podlago za uspešno ohranjanje dediščine in jih lahko izberemo glede na pomen oziroma na trenutno stanje ogroženosti. Njihovo natančno oblikovanje služi nadaljnjemu oblikovanju jasnih upravljaljskih ciljev. Konservatorske usmeritve omogočajo managerjem, da se pravilno osredotočijo na določene probleme in izvajajo akcije po nekem logičnem zaporedju, vse z namenom doseganja vizije zaščitene območja.

6. Vizija, cilji upravljanja in načela

Vizija določa zaželeno stanje, ki ga želimo vzpostaviti na območju dediščine, in zmeraj zajema sliko, ki jo želimo vzpostaviti dolgoročno.

Cilji upravljanja pomenijo namen ali pričakovane rezultate, ki jih želimo doseči z nekim dejanjem ali strategijo. Cilji so v neposredni zvezi s konservatorskimi usmeritvami (tj. s temeljnimi cilji) in so jim podrejeni, vse skupaj pa se sklada z vizijo. Cilji se oblikujejo skladno z veljavnostjo načrta, ki se nanaša na veljavno (trenutno) stanje v obdobju poročanja in revizije, to je običajno pet let.

V tem delu se priporoča tudi oblikovanje logične osnove, na kateri temeljijo cilji, ter meje dopustnih sprememb.⁴⁰ To namreč služi kot osnova za izbor managerskih politik in strategij. Cilji morajo biti jasni, konkretni, merljivi, dosegljivi, relevantni, časovno določeni in razporejeni v prioriteten vrstnem redu.

Načela so načini izvajanja managementa in podpora za doseg ciljev. Ključna načela lahko na primer vključujejo transparentnost, vključenost oblasti in lokalnega prebivalstva, razprave itn.

7. Priložnosti in omejitve

Natančna analiza priložnosti in omejitev, tako obstoječih kot potencialnih. Namen tega je razumeti vzročno-posledične odnose dejavnikov, ki vplivajo na obstoj dediščine.

⁴⁰ LACs – Limits of acceptable changes.

8. Definicija upravljavskih con

Coniranje je določitev različnih con oziroma območij glede na režim varstva in uporabo. Coniranje se uporablja za razporeditev različnih rab, s čimer dobimo različne kategorije: območja z najstrožjim varstvenim režimom, kjer je obisk omejen ali prepovedan, območja, ki so na ogled, ter območja, kjer namestimo potrebno infrastrukturo za obiskovalce, kot so sanitarije, parkirišča itn. Upravljavske cone se oblikujejo glede na meje sprejemljivih sprememb, uporabo in razvoj območja.

9. Izbor upravljavskih strategij

Upravljavske strategije pomenijo konkretna dejanja, naloge in investicije, potrebne za doseg ciljev. Strategije oblikujemo v odnosu do splošnih pogojev dediščine in pogojev, ki veljajo v različnih conah. Upoštevamo splošne omejitve, predvidimo ublažitve pritiskov, popravila ali vzdrževanje ter razvoj in vzdrževanje infrastrukture. Pri oblikovanju strategij upoštevamo še management kadrov, management obiska ter interpretacijo in izobraževanje.

Strategije so običajno organizirane v programe in dejavnosti. Definirane so z dosegljivimi in merljivimi cilji, časovnimi roki ter s konkretno odgovornostjo udeležениh. Aktivnosti se morajo konkretno nanašati na elemente in pogoje za doseg ciljev. Elementi in pogoji, ki jih prepoznamo kot sestavine strategije⁴¹ (prim. Tavčar 2006), so: (1) osebje in zmogljivosti območja, (2) prostorske razmejitve in signalizacija, (3) upravljanje con, (4) upravljanje ključnih delov dediščine, (5) raziskovanje, (6) izobraževalni programi in oblikovanje zavesti, (7) obisk, (8) vključitev vseh udeležencev, (9) pristopi za reševanje konfliktov, (10) vodenje in upravljanje,⁴² (11) finančne potrebe.

10. Nadzor in evalvacija

Nadzor in evalvacija sta orodji za oceno učinkovitosti upravljanja strategij ter za pridobitev podatkov za oblikovanje morebitnih novih, učinkovitejših strategij. Zato je treba predhodno razviti dober sistem kazalcev uspešnosti, s katerimi preverimo uspešnost izvrševanja ciljev in smotrov.

11. Finančni načrt

Finančni načrt je del splošnega poslovnega načrta z jasno opredeljenimi finančnimi potrebami, konkretnimi zneski in časovnimi okviri za pridobitev sredstev. Namen finančnega načrta je sistematična in jasna opredelitev finančnih sredstev, ki so potrebna za realizacijo trenutnih in bodočih ciljev in aktivnosti v upravljavskem načrtu. Finančni načrt naj se redno revidira, zlasti ob nenadnih spremembah.

⁴¹ Te so: dejavnosti, urejenost in sredstva.

⁴² Ang. governance, torej vodenje in upravljanje kot režim.

12. Poslovni načrt

Poslovni načrt je orodje za sistematično določitev potrebnih vložkov in oblikovanje procesov za doseg ciljev. Poslovni načrt služi prepoznavanju slabosti in prednosti ter oblikovanju učinkovitega managementa. Poslovni načrt se gradi na podlagi finančnega načrta, ki opredeljuje potrebna sredstva za različne programe in dejavnosti. Poslovni načrt nadgradi finančnega tako, da prepoznava najprimernejše vire sredstev za kratko-, srednje- in dolgoročne potrebe, in sproti ocenjuje možnosti in tveganja za zagotavljanje potrebnih denarnih tokov.

13. Priloge

Predlog, ki ga je podal Boltz s soavtorji, povzema elemente, kot jih podajajo Smernice za management planiranja na (op.: naravnih) zaščitenih območjih (Thomas in Middleton 2003). Šablono ocenjujemo v izhodišču kot dobro. Avtorji so sledili osnovni logiki dediščinskega managementa, ki kot tak izhaja iz lastnosti dediščine, ki so jim vse odločitve podrejene. Za lažjo predstavbo smo model prikazali v grafični obliki (Slika 3.3) z nekaterimi našimi dopolnitvami, kot sledijo.

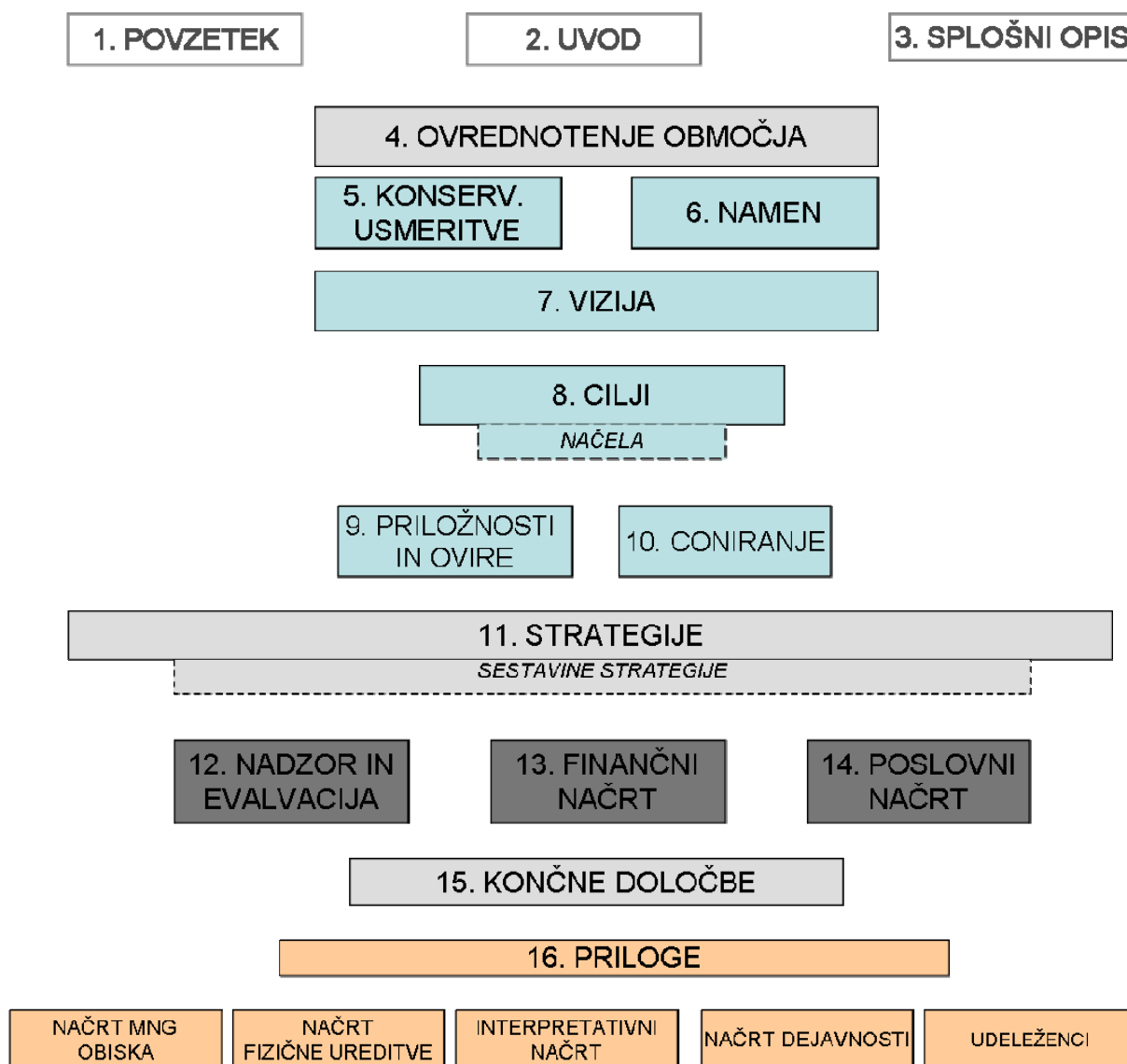
V prejšnjih poglavjih smo ugotovili, da se management dediščine razlikuje glede na osnovni pristop. Glede na stopnjo ogroženosti, glede na stopnjo izpovednosti in glede na razvojne potencialne se odločamo za osnovni način upravljanja. V našem primeru je to management najdišča za potrebe obiskovalcev in velik del ureditve je temu podrejen. V nekem drugem primeru je zaradi visoke stopnje ogroženosti potreben popolnoma drugačen pristop, obema načinoma managementa pa je skupno ohranjanje *per se*. Če bi iskali vzporednico v managementu organizacij, bi temu rekli poslanstvo, torej zakaj obstajamo. V primeru managementa dediščine bi to prevedli, kakšen je naš osnovni namen in kakšen je naš osnovni pristop k obravnavi dane lokacije. Ponekod za to opredelitev najdemo izraz managerska filozofija, iz katere izhajata opredelitev ohranjanja in opredelitev zagotavljanja dostopnosti (prim. Pieris in Prematilleke 1993, 15). Tega vidika Boltz s soavtorji ni vključil in ga dodajamo kot 6. element (glej Slika 3.3).

Boltz pa je predvidel temeljne cilje oziroma t. i. konservatorske usmeritve (5. element). Velja, da je njihova določitev običajno podrejena nacionalni zakonodaji in splošnim usmeritvam, kot jih navajajo priporočila. Ker menimo, da se namen uporabe in temeljni cilji enakovredno dopolnjujejo, smo jih umestili enakovredno. Vizijo (7. element) smo umestili pod našeta elementa.

Dodali bi še končne določbe, ki opredeljujejo rok veljavnosti načrta, način dopolnjevanja in spreminjanja načrta, kot to predvideva naš zakon (15. element).

V ostalem delu sledimo njegovi shemi oziroma smo priloge konkretizirali. Priloge so načrt managementa obiska, načrt fizične ureditve, interpretativni načrt, načrt dejavnosti in seznam udeležencev. Ena pomembnejših prilog, ki bi jo izpostavili, je prav slednja. Udeleženci so v Boltzevi shemi (9. točka) sicer že prepoznani kot sestavina strategije, a bi jim v vsebini načrta upravljanja dali pomembnejšo vlogo. Uspešnost upravljanja z dediščino je namreč odvisna od njene vključenosti v lokalno skupnost oziroma od stopnje, s katero prebivalstvo in vsi, ki jih dediščina zadeva, sprejmejo dediščino in način upravljanja. Bistveni korak v procesu snovanja načrta upravljanja je doseči soglasje z vsemi udeleženci glede uporabe in upravljanja. Takšne vsebinske konkretnosti so v nekaterih primerih načrtov že upoštevane oziroma preučene v študijah izvedljivosti, ki služijo aplikaciji načrta upravljanja (Upper German-Raetian Limes 2010, 56; Jilek idr. brez letnice, 27–43).

Slika 3.3: Elementi načrta upravljanja po Boltzu idr. z dopolnitvami

Če zgornjo shemo primerjamo s smernicami za vsebino načrta upravljanja, kot jo podaja slovenska zakonodaja (ZVKD-1, 60. člen), ugotovimo, da je naš predlog zelo okrnjen. Zato predlagamo, da se elemente načrta dopolni v Pravilniku o načrtu upravljanja, ki je v pripravi. Elementi, ki jih je treba dodati in konkretizirati, so naslednji: namen oziroma poslanstvo (6.), analiza priložnosti in ovir (9.), coniranje (10.), strategije in sestavine strategije (11.) ter priloge (16.). Naš zakon sicer predvideva določitev t. i. strateških in izvedbenih ciljev, pri čemer pa opozarjamo na bolj precizno formulacijo oziroma definiranje hierarhije ciljev (prim. 5. in 8. element).

4 MANAGEMENT ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK

4.1 DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA

Narava arheoloških ostankov v večini primerov narekuje rekonstrukcijo nekdanje podobe objektov, okolja in različnih segmentov preteklega življenja (npr. pridelovanje hrane, različne obrti, oblačila ipd.). Ker je glavni namen dejavnosti arheološkega parka povečanje razumevanja in doživetja arheološke preteklosti, so rekonstrukcije praviloma sestavni del prikazov tudi tam, kjer sicer razpolagamo z originalnimi arheološkimi ostalinami. Poseben pojav v tem pogledu predstavljajo t. i. arheološki muzeji na prostem, iz katerih celoten prikaz temelji na rekonstrukcijah. V teh primerih gre praviloma za prikaze iz obdobj, kjer se zaradi narave materiala (večinoma organskega) ostanki niso ohranili. Praviloma vse rekonstrukcije temeljijo na znanstvenih izsledkih s poudarkom na metodah eksperimentalne arheologije (prim. Pellilo 2009).

Ne glede na razlike v naravi ali tematiki prikazov moramo dejavnost bodisi arheološkega parka, arheološkega muzeja na prostem ali etnografskega muzeja na prostem opazovati kot enoten pojav, saj je dejavnost primerljiva. Govorimo namreč o obliki multidisciplinarne dejavnosti. Arheološki parki in muzeji na prostem danes pomenijo sinonim za niz dejavnosti, ki uspešno združujejo naloge ohranjanja, prikazovanja, izobraževanja, raziskovanja in trženja.

Druga značilnost pojavnosti arheoloških parkov je več tradicij razvoja, ki jim lahko sledimo v svetu. V Evropi lahko v bistvu glede na zgodovino nastanka, razvoj, tip arheoloških ostalin in metode predstavitve ločimo dve tradiciji arheoloških parkov: sredozemsko in celinskoevropsko. Sredozemski prostor pretežno zaznamujejo monumentalne ruševine starih civilizacij, ki zaradi tipa in ohranjenosti nudijo svojevrstne možnosti za razvoj arheoloških parkov (prim. Schmidt 2000, 23–27). Druga tradicija, značilna za prostor severne, zahodne in srednje Evrope,⁴³ pa je povezana z razvojem etnološkega muzeja na prostem, ki ima korenine v Skandinaviji (prim. Ahrens 1990, 40; Antoni 1999, 217) ter z razvojem naravnih parkov. Za prostor Slovenije je zaradi tipov arheoloških ostalin, stopnje ohranjenosti in geografskih podobnosti zanimivejša slednja.

⁴³ Znotraj te lahko sledimo skandinavski, francoski, anglosaški itn.

Glavni razlikovalni element med obema tradicijama je na prvi pogled prav izjemna razlika v ohranjenosti ostalin. Mediteranski prostor pozna monumentalne ostanke, denimo ostanke iz obdobja antične Grčije in rimskega imperija. Ohranjenost, izpovednost in sploh veličastnost ruševin je tam takšna, da za posredovanje informacije o nekdanji podobi niso potrebni bistveni strukturni posegi (npr. atenska akropola, Pompeji itd.). Arheološke ostaline so v drugih delih Evrope, kljub siceršnji prisotnosti Rimljanov, drugačne narave, predvsem ne tako monumentalne, ruševine so skromnejše, zaradi česar opazimo večji razmah rekonstrukcij in doslednejšo uporabo interpretativnih sredstev in infrastrukture. Zdi se, da je v Sredozemlju prav ta izpričevalnost ostalin, ki »same govorijo o preteklosti«, zavirala razvoj pestrih dopolnilnih dejavnosti in interpretacij, ki so sicer značilne za prostor celinske Evrope. Poleg tega je za celinskoevropsko tradicijo značilna visoka zastopanost predstavitev iz prazgodovinskih in srednjeveških obdobj.⁴⁴

Zaradi nedorečene terminologije in posledično tipologije arheoloških prikazov – to problematiko smo predstavili v uvodnem poglavju – je skoraj nemogoče dobiti celotno sliko o distribuciji, zgodovinski pojavnosti in razvoju. Prispevki nekaterih avtorjev, ki so se omejili na določen vidik prezentacije, kot na primer na razvoj rekonstrukcij, tako le deloma dajejo vpogled v fenomen te dejavnosti (prim. Ahrens 1990, 12–32).

Slika 4.1: Pogled na Arheološki park Carnuntum, Avstrija (Carnuntum, spletna stran).

⁴⁴ Ene najpogostejših predstavitev so prikazi bakrenodobnih in bronastodobnih naselbin na kolih (kolišča) ter vikinških naselbin.

Uradno za prvi primer muzeja na prostem velja Hazeliusov Skansen v Stockholmu z letnico ustanovitve 1893. Gre za prikaz etnološke dediščine. Njegova ideja je bila, da bi tam ljudje dejansko živeli tako, kot življenje predstavljajo ohranjena poslopja. Ugotovimo, da je bil že v začetku namen razvoj dejavnosti. Po drugi strani vemo, da sta bila skrb za ohranjanje dediščine in zanimanje za njeno obiskovanje kot oblika kulturnega psevdoturizma prisotna pravzaprav od starih Grkov naprej in se razmahnila v obdobju renesanse, ki je na splošno obudila zanimanje za antiko (Cvikl in Brezovec 2006, 1–3).

Načrtne arheološke prezentacije, torej posege, ki pomenijo načrtno ureditev najdišča in predstavitev za potrebe javnosti, gredo v celinski Evropi skoraj z roko v roki z razvojem rekonstrukcij. Razlog za to je narava arheoloških ostalin. Claus Ahrens, ki je preučeval zgodovino rekonstruiranja arheološke preteklosti in vpeljal besedno zvezo *Wiederaufgebaute Vorzeit*, navaja prve primere rekonstruiranja antičnih objektov že v zadnji četrtini 18. stoletja (Ahrens 1990, 12–14), medtem ko za prvi primer popolne rekonstrukcije navaja kamenodobno hišo, ki so jo leta 1879 zgradili na Danskem.

V naši razpravi nas geneza, raznolikost in distribucija arheoloških prikazov ne zanimajo podrobno, temveč nas zanima sodoben fenomen – torej sam produkt arheološki park kot dejavnost. Leta 2009 je izšla pomembna publikacija *Guide to the archaeological open-air museums* (Pellilo 2009), ki je na evropskem prostoru zajela in enotno predstavila preko 200 primerov arheoloških muzejev na prostem. Kriterij izbora je bila skladno z EXARC-ovo definicijo arheološkega muzeja na prostem prezentacija arheološke preteklosti v obliki rekonstrukcij. Tako je bil na primer v Grčiji naveden samo en primer muzeja na prostem, v Italiji pa trije, čeravno vemo, da sta obe državi izjemno bogati z arheološkimi ostalinami in prikazi. Očitno je, da publikacija nudi vpogled le v izbran segment arheoloških prikazov, ki jih je bistveno več, če bi zajeli vse, ne glede na metodo prikaza (rekonstrukcija / originalne ostaline / *in situ* / *ex situ*).

Fenomen dejavnosti arheološkega parka je tako mogoče razumeti le z vidika širokega poznavanja različnih pojavnostnih oblik, ki jih bolj kot literatura nudijo poznavanje terena oziroma ogledi prezentiranih najdišč. Tako velja enaka primerljivost v opazovanju same dejavnosti tudi na področju etnoloških in drugih tematskih muzejev na prostem, saj je ta v smislu delovanja organizacije, predstavitev in dopolnilnih dejavnosti primerljiva z dejavnostjo arheološkega parka.

Strnimo. Dejavnost arheološkega parka, ki je prvotno obsegala izvajanje spomeniškovarstvenih in izobraževalnih nalog, se je v več kot stoletnem razvoju razvila v

obliko multidisciplinarne dejavnosti, ki jo dopolnjujeta znanstveno-raziskovalna ter tržna dejavnost. V tako imenovani peti ali komercialni fazi po Ahrensu (1990, 29–32) lahko govorimo o turističnem produktu in ponudbi za prosti čas, pri katerem so skoraj vsi ukrepi podrejeni zadovoljevanju občinstva. Splošen porast kulturnega turizma v svetu ter zavedanje o večplastnosti pomenov arheoloških parkov pri ohranjanju dediščine sta, zlasti v zahodni Evropi, pogojevala visok porast ustanavljanja arheoloških parkov v zadnjih štiridesetih letih (Ashworth in Howard 1999, 96–97).

4.2 MANAGEMENT ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK

Victor Middleton (Middleton 1994, 3–5) v pregledni publikaciji uvod v problematiko dediščinskega managementa začne z managementom organizacij. Izhaja namreč iz logične predpostavke, da je za upravljanje dediščine potrebna organizacija, ki razpolaga z ustreznim managerskim znanjem za svoj obstoj v hitro spreminjajočem se okolju. To zajema odgovornosti za načrtovanje in nadzor nad razporeditvijo virov, vodenje delovnih nalog, zagotavljanje dostopnosti do spomenikov ter učinkovito finančno poslovanje. Avtor, ki se v prispevku osredotoča na strateški management, tako prepoznava tri vidike managerske strategije, ki veljajo za management dediščinske: management virov, management dostopnosti in management organizacij. Avtorjeva delitev se sklada s shemo, ki smo jo razvili za management arheološkega najdišča za obiskovalce.

Ne glede na množico različnih praks upravljanja z dediščinskimi znamenitostmi v svetu, ali konkretnje, arheoloških parkov, se bomo v naši razpravi osredotočili na idealni model upravljanja. Pri tem bomo izhajali iz teorije splošnega managementa in iz teorije muzejskega managementa⁴⁵.

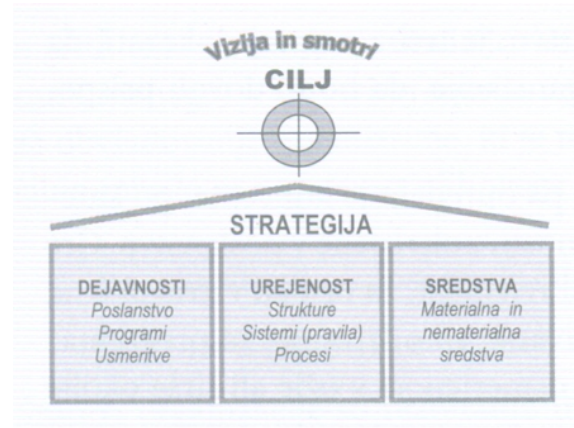
Management organizacije arheološki park izhaja iz managementa arheološkega vira. Arheološki vir je enkratni in neponovljiv, krhek dokaz naše preteklosti in identitete, zato se njegova uporaba temu podreja in je omejena. Iz zakonitosti managementa arheološke dediščine izhajajo oblika managementa organizacije in njeni osnovni elementi, kot so poslanstvo, vizija, funkcije in cilji organizacije.

Osnovni namen vsake organizacije je doseganje določenih ciljev. Za doseg ciljev oziroma želenih rezultatov je potreben učinkovit management, ki pomeni usklajevanje nalog in dejavnosti, ki izhajajo iz poslanstva in temeljnih ciljev, ter pridobivanje ustreznih virov za doseganje teh ciljev (Možina 2002, 14). Tej logiki sledita tudi Brysonov model strateškega načrtovanja (glej v Trunk Širca in Tavčar 2000, 114) in Tavčarjev model politike organizacije (Tavčar 2006, 99, sl. 5.8) (glej Sliko 4.2), ki sta nam služila kot ogrodje za oblikovanje potrebnih elementov za delovanje organizacije. Oba modela sledita logiki strateškega načrtovanja in oblikovanje ciljev umeščata v logičen odnos do poslanstva in vizije organizacije, ter predvidevata sestavine strategije (dejavnosti, urejenost in sredstva), ki so

⁴⁵ V mislih imamo širše pojmovanje muzeja, kot območja ali ustanove, ki upravljajo z dediščino (prim. Batič idr. 2005, 19–20).

potrebne za doseg ciljev. Model velja tako za pridobitne kot nepridobne organizacije, pri čemer so cilji prvih pridobitne narave in obratno.

Slika 4.2: Osnovni model politike organizacije po Tavčarju (2006, 99, sl. 5.8)

Pri oblikovanju temeljnih sestavin organizacije arheološki park se bomo oprli na splošne smernice, ki veljajo za muzejsko dejavnost. Arheološki park namreč ne glede na lastne specifikke pojmuje kot muzej oziroma muzejsko dejavnost v širšem pomenu besede. Muzej v širšem pomenu besede po ICOM-ovi definiciji zajema vse oblike predstavitve dediščine, ne glede na tematiko, vrste dediščine, njeno prostorsko umeščenost ali metodo predstavitve (prim. Batič idr. 2005, 19–20).

Zadnja desetletja so bila na področju muzejske dejavnosti, zlasti na področju t. i. klasičnih oz. tradicionalnih muzejev, v znamenju korenitih sprememb, ki so bile pogojene splošnim družbenim razvojem v zahodnem svetu. V mislih imamo predvsem demografske spremembe⁴⁶ in splošne spremembe na trgu. Ena najbolj znanih sprememb, ki se je zgodila v Veliki Britaniji v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v času vlade Margaret Thatcher, je bila korenita sprememba v financiranju muzejev. Država je postavila zahtevo, naj muzeji za sistemsko financiranje podajo rezultate oziroma, z drugimi besedami, opravičijo svoj obstoj. Postavljen je bil popolnoma nov koncept pojmovanja in delovanja, t. i. *Value for Money* (Fleming 2005, 2–3; Hooper-Greenhill 2002, 13). Za britanske muzeje, ki danes v mnogih pogledih veljajo za vzor uspešnega delovanja, je tako povsem običajno, tudi za muzeje državnega pomena, da približno 20–30 % delež sredstev pridobijo sami na trgu (Mazda 2008, ustno). V času aktualne gospodarske recesije se ta delež povečuje, ponekod tudi do 50 % (Hopkins in Mil, 2010). To postavlja muzeje ob bok drugi (komercialni) ponudbi. Ob tem

⁴⁶ Staranje prebivalstva, dvig splošne izobrazbe, dvig življenjskega standarda, sprejetje koncepta vseživljenjskega učenja kot življenjskega stila.

moramo poudariti, da takšna politika financiranja ne vpliva na kakovost ali izbor programov, temveč je nova politika privedla k orientaciji muzejev v javnost z logiko razmišljanja »muzej bo privabil obiskovalce, če bo predstavljal vsebine, ki ljudi zanimajo«.

Razumevanje vzročno posledičnih odnosov za nas v tem okviru niti ni pomembno, zato pa so pomembni učinki, ki so oblikovali nove smernice na področju delovanja institucij, ki upravljajo s kulturno dediščino. Kot rečeno, se je bistveni preobrat zgodil v smeri orientacije muzejev od muzejskega predmeta k obiskovalcem. Uspešni muzeji danes oblikujejo programe izhajajoč iz potreb in zahtev občinstva in prevzemajo filozofijo in orodja (muzejskega) marketinga (Hooper-Greenhill 2000, 1–10; Kotler in Kotler 2000, 271–273; McLean 1997, 37; Fleming 2005, 1–3; Mikuž 2003, 33–36; Mairesse 2008, 98–100). Upoštevanje naštetih se je kot uspešna formula za oblikovanje programov oblikovala formula *Edutainment*. Gre za skovanko iz besed *education* in *entertainment*, v prevodu bi to pomenilo vzgojno-zabavna dejavnost, kar pomeni oblikovanje izobraževalnih programov s pridihom lahkotnosti in zabave (Drevenšek 2003, 38; Breznik 2008, 69). Vzporedno z naštetimi se je uveljavil tudi pojem nove družbene vloge muzeja. Koncept prav tako izvira iz pogleda, ki je orientiran v obiskovalca, pomeni pa aktivno družbeno vlogo muzeja, ki se odziva na (družbene) spremembe, odslkava družbene probleme ter intenzivno vključuje obiskovalce – davkoplačevalce v svojo organizacijo ipd. (Fleming 2005, 1–3). Po mnenju nekaterih direktorjev so prav družbene in tržne razmere ključni izziv muzejskega managementa (Moore 2002, 8).

Ta okvir je za nas pomemben z vidika smernic, ki krojijo razvoj dediščinskih znamenitosti. Razumeti je, da se strokovna javnost vse bolj zaveda pomena trženja in splošne popularizacije dediščine, saj njena ekonomska uporaba v obliki turizma predstavlja enega od stranskih, včasih pa tudi glavnih učinkov dediščinskega managementa. Na podlagi teh smernic bomo namreč razvili temeljne sestavine managementa organizacije.

4. 2. 1 POSLANSTVO

Peter F. Drucker (1990, 3–5) postavi poslanstvo po pomenu, ki ga imajo elementi managementa organizacije, na sam vrh. Pravi, da je to najpomembnejša sestavina, ki definira odnos organizacije do okolja oziroma doprinos k družbi in iz katere jasno sledijo cilji in vrste akcij. Izjava o poslanstvu mora biti po njegovem mnenju operativna, v nasprotnem primeru pomeni samo namero. Izjava o poslanstvu se tako osredotoča na cilje, h katerim stremi organizacija, in iz nje sledi jasen doprinos vsakega od zaposlenih.

To pomeni, da iz poslanstva pravzaprav izhajajo temeljni cilji (tudi namen, smotri) oziroma so ti običajno sestavni del izjave o poslanstvu, pri čemer velja, da je poslanstvo trajno, cilji pa so začasni. Drucker še posebej opozarja prav na spremembe ciljev, ki so odvisni od razmer in sprememb okolja, medtem ko je poslanstvo trajnejše (Drucker 1990, 5; Pučko 2002, 238–239).

Poslanstvo opredeljuje, kaj organizacija hoče in želi. Izjava o poslanstvu se nanaša na vprašanja, kaj bo osnovno poslovno področje, zakaj organizacija opravlja določeno dejavnost, kako široka bo dejavnost in kako jo bo opravljala, kako vidi konkurenčno prizorišče, kakšne odnose namerava razvijati z udeleženci, kako opredeljuje temeljne cilje in temeljne vrednote. Odgovoriti mora na pet vprašanj: kdo smo, čemu izvajamo določeno dejavnost, kako zadovoljujemo interese, kako naj se odzivamo na zahteve in pobude naših pomembnih udeležencev in kakšna je naša poslovna filozofija (Tavčar in Trunk Širca 2000, 116; Pučko 2002, 272; Tavčar 2006, 101).

Drucker (1990, 6) meni, da mora izjava o poslanstvu vsebovati tri elemente: priložnosti okolja (Kaj so priložnosti in potrebe?), kompetence organizacije (Smo sposobni za opravljanje tega dela?) in predanost organizaciji (Ali resnično verjamemo v to?). Poslanstvo torej izhaja iz prepoznavanja priložnosti in potreb okolja, za katere organizacija ocenjuje, da jih lahko ustrezno zapolni in zadovolji, pri katerih lahko prispeva k razvoju in oblikovanju višjih standardov in se prepozna kot kompetentno za izvajanje te naloge. Tretja pomembna komponenta je zaupanje v uspeh in predanost ideji. Elementi poslanstva so torej trije: okolje – priložnost, kompetentnost, predanost.

Elemente poslanstva, kot jih navajajo različni avtorji, smo združili v shemo, kot jo prikazuje spodnja slika (Slika 4.3).

Slika 4.3: Združeni elementi poslanstva po Drucker, Pučko, Tavčar in Trunk-Širca

Kot smo že pokazali, pomeni arheološki park uporabo arheološkega najdišča v namene izobraževanja, povečanja dostopnosti, pa tudi obogatitvi turistične ponudbe, pri čemer se navedeno podreja osnovnemu namenu, to je ohranjanju. Ob tem se ponuja smiselno vprašanje, zlasti v kontekstu priporočil mednarodnih strokovnih standardov, kako in v kakšnem obsegu posegati v arheološko najdišče. V poslanstvu je treba opredeliti skupne vrednot, na katerih lahko gradimo strategijo osmišljanja dediščine v obliki ponudbe za obiskovalce, ki zaradi primerne ureditve in posledično obiska prispeva k dvema ciljema: vključitev v javno življenje in generiranje prihodkov za njeno vzdrževanje. V nasprotnem se bolj ali manj uspešno le vzdržuje obstoječe stanje.

Na podlagi zgornje utemeljitve smo elemente poslanstva po modelu, ki ga ponazarja Slika 4.3 razčlenili posamezne vsebine, kot prikazuje Tabela 4.1.

Tabela 4.1: Elementi poslanstva organizacije arheološki park

KOMPETENTNOST		
Izhajajo iz širine in obsega poslovnega področja: pomeni podjetni način upravljanja z arheološko dediščino in združuje kompetence s področja matičnih strok in poslovnih ved		
OKOLJE – PRILOŽNOST		
Dediščinske danosti, uspešnejše ohranjanje (popularizacija, razvijanje zavesti javnosti), trendi v razvoju kulturnega turizma, vključitev dediščine v javno življenje, tržna niša, doprinos k razvoju gospodarstva		
OSNOVNO POSLOVNO PODROČJE	POSŁANSTVO (Definirano v izjavi)	KONKURENČNA ARENA
Varstvo kulturne dediščine, turizem		V Sloveniji trenutno na tem polju ni konkurence, konkurenco pomeni drugačna ponudba, npr. zabavišni parki
ŠIRINA IN OBSEG POSLOVNEGA PODROČJA		TIP ODNOSA Z UDELEŽENCI
Ohranjanje dediščine, arheologija, prezentacija, muzejska pedagogika, turizem, gostinska dejavnost, trgovinska dejavnost		Povezovanje z lokalnimi skupnostmi in lokalnim prebivalstvom, sodelovanje z gospodarskim sektorjem, vpetost v nacionalne razvojne načrte in sodelovanje s ključnimi vladnimi akterji
TEMELJNE VREDNOTE	TEMELJNI CILJI	KULTURA ORGANIZACIJE
Korektnost prikazov, avtentičnost, izobraževanje, ponudba doživetja, poslovna uspešnost, profesionalen odnos do obiskovalcev in lokalnega prebivalstva	Učinkovito ohranjanje dediščine, trajnostna uporaba dediščine, izobraževanje, doživetje, dostopnost, obogatitev turistične ponudbe, trajnostni razvoj na lokalni in širši ravni	Timsko delo, interdisciplinarni tim, profesionalnost
	PREDANOST	
Dediščina kot vrednota in priložnost		

Izjava o poslanstvu mora biti za razliko od vizije, ki označuje idealno sliko dejavnosti v prihodnosti, predvsem jasna in konkretna, dolgoročna in trajna, preprosta in direktna ter z jasnim sporočilom, kaj bo naš prispevek družbi, in z jasnimi cilji (Drucker 1990, 6). V nekaterih primerih organizacije oblikujejo dve vrsti poslanstev, eno namenjeno uporabnikom, drugo namenjeno partnerjem, ki organizacijo oskrbujejo s sredstvi (Tavčar in Trunk Širca 2000, 116; Schnaubelt 2007, spletna stran). V našem »testnem« primeru smo oblikovali naslednjo izjavo poslanstva:

Poslanstvo organizacije arheološki park je ohranjanje, izobraževanje in trajnostna uporaba arheološke dediščine, ki s povečevanjem dostopnosti, doživljajskimi programi

in nazornimi prikazi, ki temeljijo na znanstvenih izsledkih, prispevajo k razumevanju njene vrednosti, k njenemu ohranjanju in k trajnostnemu razvoju.

V opredelitvi poslanstva smo upoštevali vse našete elemente, kot smo jih prepoznali v zgornji tabeli. V pojmi »ohranjanje, izobraževanje, povečanje dostopnosti, uporaba, obogatitev turistične ponudbe, trajnostni razvoj« smo zajeli elemente okolja, osnovnega poslovnega področja in temeljnih ciljev. Elementi širine in obsega poslovnega področja, elementi temeljnih vrednot in kulture organizacije so zajeti pod pojmi »dostopnost, interdisciplinarnost in nazornost prikazov, ki temeljijo na znanstvenih izsledkih«. Elementi konkurenčne arene in tipa odnosa z udeleženci so zajeti v zadnjem delu izjave, ko govorimo o doprinosu k » trajnostnemu razvoju«, kjer ima pomembno vlogo vključevanje lokalnega prebivalstva in spodbujanje trajne rabe dediščine. Ocenjujemo, da takšna dejavnost spodbuja razvoj kraja in ustvarja nove poslovne priložnosti.

4. 2. 2 VIZIJA

Vizija predstavlja osnovno usmeritev organizacije. Dobra vizija je temeljno sredstvo za obvladovanje kompleksnosti organizacije, če je dobra, je to najučinkovitejše sredstvo za njeno obvladovanje. Smiselno povezuje in izraža ključne in dolgoročne interese pomembnih udeležencev organizacije (Tavčar 2006, 93–94). Z izrazom udeleženci mislimo na vse posameznike in družbene skupine, ki so tako ali drugače odvisni od delovanja organizacije, in obratno.⁴⁷

Vizijo oblikujejo interesi udeležencev, zato obstaja dokajšnja razlika med vizijami pridobitnih in nepridobitnih organizacij. V tem segmentu se še ne želimo opredeliti, ali bi bila za dejavnost arheološkega parka primernejša ena ali druga, temveč bomo poskušali vizijo oblikovati brez predhodne odločitve o usmeritvi organizacije in na podlagi hipotetično določenih udeležencev in ciljev.

Udeleženci se glede na okolje organizacije, kjer nastopajo, delijo na notranje in zunanje, pri čemer je pomembno, da vizijo ponotranji večina udeležencev. Glede na interese pa jih razvrščamo na udeležence v osnovnih menjalnih razmerjih in na udeležence v interesnih menjalnih razmerjih. Vizija je izid interesov vplivnih udeležencev, zato velja v našem primeru hipotetično določiti udeležence. V bistvu lahko prepoznamo naslednje udeležence:

- državo in lokalno skupnost,
- strokovne državne službe in strokovno javnost,
- lokalno prebivalstvo,
- zaposlene,
- ustanovitelja/investitorja/financerja,
- uporabnike in civilno družbo.

Njihovi interesi so naslednji:

- Država in lokalna skupnost

Ohranjanje, popularizacija in (tržna) uporaba kulturne dediščine so stvar nacionalnih razvojnih programov ter zakonodaje in prispevajo k oživitvi lokalnega okolja, razvoju podeželja, ustvarjanju neposrednih in posrednih prihodkov ter davkov. Zato ocenjujemo, da bi država in lokalne skupnosti zaradi lastnih koristi v neki meri želele prispevati k uresničevanju tako ideoloških kot materialnih ciljev. Obenem je dejstvo, da so interesi teh organov večinoma kratkoročni in spremenljivi in se lahko le deloma skladajo z interesi organizacije.

⁴⁷ V teoriji se je zanj uveljavil izraz »stakeholders«, ki ga pri nas avtorji prevajajo bodisi kot udeleženci ali kot deležniki.

Njihov interes je tudi čim manjše projektno tveganje, zlasti kar zadeva razporejanje sredstev in usmeritev, ki bi lahko bili predmet kritike posameznih javnosti (prim. Tavčar 2006, 93). Tako bodo državni in lokalni organi podprli projekte, ki bodo prinesli največ političnih točk, pri čemer lahko na primer potreba po sanaciji lokalne kanalizacije popolnoma zasenči pobudo po ustanovitvi arheološkega parka.

- Strokovne državne službe (Služba za varstvo nepremične dediščine in muzeji)

Upravljanje kulturne dediščine in vse oblike posegov so podvržene zakonodajnim okvirom in najvišjim strokovnim standardom. Primarni interes strokovnih služb bo zagotavljanje ohranjanja dediščine, njene izpovednosti, avtentičnosti in celovitosti in to bodo pogoji za izdajo soglasij za posege ali druge oblike sodelovanja.

- Lokalno prebivalstvo

Turistična dejavnost močno vpliva na življenje lokalnega prebivalstva. Posledice so hrup, onesnaženje, gneča ipd., po drugi strani pa se pojavijo priložnosti za ustanovitev novih gospodarskih dejavnosti, nove zaposlitve, oživitve kraja, možnost aktivne vključitve v organizacijo (npr. prostovoljska dejavnost) itn.

- Zaposleni

Pri zaposlenih, v mislih imamo tudi zunanje strokovne sodelavce, izhajamo iz predpostavke, da prihajajo iz matične stroke in da imajo do kulturne dediščine zelo pozitiven odnos. Zato sta visoko zastopana interesa strokovno korektno obravnave dediščine ter vzgoje o njenem pomenu. Poleg naštetega predpostavljamo kot pomemben interes tudi uspešno ekonomsko delovanje arheološkega parka, ki zagotavlja obstoj njihovih služb.

- Ustanovitelj, investitor, financer

Predpostavljamo, da je primarni interes ustanovitelja ekonomska učinkovitost poslovanja organizacije. V primeru, da bo ustanovitelj ali lastnik organizacije naravnan pridobitno, bo njegov glavni interes dobiček. V primeru, da bo ustanovitelj organ oblasti, oseba javnega prava ali zasebna nepridobitna organizacija, bosta poleg ekonomske učinkovitosti njegova interesa predvsem učinkovito ohranjanje dediščine in splošna popularizacija.

- Uporabniki

Z uporabniki mislimo obiskovalce in najširšo javnost. Pri tem je treba upoštevati segmentacijo trga (npr. otroci – pristočasniki, šolajoča se mladina, družine, zaposleni, upokojenci, nevladne organizacije itn.), iz katere izhajajo različni motivi za obisk in interesi posameznih ciljnih skupin. Skladno s tržnimi raziskavami so prevladujoči interesi izobraževanje, kakovostna zapolnitev prostega časa, udobje in več storitev na enem mestu in na sploh široka ponudba za vse generacije s posebnim poudarkom na družinskih programih (Vončina 1999, 23–24; Drevenšek 2003, 38; Mikuš 2005, 10; Breznik 2008, 68–70).

Za boljšo preglednost smo interese udeležencev razvrstili v Tabelo 4.2.

Tabela 4.2: Pregled interesov posameznih udeležencev

Pomeni kratic: K – interes za ohranjanje kulturne dediščine, E – interes za ekonomsko učinkovitost organizacije in dobiček, Z – interes za zabavo in sprostitvev P – politični interesi ali podvrženost zakonodajnim okvirom

Udeleženci	Interesi	Koda interesa
Država in lokalna skupnost	Uresničevanje ciljev nacionalnih strateških dokumentov	K
	Oživitev okolja, npr. revitalizacija podeželja	K
	Prihodki od dejavnosti (davki)	E
	Zmanjšanje brezposelnosti	E
	Zbiranje političnih točk	P (E)
Strokovne državne službe	Zakonodajna skladnost	P (K)
	Doseganje najvišjih strokovnih standardov za ohranjanje dediščine	K
Lokalno prebivalstvo	Možnost zaposlitve	E
	Možnost ustanovitve in uspešnega delovanja lastne gospodarske dejavnosti	E
	Aktivna vloga pri varovanju in popularizaciji dediščine	K
Zaposleni	Doseganje visokih strokovnih standardov za ohranjanje dediščine	K
	Ekonomska učinkovitost organizacije	E
Ustanovitelj/investitor/financer	Ekonomska učinkovitost organizacije	E
	Uspešno ohranjanje dediščine	K
	Učinkovita popularizacija dediščine	K
Uporabniki	Izobraževanje	K
	Kakovostna ponudba za prosti čas	Z
	Udobje	Z
	Vse na enem mestu	Z
	Ponudba za vse generacije	Z

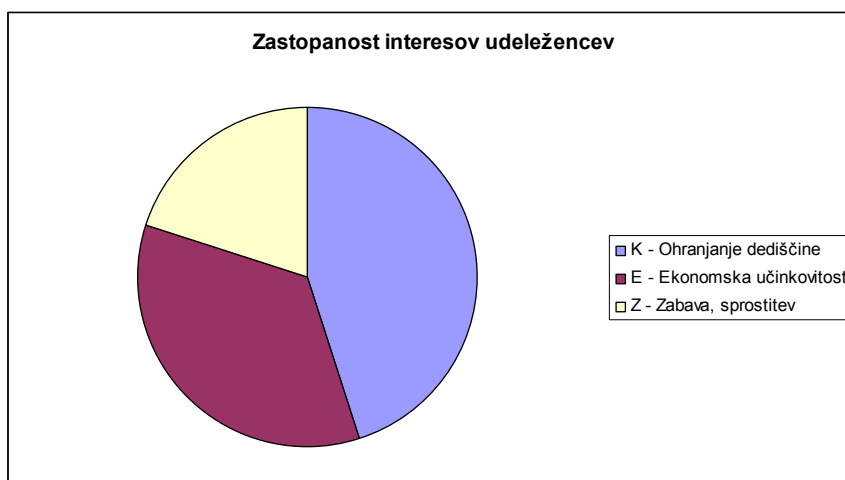
Zaradi lažje preglednosti interesov smo jih pretvorili v kode: K – interes za ohranjanje kulturne dediščine, ki je predvsem ideološki, E – interes za ekonomsko učinkovitost organizacije oziroma za možnost ustvarjanja prihodkov ali dobička, ter Z – interes za zabavo, sprostitve, udobje, ki nekako predstavlja vezni člen med ideološkimi in materialnimi interesi. P – pomeni politične interese ali podvrženost zakonodajnim okvirom, ki jih lahko zaradi splošnega interesa za ohranjanje dediščine zaradi poenostavitve uvrstimo med interese tipa E ali K, kot smo označili v oklepaju. Ker gre v našem primeru za namišljeno shemo, pri čemer konkretni udeleženci niso znani, posledično pa ne njihova stopnja vpliva na uveljavljanje interesov, smo ta segment vrednotenja izpustili. Če tako ostanemo samo pri vrsti interesa, je zastopanost teh naslednja (Slika 4.4):

K – 9 (45 %)

E – 7 (35 %)

Z – 4 (20 %)

Slika 4.4: Zastopanost interesov udeležencev

Iz navedenega domnevamo, da prevladujejo, čeprav ne enakovredno, trije interesi, ki jih je treba upoštevati v viziji organizacije. V nadaljevanju podajamo možno vizijo arheološkega parka kot organizacije:

Od ruševine k turistični znamenitosti. Arheološka dediščina kot vrednota, prosti čas in poslovna priložnost.

Dobra vizija naj bi vsebovala tako sestavine realnosti kot sestavine domišljije in naj bi bila zazrta v prihodnost. Nadalje je na mestu kreativno in drzno izražanje (prim. Pučko 2002, 272), kar smo upoštevali v prvem delu vizije.

Drugi del vizije združuje interese udeležencev, in sicer v ideji, da arheološki park kot ponudba za prosti čas združuje dva komplementarna cilja, to sta ohranjanje dediščine in ekonomska učinkovitost. V viziji sta bila upoštevana tudi ideološki in gospodarski (materialni) interes. Prvi povzdiguje vrednost kulturne dediščine in jo izpostavlja kot dobrino skupnosti, hkrati pa cilja na potrebo po kulturni identiteti. Izpostavlja tudi strokovno obravnavo in možnost izobraževanja (vrednote). Drugi, materialni interes pove, da želimo biti ekonomsko učinkoviti. To ima dva pomena. Prvič, privlačni smo za investicije (donacije, sponzorstva, splošne investicije v razvoj, partnerstvo), kar kaže na našo ambicioznost za razvoj in rast organizacije. Drugič, poskuša razbiti stereotip kulturne dediščine kot vreče brez dna, ki prazni državno blagajno in je sama sebi namen.

Dva pola – »yin in yang« – vizije se skladata z modelom prežemajočih sestavin vizije organizacije (Collins in Porras v Tavčar 2006, 94) in tako podajata temeljno zamisel ter videnje prihodnosti. Vizija združuje ideološke prvine ohranjanja in vrednosti dediščine ter prvine ekonomske učinkovitosti tako, da išče možnosti za trženje v obliki atraktivnega turističnega produkta.

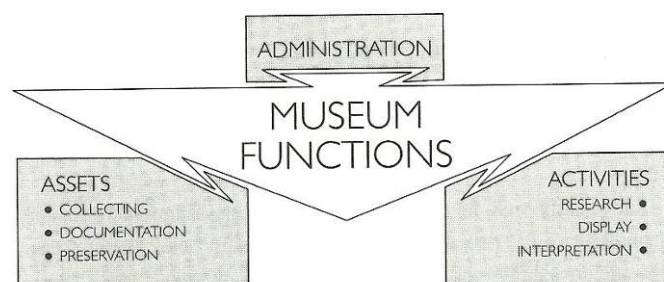
4. 2. 3 FUNKCIJE

Sledenje poslanstvu in viziji ter doseganje ciljev je za organizacijo pomembno le, če se to sklada z njenimi funkcijami. Naloga managementa je, da dosega izpolnitev funkcij (Lord in Lord 1997, 4, 11). Funkcija je opredeljena kot tisti del strokovno sorodnih dejavnosti, z izvajanjem katerih pomagamo uresničiti naloge organizacije. Funkcije, s katerimi v organizaciji prednostno zagotavljamo ponavljanje poteka poslovnega kot obnovitvenega procesa, večina avtorjev imenuje poslovne funkcije. Organizacijo lahko oblikujemo kot sestav poslovnih funkcij in pogosto sta organizacijska struktura in oblikovanje organizacijskih enot v tesni povezavi s poslovnimi funkcijami (Mihelčič 2008, 11; Škafar, diapozitiv 4).

Miran Mihelčič (2008, 11–14) loči tri skupine funkcij: poslovne, organizacijske in informacijske. Med poslovne prišteva kadrovske, tehnične, nabavne, proizvodne, prodajne in finančne. V skupino organizacijskih funkcij umesti upravljanje, ravnanje⁴⁸ (management) in izvajanje. V skupino informacijskih funkcij umesti računovodenje, obravnavanje podatkov, nadziranje podatkov in analizo. Pri drugih avtorjih zasledimo drugačno delitev, kot denimo, da se računovodenje umešča v skupino poslovnih funkcij (prim. Škafar, diapozitiv 4), a to za našo obravnavo ni bistveno. Oblikovanje funkcij je za vsako organizacijo specifično, odvisno od vrste dejavnosti, ki jo opravlja (Mihelčič 2008, 11–13).

Pri oblikovanju funkcij v organizaciji arheološki park smo se mdr. naslonili na model muzejskih funkcij, saj govorimo o obliki muzejske dejavnosti. Lord in Lord podajata za muzeje model sedmih funkcij (Slika 4.5), ki jih ločita v tri skupine. Te so (1) administracija, (2) funkcije, ki se vežejo na delo s sredstvi, torej na dediščino (zbiranje, dokumentiranje in ohranjanje), in (3) funkcije, ki se vežejo na dejavnosti, ki izhajajo iz sredstev (raziskovanje, razstavljanje in interpretacija). Iz opisanega tridelnega modela razvijata organizacijsko in kadrovske strukturo.

Slika 4.5: Muzejske funkcije po Lord in Lord (1997, 5, sl. 1.2)

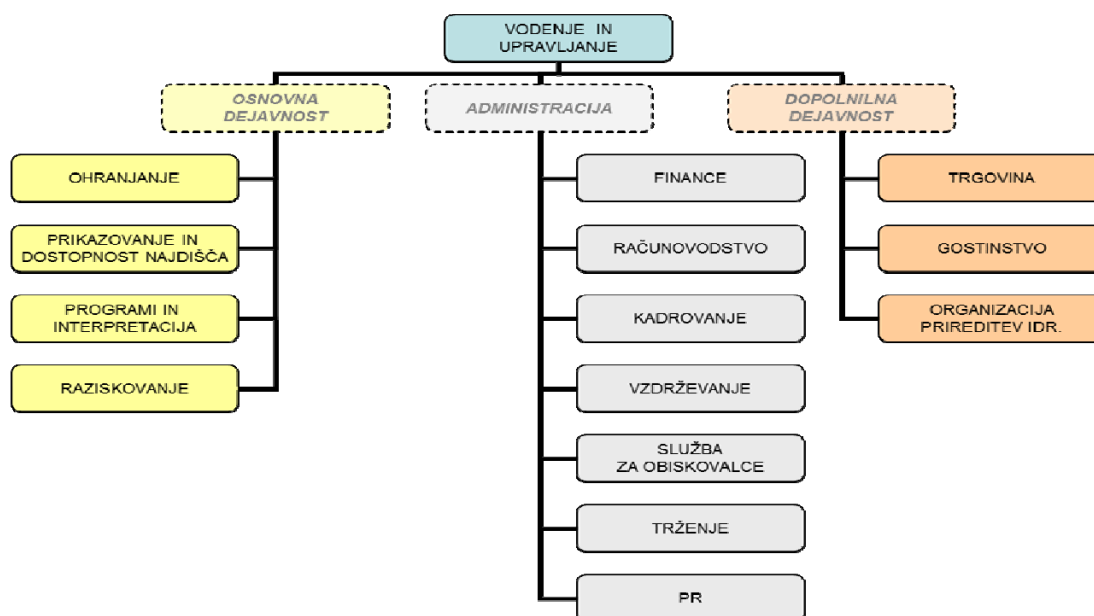

⁴⁸ Pomensko primerljiv je management (prim. Rozman, 2002, 62–64).

Razumevanje tridelnega modela, ki kot enakovredne postavlja delo z dediščino, komunikacijo in administracijo, je pomembno z vidika novih razvojnih smernic v muzejski praksi, ki jih bomo upoštevali v našem primeru. Ta model se sklada tudi z novo ICOM-ovo definicijo muzeja, ki z izhodiščno idejo o orientaciji v obiskovalca opredeljuje naloge muzeja (prim. Rentschler 2007, 347–349).

V našem primeru smo funkcije oblikovali iz poslanstva in od tod izhaja struktura dveh vrst dejavnosti: ohranjanje in izobraževanje na eni strani, ter trajnostna in ekonomska uporaba na drugi strani. Prve lahko po naravi opredelimo kot nepridobitne, druge kot pridobitne. Primerjalno s strukturo in opredelitvijo dejavnosti v klasičnih muzejih in s tem v javnih zavodih izhaja delitev, ki je značilna za organizacijo arheološki park, to je na osnovno in dopolnilno dejavnost. To strukturo prevzemamo v naš model (Slika 4.6), pri čemer nam je cilj enakovredna zastopanost in pomen obojih.⁴⁹

Slika 4.6: Funkcije v organizaciji arheološki park

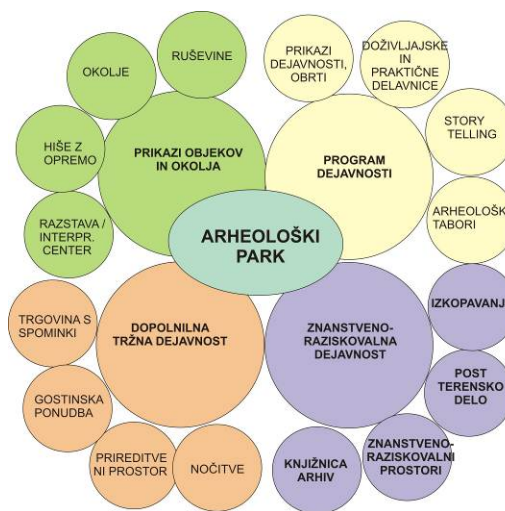

⁴⁹ Kar za slovenske muzeje ne velja, saj podatki za leto 2009 kažejo, da so pridobili le 2 % sredstev z naslova dopolnilnih dejavnosti (pZJNS, 10).

4. 2. 4 PROGRAMI

Arheološki park je kulturnoizobraževalni turistični produkt, ki ga vodi organizacija. Njegov glavni namen je živa predstavitev preteklega življenja s pomočjo arheoloških ruševin in drugih ostalih, rekonstruiranih objektov in okolja, dopolnilnih prikazov in »živih« programov. Sestavni del arheoloških parkov je dopolnilna tržna dejavnost, kot so trgovine, gostišča, okrepčevalnice, nočitve, oddaja prostorov itn. Razvejanost dejavnosti ponazarja spodnja shema (Slika 4.7), ki predstavlja idealni model.

Slika 4.7: Struktura dejavnosti v organizaciji arheološki park. Razdelana shema

Arheološke ostaline

Skladno z definicijo arheološkega parka so njihov sestavni del originalne arheološke ostaline, ohranjene *in situ*, ki so lahko glede na naravo ostanka različno prezentirane.

Rekonstrukcije objektov

Sestavni del prikazov so rekonstrukcije objektov, bodisi rekonstrukcije na originalnem ostanku, v neposredni bližini ali pa prostostoječe rekonstrukcije na drugem mestu v naravnem merilu. Sem sodijo tudi rekonstrukcije notranjosti objektov. Poslopja so integralna sestavina kultur, odsevajo ne le okolje nekdanjih prebivalcev, ampak so sama po sebi okolje. Že posamičen element lahko gledalca asociira na takratno kulturo in okolje, npr. amfiteater na rimsko civilizacijo, iglu na ljudi polarnega sveta (Ahrens 1990, 9–10).

Diskusija o uporabi rekonstrukcij je ena najbolj vročih tem v stroki, ne le rekonstrukcije *in situ*, temveč rekonstrukcije kot takšne. Razlog v zadržanosti je v tem, da se preteklosti nikoli

ne da v popolnosti rekonstruirati zaradi omejenega dostopa do podatkov. Kljub temu pa je nesporno dejstvo, da imajo rekonstrukcije velik edukativni pomen, zato so enako močne tudi strokovne argumentacije v prid uporabi rekonstrukcij.

Raziskave so pokazale, da imajo laiki nizko sposobnost imaginacije preteklosti s pomočjo originalnih arheoloških ostalin. Podatki govorijo, da so obiskovalci, ki so se pred ogledom informirali o najdišču, po ogledu zaradi nesposobnosti imaginacije zmedeni in vedo manj, kot so vedeli pred prihodom (Masriera I Esquerra 2007, 45). Zato so rekonstrukcije sestavni del prikazov.

Rekonstrukcije okolja

Ker rekonstruirane stavbe dajejo zgolj delni vpogled v zaključeno kulturo ali kulturno okolje, so se nadalje arheološki muzeji na prostem in parki razvijali tako, da so prikaz obogatili z upoštevanjem in rekonstrukcijo takratnega naravnega okolja oz. so postavili objekte na kraju odkritja. Da bi se čim bolj približali realnemu stanju iz nekega časa, vedno več muzejev in parkov upošteva paleobotanične raziskave in s pomočjo izsledkov poskušajo rekonstruirati takratno okolje, npr. drevesa, žita, zelišča ipd. (Ahrens 1990, 36–37; Weber 1991, 104; primer sta tudi Száchalombatta in Lejre).

Muzej in interpretacijski center

Prikaz na prostem pogosto dopolnjuje muzej, ki hrani premično dediščino, ki se ne nahaja nujno v neposredni bližini prezentacije na prostem. Vse pogosteje se v neposredni okolici oblikujejo interpretacijski centri, ki zavzemajo vlogo nekakšnih centrov za obiskovalce, njihova primarna vloga pa je sicer prikaz arheoloških vsebin z izbranimi interpretacijskimi sredstvi in infrastrukturo. Značilnost interpretacijskih centrov je ambientalna ali didaktična razstava, po večini gre za razstavo replik, modelov, inscenacij in podobno, z bogatimi interaktivnimi vsebinami.

Rekonstrukcije preteklih oblik dejavnosti, živi programi

Pomemben del arheoloških parkov so t. i. žive kulise oziroma živi programi, uporablja se tudi izraz živa zgodovina. Gre za programe, ki jih izvaja usposobljeno in kostumirano osebje, kot so prvoosebna in tretjeosebna interpretacija, demonstracije preteklih obrti, tudi rekonstrukcije bitk, nadalje pripovedovanje zgodb (*story telling*) ipd. V mnogih primerih to vključuje tudi aktivno udeležbo obiskovalcev.

Doživljajske in praktične delavnice, arheološki tabori, arheološka izkopavanja

Posebna oblika rekonstruiranja so t. i. historične delavnice. Gre za delavnice, kjer lahko skupine obiskovalcev prakticirajo različne dejavnosti s ciljem, da oživijo (doživijo) izseke življenja prednikov, npr. izdelavo kamenega orodja, predelavo volne za blago, pridelavo moke za kruh, izdelavo keramičnih loncev brez lončarskega vretena, izdelavo peči in pripravo hrane. V sklopu delavnic nekateri ponujajo tudi enotedenske avanture, npr. živeti v hiši iz kamene dobe brez pripomočkov iz sodobnega časa. Pogosti prikazi so tudi nekakšna simulirana arheološka izkopavanja z vnaprej prirejenim izkopavališčem ali pa pravo izkopavanje, na katerem lahko obiskovalci opazujejo arheologe pri delu in celo izvajajo nekatera dela pod nadzorom.

Raziskovalna dejavnost

Poleg naštetih atraktivnih in poučnih oblik prikazovanja preteklosti se v dejavnost parkov vse pogosteje vključujejo različni znanstveno-raziskovalni inštituti, kar daje tej dejavnosti znanstveni značaj. Kot smo že povedali, so ključna podlaga arheološke zgodbe v parkih prav znanstvena dognanja. Veja arheologije, ki je v neposredni povezavi z rekonstruiranjem preteklosti, je eksperimentalna arheologija, ki na podlagi poskusov ugotavlja originalno obliko objektov in artefaktov.

Tržna dejavnost

Posebnost arheoloških parkov in muzejev na prostem so poleg izobraževalne in znanstvene funkcije zabava, sprostitev in turizem, seveda na način, ki ustreza prezentiranemu času in okolju. Sem sodijo različne moderne oblike zabave, igrala za otroke, vrtci ipd. V sklopu parka so tudi trgovine s spominki in knjigarne, čajnice, restavracije z npr. rimsko hrano po originalnih Apicijevih receptih, počitniške hišice, prostori za piknik, prostori za kampiranje ipd. Vsa spremljajoča ponudba je izrazito usmerjena v ciljno skupino družin.

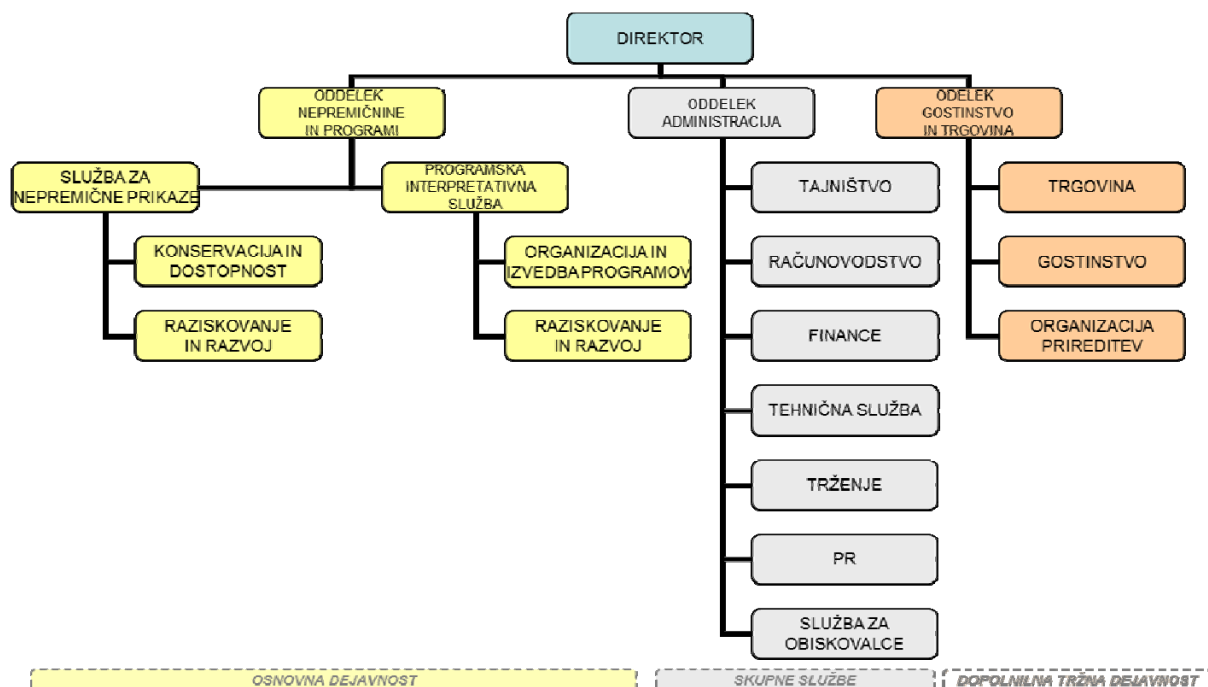
4. 2. 5 UREJENOST ORGANIZACIJE

Urejenost organizacije pomeni členjenost oz. strukturo organizacije, to je razporeditev pristojnosti in odgovornosti ter delitev nalog in delovnih procesov v organizaciji. Širše pojmovanje urejenosti obsega še obvladovanje procesov, to je poteka osnovnih dejavnosti organizacije, pa tudi sisteme, vsebinska pravila obnašanja, ki prežemajo organizacijo. K urejenosti organizacij sodijo tudi pravni vidiki oziroma pravni status organizacije (Tavčar 2006, 120), kar bomo obravnavali v 5. poglavju.

Področje urejenosti organizacije je z vidika teorije obsežno in presega okvir naše razprave, predvsem pa je to stvar, ki se jo detajlno preuči in določi ob dejanski ustanovitvi organizacije, ko je določen njen pravni status, obseg organizacije, obseg dejavnosti itn.

V našem primeru bomo izhajajoč iz modelov, kot jih podaja teorija muzejskega managementa (Lord in Lord 1997, 27–34; Edson 2004, 135–136), izdelali hipotetični model za organizacijo, ki izvaja dejavnost arheološkega parka. Ta model pa izhaja iz programov in poslovnih funkcij, ki narekujejo oblikovanje določenih služb oziroma oddelkov (Slika 4.8). Dejansko prakso bo pokazala raziskava v drugem delu disertacije.

Slika 4.8: Struktura organizacije arheološki park

Pri oblikovanju strukture služb in oddelkov smo izhajali iz predvidenih programov in poslovnih funkcij organizacije.

Celotno dejavnost organizacije arheološki park smo skladno s prepoznanimi poslovnimi funkcijami razdelili v tri glavne oddelke, ki ustrezajo delitvi na osnovno, dopolnilno in administrativno dejavnost organizacije:

- osnovno dejavnost sestavljajo službe in programi, ki temeljijo na izsledkih arheološke stroke, in smo jih razdelili v dva oddelka: v oddelek, ki skrbi za fizične prezentacije, in v oddelek, ki skrbi za t. i. žive programe oz. mehke vsebine,
- v dopolnilno dejavnost so zajete trgovina, gostinska ponudba in druge oblike dejavnosti pridobitne narave,
- skupne službe opravljajo naloge, ki podpirajo delovanje posameznih delov in celote.

Dejavnost arheološkega parka štejemo za izrazito v obiskovalca usmerjeno dejavnost, zato smo strokovne službe s področja matične stroke, torej arheologije in konservatorstva, postavili v enakovreden položaj z drugimi službami, tako da smo oblikovali horizontalno strukturo, iz česar sledi enakopravnost odločanja, prevzemanja odgovornosti, vpliva na oblikovanje celostne ponudbe in pospešitev delovnih procesov. V primeru konfliktov se moč odločanja prevesi v korist strokovnih služb za nepremično dediščino, a le če sta ogrožena ohranjanje dediščine in strokovna korektnost.

Poleg tega predlagamo, da organizacija prevzame koncept timskega dela oziroma model oblikovanja projektnih skupin, vezanih na posamezne projekte (prim. Lord in Lord 1997, 32–34).

Tisto, kar se v naši shemi bistveno razlikuje od struktur, kot jih najdemo v klasičnih muzejih, je posebna umestitev služb s področja tržne dejavnosti, torej služb, ki imajo izrazito pridobitno naravo delovanja. Omenjene službe so v tradicionalnih muzejih običajno (zasenčeno) umeščene kot ena od podslužb, recimo znotraj službe za delo z obiskovalci, medtem ko smo jo mi v organizaciji arheološki park umestili enakovredno z ostalimi službami. To pomeni, da so sodelavci iz službe za tržno dejavnost enakovredni sogovorniki pri oblikovanju programov organizacije. Prvi razlog za to je, da lahko ta služba pomembno prispeva k doživetju in izkušnji parka in tudi podaljšuje obisk (Holten 2010, ustno). Drugi razlog je ta, da smo v poslanstvu tržno dejavnost po pomenu postavili v enakovreden položaj kot nalogo ohranjanja dediščine.

Zaradi velikosti organizacije, ki arheološke parke uvršča med manjša podjetja vsaj v začetku ustanovitve, moramo v začetku delovanja predvideti združevanje funkcij v eni osebi, čemur pravimo funkcionalna fleksibilnost. Več o tem bomo spregovorili v naslednjem poglavju, v katerem obravnavamo kadrovske strukture.

4. 2. 6 SREDSTVA

Sredstva se delijo na materialna in nematerialna sredstva. Med materialna prištevamo infrastrukturo in finančna sredstva, med nematerialna pa ljudi in znanje.

INFRASTRUKTURA

Pri organizaciji arheološki park moramo v temelju ločiti tri faze: fazo zasnove, fazo izgradnje in fazo vzdrževanja. Guštin (2001, 25) jih poimenuje projektiva, izvedba in vzdrževanje. Prva faza pomeni idejno zasnovo parka. Druga zajema ureditev kompleksa, kar konkretno pomeni postavitev oziroma izgradnjo celotne infrastrukture. Tretja faza je faza odprtja, vzdrževanja in razvoja, ki v shemi finančnih tokov poleg odlivov zagotavlja tudi prilive. Za fazo vzdrževanja je značilno večfazno načrtovanje. To pomeni, da je treba predvideti kratkoročni, srednjeročni in dolgoročni razvoj. Pomembno pravilo turističnih znamenitosti je namreč, da je treba na vsaki dve leti na trg plasirati nove, izboljšane ali dopolnjene produkte (Swarbrooke 2002, 55–53), s čimer podaljšujemo življenjski cikel produkta. Večfazni razvoj v fazi vzdrževanja konkretno razumemo kot dograjevanje novih objektov, širitev obsega celotnega kompleksa, pa tudi oblikovanje novih programov, ki pa ne zahtevajo izgradnje nove infrastrukture, kot so to na primer prireditve, izobraževalni programi ipd.

Za lažje razumevanje na kratko povzemamo idejno zasnovo Arheološkega parka Krvavec,⁵⁰ ki je nastal kot rezultat triletnega (2007–2009) sodelovanja med Inštitutom za arheologijo ZRC SAZU in RTC Krvavec, d. d. (Breznik 2009). Arheološke raziskave so pokazale dve poselitveni fazi iz srednjega veka, skupno 6 bivalnih objektov, in infrastrukturo za gospodarske namene, kot so ograda za živino, kal, deponija lončenine ipd. Zaradi narave arheoloških ostalin bi bila na danem najdišču potrebna popolna rekonstrukcija cele vasi. Ne glede na odsotnost prezentacije originalnih arheoloških ostalin, ki so sicer značilne za arheološke parke, spodnji načrt nudi podrobno in ilustrativno predstavo (Sliki 4.9 in 4.11). Zaradi opisanih zakonitosti, ki veljajo za oblikovanje turističnih znamenitosti, smo v kratkoročnem in srednjeročnem načrtu, to je v dobi od ustanovitve do petih let, predvideli postopno izgradnjo rekonstrukcij odkritih arheoloških objektov. V prvem letu bi zgradili rekonstrukcije objektov iz zgodnejše faze in nekaj didaktičnih površin, ki bi služile izvajanju spremnih programov (didaktično izkopavališče, eksperimentalni vrt). V primeru najdišča z ohranjenimi arheološkimi ostalinami bi isti logiki sledila njihova postopna prezentacija. Kot

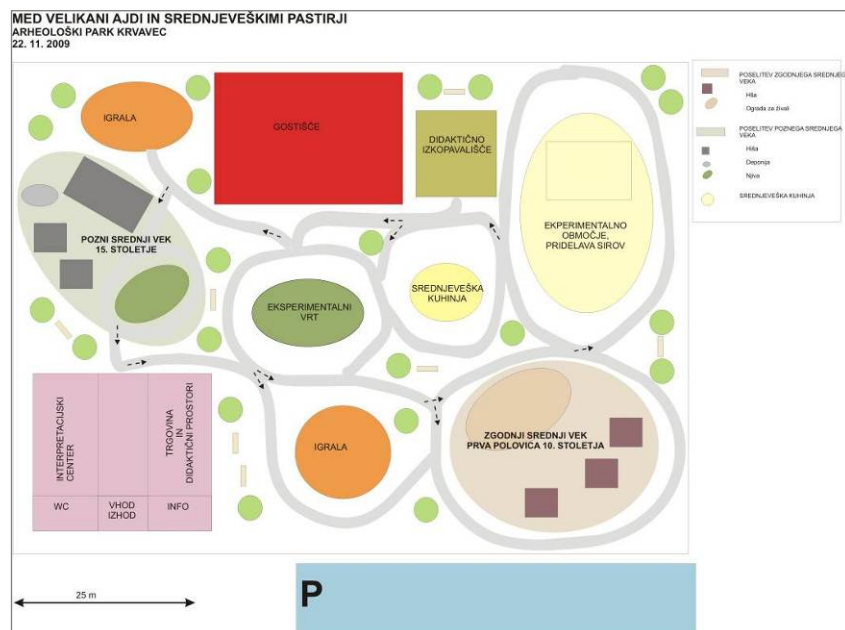
⁵⁰ Skladno z definicijami gre za arheološki muzej na prostem. Ker je tržna raziskava pokazala, da je izraz arheološki park za bodoče obiskovalce bolj privlačen in da ime vzbuja ustreznejše asociacije na ponudbo, smo se odločili za uporabo tega termina.

nujen sestavni del smo v prvem letu predvideli tudi center za obiskovalce z muzejsko trgovino, sanitarijami in bifejem, kamor bi v naslednjih letih umestili interpretacijski center, raziskovalne prostore, morda tudi muzej. Kompleks bi postopoma dograjevali do oblike, kot prikazuje spodnja slika, do končne površine dveh hektarjev, v izvajanju programov pa bi se postopoma približevali strukturi dejavnosti, kot smo jo prikazali v strukturi programov (Slika 4.7).

Slika 4.9: Vizualizacija dela Arheološkega parka Krvavec (računalniška obdelava dr. Benjamin Štular)

Slika 4.10: Tloris idejne zasnove AP Krvavec (načrt: Andreja Breznik)

Ko govorimo o infrastrukturi, imamo v mislih torej naslednje objekte:

RAZSTAVNI PROSTORI NA PROSTEM

1. Presentacija ruševin
2. Rekonstrukcije objektov
3. Rekonstrukcije okolja
4. Didaktična prizorišča (npr. arheološko izkopavališče, eksperimentalni vrt ipd.)

PODPORNA INFRASTRUKTURA NA PROSTEM

1. Sprehajalne poti
2. Igrala
3. Parkovne površine
4. Klopi

ZAPRTI RAZSTAVNI PROSTORI

1. Interpretacijski center s trgovino in učilnico
2. Razstave znotraj prezentiranih srednjeveških hiš

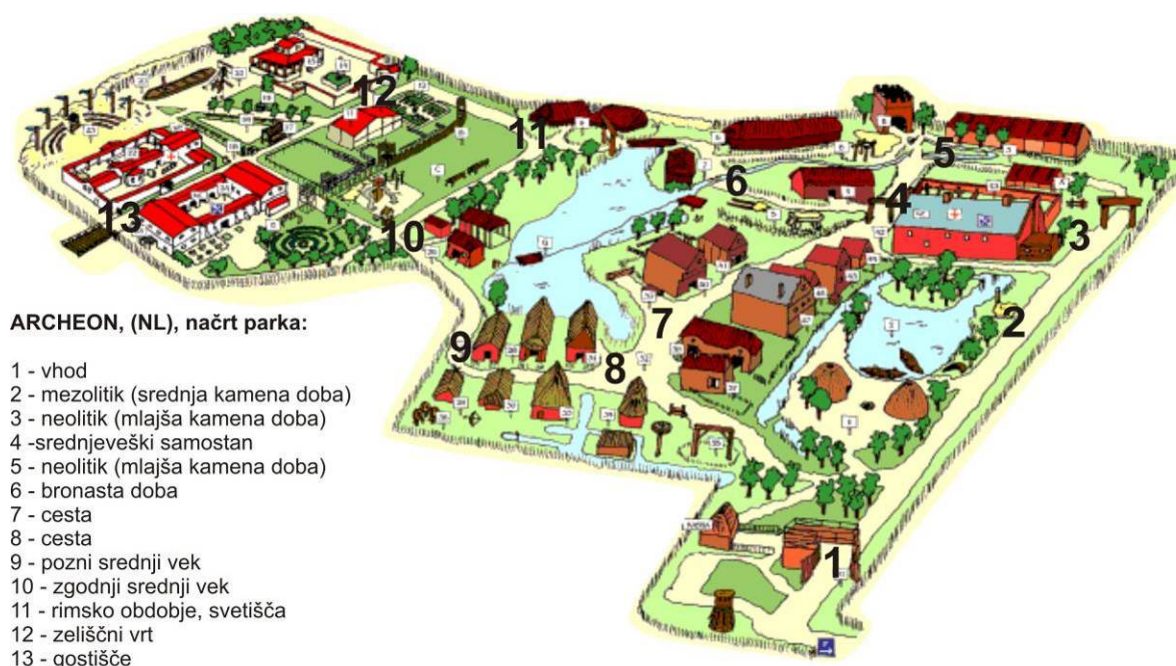
PODPORNI IN DRUGI PROSTORI

1. Vhod – recepcija
2. Prostor za praktično-ustvarjalne delavnice
3. Skladišče
4. Sanitarije
5. Muzejska trgovina
6. Gostišče
7. Sejna/kongresna soba (po želji)
8. Garderobna soba za zaposlene
9. Administrativni prostori
10. Raziskovalni prostori

Podporne prostore je smotno načrtovati v sklopu objekta, v katerem se nahaja center za obiskovalce.

Z isto logiko dopolnitev in osvežitev je treba razvoj kompleksa načrtovati tudi v dolgoročnem planu. Tu se nam ponuja širitev s tematskimi prikazi iz drugih arheoloških obdobij, ki bi sestavljali nekakšno didaktično predstavitev preteklosti od kamene dobe do danes, kot denimo v primeru Archeona (Slika 4.11). Smiselne so povezave z okoliškimi znamenitostmi in vključitev v mrežo turističnih produktov, ki skupno oblikujejo večdnevno turistično ponudbo. Skratka, sledimo logiki oživitve znamenitosti na vsaki dve leti.

Slika 4.11: ARCHEON (NL), primer arheološkega parka, kjer je na več hektarjih površine prikazanih 43 rekonstruiranih objektov od kamene dobe do srednjega veka. Prikazi temeljijo na arheoloških raziskavah z Nizozemske

FINANČNA SREDSTVA

Zaradi narave dejavnosti lahko v organizaciji arheološki park predvidimo približno enako strukturo prilivov, kot jo poznamo v muzejih in nevladnih nepridobitnih organizacijah. Prilivi se delijo na javne vire, zasebne vire in lastne vire (Salamon in Anhainer 1996 pri Tavčar 2006, 163; Kolarič idr. 2002, 124; Lord in Lord 2002, 158–183; Ambrose in Paine 2005, 144–245). Deleži posameznih vrst prilivov se od organizacije do organizacije razlikujejo, konkreten vpogled v arheološke parke pa bodo dali rezultati raziskave v drugem delu.

Ko govorimo o ustanovitvi organizacije arheološki park v RS, vidimo kot izjemno pomemben vidik finančne obravnave strošek izgradnje takšnega kompleksa. Za konkretno primerjavo se

bomo ponovno naslonili na hipotetične izračune na primeru kompleksa na Krvavcu (Breznik 2009, 33–37). Investicija izgradnje takega kompleksa je bila ocenjena od 1 do 2 milijonov evrov, pri čemer ocena ni zajela stroška odkupa zemljišča. Ob tem poudarimo, da je zaradi racionalizacije stroškov in logike oblikovanja takšnih produktov v to ceno zajet le del kompleksa, to je minimum infrastrukture. V naslednjih desetih letih je bilo predvideno dograjevanje infrastrukture, kar bi končni znesek investicije podvojilo ali potrojilo, odvisno od želje naročnika.

Na istem primeru smo izdelali tudi hipotetični izračun prihodkov od lastne dejavnosti – vstopnine, doplačila za spremne programe, muzejska trgovina in gostinska dejavnost – ki je v prvih treh letih pokazal 1 milijon evrov priliva. Groba ocena stroškov v fazi vzdrževanja (stroški dela, materialni stroški, stroški odplačevanja kredita za gradbeno investicijo) tako v površnem izračunu pokaže, da bi odhodki v prvih treh letih od odprtja daleč presegli prihodke.

V tem okviru so z vidika primerjave finančnih tokov zanimivi podatki industrijskega muzeja v soteski Ironbridge pri Birminghamu v Veliki Britaniji. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je prej uspešno industrijsko mesto začelo ekonomsko propadati, sledilo je izseljevanje in opuščanje objektov, na drugi lokaciji je zraslo novo, sodobno mesto. V očeh države je opuščena soteska Ironbridge pomenila možnost za razvoj, zato so bili vsi prazni objekti z državnim denarjem odkupljeni in kvalitetno obnovljeni ter prodani novim lastnikom. Območje, ki je bilo leta 1986 razglašeno za UNESCO-v spomenik svetovne kulturne dediščine, sestavlja 35 lokacij z enim ali več objekti, ki se razprostirajo na 18 kv. km. Deset lokacij je bilo spremenjenih v muzeje, v drugih objektih pa so uredili poslovne prostore, delavnice, oddelek univerze, študijsko knjižnico in turistični informacijski center. Celotno območje se je s prenovo spremenilo v zanimivo turistično lokacijo z vrsto atraktivnih muzejev. Letno ga obiše 750.000 obiskovalcev, od teh jih polovica obiše muzeje. Turizem v to relativno majhno območje prinese okoli 20 milijonov britanskih funtov.⁵¹ Danes se plače skoraj sto zaposlenih v celoti pokrivajo z lastnih virov (vstopnice, najemnine, prodaja replik, 34 % prihodkov prinašajo donacije), po štiridesetih letih delovanja pa kompleks obratuje s presežkom prihodkov nad odhodki. S temi sredstvi se poleg soteske Ironbridge vzdržujejo še nekatera druga najdišča (DeHaan 2005).

⁵¹ Podatki so bili predstavljeni leta 2005.

Če vzamemo za primerjavo druge primere kulturnih znamenitosti v Sloveniji, denimo gradove, rojstne hiše literatov, etnološke muzeje na prostem itn., ugotovimo, da so bile njihove načrtne prezentacije in ureditve prav tako nacionalni projekti, sredstva za to pa zagotovljena iz javnih virov. To se zdi nekako smiselno, saj je ohranjanje dediščine in povečevanje njene dostopnosti v nacionalnem interesu. Poleg tega takšni projekti zaradi značilnosti dolgoročne povrnitve investicije za zasebni sektor niso zanimivi. Na podlagi navedenega menimo, da bi bilo podobni logiki financiranja treba slediti tudi pri izgradnji in delovanju kompleksa arheološki park, medtem ko se upravljanje po izgradnji prepusti najboljšemu upravljavcu.

SODELAVCI – NEMATERIALNA SREDSTVA ORGANIZACIJE

Bistveni del vsake organizacije so ljudje, ki delo opravijo. V sodobnem managementu velja, da so v človeških virih in v znanju pravzaprav še edine ali poglobitve rezerve, ki omogočajo konkurenčnost organizacije. To so lahko redke sposobnosti organizacij, ključno znanje, novitete ipd. Naravni viri, tehnologija, proizvodi, produkcijski procesi ipd. ne bodo več ključni strateški dejavniki, saj so danes na trgu dostopni vsem pod podobnimi pogoji. Mnoga podjetja se danes tako osredotočajo na upravljanje s človeškimi viri, pri čemer se lahko znanje akumulira, plemeniti in ustvarja (Možina 2002, 18–19).

Upravljanje s človeškimi viri je obsežno in svojstveno področje, ki presega obseg naše razprave. Zato se bomo v nadaljevanju osredotočili zgolj na strukturo in kompetence zaposlenih, ki izhajajo iz programov organizacije ter iz značilnosti dejavnosti. Poglobitve značilnosti dejavnosti so naslednje:

- sezonsko vezana dejavnost: arheološki parki obratujejo v celinskem geografskem pasu od 1. marca do 31. oktobra, medtem ko so pozimi zaprti,
- niz spremnih dejavnosti, ki potekajo zgolj občasno, a sodijo v sklop redne ponudbe,
- visoko kvalificiran kader pretežno humanistične in družboslovne usmeritve.

Za slovenski prostor veljata še deficitarnost poklica dediščinski manager in razvoj nove panoge.

Kot je prikazano v prejšnjih poglavjih, je treba arheološki park gledati večfazno, enako velja tudi za kadrovske vidike. Splošno pravilo je, da je zasnova arheološkega parka nujno teamsko delo strokovnjakov z več različnih področij: arheologov, delavcev službe za varstvo dediščine, konservatorjev in restavradorjev, paleobotanikov, arhitektov, urbanistov, gradbenikov, ekonomistov, pravnikov in politikov (Gollmann 1991, 65).

V nadaljevanju se osredotočamo na kadrovski vidik v fazi vzdrževanja. Struktura zaposlenih oziroma struktura potrebnega znanja in veščin je skoraj univerzalna, medtem ko število zaposlenih variira glede na velikost in obseg dejavnosti, to je lahko od nekaj posameznikov pa do več deset zaposlenih. Oris dejavnosti in značilnosti panoge ustvarja grobo sliko o potrebnem kadru. Z vidika kadrovske strukture lahko ločimo jedro organizacije in podporne službe, kot prikazuje spodnja slika. Jedro organizacije sestavlja kader s specifičnimi kompetencami, kjer gre prvenstveno za znanja in veščine s področja dediščinskega managementa, turizma, arheologije in muzejske pedagogike. Izquierdo Tugas s sodelavci (Izquierdo Tugas idr. 2005, 57) je za primer interpretacijskih centrov, ki so primerljivi z arheološkimi parki, predvidel naslednje kategorije sodelavcev, ki jih lahko v našem primeru glede na zgornjo delitev razvrstimo v strokovno jedro organizacije.

- Direktor – manager kulturne dediščine, specialist za upravljanje s kulturno dediščino.

Naloge: odgovoren za analizo stanja in razvoj, ki bo povečal dostopnost in popularnost, strateško planiranje, koordinacijo osebja.

Sposobnosti: zaželeno komunikacijske in organizacijske sposobnosti.

- Dediščinski manager za interpretacijo in izobraževanje.

Naloge: priprava in koordinacija programov.

Sposobnosti: predstavitev stroke javnosti in čut za razumevanje publike.

K zgornji delitvi bi v našem primeru kot bistveno nalogo in kompetenco dodali znanstveno raziskovanje, ki pomeni bazo vseh prezentacij in programov.

- Vodič/interpretator/pedagog za dediščino, specialist za »visitor service«.

Naloge: kontaktna oseba za obiskovalce (vodstva, delavnice, igre itd.)

Sposobnosti: oseba, ki zna animirati, navdušiti, ima govorniške sposobnosti in pozna temo.

Za interpretacijske centre je značilna odsotnost upravljanja z originalnimi arheološkimi ostalinami, zato moramo predlagani shemi dodati dediščinskega managerja za nepremično dediščino.

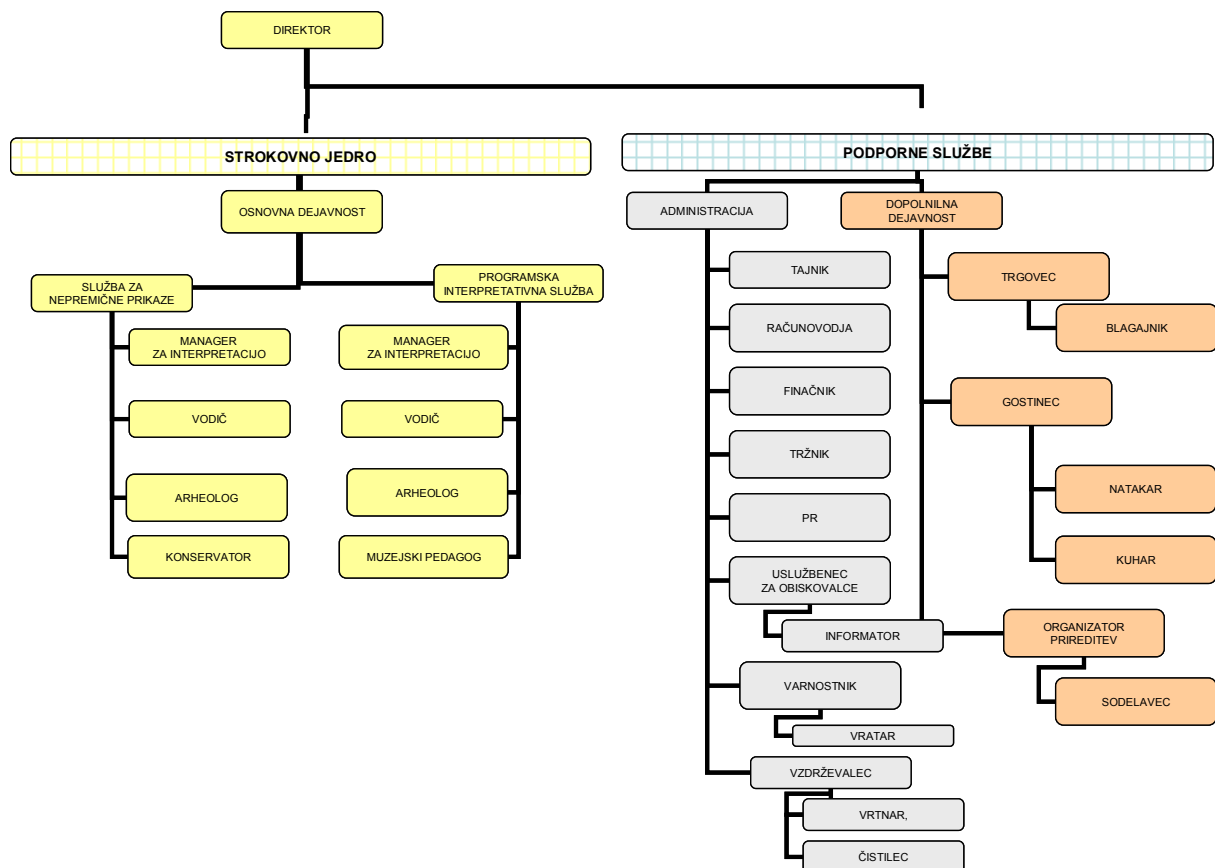
- Dediščinski manager za nepremično dediščino in njeno interpretacijo.

Naloge: priprava in koordinacija prezentacijskih posegov na nepremičninah, koordinacija vzdrževanja, znanstveno raziskovanje, interpretacija.

Sposobnosti: predstavitev stroke javnosti in čut za razumevanje občinstva.

Skladno z delovnimi mesti, kot jih predvideva področje muzejskega upravljanja in upravljanja dediščinskih območij (Pieris in Prematilleke 1993, 29–31; Lord in Lord 1997, 27–31), smo izdelali zaposlitveno strukturo za primer organizacije arheološki park v razviti fazi vzdrževanja (Slika 4.12). V začetni fazi vzdrževanja je treba predvideti združevanje delovnih nalog na način funkcionalne fleksibilnosti.

Slika 4.12: Zaposlitvena struktura z delitvijo na strokovno jedro in podporne službe

Zaradi odpiralnega časa, različnih tipov dela in racionalizacije stroškov plač lahko v arheološkem parku princip fleksibilnega zaposlovanja ocenimo kot najustreznejšega z vidika

ekonomske in organizacijske upravičenosti. V mislih imamo tako numerično kot funkcionalno fleksibilnost.

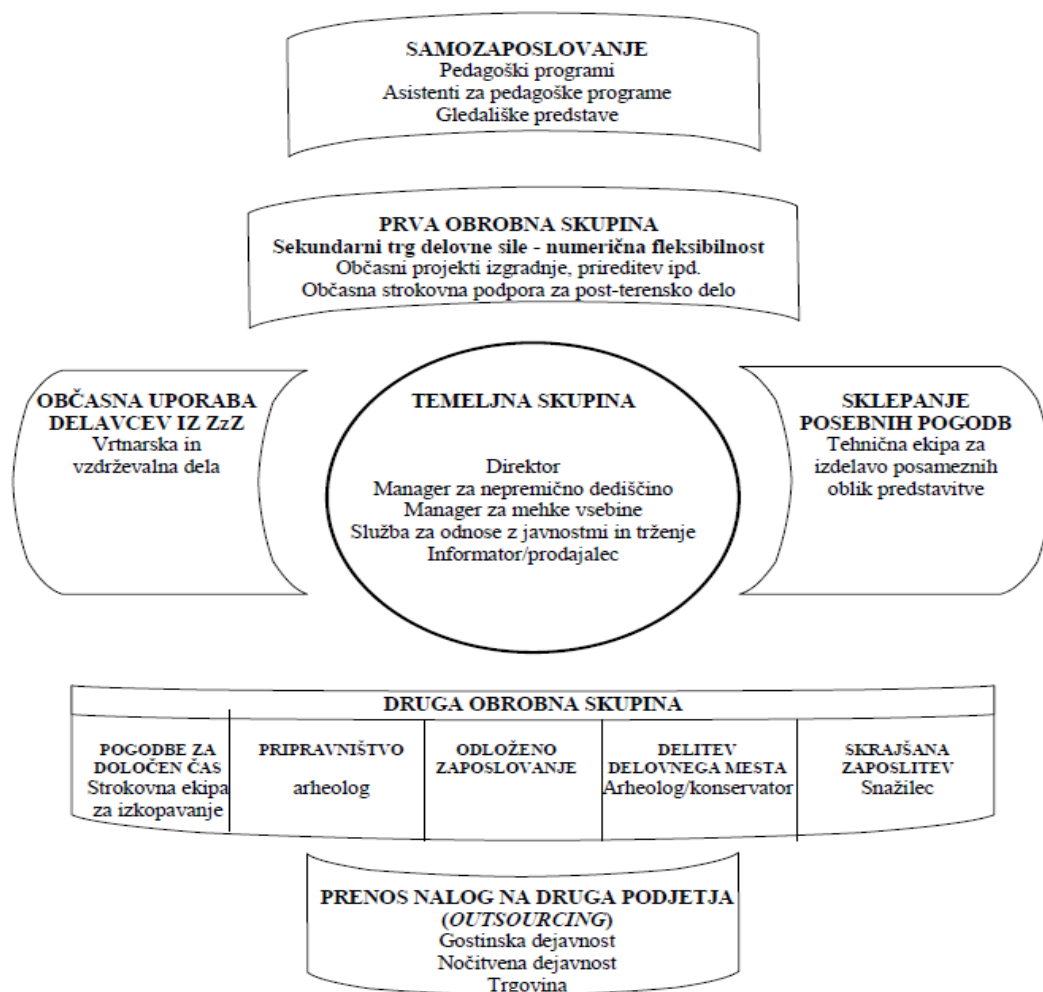
»Numerična fleksibilnost pomeni sposobnost pravočasnega uravnavanja števila zaposlene delovne sile glede na potrebe, ki jih ima v procesu delovanja. Ta se veže na eksterni in sekundarni trg delovne sile, za katere veljajo fleksibilne oblike zaposlovanja. Pri funkcionalni fleksibilnosti pa gre za združevanje nalog, večopravnost in porazdelitev odgovornosti predvsem znotraj primarnega trga delovne sile. Pomeni reorganizacijo v smislu združevanja delovnih funkcij na kvantitativni (v obliki obogatitve delovnega mesta z novimi opravili, za katera so potrebna različna strokovna znanja) ali kvalitativni ravni (v obliki povečanja števila nalog znotraj enega delovnega mesta) ter za prijeme, ki dosegajo rotacijo delavcev med delovnimi mesti.« (Ignjatovič 2002, 101–102).

Koncept fleksibilnega podjetja so mnoge organizacije prenesle v lastno strukturo zaradi prilagajanja zahtevam okolja in lastnih zmožnosti (Ignjatovič 2002, 99–100). Smotrnost fleksibilnih oblik zaposlitve za določena opravila v arheoloških parkih opravičujejo tudi nekatera delovna mesta za gledališke predstave in občasne prireditve, vrtnarska in vzdrževalna dela ipd. Tukaj tako pridejo v poštev fleksibilne oblike zaposlovanja, kot npr. skrajšan delovni čas, določen delovni čas, gibljiv delovni čas, priložnostno delo ipd., pač glede na kriterije pravnega statusa zaposlitve, časa in prostora (Svetlik in Verša 2002, 128–133).

Obstaja več modelov fleksibilnega podjetja, v našem primeru pa se zdi najustreznejši model, ki deli delovno silo na jedrno skupino, ki je nujno potrebna za delovanje podjetja, in sekundarno delovno silo, ki dopolnjuje in nadomešča potrebe jedrne skupine. Ta princip podajata koncept Shamrockove organizacije v obliki deteljice (profesionalno jedro, pogodbeni rob, fleksibilna delovna sila) in Atkinsonov model fleksibilnega podjetja: slednji je manj ekstremen in zato bolj uporaben (Ignjatovič 2002, 109–112).

Atkinsonov model lahko preslikamo v glavnem na strukturo organizacije, ne pa tudi v smislu količine strokovnosti, kar bi načeloma pomenilo višjo strokovno usposobljenost v jedru in nižjo pri perifernih skupinah (Ignjatovič 2002, 113). Prav v arheološkem parku je izrazita potreba po visoko usposobljenih strokovnjakih tudi na sekundarnem trgu delovne sile (Slika 4.13) zaradi občasnih projektov ali del, ki so sicer vključena v redno delovanje. Istočasno pa se od jedrne skupine pričakuje funkcionalna fleksibilnost zaradi kompleksnosti nalog, ki so potrebne za delovanje parka, omejenih finančnih sredstev, ki omejujejo število zaposlenih, ter različnega tipa dela v času obratovanja (od pomladi do jeseni) in v času, ko je park zaprt (pozimi).

Slika 4.13: Idejna zasnova kadrovske strukture v organizaciji arheološki park po Atkinsonovem modelu fleksibilnega podjetja

4.3 KRITERIJI USPEŠNOSTI

Uspešnost merimo po stopnji izvrševanja poslanstva in doseganja ciljev organizacije ter po doseganju posamičnih strateških ciljev in z njimi povezanih operativnih ciljev. V neposredni povezavi z uspešnostjo se uporablja tudi merjenje učinkovitosti, torej kako in s kakšnimi vložki smo dosegli določene cilje. Za merjenje uspešnosti je pomembno, da jasno definiramo cilje in kazalce uspešnosti (Ambrose in Paine 2005, 239, 241; Jackson 1991, 57; Pečar 2004, 35).

Za organizacijo arheološki park veljata dve značilnosti, to sta nepridobitnost in storitvena dejavnost. Ko govorimo o oblikovanju kriterijev uspešnosti za področje nepridobitnega sektorja, se zdi, da imajo ti zmerom značaj neke relativnosti (in ne absolutnosti). Denimo, da delež lastnih prihodkov organizacije ali število obiskovalcev nista (absolutna) pokazatelja uspešnosti, saj je lahko ob tem pod vprašajem kvaliteta storitev ali pa grozi odmik od poslanstva. V nasprotju z nepridobitnim sektorjem naj bi bila v pridobitnih organizacijah uspešnost lažje merljiva, saj se tradicionalno veže na finančne kazalce, glavna evalvacija pa se dogaja preko trga. To seveda drži, pri čemer je treba dodati, da so meritve uspešnosti zelo kompleksne tudi na področju pridobitnih organizacij in se uspešnost meri tudi z nefinančnimi kazalci (denimo zadovoljstvo udeležencev – uporabnikov, lastnikov, zaposlenih, kakovost, učinek, ki ga ima organizacija na splošno družbeno blaginjo, itn.) (Hrovatin 2002, 75–77; Goebel idr. 2009, 78; Jelovac 2002, 11–12; Setnikar 2002, 75; Pečar 2004, 91–93).

Druga veljavna značilnost je, da je dejavnost arheološkega parka storitvena dejavnost, saj prodajamo doživetje. Ko govorimo o merjenju uspešnosti v storitveni dejavnosti in o merjenju kakovosti storitve, je to težje merljivo kot v proizvodni dejavnosti in pri izdelkih. Za storitve je namreč značilno, da jih sooblikujejo udeleženci. Poleg tega se storitve po večini merijo na podlagi zadovoljstva odjemalca-obiskovalca, to pa je stvar subjektivne presoje in se veže na referenčni okvir oziroma na pričakovanja potrošnika. Zato občutek zadovoljstva ni racionalna, merljiva kategorija. Udeleženci so zadovoljni takrat, kadar v njihovih zaznavah prejete koristi presežejo njihova pričakovanja. Pojem uspešnega delovanja in kakovosti pa objektivizirajo standardi, ki ga postavijo v merljivo kategorijo. Osnova za presojanje so tako standardi in norme, ki jih storitvena organizacija določi s postopki ter izvajalci storitve (Jackson 1991, 47; Gabrijan 1995, 26–28; Potočnik 2004, 92; Tavčar 2006, 102–103; Negri 2009, 10–12).

Pri merjenju uspešnosti organizacije se uporablja tudi izraz merjenje performanse, ki pomeni merjenje *uspešnosti delovanja*. *Uspešnost* se namreč običajno enači z ekonomičnostjo in

učinkovitostjo, medtem ko performansa razume uspešnost organizacije širše. Za primer javnega sektorja Pečar navaja naslednje kriterije za merjenje performanse: ekonomičnost, učinkovitost, končni učinki delovanja, kakovost storitev in finančna uspešnost (Pečar 2004, 91–93, 104).

Zaradi značilnosti dejavnosti in organizacije arheološki park so za nas zanimivi prispevki s področja merjenja uspešnosti v muzejih. Jackson (1991, 44–50), denimo, podaja »7E« model. Izhaja iz »3E« modela, ki vsebuje elemente, temeljne za *value for money* okvir, to so ekonomičnost, učinkovitost in končni učinki delovanja. Osnovni model nato dopolni še z naslednjimi elementi: enakost, odličnost, podjetništvo in izvoljivost. Enakost pomeni zagotovitev storitev za vse družbene skupine pod enakimi pogoji. Odličnost se nanaša na kakovost storitve. Podjetništvo se razume v smislu iskanja dodatnih virov financiranja. Izvoljivost je element, značilen za javni sektor, in se veže na politično dimenzijo oziroma na vrednost, ki jo ima organizacija v očeh političnih organov.

Hudson (2009, 22) je za muzeje oblikoval t. i. »muzejski paket kvalitet« z desetimi elementi oziroma področji, na katerih se meri uspešnost, pri čemer izhaja iz perspektive obiskovalca: zgradba; zbirka; prezentacija in interpretacija razstavljenega gradiva; muzejske publikacije in trgovina; izobraževalni programi; druge aktivnosti, ki presegajo osnovni izobraževalni namen; publiciteta in marketing; management; pozornost, namenjena fizičnemu udobju obiskovalcev; splošno ozračje; in težko opredeljiv element, ki se veže na »ideje, imaginacijo«. Hudson se v bistvu osredotoča na t. i. kakovost za javnost (*public quality*), manj pa se ukvarja z vidiki poslovanja, na primer s finančno, kadrovsko učinkovitostjo.

Zaradi raznolikosti posameznih organizacij muzeja ali arheološkega parka – kot so denimo velikost organizacije, obseg zbirk, obseg nepremične dediščine, lokacija ipd. – mora vsaka organizacija razviti svoj niz kazalcev uspešnosti za različna področja delovanja. Primeren pristop je, da prevedemo poslanstvo v majhen niz ključnih dejavnikov uspeha, na tej podlagi postavimo cilje za letna in daljša obdobja in nato uporabljamo primerjave na podlagi ustreznih meritev za kontrolo izboljšav. Meritve pa so relevantne le, če jih primerjamo s konkurenčnimi in primerljivimi organizacijami, čemur pravimo strokovno *benchmarking* (Ambrose in Paine 2005, 241; Hudson 2009a, 18; Hudson 2009b, 22; Pečar 2004, 33, 38). Dober primer raziskave uspešnosti s področja muzejev in takšne primerjave je po našem mnenju Evalvacija slovenskih muzejev 2006–2008 (Goebel idr. 2010).

4. 3. 1 KRITERIJI USPEŠNOSTI ZA DEJAVNOST ARHEOLOŠKI PARK

Dejavnike uspešnosti delovanja (performanse) za organizacijo in dejavnost arheološkega parka bomo v našem primeru za potrebe raziskave (glej Hipotezo 2) izpeljali iz poslanstva (Tabela 4.1) in ciljev (Slika 2.5). Te lahko dopolnimo s standardi kakovosti, ki veljajo za muzejsko dejavnost.

V spodnji preglednici smo skladno z navedenim razvrstili kriterije uspešnosti, pri čemer smo se naslonili na Hudsonovo delitev, Hudson uporablja izraz »kakovost«, pri čemer loči poslovno kakovost in kakovost za javnost. Danes je usmerjenost v obiskovalca v managerskem pristopu v obravnavi muzejev in dediščinskih znamenitosti praktično imperativ (Hudson 2009a, 20; Jackson 1991, 61; Negri 2009, 8). Iz Tabele 4.3 je razvidno, da se poslovna kakovost veže na organizacijo, kvaliteta za javnost pa na uporabnike.

Tabela 4.3: Kriteriji uspešnosti za dejavnost arheološkega parka, ki temeljijo na Hudsonovem modelu

KRITERIJI USPEŠNOSTI			
<i>Hudson</i>	POSLOVNA KAKOVOST	KAKOVOST ZA JAVNOST	POSLOVNA KAKOVOST
<i>Usmerjenost</i>	Dediščina	Uporabnik – obiskovalec	Turizem
<i>Cilj</i>	Ohranjanje, izobraževanje	Pričakovanja, potrebe, želje	Trajnostna uporaba, ekonomska učinkovitost
	- avtentičnost - reverzibilnost - strokovnost - ohranitev konteksta - minimalni posegi - zmeren, kontroliran obisk - interpretacija	- pokritost vseh skupin - široka dostopnost - fizično udobje - storitve za obiskovalce - raznolikost programov - doživljajski programi - kakovost programov	- učinkovitost - delež tržne dejavnosti - ekonomičnost, dobiček - rekonstrukcije, dopolnilni prikazi - čim večji obisk - čim daljši obisk - lokacija, dostop

5 MOGOČE ORGANIZACIJSKE OBLIKE ZA ARHEOLOŠKI PARK

5.1 SPLOŠNI DISKURZ: PRIDOBITNO, NEPRIDOBITNO, JAVNO, ZASEBNO, JAVNO-ZASEBNO

Glede na splošno naravnost, ki jo narekuje narava dejavnosti, lahko organizacije obravnavamo kot pridobitne ali nepridobitne, glede na lastništvo pa na zasebne, javne in javno-zasebne. V pričujočem poglavju bomo glede na pravni status preučili posamezne organizacijske oblike, ki bi bile primerne za upravljanje arheološkega parka, kot jih predvideva zakonodaja RS.

Arheološki park dopušča glede na naravo svoje dejavnosti in zakonodajni okvir (ZVKDS-1, 59. člen) različne oblike. Dejavnosti ohranjanja dediščine in izobraževanja sta dejavnosti nepridobitne narave, medtem ko turistična dejavnost sodi med gospodarske panoge in je pridobitne narave. Enako velja za gostinstvo in trgovino, ki sooblikujeta produkt arheološki park.

Za nepridobitne organizacije velja, da namen njihovega obstoja in delovanja ni naravnani k ustvarjanju dobička. To pa ne pomeni, da jim to načelo omejuje ustvarjanje presežka prihodkov nad odhodki niti jih ne omejuje pri izvajanju dejavnosti, ki so naravnane izrazito tržno. Slovenski pravni sistem tako za nepridobitne organizacije predvideva osnovno in dopolnilno dejavnost, pri čemer velja, da nepridobitna organizacija lahko izvaja slednjo v takšnem obsegu, da s tem ne zasenči izvajanja osnovne dejavnosti, za katero je bila organizacija ustanovljena (Rus 1994, 959).

Organizacije, ki jih imenujemo pridobitne, so organizacije, ki na trgu opravljajo pridobitno dejavnost. Pridobitna dejavnost je vsaka dejavnost, ki se opravlja na trgu zaradi pridobivanja dobička. V slovenski zakonodaji pridobitne organizacije imenujemo s skupnim imenom gospodarske družbe (ZGD-1-UPB 3, 3. člen, 1. in 2. točka).

Diskurz o primernosti pravnega statusa za organizacijo arheološki park je smotrno začeti z zakonodajno podlago in teoretičnimi prispevki, ki obravnavajo uspešnost opravljanja kulturne dejavnosti z vidika lastništva in tipa organizacije. Izvajanje kulturne dejavnosti je v svetu, pa tudi pri nas v večini finančno podprto od javnih subjektov. V sklopu javne službe so v

Sloveniji takšen primer javni zavodi, ustanovljeni s strani države ali lokalne skupnosti. Javna služba je ustanovljena na tistem področju in za tiste dejavnosti, kjer država oceni, da je njeno delovanje tako pomembno za državo in državljane, da je ne prepusti trgu. Javna služba pomeni zagotavljanje blaga in storitev, ki se v okviru posebne javnopravne ureditve izvaja v javnem interesu in katere namen ni ustvarjanje dobička. Javni zavod je ustanovljen za to, da opravlja javno službo, in mora zagotavljati, da je trajno, nemoteno in pod enakimi pogoji dostopna vsem uporabnikom in da zagotavlja kakovost blaga in storitev (pZNJS, 3).

Dejavnost arheološkega parka prvenstveno pomeni upravljanje s kulturno dediščino. Krovni zakon, ki ureja to področje, je Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), ki kot upravljavce v 59. členu predvideva:

- državne organe in organe lokalnih skupnosti, ki so sprejeli akt o razglasitvi dediščine za spomenik,
- osebe javnega prava,
- osebe zasebnega prava in
- fizične osebe.

V primeru zasebnih nepridobitnih organizacij, kot so društva, zavodi, ustanove in zadruga, velja izpostaviti status organizacije v javnem interesu, ki ga podeljuje Ministrstvo za kulturo. Status lahko pridobijo organizacije pod posebnimi pogoji, če je njihova narava nepridobitna in če je to v javnem interesu. Gre za nekakšen privilegirani status organizacij, ki imajo tako prednost pri kandidiranju za sredstva na javnih razpisih, možnost brezplačne uporabe javne kulturne infrastrukture, pridobitev dela dohodnine ipd. (Ministrstvo za kulturo, Pridobitev statusa v javnem interesu). To področje je najbolj urejeno za društva.

Tabela 5.1: Možni upravljavci arheološkega parka.

	<i>Nepridobitno</i>	<i>Pridobitno</i>
<i>Javno</i>	Javni zavod Lokalna skupnost Država	
<i>Zasebno</i>	Društvo Zasebni zavod Fizična oseba Zadruga Socialno podjetje	Podjetnik Fizična oseba D. o. o. D. n. o. Zadruga

Praksa dokazuje, da na uspešnost delovanja organizacije vplivajo institucionalni okviri, kot so lastništvo in tip oziroma količina javne podpore. Frey in Pommerehne (2001, 27, 45), ki sta podrobneje preučevala delovanje organizacij s področja kulturno-umetniških dejavnosti, kot denimo galerije, gledališča ipd., trdita, da bo isti direktor v javni organizaciji deloval drugače kot v zasebni.

Zaradi narave dediščinskega vira, pri katerem je uporaba omejena, se na prvi pogled zdi prepuščenost organizacije arheološki parku trgu nerazumna. Kot smo pokazali v četrtem poglavju, je že samo strošek investicije za izgradnjo kompleksa tako visok, da ga je nemogoče pokriti s prilivi v fazi vzdrževanja, saj ti v začetku ne pokrijejo niti tekočih stroškov dela, zato odplačevanje stroškov investicije ni mogoče. Mnogi takšni projekti, ki jih poznamo v svetu, so bili zgrajeni s pomočjo državnih ali zasebnih donatorskih sredstev, kot denimo Ironbridge v Veliki Britaniji (državni projekt), Williamsbourg v zvezni državi Virginiji v ZDA (donacija Rockefeller), Val di Cornia v Italiji (občinski projekt z evropskimi sredstvi in zasebnimi partnerji). Z vidika dinamike finančnih tokov je za nas zanimiv prav zadnji primer Val di Cornia. To je naravni park z elementi kulturne dediščine na zahodni obali Italije, ki se razteza čez več občin. Po propadu lokalne industrije so območje oživili s turistično ponudbo in infrastrukturo. Investicija v obliki nepovratnih sredstev je takrat znašala 19.002.117 eur. Ob ustanovitvi leta 1994, ko so prihodki pokrili približno 36 % stroškov, so leta 2004 prihodki pokrili že 81 % stroškov (Zucconi 2005). Podatki o rasti prihodkov delujejo vzpodbudno, hkrati pa kažejo na izrazito dolgoročnost v rasti in s tem potrebo po podpori javnih subjektov vsaj v prvem desetletju. Omenimo, da podatkov o učinkih nove dejavnosti in o posrednih prihodkih za ta primer nimamo.

V našem primeru je tako smiselna obravnava načinov upravljanja organizacije arheološki park v času vzdrževanja, se pravi v fazi, ko je kompleks z osnovno infrastrukturo postavljen. Ob tem pa poudarimo, da faza vzdrževanja praviloma vključuje dograjevanje kompleksa in dodajanje programov, kar pa je lahko naloga tudi trenutnega upravljavca in ne lastnika kompleksa.

5.2 JAVNA SLUŽBA IN OSEBE JAVNEGA PRAVA

Javna služba pomeni zagotavljanje blaga in storitev, ki se v okviru posebne javnopravne ureditve izvaja v javnem interesu in katere namen ni ustvarjanje dobička. Temeljno načelo izvajanja javnih služb je, da imajo vsi uporabniki pravico do dostopa do njih in pod enakimi pogoji. Po definiciji je javna služba takšna aktivnost, ki sodi v javni interes, določajo, ustvarjajo in nadzirajo pa jo oblasti s predpisi, ki so zunaj zasebnega prava in tako sodijo v okvir javnega prava, četudi dejavnosti lahko izvajajo osebe zasebnega prava. Javne službe temeljijo na javni potrebi. Javna potreba je nekaj, kar je temeljnega pomena za celotno prebivalstvo, zato prerašča v oblastno funkcijo oziroma javno službo. Oblast določene aktivnosti poveri osebam javnega in zasebnega prava, pri tem pa ohrani odgovornost za obseg, vrsto ter pravilnost izvajanja javnih služb (Bohinc 2005, 36–38; pZNJS, 3).

Bohinc (2005, 32) med osebe javnega prava, ki poleg javne uprave sestavljajo javni sektor, prišteva javne zavode in druge izvajalce javnih služb, javne agencije, sklade, socialna podjetja, javne sklade, javna podjetja, zbornice, ki se financirajo iz proračunskih sredstev, in samoupravne narodne skupnosti. Pri tem avtor poudarja, da v slovenski zakonodaji ne obstaja enotna zakonska opredelitev javne uprave oziroma javnega sektorja. Naloga oseb javnega prava je, da opravljajo naloge javne službe v skladu z zakonom, kar jim zagotavlja javna uprava.

Za področje izvajanja negospodarskih dejavnosti so ustanovljeni javni zavodi, ki so tista posebna statusna oblika, ki jim je dana pravica in dolžnost izvajanja javne službe. Ta jim je dana neposredno z zakonom ali odlokom lokalne skupnosti. Javno službo lahko izvajajo tudi drugi izvajalci ne glede na vrsto pravne subjektivitete, vendar morajo dobiti po posebnem postopku in s posebno pogodbo koncesijo, dovoljenje in licenco za takšno dejavnost (pZNJS, 3).

Opredelilne značilnosti javne službe so naslednje (povzeto in prirejeno po Šmidovnik 1998 pri Bohinc 2005, 33, in po Bohinc 2005, 25–40): povezanost in podrejenost državi oziroma pristojnim ministrstvom in lokalnim skupnostim, financiranje iz državnega oziroma občinskih proračunov, odločanje po predpisih javnega prava, opravljanje dejavnosti po pravilih stroke. Zaposleni v javni upravi in v osebah javnega prava so javni uslužbenci.

Javna služba nosi v sebi predvsem eno glavno prednost z vidika obstoja in delovanja organizacije, to je sistemsko celotno ali delno financiranje s strani ustanovitelja. To pomeni, da organizacija ni bistveno podvržena zakonitostim trga. Ta način financiranja pa ima tudi

svoje slabosti, to je predvsem financiranje za dobo enega leta, kjer ni možnosti dolgoročnega financiranja (ZUJIK 2002, 27. in 31. člen; Rus 2004, 7–8). Poleg tega je javna služba v povezavi s financiranjem deležna tudi kritike s strani uporabnikov, češ da je zaradi nepodrejenosti tržnim zakonitostim samozadostna in neodzivna na potrebe uporabnikov.

Druga značilnost, ki velja za javno službo in izrazito vpliva na njeno delovanje, je podvrženost politični volji ustanovitelja, ki lahko izvajanje javne službe ustanovi in ukine. Krepitev vpliva politike v škodo avtonomije in strokovne ustvarjalnosti je izhajala iz pravne ureditve, kot se je formirala od leta 1991, ki postavlja ustanovitelja (državo, občino) za nadzornika in upravitelja javnega zavoda. Kljub navidezni avtonomnosti zaradi njihove samostojne pravne osebnosti in lastne upravljske strukture jih obstoječi institucionalni okvir obravnava kot podaljšek države ali lokalne samouprave. Te slabosti želi mdr. odpraviti Zakon o negospodarskih javnih službah, ki je v pripravi (pZNJS, Zakon o negospodarskih javnih službah, Predlog z analizo stanja, 3–5).

5. 2. 1 JAVNI ZAVOD

1. Pravni okvir javnega zavoda in javne službe za področje kulturne dediščine

Glede na naravo organizacije se znotraj nabora oseb javnega prava zdi zavod najprimernejša oblika za upravljanje arheološkega parka, saj se zavodi po osnovni opredelitvi ustanavljajo za opravljanje negospodarskih dejavnosti.⁵² V našem primeru je to kulturna dejavnost na področju dediščine. Status zavodov, tako javnih kot zasebnih, ureja Zakon o zavodih (Ur. l. RS 12/91). Ta zakon zavode opredeljuje kot organizacije, ki se ustanovijo za opravljanje družbenih dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, športa, zdravstva, socialnega varstva, otroškega varstva, invalidskega varstva, socialnega zavarovanja ali drugih dejavnosti, če cilj opravljanja dejavnosti ni pridobivanje dobička (1. člen).

V tem poglavju bomo podrobneje obravnavali naravo javnih zavodov, medtem ko bomo naravo zasebnih zavodov preučili v poglavju o osebah zasebnega prava nepridobitne narave. Splošno pa bomo na tem mestu preučili vidike, ki veljajo za obe obliki zavodov, kot so vrste in obseg opravljanja dejavnosti in narava tega tipa organizacije.

Javni zavodi se ustanovijo za opravljanje javne službe, lahko pa se ustanovijo tudi za opravljanje dejavnosti, ki ne sodi v sklop javne službe. Javni zavodi so po Zakonu o zavodih tisti zavodi, ki jih ustanovijo republika, občine in mesto in druge z zakonom pooblašene

⁵² Kljub temu, da arheološki park posega na področje turizma, iz česar bi lahko izhajal kot primerna pravna oblika tudi gospodarski javni zavod, je izhodišče za opravljanje njegove dejavnosti kulturna dediščina, zato je primernejša oblika javni (negospodarski) zavod.

javne osebe, medtem ko so lahko soustanovitelji tudi druge pravne ali fizične osebe (3. člen). Javno službo lahko na podlagi koncesije opravlja tudi zavod, ki ni ustanovljen kot javni zavod, če izpolnjuje za opravljanje javne službe predpisane pogoje (ZZ 24. člen).

Za področje javnih zavodov na področju kulturne dediščine se kot krovna zakona uporabljata Zakon o zavodih in Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK, Ur. l. RS 96/2002; glej tudi ZUJIK-UPB 1, Ur. l. RS 77/2007), pri čemer velja, da se za javne zavode na področju kulture uporabljajo predpisi o javnih zavodih, razen če ZUJIK ne določa drugače. Poleg naštetega za področje kulturne dediščine velja tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, Ur. l. RS 16/2008), ki bolj določno opredeljuje izvajanje javne službe za področje kulturne dediščine (81.–102. člen).

26. člen ZUJIK določa, da kadar je v javnem interesu treba zagotavljati javne dobrine trajno in nemoteno, jih zagotavlja država ali lokalna skupnost neposredno ali tako, da ustanovi javni zavod na področju kulture. Nadalje isti člen navaja tudi, da kadar gre za dejavnost, ki jo je treba določiti za javno službo, to uredi področni zakon, v našem primeru je to ZVKD-1. Poleg navedenega je lahko po določbah ZUJIK (26. člen) javni zavod ustanovljen, tudi če ne opravlja nalog javne službe.

Kot izhaja iz določb ZVKD-1, obstaja za organizacijo arheološki park z vsemi nalogami in dejavnostmi, ki jih opravlja, pravna podlaga, da je opredeljen kot javna služba (prim. 81. in 99. člen). Prilagamo prvi odstavek 81. člena, podčrtane so naloge, ki jih izvaja organizacija arheološki park.

(1) Dejavnost javne službe varstva obsega identificiranje, dokumentiranje, vrednotenje, interpretiranje in raziskovanje dediščine, ohranitev dediščine ter preprečevanje škodljivih vplivov nanjo, upravljanje dediščine, omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej, njeno predstavljanje javnosti in razvijanje zavesti o njej, razen če z zakonom ni določeno drugače.

Javno službo varstva nepremične dediščine izvaja ZVKDS, ki ga kot javni zavod ustanovi država. Kot bomo videli v nadaljevanju, zakon predvideva nastavke, da ZVKDS v sklopu javne službe upravlja s spomeniki državnega pomena.

Zakon predvideva tudi možnost, da lokalne skupnosti ustanovijo zavode za opravljanje lokalne javne službe varstva, ki obsega varstvo dediščine lokalnega pomena, financiranje muzejev in drugih subjektov varstva dediščine ter upravljanje spomeniških območij lokalnega

pomena (ZVKD-1, 99. in 100. člen; ZUJIK, 26. člen).⁵³ Delo lokalne javne službe nadzoruje ZVKDS kot krovna državna institucija za varstvo nepremične dediščine (ZVKD-1, 3. točka 100. člena).

Obstaja pa še tretja možnost upravljanja arheološkega parka, to je s strani javnega zavoda, ki pa ni javna služba.

Za upravljanje s spomeniki lahko torej država ali lokalna skupnost ustanovi javno službo, ni pa nujno. Država ali lokalna skupnost lahko naloge upravljanja izvaja ali jo poveri izbranemu upravljavcu, kot to določa 59. člen ZVKD-1. Ko govorimo o avtomatizmu določene oblike upravljanja skladno z zakonskimi predpisi, moramo pri spomenikih ločiti dve determinanti: lastništvo in pomen. Lastnik spomenika je lahko zasebnik, država oziroma lokalna skupnosti ali katera koli druga pravna oseba. Medtem pa je glede na to, kdo izda akt o razglasitvi dediščine za spomenik, ne oziraje se na lastništvo, ta »kategoriziran« oziroma razglašen za spomenik lokalnega oziroma za spomenik državnega pomena. Prvega razglasi lokalna skupnost, drugega država, v obeh primerih pa, če gre za nepremičnino ali skupino nepremičnin, predlog pripravi ZVKDS.

Za spomenike državnega pomena, katerih lastnik je s posebnim zakonom leta 1999 postala država, in za spomenike lokalnega pomena, katerih lastnik je takrat postala lokalna skupnost, ureja področje upravljanja Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini (ZLKSDL, Ur. l. RS 89/1999). ZLKSDL ureja lastninjenje nepremičnih kulturnih spomenikov, ki so bili družbena lastnina v sredstvih podjetij in drugih pravnih oseb na dan 23. 8. 1996. S spomeniki, ki so s tem zakonom prešli v last države, upravlja Ministrstvo za kulturo neposredno oziroma preko ustrezno usposobljenega zunanjega izvajalca, s spomeniki, ki pa so postali last lokalne skupnosti, pa njen pristojni organ (4. člen).⁵⁴ Seznam spomenikov, ki jih obravnava omenjeni zakon, podajata Priloga 1 in Priloga 2, ki sta sestavni del zakona, pri čemer naj omenimo, da med njimi ni spomenika, ki ga po naši definiciji uvrščamo med arheološke parke. Pri obravnavi upravljanja spomenikov v državni lasti je treba izpostaviti še določbo Sklepa o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne

⁵³ Doslej nobena lokalna skupnost ni ustanovila takšnega zavoda (Pirkovič 2012, ustno).

⁵⁴ V praksi poznamo primere, ko se je za spomenik državnega pomena v lasti države pod patronatom Ministrstva za kulturo ustanovil občinski javni zavod (na primer Blejski grad) ali se je upravljanje poverilo državnemu muzeju, torej javnemu zavodu, katerega ustanoviteljica je država (na primer grad Snežnik).

dediščine (Ur. l. RS 65/2008), ki pravi, da s temi spomeniki upravlja Restavratorski center v enoti Centra za konservatorstvo⁵⁵ (6. člen, (4.), 13. točka).

Takšnega avtomatizma drugje v zakonodaji za področje kulturne dediščine ne zasledimo. Področje upravljanja spomenikov opredeljuje ZVKDS-1 v 59. členu, kjer lahko izluščimo naslednje poglobitve določbe, da se upravljanje ureja:

- skladno z aktom o razglasitvi,
- upravljanje mora zagotoviti lastnik ali posestnik.

Kot smo že večkrat omenili, je realnost pravnih aktov takšna, da teh določb akti, izdani pred sprejetjem novega zakona, ne vsebujejo, zato si bomo pomagali s splošnimi določbami ZVKD-1. Zanimajo nas torej predvsem spomeniki, ki niso v lasti države niti občine, imajo pa status lokalnega ali državnega spomenika.

ZVKD-1 navaja določbe za primere upravljanja spomeniških območij lokalnega pomena, kar je za nas zanimivo v primeru arheoloških parkov, ki imajo status spomenika lokalnega pomena, in s tem povezano ustanovitev t. i. lokalne javne službe varstva. Ob tem velja tudi določba, da mora izvajalec lokalne javne službe najmanj enkrat letno Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije posredovati podatke o dokumentiranju dediščine na ozemlju pokrajine ali občine ter poročilo o delu (99. in 100. člen). Slednja določba tako vzpostavlja nekakšen nadzor s strani krovne državne organizacije, pristojne za varovanje nepremične dediščine, nad upravljanjem spomenikov.

ZVKD-1 pa ne navaja določb v zvezi z upravljanjem spomenikov državnega pomena, katerih lastnik ni država, in v zvezi s tem o ustanavljanju javne službe. Načelno zakon določa, če ponovimo, da mora upravljanje zagotoviti lastnik oziroma posestnik spomenika – ta je lahko javni ali zasebni, fizična ali pravna oseba – v skladu z aktom o razglasitvi (59. člen, 1. točka).

2. *Financiranje javnega zavoda*

Javni zavodi se po ZZ (48. člen) in ZUJIK (31. člen) financirajo iz treh virov: (1) iz sredstev, ki jih zagotavlja ustanovitelj, (2) iz nejavnih virov, ki jih izvajalci pridobivajo z opravljanjem javne službe, (3) in z opravljanjem drugih dejavnosti, pri čemer opravljanje drugih dejavnosti ne sme ogroziti opravljanja storitev javne službe.

Namenimo več besed sredstvom, ki jih lahko javni zavodi pridobijo z opravljanjem t. i. drugih dejavnosti. Pri tem omenimo, da zakon ne določa obsega dodatnih dejavnosti v smislu deleža

⁵⁵ Pomeni le možnost, ki bi morala biti konkretizirana v programu dela ZVKDS in financirana s strani ustanovitelja (Pirkovič 2012, ustno).

od prihodka, dopušča pa jih zgolj v obsegu, dokler ne ogrozijo izvajanja nalog javne službe (ZUJIK, 31. člen, 1. odstavek). Pri slednjem govorimo o tako imenovani dopolnilni tržni dejavnosti, ki v slovenski zakonodaji sicer ni definirana s tem izrazom, se pa ta izraz pojavlja v pravni in ekonomski teoriji. Slavka Kavčič se pri opredeljevanju tržne dejavnosti naslanja na določbe ZZ, Zakona o računovodstvu ter na določbe SRS 36⁵⁶ in zaključuje, da lahko na podlagi računovodskih transakcij tržno dejavnost javnega zavoda enačimo z dopolnilno dejavnostjo zavoda, ki se financira s prodajo blaga in storitev na trgu in ki ne sodi med naloge javne službe (Kavčič 2001, 152–153). Podobno tržno dejavnost definira tudi Tičar, ki izhaja iz regulacije cene. Pri tem loči nejavne vire financiranja s prodajo storitev in blaga, ki sodijo v okvir javne službe in pri katerih je ceno postavil javni subjekt, in nejavne vire za financiranje dopolnilne dejavnosti, kjer zavod sam določi ceno kakor tudi vsebino in obseg dejavnosti (Tičar 2005, 523).

V tem okviru velja omeniti problematiko izvajanja dopolnilne dejavnosti v t. i. hibridnih javnih zavodih, torej tistih, ki opravljajo tako javno službo kot tržne dejavnosti. Pri trenutni ureditvi je zaznati vrsto pomanjkljivosti tako z računovodskega vidika, davčnega vidika, z vidika jasne razmejenosti sredstev za njeno izvajanje od sredstev javne službe, pri oblikovanju cene, pri poslovnih izkazih ter nenazadnje z vidika problema neelojalne konkurence (Tičar 2005, 521–525; Rus 2004, 10). Strnjen pregled omenjenih pomanjkljivosti podaja tudi predlog Zakona o negospodarskih javnih službah (pZNJS, 11–12).

Izvajanje dopolnilne dejavnosti bi bilo lahko v primeru arheološkega parka problematično z vidika obsega in razmerja prihodkov od izvajanja osnovne in dopolnilne dejavnosti. V primeru zavoda, pa tudi društva, ki bo obravnavano v nadaljevanju, vidimo možnost za razmejitev teh dejavnosti tako, da (matična) nepridobitna organizacija prevzame vlogo krovne organizacije, ki izvaja nepridobitno dejavnost, za namen opravljanja dopolnilne dejavnosti – v primeru, da zaradi njenega obsega postane status nepridobitne organizacije neustrezen, pa ustanovi hčerinsko organizacijo pridobitne narave, na primer d. o. o. Takšno preoblikovanje predvideva ZZ v 20. členu in ZDru-1 v 25. členu.

3. Druge značilnosti javnih zavodov

Glavna značilnost zavodov, tako javnih kot zasebnih, je njihova nepridobitna narava, iz česar izhaja tudi razpolaganje s presežkom prihodkov nad odhodki, ki se lahko uporabi le za

⁵⁶ Slovenski računovodski standard 36 – Računovodske rešitve v nepridobitnih organizacijah pravnih oseb zasebnega prava; dostopno tudi na: www.si-revizija.si/racunovodje/dokumenti/SRS_2006/SRS36.doc (28. marec 2004).

opravljanje in razvoj dejavnosti, če ni z aktom o ustanovitvi določeno drugače (ZZ 48. člen). Za javni zavod se uporabljajo določbe Zakona o sistemu plač v javnem sektorju (ZSPJS-UPB7, Ur. l. RS 95/2007) in kolektivne pogodbe, v našem primeru je to Kolektivna pogodba za kulturne dejavnosti v Republiki Sloveniji (Ur. l. RS 45/1994 s spremembami in dopolnitvami). Režim (glej tudi Bohinc 2005, 133–137) sicer predvideva tako vertikalno kot horizontalno napredovanje, tudi dodatek na delovno dobo in stimulacijo ter različne dodatke, vezane na pogoje dela, pri čemer pa je treba poudariti, da je sistem relativno tog, vezan na delovno dobo s finančnimi omejitvami. Če delavci od uspeha organizacije, v kateri delujejo, ne morejo neposredno prejeti tudi ustrezne denarne stimulacije, lahko takšna določba sorazmerno vpliva tudi na motiviranost osebja, posledično pa na uspeh delovanja organizacije. V mislih imamo zlasti stimulacijo za delovno uspešnost. Čepravno zakonsko obstajajo mehanizmi za nagrajevanje delovne uspešnosti (stimulacije z naslova opravljanja javne službe in nagrade z naslova opravljanja dopolnilne dejavnosti), je realnost iz prve roka takšna, da se to zaradi splošnega finančnega primanjkljaja v javnih zavodih le redko izvaja.

Odpravo pomanjkljivosti na področju delovanja javnih zavodov prinaša predlog Zakona o javnih negospodarskih družbah. Predvidena je določitev jasne delitve odgovornosti in pristojnosti med ustanoviteljem in direktorjem oziroma upravo, s čimer želi izboljšati poslovanje zavodov in odpraviti prejšnje pomanjkljivosti, vezane predvsem na preveliko moč ustanovitelja, ki jo je udejanjal preko sveta zavoda (v novem zakonu imenovan nadzorni svet). Na novo bo tudi določeno lastništvo nad premoženjem, s katerim upravlja zavod – zakon predvideva tri različne oblike lastništva –, s čimer se bo povečala odgovornost direktorja zavoda, ki se mu bo hkrati logično prepustila pristojnost za vodenje ene ključnih poslovnih funkcij, to je razvoja in investicij (pZJNS 3–5; 19–26).

Glede na strukturo in obseg dejavnosti, kot smo ju predvideli v organizaciji arheološki park, je predvsem zanimivo eno načelo, ki ga bo nov zakon, če bo sprejet, izrecno določil, to je, da se dejavnost negospodarske družbe opravlja kot nepridobitna dejavnost, kar pomeni, da poslovanje izvajalcev ni usmerjeno k maksimiziranju presežkov (pZNJS, 18). V četrtem poglavju smo namreč pri hipotetičnem modelu dejavnosti, ki se izvajajo v organizaciji arheološki park, pokazali, da so dejavnosti nepridobitne in pridobitne narave zastopane relativno enakovredno, vsaj kar zadeva izvajanje dejavnosti, ne pa tudi prihodek – tega razmerja še ne poznamo.⁵⁷ Ob tem izpostavimo izhodišče za takšna razmišljanja oziroma

⁵⁷ V Veliki Britaniji poznajo ureditev, da lahko institucije s soglasjem države ali pod pogoji, kot jih ta določi, ustanovijo eno ali več gospodarskih družb, ki se ukvarjajo s komercialno dejavnostjo, povezano s splošnimi

ločnico, ki jo postavi Tičar (2007, 155, 159) v obravnavi problematike preoblikovanja javnih zavodov v gospodarske družbe, ki vidi možnost za takšna preoblikovanja v primerih, ko delež prihodkov organizacije iz naslova dopolnilne dejavnosti dosega 50 in več odstotkov. Namen organizacije arheološki park namreč tudi v bistvu stremi k plemenitenju vrednosti osnovnega kapitala oziroma k dodani vrednosti tega, kar se ohranja, to je dediščina.

Predlog Zakona o negospodarskih javnih službah prinaša nova pravila tudi na področju izvajanja dopolnilne tržne dejavnosti, s katerimi bo definiral obseg njenega izvajanja ter obračun prihodkov in odhodkov s tega naslova. Če se pri njenem izvajanju uporabljajo sredstva, namenjena za izvajanje programa javne službe, morajo stroške te uporabe obračunati in to vrednost nameniti financiranju programa javne službe. Kot upravičene dejavnosti, ki jih lahko javni zavod opravlja kot dopolnilno tržno dejavnost, zakon predvideva nadstandardne storitve in blago ter povezane dejavnosti, ki se opravljajo s prostimi kapacitetami (pZJNS 23, 25). Določba s tem postavlja jasne omejitve glede vrste dopolnilnih dejavnosti tudi za naš primer arheološkega parka.

nalogami kulturne institucije (izdaja knjig, proizvodnja reprodukcij umetniških del, trgovinska dejavnost, gostinska dejavnost ...) (pZJNS, 44–45). Opisana shema sledi korporativni shemi in je podobna eni od naših oblik, ki smo jih predvideli za organizacijo arheološki park, to je NPO s hčerinsko PO.

5. 2. 2 ENOTA V OKVIRU ZAVODA ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS) je v RS javni zavod, ki izvaja naloge državne javne službe na področju nepremične kulturne dediščine. Zavod ima v svoji sestavi dve glavni organizacijski enoti: Službo za kulturno dediščino in Center za konservatorstvo. Iz opisa nalog, kot jih določa Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine (Ur. l. RS 65/2008, 6. člen, 1. odstavek; v nadaljevanju Sklep o ustanovitvi), je razvidno, da Služba za kulturno dediščino nima naloge, da bi upravljala s spomeniki. Vidna je nadzorstvena, sodelovalna in svetovalna funkcija pri vseh postopkih, ki zadevajo preverjanje stanja na terenu in njegovo uporabo, ne pa samo fizično upravljanje spomenikov. Nasprotno velja za enoto Centra za konservatorstvo, ki lahko poleg drugih nalog opravlja tudi nalogo upravljanja nepremičnih spomenikov v lasti države (6. člen, 4. odstavek, 13. točka).

Nadalje Sklep o ustanovitvi tudi določa, da lahko ZVKDS s soglasjem ustanovitelja opravlja tudi druge naloge. Iz opisa nalog lahko razberemo, da so naloge ZVKDS – povedano enostavno – izrazito upravno-strokovne narave, tiste, ki so izvajalske, pa zajemajo zgolj prve tri faze managementa arheološke dediščine, to je prepoznavanje dediščine v prostoru, njeno preučevanje in ohranjanje. Slednje ZVKDS dosega predvsem na ravni omogočanja, določanja zahtev in spremljanja izvajanja. Če to ureditev primerjamo s področjem premične dediščine, bi to bilo tako, kot če bi muzej opravil zgolj nalogo popisa predmeta, osnovno konservacijo in raziskavo, nato pa bi predmet vrnil lastniku. Tako ugotovimo, da se na področju upravljanja z nepremičnimi spomeniki v sklopu javne službe kaže popolna vrzel, torej drugačna problematika, ki je seveda povezana z z ustavo zajamčeno pravico vsakogar do zasebne lastnine. Zaradi narave nepremične dediščine je seveda nemogoče pričakovati, da bo državna institucija prevzela celotno upravljanje, to ne bi bilo smotrno, bilo bi tudi v nasprotju s pravicami lastnika. Po zakonu je za upravljanje območja dediščine, ki je razglašeno za kulturni spomenik, hkrati pa je po naravi stvari v lasti več oseb, odgovoren organ, ki je izdal akt o razglasitvi. Če pa gre za posamični spomenik, ne za območje, je za upravljanje odgovoren njegov lastnik. A kot kaže praksa, lastniki mnogokrat niso seznanjeni s statusom in režimom varovanja dediščine, lokalne skupnosti pa ne prepoznavajo tržnih možnosti in zato niso pripravljene aktivno sodelovati kot upravljavci. Pogosto ima status dediščine negativno konotacijo, saj je prepoznan kot breme in kot faktor zmanjšanja cenovne vrednosti lastnine. Konservatorji iz prve roke ugotavljajo, da je zakonodaja dobro urejena, v praksi pa sistem precej šepa (Tercelj Otorepec 2007, 16–19). Podobno ugotavljamo tudi mi v primeru

arheoloških parkov, te problematike smo se že dotaknili v drugem poglavju. Zato vidimo potrebo po ustanovitvi enote znotraj ZVKDS nekakšne projektne terenske skupine,⁵⁸ ki bi sistematično pospeševala ureditev ustreznega tipa upravljanja. To je mogoče storiti, če ustanovitelj zagotovi kadrovske in finančne pogoje za ustanovitev in delovanje takšne skupine. Zgled za to službo vidimo v britanskem sistemu varovanja dediščine, kjer podobne naloge opravlja organizacija *English Heritage* (prim. Plestenjak 2005, 13–14).

ZVKDS je velika organizacija, ki združuje 7 območnih enot, Konservatorski center in v njegovem okviru Restavratorski center in Center za preventivno arheologijo, in vsi izvajajo javno službo na področju varstva in ohranjanja nepremične kulturne dediščine. Skupno govorimo o prek 200 zaposlenih strokovnjakih s področja ohranjanja nepremične dediščine, značilno pa je tudi to, da so enote razpršene po vsej Sloveniji, sistem je decentraliziran. Tako govorimo o potencialu znanja, ki bi ga bilo vredno izrabiti pri upravljanju dediščine. Ena možnost se torej ponuja v oblikovanju omenjene posebne skupine z nalogami pospeševanja ustreznega upravljanja. Druga možnost pa se kaže v oblikovanju oddelka, ki bi upravljal organizacijo arheološki park na način, da bi lastnik ali organ, ki je sprejel akt o razglasitvi, ZVKDS poveril upravljanje proti plačilu. Izvajanje dejavnosti znotraj sestavnega oddelka je smiselno predvsem z vidika racionalizacije stroškov: uporabimo znanje svojih zaposlenih ter prenesemo stroške skupnih administrativnih služb na obstoječe (skupne) službe. Zaradi značilnosti organizacije arheološki park, ki predvidevajo specifična znanja, ki presegajo osnovno, rutinsko ohranjanje dediščine, bi v takšnem primeru morali razmišljati še o dodatnem zaposlovanju ustreznih kadrov ali o podizvajalcih za dopolnilne dejavnosti, deloma pa tudi za osnovne dejavnosti, kot sta interpretacija in muzeologija. Slednje je možno tudi na način doizobraževanja zaposlenih.

5. 2. 3 ENOTA V OKVIRU MUZEJA

Upravljanje arheoloških parkov v obliki dislocirane enote muzeja smo že obravnavali v pregledu dosedanje prakse v poglavju 2.2.1. Po podatkih, ki jih ponujajo različni vodniki po slovenskih muzejih in galerijah, v Sloveniji beležimo 68 muzejev in galerij oziroma skupno

⁵⁸ Služba bi imela nalogo seznanjanja s statusom, režimom varovanja, predvsem pa nalogo servisa, ki bi ljudi seznanila predvsem z možnostmi upravljanja (in ne omejitvami). Izredno pomemben je v takšni ekipi izbor sodelavcev, ki imajo znanje s področja dediščinskega managementa, so komunikativni, kooperativni in imajo sposobnost vživljanja v ljudi. Strokovnjaki ugotavljamo, da bomo morali zaradi dediščine preteklega režima, ki ni vzpostavil ustreznega odnosa do lastnine in dediščine, storiti prav mi prvi korak pri zviševanju občutka odgovornosti do varovanja kulturne dediščine (o tem tudi Plestenjak 2005, 17, in Tercej Otorepec 2007, 16).

252 muzejskih enot⁵⁹ (Šubic idr. 2008; Rihter in Ciglencečki 2001). Podatki dajejo vpogled v ureditev posebnega tipa upravljanja, in sicer, da posamezni muzeji poleg matične stavbe in zbirke upravljajo še s tako imenovanimi dislociranimi enotami, ki so lahko manjše muzejske zbirke, spominske sobe, rojstne hiše pomembnih kulturnih oseb ali dediščina na prostem.

Muzejska dejavnost je po osnovni opredelitvi dejansko še najbolj sorodna dejavnosti arheološkega parka, saj v svojih nalogah mdr. predvideva dejavnosti popularizacije, razstavljanja in izobraževanja. Ureditev arheološkega parka dejansko tudi pomeni muzealizacijo nepremične dediščine na način, ki je primerljiv s klasično muzejsko dejavnostjo. Tudi kadrovska struktura v muzejih ustreza shemi, kot smo jo predvideli za dejavnost arheološkega parka.

Muzeji, ki po svoji definiciji upravljajo s premično dediščino, tako v nekaterih primerih upravljajo z enotami, pri katerih gre prvenstveno za upravljanje s premičninami ali z živo dediščino. Vendar v mnogih primerih sodi v ta sklop tudi upravljanje s samih objektom (gradovi, rojstne hiše pisateljev ipd.), v katerem se premična dediščina nahaja, in so za njihovo vzdrževanje predvidena tudi sredstva. To pomeni, da je pri nas neka primerna oblika upravljanja že vzpostavljena, v kolikor gre za premoženje države ali lokalne skupnosti, torej da lastnik ni zasebnik. Cilj za ureditev upravljanja arheoloških parkov, pa tudi drugih spomenikov, pa ni v tem, da se vsa območja poddržavijo in tako preidejo v upravljanje javnih zavodov, temveč da se vzpostavijo pobude, ki bodo k novim oblikam upravljanja pritegnile različne udeležence. To logiko tudi zagovarjamo načeloma za vse oblike, ki jih predvidevamo v tem poglavju.

5. 2. 4 REŽIJSKI OBRAT ZNOTRAJ ORGANA JAVNE UPRAVE

Obrat znotraj organa, ki je izdal akt o razglasitvi

ZVKD-1 predvideva kot upravljalca mdr. tudi organ, ki je izdal akt o razglasitvi, to je lahko bodisi občina ali vlada, tako da ustanovi režijski obrat. To pomeni, da obrat ni samostojna pravna oseba. Režijski obrati so smiselni takrat, kadar bi bilo zaradi majhnega obsega ali značilnosti službe neekonomično ali neracionalno ustanoviti javni zavod ali podeliti koncesijo (ZGJS-UPB 1, 6. člen).⁶⁰

Zakon o lokalni samoupravi (uradno prečiščeno besedilo) (ZLS-UPB2, Ur. l. RS 94/2007) v 61. členu predvideva kot eno od možnosti opravljanja javnih služb, ki jih zagotavlja občina

⁵⁹ V to število so zajete le tiste muzejske enote ali spomeniki na prostem (gradovi, etnološke hiše, arheološki parki itn.), s katerimi uradno upravlja neki muzej.

⁶⁰ V primeru koncesij se po ZJZP za opravljanje drugih negospodarskih javnih služb ali služb, ki so v javnem interesu, uporablja Zakon o javnih gospodarskih službah (ZJGS).

bodisi po zakonu ali ker tako sama odloči, tudi neposredno v okviru občinske uprave. Način in pogoje opravljanja lokalnih javnih služb predpiše občina, če zakon ne določa drugače (62. člen).

Upravljanje arheološkega parka v obliki režijskega obrata znotraj občine je podobno smiselno kot v prejšnjem primeru z vidika racionalizacije poslovanja, pri čemer veljajo v zvezi z znanjem zaposlenih enaki pomisleki oziroma zahteve, kot smo to opisali v primeru ZVKDS.

Podobno lahko režijski obrat ustanovimo v okviru vlade oziroma ministrstva, vendar so strokovnjaki mnenja, da direktno državno upravljanje s premoženjem zaradi svoje togosti ne omogoča racionalne porabe sredstev in demotivira gospodarno ravnanje z njim. Poleg tega državni režijski obrati ne omogočajo učinkovitega decentraliziranega upravljanja (Tičar 2007, 158).

5.3 UPRAVLJANJE ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK S STRANI ZASEBNEGA SEKTORJA

Javno-zasebno partnerstvo deluje, če zasebni kapital v tem vidi priložnost, da bo partnerstvo prinašalo dobiček in ne izgube. Izhodišče za upravljanje spomenikov s strani fizične ali pravne osebe, ki ni javni zavod ali druga javna služba, prinaša določba iz 3. odstavka 59. člena ZVKD-1, ki za opredelitev takega sodelovanja navaja uporabo predpisov, ki urejajo javno-zasebno partnerstvo. Poleg tega velja, da se upravljanje poveri v skladu z aktom o razglasitvi (1. odstavek istega člena).

Krovni zakon, ki ureja javno-zasebno partnerstvo, je Zakon o javno-zasebnem partnerstvu (ZJZP, Ur. l. RS 127/06), ki ga v nekaterih segmentih dopolnjujejo zakoni, kot na primer Zakon o javnem naročanju, Zakon o javnih gospodarskih družbah in Zakon o javnih financah. Bistvo javno-zasebnega partnerstva je po ZJZP, da ga sklepa organ, ki je pristojen za neko področje, torej država ali lokalna skupnost, ki izvajanje javne službe, upravljanje javne infrastrukture, izgradnjo, vzdrževanje ali druge projekte, ki so v javnem interesu, poveri zasebniku (2. člen). ZJZP loči dve glavni obliki izvajanja javno-zasebnega partnerstva, in sicer pogodbeno partnerstvo in statusno partnerstvo (23. člen). Pogodbeno partnerstvo ima lahko obliko koncesijskega razmerja ali javnonaročniškega razmerja (26. člen). Za pogodbeno partnerstvo velja, da gre za pogodbeno sodelovanje med javnim partnerjem in zasebnim izvajalcem, pri čemer to sodelovanje ne vključuje spremembe v pravnem statusu ali lastninski strukturi enega od partnerjev. Statusno partnerstvo pa je oblika sodelovanja, ko javni partner zaupa izvajanje javne službe t. i. izvajalcu statusnega javno-zasebnega partnerstva, ki ta status pridobi na različne načine: na primer s prodajo deleža v javnem podjetju ali drugemu pravnemu subjektu, z nakupom deleža v osebi javnega ali zasebnega prava, s skupno ustanovitvijo pravne osebe ali na drug, soroden način (96. člen; Bohinc 2007, 82).

Ena od glavnih značilnosti javno-zasebnega partnerstva je enakovreden prevzem tveganja in uravnoteženost pravic in obveznosti (15. člen). Zato v primerih, ko je ta delež nesorazmerno razporejen v breme javnega partnerja, govorimo o javnonaročniškem razmerju in se uporabljajo predpisi o javnih naročilih (28. člen; Mužina 2007, 12–13, 38). Poudarimo, da je določitev teh razmerij vendarle stvar pogodbe in se določitev rizikov opredeljuje za vsak primer posebej (Mužina 2007, 15).

Poleg tega javno-zasebno partnerstvo deluje optimistično z vidika krpanja proračunskih lukenj ter z vidika možnosti participacije in iniciative zasebnega sektorja v delovanju javnega

sektorja. Ustvarjanje novih poslovnih priložnosti, smiselni *outsourcing*, izraba znanja (*know-how*) ipd. so pristopi, ki se na splošno vpenjajo v smernice za prenovo izvajanja javnih služb (Mužina 2007, 11, 14), kot jih podajajo tudi koncepti novega javnega managementa (prim. Rus 2004). Javno-zasebno partnerstvo pa ima tudi slabosti. Najpogosteje se omenjajo politični in drugi riziki za zasebni kapital, odpor javnosti do zasebnega kapitala, kreditiranje zasebnikov, ki je dražje kot kreditiranje države, kljub racionalizaciji stroškov pa so lahko storitve javne službe, ki jih opravlja zasebnik, dražje (Mužina, prav tam).

Koncesije storitev

ZJZP navaja postopke za razpis in podelitev koncesije, sklenitev pogodbe ipd. Poleg tega navaja, da se za izbiro koncesionarja in izvajanje koncesijskega razmerja smiselno uporabljajo pravila zakona, ki ureja gospodarske javne službe (94. člen), to je Zakon o javnih gospodarskih službah. Določbe o izvajanju koncesij opredeljujejo 29.–54. člen ZGJS.

Koncesije gradenj

Posebna oblika javno-zasebnega partnerstva, ki je za nas zanimiva v obravnavi organizacije arheološki park, so koncesije gradnje. Njene opredelitve najdemo v 79. členu ZJZP. Pomemben razlikovalni element med koncesijo storitve in koncesijo gradnje je v tem, da gre v prvem primeru za opravljanje dejavnosti na obstoječem objektu, v drugem primeru pa je bistvo v izgradnji objekta. Poleg tega je kot razmejitveni kriterij med eno in drugo obliko postavljeno lastninsko razmerje. V primeru, ko objekti in naprave koncesije ne postanejo lastnina javnega partnerja, ne gre za koncesijo gradnje, temveč za koncesijo storitve (2. odstavek 80. člena; Mužina 2007, 66).

V primeru arheološkega parka bi tako šlo za koncesijo gradnje, če bi pogodba vsebovala sodelovanje med javnim in zasebnim sektorjem pri izgradnji kompleksa. Da lahko govorimo o koncesiji gradnje, mora vrednost investicije po ZJZP znašati najmanj 5.278.000 eur (79. člen).

Upravljanje arheološkega parka s strani zasebnika, zlasti ko gre za gospodarsko družbo, se zdi v našem primeru na prvi pogled zelo ustrezno. Zasebne organizacije so prepuščene trgu in so zato praviloma bolj učinkovite, prilagodljive in uspešne. Nadalje, arheološki park kot produkt posega na področje turizma, torej gospodarstva, zato so s tega vidika gospodarske družbe primernejše od nepridobitnih organizacij in javne službe.

V Sloveniji poznamo nekaj primerov koncesij na področju upravljanja z dediščino, redkeje za primere upravljanja s kulturno dediščino, pogosteje v primerih upravljanja z naravno

dediščino (Sečoveljske soline, Postojnska jama). Aktualni dogodki v zvezi s Postojnsko jamo so nam v opozorilo, kako premišljene morajo biti določbe v zvezi s pravicami in odgovornostmi koncesionarja. V tem okviru bi omenili še poučen primer Blejskega gradu, kjer sicer ne gre za koncesijsko razmerje, temveč je do leta 2001 z gradom upravljal občinski javni gospodarski zavod. Največje kritike so šle na račun tega, da je podjetje od zaslužka, ki ga je prinašal grad, investiralo v športno in rekreacijsko infrastrukturo občine na račun investicijskega in rednega vzdrževanja gradu (Kardum 2006). Po drugi strani poznamo izredno uspešne primere upravljanja dediščinskih znamenitosti, kot denimo v primeru avstrijskega Schönbrunn, ki je na seznamu UNESCO-ve dediščine. Kot je poudaril direktor podjetja Wolfgan Kippes, je bistvo koncesijske pogodbe v tem, da koncendent predvidi vse možne dogodke v prihodnosti in zelo konkretno opredeli obveznosti koncesionarja do dediščine, s katero upravlja (načrt prenove, pogoji prenove in vzdrževanja, posebni pogoji itd.) (Kippes 2006) ter tako izključi možnost uničevanja dediščine.

5. 3. 1 ZASEBNE NEPRIDOBITNE ORGANIZACIJE

V skladu s statusno-pravno ureditvijo med osebe zasebnega prava nepridobitne narave prištevamo: zavode, zadruge, gospodarska interesna združenja, politične stranke, društva, ustanove, verske skupnosti, sindikate, poklicna združenja, dobrodelne ustanove in organizacije potrošnikov (Širca-Trunk in Tavčar 1998, 136). V zadnjem času se je pri nas začela odpirati tudi možnost socialnega podjetništva.

V našem primeru so zanimivi zavodi in društva, pa tudi zadruge. Zadruga je podobno kot gospodarska družba namenjena pridobitni dejavnosti, čeravno se ta po svojem namenu razlikuje od gospodarske družbe. Zadruga zgodovinsko gledano ni ustanovljena izključno zaradi ustvarjanja dobička, kot to velja za gospodarsko družbo in njeno podjetje, temveč je ustanovljena za opravljanje takih dejavnosti, ki niso vedno pridobitne ali pa vsaj niso pretežno pridobitne, so pa namenjene zadovoljevanju potreb njenih članov (Ivanjko idr. 2009, 1255).

5.3.1.1 ZASEBNI ZAVOD IN DRUŠTVO

Zavod in društvo lahko zaradi mnogih enakih značilnosti obravnavamo skupaj pod pojmom zasebnih oziroma nevladnih nepridobitnih organizacij (v nadaljevanju NVO). Bistvena razlika med obema statusnima oblikama je v tem, da je društvo članska organizacija, ki združuje praviloma več ljudi s skupnim interesom za izvajanje določenih aktivnosti. O najpomembnejših zadevah odločajo člani na skupščini. Društvo lahko brez zagotovljenih

sredstev za ustanovitev in začetek opravljanja dejavnosti ustanovijo že (najmanj) trije polnoletni državljani RS (Art Servis, spletna stran).

Zasebni zavod je pravna oseba zasebnega prava, katere ustanovitelj je fizična ali pravna oseba. Zakonodajni okvir, ki določa njegovo delovanje, prinaša Zakon o zavodih iz leta 1991 (ZZ, Ur. l. RS 12/91). Glede opravljanja vrst dejavnosti ter nepridobitnosti zanj veljajo enake značilnosti kot za javne zavode. Na nepridobitnem področju funkcionira podobno kot gospodarska družba na pridobitnem področju, struktura in organizacija zasebnega zavoda je sorodna d. o. o., le da je zavod nepridobiten. Delo vodi direktor, svet zavoda pa odloča o najpomembnejših zadevah. Zato je stvar ustanoviteljev, kakšne namene imajo in kako vidijo organizacijo, ki jo ustanavljajo, v perspektivi nekaj let. Za skupino ustanoviteljev, strokovnjakov na določenem področju, ki želijo na primer posebej razvijati neko kulturno dejavnost, razvijati in izvajati izobraževalne programe ali izdajati publikacije, je zavod primernejša oblika. Svojo dejavnost bodo verjetno širili z zaposlovanjem novih strokovnjakov v zavodu (Art Servis, spletna stran).

Članstvo v društvu ni pravica, ki bi jo dediči lahko po smrti člana dedovali, ni prenosljiva in je vezana na individualno osebnost. Drugače pa velja pri zavodih – tu naj bi bile ustanoviteljske pravice prenosljive in bi dediči ustanovitelja (fizične osebe) lahko zahtevali prenos teh pravice nase, na podlagi sklepa o dedovanju (Art Servis, spletna stran).

Nevladni nepridobitni sektor je v zahodnih družbah zelo razvit in v nekem smislu pokazatelj razvitosti družbe, vidimo ga lahko tudi kot civilno iniciativo in nekakšno konkurenco javnim organizacijam. NVO nastajajo predvsem zato, ker tržni in javni mehanizmi ne zagotavljajo nekaterih dobrin in storitev dovolj učinkovito. Država jih pri tem podpira s sofinanciranjem, davčnimi olajšavami ipd. Odsotnost pridobitnega motiva pogosto povzroča nejasno opredeljeno poslanstvo in rezultate poslovanja, ki jih ni mogoče meriti. Po mnenju stroke je tehtanje uspešnosti na podlagi ekonomskega prispevka k družbi zelo neutemeljeno, saj so NVO ustanovljene z namenom, da poslujejo v razmerah, v katerih pridobitne organizacije ne bi preživele (Dimovski 2002, 695–697; Kolarič idr. 2002, 10–11).

Financiranje

Nevladne nepridobitne organizacije praviloma ne delujejo po tržnih načelih, maksimiranje dobička ni njihov namen, čeravno pa ni izključen. Glavna značilnost na področju financiranja je, da NVO niso deležne avtomatičnega sofinanciranja iz proračuna, kot to velja za osebe javnega prava, temveč vsakokrat kandidirajo za sredstva. Poleg razpisnih sredstev lahko nevladne organizacije pridobivajo sredstva tudi iz prodaje storitev na trgu in z opravljanjem dopolnilne dejavnosti, društva pa tudi iz članarin svojih članov. Najbolj ranljive so NVO prav na področju financiranja zaradi visoke fluktuacije in sezonskega nihanja v denarnih tokovih (Jelovac 2002, 11–14; ZDru-1, 1. člen, 3. odstavek; ZZ 48. člen, 2. odstavek).

V zvezi z obsegom in naravo opravljanja dopolnilne dejavnosti veljajo podobne značilnosti, kot smo jih obravnavali pri primeru javnih zavodov (glej tam).

Kadri

Druga značilnost NVO, ki se izrazito kaže v našem prostoru, je neke vrste amaterski značaj na področju kadrov: neprofesionalni managerji po eni strani in po drugi strani delo, ki je v veliki meri opravljeno prostovoljsko. Raziskava o velikosti, obsegu in vlogi zasebnega nepridobitnega sektorja v Sloveniji je za leto 2004 pokazala, da kar 80,6 % organizacij ni imelo zaposlenih (Dimovski 2002, 706; Jelovac 2002, 14–15; prim. Kolarič idr. 2006, 186). To pomeni, da večina dela temelji na entuziazmu posameznikov, pri čemer se moramo zavedati, da je entuziazem omejenega daha, saj v realnem svetu pogosto izgubi bitko s časom in denarjem. S takšnim delom imajo NVO nenehno težave pri doseganju pričakovanih ali načrtovanih rezultatov (Jelovac 2002, 12; Hrovatin 2002, 85–86).

Status organizacije v javnem interesu in davčne olajšave

Poseben status, ki ga velja omeniti na področju zasebnih nepridobitnih organizacij, je status delovanja v javnem interesu, ki nevladnim organizacijam prinaša določene ugodnosti. Na področju kulturne dediščine se status podeljuje na podlagi ZUJIK (80. člen) in ZVKD-1 (107. in 108. člen). To področje je najbolj urejeno za društva na podlagi ZDru-1 (30.–36. člen), kjer se določbe smiselno uporabljajo tudi za druge osebe zasebnega prava (Ministrstvo za kulturo, Pridobitev statusa v javnem interesu). Gre za poseben status nevladnih organizacij, ki imajo tako prednost pri kandidiranju za sredstva na javnih razpisih, pridobijo del dohodnine v obliki donacij, na področju kulture imajo tudi možnost brezplačne uporabe javne kulturne infrastrukture ipd. Poleg naštetega velja za organizacije s tem statusom več oblik davčnih olajšav ali oprostitev za plačilo davka na podlagi zakonov in predpisov, ki urejajo področje

davkov. Strnjen pregled davčnih izjem podaja dokument Ministrstva za kulturo, dostopen na spletni strani (prav tam).

5.3.1.2 ZADRUGA

Zadruga je v naši obravnavi zanimiva zaradi značilnosti, da je to članska družba, ustanovljena z namenom, da prispeva k povečanju premoženja svojih članov ustanoviteljev in da opravlja eno ali več dejavnosti. Ustanovitelji so lahko najmanj trije člani, ki so lahko pravne ali fizične osebe. Ena od njenih značilnosti je tudi fleksibilnost v članstvu ter možnost, da zadruga ustanovi drugo zadrugo ali podjetje za izvajanje svojih dejavnosti (ZZad-UPB2, 1. in 2. člen). Poleg naštetega so po zakonu zadruge upravičene do državne pomoči, so deležne državnih vzpodbud in imajo možnost, da uveljavljajo nekatere davčne olajšave (3. člen).

Glede na naravo organizacije arheološki park, ki izrazito kombinira dejavnosti nepridobitne in pridobitne narave, pri čemer eno brez drugega ne obstaja, se zadruga prav zaradi načel, ki veljajo za njeno naravo, kaže kot primerna oblika organizacije. Izpostavimo še načelo gospodarske solidarnosti, ki pomeni vplačilo deleža s strani partnerja-člana v osnovni kapital in s tem odgovornost do obveznosti zadruge, ter načelo solidarne demokracije, ki daje članom ne glede na število vplačanih deležev pravico do enakopravnega glasu. Načelo istovetnosti pomeni, da člani praviloma poslujejo med seboj, načelo pokritja stroškov pomeni, da zadruga ni usmerjena v pridobivanje dobička, kljub temu pa morajo biti stroški pokriti s poslovanjem. Načelo prostovoljnosti je uresničeno z zakonsko možnostjo, da je vstop in izstop člana popolnoma prostovoljen in nobenemu onemogočen (Ivanjko idr. 2009, 1256–1257).

V našem primeru bi tako zadruga pomenila glede na sestavo svojih članov kombinacijo oseb zasebnega in javnega prava ter pridobitne in nepridobitne dejavnosti. Ob tem se vsiljuje vprašanje motiva za včlanitev gospodarske družbe ali podjetnika v zadrugo, če njeni člani izvajajo nepridobitno dejavnost in tudi sama zadruga ni namenjena pridobivanju dobička. Odgovor se nam ponuja v naravi kulturno-turističnih produktov, ki jo je neki turističen delavec (Turizem in prosti čas, 2008) ponazoril tako: Po celodnevem izletu gostišče gosti turiste, katerih motiv obiska je bil ogled kulturne dediščine ali kulturnih programov. Turisti so za ogled znamenitosti porabili 75 % vsega časa, medtem ko so v gostilni porabili 75 % denarja. Odgovor je torej jasen, gre za izrazito partnersko sodelovanje kulturnega in gospodarskega sektorja.⁶¹

⁶¹ Seveda se morata gostilničar in upravitelj kulturnega spomenika vnaprej dogovoriti, da bo gostilničar del svojega dobička namenil za vzdrževanje in izboljšanje ponudbe v kulturnem spomeniku.

Poleg tega se zaradi svojih značilnosti zadruga kaže kot izredno stimulatívna za poslovanje vseh članov, saj se začetni kapital oblikuje z vplačilom članskih deležev, za obveznosti pa člani jamčijo s svojim premoženjem, ki je lahko omejeno ali neomejeno jamstvo zadruga (Ivanjko idr, 2009. 1257, 1262–1263; ZZad-UPB2, 35.–40. člen, 55. člen). Premoženje zadruga sestavljajo poleg denarja tudi pravice in stvari. Poleg tega zakon določa, da lahko člani zadruga del dobička razdelijo med svoje člane,⁶² kar za zavode in društva ne velja, vendar to prav tako stimulatívno deluje na člane in zaposlene in na doseganje poslovnih rezultatov.

5.3.1.3 SOCIALNO PODJETJE (so. p.)

Leta 2011 je bil v Sloveniji sprejet Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP, Ur. l. RS 20/2011). Kljub temu, da so mnoge organizacije že pred sprejemom tega zakona delovale tako, kot je značilno za to obliko organizacije, pa zakon to področje formalizira. Socialno podjetje je oseba zasebnega prava, ki ni ustanovljena izključno z namenom pridobivanja dobička ter premoženja ne deli, prav tako ne deli ustvarjenega dobička ali presežkov prihodkov nad odhodki oziroma jih deli v omejenem obsegu⁶³ (ZSocP, 3. člen).

Socialno podjetništvo sodi v t. i. tretji oziroma nevladni sektor. Za razliko od zavoda in društva, ki smo ju obravnavali, so za socialno podjetje značilna določena ekonomska in socialna merila, medtem ko je področje delovanja in odvisnost od javnih subvencij podobna kot pri drugih oblikah nepridobitnih oseb zasebnega prava. Za socialno podjetje velja, da se na trgu obnaša tržno oziroma po pravilih trga (denimo avtonomija, tveganje), pri čemer pa opravlja tisto dejavnost, ki je za gospodarske subjekte manj zanimiva. Socialna merila so delovanje za dobrobit družbe in zaposlovanje težje zaposljivih skupin (rizične skupine, trajno brezposelni invalidi ipd.) (Predlog ZSocP 2010, 3–4; ZSocP 6. člen).

Po Zakonu o socialnem podjetništvu so dejavnosti socialnega podjetništva tiste dejavnosti, ki zagotavljajo dodatno ponudbo izdelkov in storitev za večjo kakovost življenja ljudi ali bivanja v okolju, krepijo družbeno solidarnost in kohezijo ali zagotavljajo doseganje enega ali več ciljev socialnega podjetništva in s tem javni interes, brez olajšav ali spodbud iz javnih sredstev pa jih praviloma ni mogoče trajno opravljati na trgu, pri čemer spodbude in olajšave ne predstavljajo izkrivljanja konkurence (2. člen, 4. alineja; 3. člen, 1. točka). Cilji socialnega podjetništva so krepitev družbene solidarnosti in kohezije, spodbujanje sodelovanja ljudi in

⁶² 5 % dobička se po zakonski določbi obvezno namenja za obvezne rezerve (43. člen ZZad-UPB2).

⁶³ To je do 20 % vsega ustvarjenega dobička ali presežka prihodka v neken letu in le v primeru, ko presežek prihodkov niso neporabljena javna sredstva in ima to opredeljeno v aktu o ustanovitvi ali v temeljnem aktu. Če socialno podjetje del dobička ali presežkov prihodkov deli, pri delitvi ne more izključiti delavcev (ZSocP 11. člen, 2. točka).

prostovoljskega dela, krepitev inovativne sposobnosti družbe za reševanje socialnih, gospodarskih, okoljskih in drugih problemov, zagotavljanje dodatne ponudbe izdelkov in storitev, ki so v javnem interesu, razvijanje novih možnosti zaposlovanja, zagotavljanje dodatnih delovnih mest ter socialne integracije in poklicne reintegracije najranljivejših skupin ljudi na trgu dela (3. člen, 2. točka).

Dejavnosti socialnega podjetništva se opravljajo na različnih področjih, zlasti na področju socialnega in družinskega varstva, znanosti, kulture in ohranjanja narave, amaterskega športa, na področju spodbujanja uporabe obnovljivih virov itn. (5. člen). V primeru dejavnosti arheološkega parka govorimo o vsaj treh dejavnostih, ki jih predvideva socialno podjetništvo, to so (1) področje znanosti, raziskovanja, izobraževanja in vzgoje, (2) področje ohranjanja dediščine, (3) deloma pa tudi področje socialnega turizma.

Kot je pokazala analiza finančnih tokov tujih organizacij, je arheološki park nepridobitna dejavnost in na trgu ne more preživeti brez podpore iz javnih virov. Po drugi strani pa je to dejavnost, ki vendarle stremi k podjetnemu upravljanju z dediščino in želi konkurirati na trgu. Nadalje je kadrovska struktura pokazala možnosti za zaposlovanje ranljivih skupin, kot so invalidi (blagajna), starejše težje zaposljive osebe (tehnična dela), pa tudi osebe s humanistično izobrazbo, ki sestavljajo strokovno jedro organizacije in bi jih lahko glede na razmere na trgu uvrstili med težje zaposljive kadre in kadre z daljšo dobo brezposelnosti (prim. ZSocP, 6. člen).

Zaradi naštetih značilnosti se zdi socialno podjetje primerna oblika pravne osebe za opravljanje dejavnosti arheološkega parka. Prednosti socialnega podjetništva so v primerjavi z drugimi oblikami pravnih oseb še: večje možnosti javnih subvencij za opravljanje dejavnosti, izobraževanje zaposlenih in njihovo zaposlovanje, davčne olajšave, spodbujanje podjetnega pristopa, možnost delitve dobička in delovanje na področju turizma (prim. 32.–41. člen).

5. 3. 2 ZASEBNE PRIDOBITNE ORGANIZACIJE

Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1-UPB 3, Ur. l. RS 65/2009) definira gospodarske družbe kot pravne osebe, ki na trgu samostojno opravljajo pridobitno dejavnost kot svojo izključno dejavnost, pri čemer je pridobitna dejavnost po tem zakonu vsaka dejavnost, ki se opravlja na trgu zaradi pridobivanja dobička. Zakon med gospodarske družbe kot pravne osebe uvršča osebne in kapitalske družbe, hkrati pa obravnava tudi status podjetnika, ki na trgu nastopa kot fizična oseba, z namenom, da samostojno opravlja pridobitno dejavnost v okviru organiziranega podjetja (3. člen). Skupna značilnost vseh statusnih oblik je narava izvajanja dejavnosti oziroma cilj, to je pridobivanje dobička, nadalje tveganje pri poslovanju, prodaja na konkurenčnem trgu, podvrženost tržnim zakonitostim in oplajanje kapitala.

Osnovni interes za upravljanje arheološkega parka bi s strani gospodarske družbe ali podjetnika obstajal tako edino v primeru, če mu izvajanje dejavnosti ne bi prinašalo izgube. To pomeni, da morajo biti prihodki vsaj dolgoročno večji od odhodkov. Kakšni so dejanski podatki poslovanja arheoloških parkov, bo pokazala raziskava. V tem koraku pa lahko zadevo pogledamo hipotetično, pri čemer si bomo pomagali s podatki o prihodkih slovenskih muzejev za leto 2009 (pZJNS, 10). Poudarimo, da koncept klasičnega muzeja ne stremi k razvitosti dopolnilne dejavnosti, tako kot arheološki park, vendar nam bo v tem primeru nudil približno predstavo, saj gre za primerljivi dejavnosti. Podatki kažejo, da so slovenski muzeji v letu 2009 imeli naslednje prilive: 86,5 % sredstev iz javnih financ, 11,5 % z naslova drugih prihodkov za izvajanje javne službe in 2,0 % z naslova dopolnilne dejavnosti, torej prihodkov od prodaje blaga in storitev na trgu. Ob takšni finančni strukturi seveda gospodarska družba ne bo videla interesa v upravljanju takšne organizacije.

Drug vidik, ki ga moramo omeniti, ko govorimo o upravljanju dediščine s strani zasebnega pridobitnega sektorja, je pregovorno doseganje dobička za vsako ceno, brez upoštevanja omejitev, ki jih postavlja stroka (prim. Ahrens 1999, 38). Popolna prepuščenost zasebnemu pridobitnemu sektorju torej ni primeren pristop, javna služba in stroka morata ohraniti nadzor nad izvajanjem.

V našem primeru sta zaradi značilnosti dejavnosti arheološkega parka zanimivi zlasti statusni obliki podjetnika in družbe z omejeno odgovornostjo. Ponovimo, da lahko osebe zasebnega prava s spomeniki upravljajo na način, kot ga določata ZVKD-1 in ZJZP. ZVKD-1 predvideva upravljanje na način, da organ, ki je izdal akt, poveri upravljanje fizični ali drugi osebi skladno z ZJZP.

5.3.2.1 PODJETNIK

Podjetnik po ZGD-1 na trgu nastopa kot fizična oseba, ki samostojno opravlja pridobitno dejavnost z namenom ustvarjanja dobička v okviru organiziranega podjetja, ne da bi ustanovil družbo (6. odstavek 3. člena). Njegov položaj ureja zakon v drugem delu, pri čemer se zanj smiselno uporablja vrsta določil zakona, ki se nanašajo na družbe (Ivanjko idr. 2009, 323).

Registracija podjetnika je relativno preprosta, za začetek opravljanja gospodarske dejavnosti ne potrebuje posebnega kapitala, saj za obveznosti iz poslovanja svojega podjetja odgovarja z vsem svojim premoženjem. Tudi če je opravljen stečaj nad premoženjem podjetnika in vsi upniki niso poplačani iz njegovega celotnega premoženja, ostaja podjetnik kot fizična oseba tudi po opravljenem stečaju dolžnik za neplačane dolgove (Ivanjko idr. 2009, 324–325, 328).

Prednosti poslovanja podjetnika so naslednje: ni potreben denarni vložek v obliki osnovnega kapitala, enostavno razpolaga z denarnimi sredstvi – podjetnik prosto razpolaga z denarjem, hitra in enostavna je ustanovitev in nižji so administrativni stroški. Slabosti so, da oblika samostojni podjetnik (s. p.) ni ločena od fizične osebe, zato s. p. in fizična oseba med seboj ne moreta poslovati, podjetnik odgovarja za svoje obveznosti neomejeno z vsem svojim premoženjem, ob višjih dobičkih je davčno breme visoko, ta oblika ni primerna v primerih, kadar želi podjetje ustanoviti več oseb, in ima nižjo kredibilnost v pravnem prometu v primerjavi z drugimi pravnoorganizacijskimi oblikami (Mercina 2011a, spletna stran).

Glavna značilnosti dejavnosti arheološkega parka je njegova multidisciplinarnost, kar se odraža tudi v razvejanosti dejavnosti. Če torej govorimo o primernosti upravljanja arheološkega parka s strani podjetnika, podjetnik, če deluje sam in nima mreže podizvajalcev ali zaposlenih, ni primeren upravljalca. Nasprotno velja v primeru, ko govorimo o osnovnem upravljanju v obliki skrbništva nekega najdišča, ali pa v primeru, ko podjetnik razpolaga z mrežo usposobljenih zaposlenih sodelavcev ali podizvajalcev. Ena od možnosti je tudi ta, da podjetnik prevzame del poslov kot partner organizacije arheološki park.

5.3.2.2 DRUŽBA Z OMEJENO ODGOVORNOSTJO (d. o. o.)

Družba z omejeno odgovornostjo je plod ustvarjalnega nemškega prava ob koncu 19. stoletja. Naj bi zapolnila vrzel med osebnimi družbami in delniškimi družbami. Model d. o. o. je posrečena združitev pozitivnih lastnosti osebnih in kapitalskih družb. Primerna je za

opravljanje gospodarskih in negospodarskih dejavnosti ter se lahko vključuje v rizične podjeme, brez odgovornosti družbenikov za obveznosti družbe (Ivanjko idr. 2009, 869–870). ZGD-1 definira družbo z omejeno odgovornostjo kot kapitalsko družbo, ki ji je priznana pravna osebnost, katere osnovni kapital je razdeljen na vložke družbenikov. Poslovni delež je pojem za skupek pravic, obveznosti in odgovornosti družbenika za njegovo članstvo v družbi, pri čemer ta ni njegov lastnik, temveč imetnik (Ivanjko idr. 2009, 871; ZGD-1, 471. člen).

Družbo lahko ustanovi največ 50 družbenikov, več pa le s soglasjem ministra za gospodarstvo. Bistveno za d. o. o. je, da se v družbeni pogodbi med družbeniki opredeli osnovni kapital družbe, to je najmanj 7500 eur, ki predstavlja gospodarsko podlago družbe. Višina osnovnega kapitala je seštevek vseh osnovnih vložkov (v denarju, stvareh ali pravicah) družbenikov (Ivanjko idr. 2009, 871–875). Razmerja določajo tudi poslovne deleže, razporejanje dobička in spremembe v osnovnem kapitalu (Ivanjko idr. 2009, 881). Denarna sredstva so izročena družbi in nakazana na njen bančni račun (Ivanjko idr. 2009, 882).

Najpomembnejša lastnost družbe z omejeno odgovornostjo je, da družbeniki niso odgovorni za obveznosti družbe. Odgovornost je mogoče razširiti le izjemoma in pod posebnimi zakonsko določenimi pogoji – takrat govorimo o spregledu pravne osebe. Omejena odgovornost družbenikom omogoča opravljanje gospodarske dejavnosti brez tveganja, da bodo v primeru neuspeha upniki posegli tudi po njihovem osebnem premoženju. Prednosti družbe z omejeno odgovornostjo (d. o. o.) so predvsem naslednje: družbeniki ne odgovarjajo za obveznosti družbe, možnost sklepanja pravnih poslov med družbo in njenimi družbeniki, večji ugled in zaupanje na trgu ter hitra in enostavna ustanovitev. Slabosti družbe z omejeno odgovornostjo (d. o. o.) pa so, da je treba je vplačati osnovni kapital, izplačevanje dobička je visoko davčno obremenjeno in prisotni so višji stroški poslovanja (Mercina 2011b, spletna stran).

5.3.2.3 DRUŽBA Z NEOMEJENO ODGOVORNOSTJO (d. n. o.)

Družba z neomejeno odgovornostjo je v ZGD-1 opredeljena kot osebna družba (3. odstavek 3. člena). Zanja veljajo vse značilnosti osebnih družb, pri čemer kot temeljne značilnosti navaja, da je to gospodarska družba s statusom pravne osebe, v katero so vzajemno pogodbeno združene dve ali več pravnih ali fizičnih oseb (družbenikov), ki dogovarjajo za obveznosti družbe z vsem svojim premoženjem. Osebna odgovornost družbenikov za obveznosti družbe je glavna in osnovna pravna značilnost te družbe (Ivanjko idr. 2009, 333).

Njena glavna značilnost je malo družbenikov, ki morajo med seboj dobro sodelovati, se angažirati, ter si med seboj zaupati, saj za obveznosti odgovarjajo z vsem svojim

premoženjem. Minimalni osnovni kapital pri družbi z neomejeno odgovornostjo ni predpisan, kar pomeni, da se družba lahko registrira tudi brez vplačila premoženja. Vseeno v praksi družbeniki ob ustanovitvi vplačajo vložke, ki so lahko po višini enaki, lahko pa se dogovorijo, da bo kateri izmed njih vplačal višji ali nižji vložek. Vložek so lahko denar, stvari, pravice ali storitve, ki jih bo opravil posamezen družbenik. Vrednost nedennarnega vložka družbeniki sporazumno ocenijo v denarju. Prednosti družbe z neomejeno odgovornostjo so predvsem, da ni predpisanega minimalnega osnovnega kapitala, da ima družba večjo kreditno sposobnost, kot je to v primeru statusa samostojnega podjetnika, in da lahko družbenik svoj osnovni vložek vplača tudi v storitvah. Slabosti družbe z neomejeno odgovornostjo so, da družbeniki odgovarjajo za obveznosti družbe z vsem svojim premoženjem, močna vezanost družbenikov na družbo in medsebojna odvisnost ter da je to veliko bolj tvegana oblika pravnoorganizacijske oblike kot kapitalske družbe (npr. d. o. o.) (Mercina 2011c, spletna stran).

SKLEP

Primerjava organizacijskih in statusno-pravnih oblik je pokazala različne možnosti za upravljanje arheološkega parka. Narava dejavnosti očitno združuje specifična strokovna znanja s področja pridobitne in nepridobitne dejavnosti, ki so enakovredno pomembna. Verjetnost, da bo gospodarska družba v dejavnosti prepoznala možnost za svoj obstoj na trgu, je majhna oziroma večja v razviti fazi produkta, ko so stroški investicije že poplačani in je prepoznavnost produkta na trgu visoka.⁶⁴ Po drugi strani pa ni namen to, da se za uspešno ohranjanje dediščine poddržavijo takšna območja in upravljanje prevzamejo javne institucije, saj je skrb za ohranjanje dediščine v principu stvar vseh, zlasti pa lastnikov dediščine. Tako prepoznavamo neke dejavnike, ki so verjetno systemske narave (miselnost in odnos do dediščine), ki jih ne moremo spremeniti z enkratnim dejanjem, lahko pa postavimo nastavke za prihodnost. S to problematiko se ukvarjamo v empiričnem delu, kjer smo preučevali postopke ustanavljanja in upravljanja nekaterih arheoloških parkov pri nas in v tujini.

⁶⁴ Vzemimo za primer uveljavljene turistične produkte, kot je denimo Postojnska jama.

II EMPIRIČNI DEL

6 ORIS IN ANALIZA UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV V RS

6.1 ARHEOLOŠKI PARKI V RS

6.1.1 METODA RAZISKAVE IN VREDNOTENJA

1. Dostop do podatkov

Register nepremične kulturne dediščine (v nadaljevanju Register) je uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju Republike Slovenije. Z vpisom v register vsaka enota dobi evidenčno številko dediščine (EŠD), ki jo uporabljamo v vseh postopkih varovanja kulturne dediščine. Register je živa baza podatkov, kar pomeni, da se ta nenehno dopolnjuje. Z iskanjem po ključnih besedah »arheološka dediščina« in »muzej na prostem« je bilo leta 2009 iz Registra dobljenih šest zadetkov. Iskanje po ključni besedi »arheološki park« ni dalo zadetkov. Arheološka najdišča, ki so uvrščena v katalog, so rezultat raziskave in podatkov, dobljenih v strokovni literaturi, terenskih pregledih in ustnih informacijah. Lokacije, ki smo jih locirali in uvrstili v katalog, so bile naknadno usklajene z območjem enote dediščine in s podatki v Registru. Območje prezentacije arheološkega najdišča je praviloma manjše od območja enote dediščine in praviloma zavzema majhen del arheološkega najdišča, ki je bil po odkritju prezentiran.

2. Kriterij izbora kataloških enot arheoloških parkov

Pri izdelavi kataloga smo upoštevali kriterije arheoloških prezentacij skladno z definicijo arheološkega parka. Arheološki park je območje, ki je arheološko zaščiteno, dopolnjeno z elementi krajinske arhitekture in urejeno za sprehode (ima parkovno ureditev), kjer so na prostem prezentirane arheološke ostaline *in situ*. Ključne besede in kriteriji umestitve, ki jih nazorno predstavlja spodnja tabela (Tabela 6.1), so torej: prezentacija kot konservatorski poseg, prezentacija kot oprema najdišča, prezentacija kot ureditev prostora, prisotnost arheoloških ostalin, *in situ*, na prostem.

Tabela 6.1: Ključne besede in kriteriji umestitve dediščine v kategorijo arheološki park

PREZENTACIJA KOT KONSERVATORSKI POSEG	PREZENTACIJA KOT OPREMA	PREZENTACIJA KOT UREDITEV PROSTORA	PRISOTNOST ARHEOLOŠKIH OSTALIN	IN SITU	NA PROSTEM
Načrtni prikaz, konservatorski poseg, s katerim izluščimo in poudarimo lastnosti (te so vidne)	Ureditev spomenika: table, kažipot, muzejska pomagala	Parkovna ureditev: poti, zelenica ...	Vir informacij so ostaline, pridobljene z arheološko raziskavo	Lega arheološke ostaline na mestu odkritja	So odkrite, izkopane, so na odprtem

Poleg navedenega smo v naš raziskovalni vzorec zajeli lokacije, ki so v Registru pod rubriko vrsta dediščine opredeljene kot »arheološka dediščina«.

Skladno s kriteriji smo v katalog umestili 44 prezentiranih arheoloških najdišč na prostem. Lokacije smo primerjali z enotami dediščine, vključenimi v Register. Ob tem smo prostorsko ločene lokacije arheoloških parkov razvrstili v ločene kataloške enote, četudi so v smislu arheološkega konteksta in EŠD povezane, kot denimo v Ljubljani (EŠD 329), v Šempetru v Savinjski dolini (1053), na Vrhniki (EŠD 844) itn.

Omenimo še, da je slovenski prostor izjemno bogat z drugačnimi prezentacijami arheološke dediščine, ki je ne moremo umestiti v kategorijo arheoloških parkov. To so denimo parki s pepelnicami, sarkofagi in arhitekturnimi členi (pogosto v okolici muzejev, urejeni kot muzejski parki), nagrobniki ali deli arhitekturnih členov, ki so vgrajeni v fasade historičnih stavb, ter deli samostojnih arhitekturnih ostankov, ki so vkorporirani v sodobno arhitekturno ureditev (na primer del srednjeveškega obzidja, ki se smiselno povezuje in navezuje na poznejšo arhitekturo).

Posebna kategorija so jamska najdišča, kjer gre za naravno znamenitost z arheološko vsebino, pri čemer slednja običajno ni vidna, če ni načrtno prezentirana. Čeravno so danes zaradi narave okolja ohranjene vse jame, smo v kategorijo arheološkega parka umestili samo dve najdišči, kjer gre za načrtno prezentacijo arheološke preteklosti, to sta Ajdovska jama pri Nemški vasi in Divje babe pri Šebreljah.

V katalog nismo umestili arheoloških prezentacij, ki se nahajajo znotraj sodobnih objektov, kot v primeru slovanskih grobov v cerkvi sv. Jurija v Legnu ali v primeru ruševin rimske Celeje v Knežjem dvorcu v Celju, saj gre za prezentacije, ki niso na prostem. V katalog pa smo umestili enote, ki so pokrite z zaščitno stavbo, kot sta to 1. mitrej na Spodnjih Hajdini in 3. mitrej na Ptuju, saj gre v teh primerih za namensko zgrajeno stavbo za zaščito spomeniške enote, ki ima hkrati tudi funkcijo predstavitve nekdanjega ambienta.

V katalog tudi nismo uvrstili doslej edinega primera rekonstrukcije prazgodovinske vasi v Razkrižju, saj v tem primeru ne govorimo o prezentaciji originalnih arheoloških ostalin.⁶⁵

Posebno obravnavo terjajo še prazgodovinska najdišča, ko govorimo o zgodovinski oziroma arheološki krajini, torej ko obliko okolja in strukturo prostora določajo pretekli človekovi posegi. Takšni primeri so na primer zemljena nasutja oziroma obzidja okrog gradišč, gomilna grobišča, jarki itn. Slovenski prostor je v tem pogledu zelo bogat. Ker smo za razmejitveni element vzeli kriterij ureditve prostora in najdišča, smo v kategorijo arheoloških parkov umestili tista arheološka najdišča, na katerih je bila prezentacija načrtno izvršena na sami ostalini. V primeru, denimo, starejšeželeznodobnih najdišč, smo tako kot arheološki park opredelili tista najdišča, kjer je bil teren ustrezno očiščen in urejen v smislu fizične in vsebinske dostopnosti. To pomeni, da sta bili očiščeni okolica in ostalina, nameščene so bile table, urejena je pot. Praviloma pri takšnih ostankih zaradi narave arheološke ostaline ni posegov v samo tkivo. Znotraj slovenskih primerov so ostaline različno ohranjene in vidne, v splošnem pa velja, da jih laiki v prostoru ne prepoznajo ne glede na označbe.⁶⁶

3. Podatki v katalogu

Pri izdelavi kataloga so nas zanimali osnovni podatki o najdišču in lastnosti arheološkega najdišča in prezentacije, ki so za nas pomembni za ovrednotenje potenciala za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Osnovni podatki so dobljeni iz Registra in so naslednji: Ime enote, EŠD, Tekstualni opis enote, Datacija celotne enote in Vrsta spomenika (dediščina, spomenik lokalnega pomena, spomenik državnega pomena).⁶⁷ V katalogu so označeni z (R). V drugem delu opisa so podatki, ki jih potrebujemo za ovrednotenje. Ti so: Arheološka prezentacija na prostem, Druge arheološke prezentacije (v bližini, ki se vežejo na arheološki park), Datacija prezentirane enote, Metoda prezentacije, Površina oziroma obseg prezentacije, Dostop, Bližina mesta, Stanje spomenika oziroma dediščine na dan ogleda ter Ovrednotenje. Zadnji dve kategoriji sta subjektivni oceni raziskovalke.

Terenska opazovanja so potekala od leta 2005 do leta 2011. V tem času so se zaradi različnih okoliščin razmere lahko ponekod spremenile. Tako je na primer najdišče Simonov zaliv leta 2009 dobilo upravljavca, ki trenutno skrbi za redno vzdrževanje parka ter organizira

⁶⁵ Če bi bile rekonstrukcije zgolj dopolnitev prezentacije originalne arheološke ostaline, bi to območje bilo obravnavano kot arheološki park.

⁶⁶ To trditev smo preverili, glej opombo 69.

⁶⁷ Opredelitve o statusu so skupaj s povezavami na dokumente dostopne prek interaktivne karte.

izobraževalne dejavnosti. Tam, kjer smo spremembe zaznali, smo k starim podatkom dodali nove (v rubriki Terenska opažanja sta navedena dva datuma). Zaradi omejenih časovnih in finančnih zmožnosti tega nismo mogli storiti povsod. Poleg tega je bilo prav alarmantno stanje (močna vegetacijska zaraščenost, onesnaženost spomenika, propad spomenika) nekaterih arheoloških parkov razlog za izbor raziskovalne teme. Ob tem poudarimo, da čas pridobivanja podatkov v našem primeru ni vplival na vrednotenje lokacij – kar nas v raziskavi primarno zanima –, saj so kriteriji, po katerih smo vrednotili lokacije, neodvisni od časa.

4. Metoda meritev in opazovanja

Površino obsega prezentacije in razpoložljivih površin smo merili s pomočjo Interaktivne karte, ki je sestavni del Registra in vsebuje orodje za izmero ploščine območij. Podlaga Interaktivne karte so zračni posnetki ozemlja Republike Slovenije. Območja dediščine so označena z barvnimi polji. Zaradi goste vegetacije, resolucije in zmožnosti, ki jih ponuja orodje za izmero ploščine, so na nekaterih mestih izmere obsega prezentacije približne. Po naši oceni je v nekaterih primerih, zlasti v primerih prazgodovinskih gradišč in grobišč, možnost odstopanja do 20 %. V primerih, ko so prezentirani zidani ostanki in ostanki na odprtem, je izmera natančna.

Pri izmeri obsega prezentacije smo upoštevali samo obseg prezentirane arheološke površine, torej brez parkovne ureditve. V primeru naselbinskih kompleksov ali grobišč, je za zunanji rob prezentacije vzeto območje, kjer se konča načrtna ureditev najdišča. V primeru zidanih objektov smo notranjost, četudi ni bila pozidana, zajeli v obseg prezentacije. Zaradi različnih tipov arheoloških najdišč in prezentacij (ruševina ali ostanek druge strukture, kot recimo historična krajina, jama) smo pri meritvi grajenega objekta (ruševine) izmerili zunanji obod, v primeru historične krajine obseg celotnega kompleksa (zunanji rob grobišča in naselbine), v primeru jamskega najdišča pa površino notranjosti jame.

Pri izmeri razpoložljivih površin smo upoštevali že obstoječo okoliško parkovno ureditev. Za kriterij smo izbrali nepozidanost območja. To pomeni, da smo gozd ali kmetijsko površino upoštevali kot razpoložljivo površino. V primeru višinskih utrdb smo kot ožje razpoložljivo območje upoštevali ravni plato na vrhu hriba. V primeru razgibanega terena smo to posebej navedli.

Na najdiščih, ki so umeščeni v katalog, smo opravili terenske preglede. Datum terenskega pregleda je naveden v katalogu. Terenski pregled posameznega najdišča je trajal od 1 ure do 4

ur, odvisno od velikosti najdišča. Ta čas ne vključuje predpriprave na ogled ter vožnje do najdišča.

Opazovanje najdišča je potekalo individualno, brez vodiča, razen v redkih primerih,⁶⁸ s čimer smo poskušali doseči čim večjo objektivnost opazovanja in preveriti razumljivost podanih informacij o najdišču. Ob tem je treba poudariti, da je bila stopnja razumevanja arheoloških ostalin zaradi arheološke izobrazbe pri nas višja, kot jo je mogoče pričakovati pri drugih obiskovalcih. To trditev smo preverili v primeru najdišča Ceršak – gomilno grobišče in gradišče.⁶⁹ Opazili smo, da laični obiskovalci arheoloških ostalin, kljub predhodnemu znanju o najdišču (napotki o tem, kaj opazovati) in označbam v prostoru, niso prepoznali.

Pri opazovanju smo oblikovali naslednji protokol:

1. Predpriprava na ogled arheološkega najdišča
 - Preučitev dostopnosti podatkov o arheološki preznetačiji⁷⁰ v literaturi in na spletu.
 - Preučitev dostopnosti do najdišča s pomočjo spletnih orodij in informativnega gradiva.
2. Ogled najdišča – opazovanje
 - Ne/prisotnost turistične signalizacije in drugih označb in s tem povezana dostopnost.
 - Ne/prisotnost informativnih tabel in drug označb (na primer markacije) in ocena primernosti njihove namestitve.⁷¹
 - Vsebina informativnih tabel in ocena primernosti njihove vsebine.⁷²
 - Fizična urejenost spomenika.
 - Fizična urejenost okolice.

⁶⁸ Vodstva smo bili deležni v primeru Divjih bab (vodič odklene jame), Ajdovske jame pri Nemški vasi (ob otvoritvi jame) ter Sv. Pavla na Vrtovinom.

⁶⁹ Datum ogleda 17. 6. 2005: Barbara Breznik in Srečko Pregl.

⁷⁰ Pri vsebinah objav nas ni zanimala strokovna literatura na temo obdelave gradiva s celotnega najdišča, temveč besedila, ki so predstavljala samo prezentirani del najdišča. V večini primerov smo tako razpolagali s spletnimi objavami, vodiči in zloženkami.

⁷¹ Pozorni smo bili na to, ali so table obiskovalca ustrezno usmerjale na določene značilnosti arheološke ostaline (na primer detajli, ki so ključni za razumevanje najdišča, kot denimo vidnost obrambnega nasipa).

⁷² Pozorni smo bili na korelacijo med vsebino table in stanjem na terenu, torej ali vsebine pojasnjujejo stanje, ki ga vidimo pred seboj (denimo, obširna razlaga načina pokopa, značilnega za regijo, je v primeru konkretnega najdišča odveč, saj je primernejše, da razlago osredotočimo na opis dane lokacije).

3. Fotografiranje

- Natančno fotografsko dokumentiranje najdišča: stanje arheološke ostaline in posamezni detajli, stanje neposredne okolice (parkovna ureditev), okolica najdišča (na primer urejenost ceste in kraja), informativne table, turistična signalizacija.

4. Pisno ali ustno dokumentiranje

- Opazovane vsebine smo dokumentirali pisno ali zvočno.

5. Urejanje dokumentacije

5. Vrednotenje

Za kriterije ovrednotenja potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka smo izbrali obseg prezentirane enote, razpoložljive površine, dostop do najdišča in geografsko lokacijo. Najvišja ocena je 3, najnižja ocena je 1. Ocenjevanje podrobno prikazuje spodnja tabela (Tabela 6.2).

Tabela 6.2: Kriteriji vrednotenja lokacije s pripadajočo oceno

KRITERIJ	OCENA		
	1	2	3
Obseg prezentirane arheološke ostaline	Do 150 m ² oziroma posamezni manjši objekt	Od 151–500 m ² oziroma večji posamezni objekt ali del kompleksa	Več kot 500 m ² oziroma večji kompleks (naselbina, grobišče)
	<i>Majhen – 1</i>	<i>Srednji – 2</i>	<i>Velik – 3</i>
Razpoložljive površine za izgradnjo dopolnilne infrastrukture	Nič oziroma manj kot 1 ha.	Srednje: 1-2 ha	Dobro: več kot 2 hektarje
	<i>Nič oziroma skromne – 1</i>	<i>Srednje velike – 2</i>	<i>Velike – 3</i>
Fizična dostopnost	Primerna za hribolazce. Dostop s prevoznim sredstvom do najdišča ni mogoč	Primerna za odrasle in družine z večjimi otroki (nad 5 let), najdišče je dostopno z avtom, le del poti je treba opraviti peš	Primerna za družine z majhnimi otroki (vozički), za starejše in pogojno invalide (to se označi posebej kot 3+), neposredni dostop do najdišča mogoč s prevoznim sredstvom
	<i>Težka – 1</i>	<i>Srednja – 2</i>	<i>Lahka – 3</i>
Bližina večjega mesta (do 20 km)	Oddaljeno več kot 20 km	Oddaljeno več kot 2 km in manj kot 20 km	Oddaljeno od 0 do 2 km
	<i>Ne – 1</i>	<i>Srednje oddaljeno – 2</i>	<i>V neposredni bližini – 3</i>

Povprečje ocene kriterijev je dalo oceno potenciala za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka, kot prikazuje Tabela 6.3.

Tabela 6.3: Izračun potenciala lokacije za razvoj dejavnosti arheološkega parka

OVREDNOTENJE	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
(ocena od 1 do 3)	a	b	c	d
Potencial za razvoj AP	$(a + b + c + d) / 4$			

Obseg prezentacije: zaradi težke absolutne izmerljivosti obsega prezentacij, ki ne more biti edini kriterij ovrednotenja, smo v kategoriji obsega prezentacije postavili še kriterij kompleksnosti predstavitve arheološkega najdišča: posamični objekt, skupina objektov ali del kompleksa ter celotni kompleks (naselbina, grobišče). Tako je ponekod lahko lokacija, kljub temu, da je po kvadraturi ocenjena z 2, po kompleksnosti ocenjena z 1.

Razpoložljive površine smo razdelili v tri velikostne razrede: manj kot 1 ha, 1–2 ha, več kot 2ha. Kot je pokazala raziskava tujih primerov (glej 7. poglavje), je 1 ha minimalna površina za izgradnjo dopolnilne infrastrukture (zajema tudi dopolnilne muzejske prikaze), kar je več, je dodana vrednost, tudi v smislu, da arheološki prikaz dopolnjuje naravno okolje.

Dostopnost: za kriterije dostopnosti smo izbrali način dostopa (peš ali z avtom oziroma drugim prevoznim sredstvom) ter težavnost dostopa (naklon terena).

Lokacija: za ovrednotenje lokacije smo uporabili podatke Statističnega urada Republike Slovenije (SURS), ki velikost mest vrednoti po številu prebivalcev. Za velika slovenska mesta veljajo tista z 20.000 prebivalci in več (Kalin in Šter 2008). Po podatkih SURS je bilo po teh kriterijih na dan 30. 6. 2010 med največja mesta uvrščenih 7 slovenskih mest: Ljubljana (271.885), Maribor (95.787), Celje (37.777), Kranj (36.781), Velenje (25.834), Koper (24.854) in Novo mesto (23.158).

Razdalje med kraji smo izmerili s pomočjo spletnega orodja Google Maps.

6. 1. 2 KATALOG PREZENTIRANIH ARHEOLOŠKIH NAJDIŠČ NA PROSTEM V RS (GLEJ PRILOGO B)

1. Ajdovščina – Arheološko najdišče Castra
2. Brengova – Rimsko gomilno grobišče II
3. Celje – Arheološko najdišče Celje
4. Ceršak (Novine nad Šentiljem) – Gomilno grobišče; Gradišče
5. Dolenjske Toplice – Arheološko najdišče Cvinger
6. Drama (Otok pri Dobravi) – Območje srednjeveškega mesta Gutenwerth
7. Drnovo / Antično pristanišče – Arheološko najdišče Neviodunum
8. Drnovo / Antične grobnice – Arheološko najdišče Neviodunum
9. Hajdina – Arheološko območje prvi mitrej
10. Izola – Arheološko najdišče Simonov zaliv
11. Jerinov grič – Zaporni zid na Smrekovcu
12. Jurišna vas – Ančnikovo gradišče
13. Kalce pri Logatcu – Obrambni stolp Lanišče
14. Kamnik – Mali grad
15. Kobarid – Arheološko najdišče Tonovcov grad
16. Ljubljana / Mirje – Arheološko najdišče Ljubljana
17. Ljubljana / Jakopičev vrt – Arheološko najdišče Ljubljana
18. Ljubljana / Starokrščanski center – Arheološko najdišče Ljubljana
19. Maribor – Villa rustica in staroslovansko grobišče Radvanje
20. Miklavž na Dravskem polju – Gomilno grobišče
21. Most na Soči – Arheološko najdišče Sveta Lucija
22. Mošnje – Arheološko najdišče Pod cesto
23. Nemška vas – Arheološko najdišče Ajdovska jama
24. Podkraj – Arheološko najdišče Hrušica-Ad Pirum
25. Podkraj pri Hrastniku – Rimskodobna naselbina Ribnik
26. Podlože – Gomilno grobišče Gomila
27. Potoki pri Žirovnici - Arheološko najdišče Ajdna
28. Ptuj / Tretji mitrej – Tretji mitrej z rezervatom
29. Ptuj / Rimska cesta – Arheološko najdišče Levi Breg
30. Razvanje – Arheološko najdišče Poštela
31. Rifnik – Arheološko najdišče Rifnik

32. Rožanec – Antični mitrej
33. Stari trg pri Slovenj Gradcu – Arheološko najdišče Colatio
34. Šebrelje – Arheološko najdišče Divje babe I
35. Šempeter v Savinjski dolini / Antično grobišče s cesto (vzhodni del) – Antična nekropola
36. Šempeter v Savinjski dolini / Park z antičnimi grobnicami (zahodni del) – Antična nekropola
37. Vače – Prazgodovinsko gradišče z grobišči
38. Verd – Zaporni zid pod Bukovim vrhom
39. Volčji grad – Arheološko najdišče Debela griža
40. Vranje – Arheološko najdišče Ajdovski gradec
41. Vrhnika / Mestno pokopališče – Arheološko najdišče Nauportus
42. Vrhnika / Turnovšče – Arheološko najdišče Nauportus
43. Vrtovin – Arheološko najdišče Sv. Pavel
44. Zgornja Slivnica – Arheološko najdišče Magdalenska gora

6.2 ANALIZA UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV IN PREZENTIRANIH NAJDIŠČ V RS

6.2.1 ANALIZA STANJA

Skladno z definicijo arheološkega parka smo v izbor preučevanja umestili 44 lokacij na 39 različnih arheoloških najdiščih. To pomeni, da se v nekaterih primerih v okviru iste enote dediščine (EŠD) nahaja več prezentiranih enot, kot denimo v Ljubljani, v Šempetru, na Ptujju in na Vrhniki. Rezultate raziskave prikazuje Tabela 6.4.

Tabela 6.4: Seznam prezentiranih arheoloških najdišč na prostem z osnovnimi podatki in s podatki vrednotenja

Kratice v tabeli:

Obdobje: P – Prazgodovina, R – Rimsko obdobje, S – Srednji vek

Obdobje – podrobno: P – Paleolitik, N – Neolitik, E – Eneolitik, Bd – Bronasta doba, Ha – Starejša železna doba, Lt – Mlajša železna doba, R – Rimsko obdobje, PzR – Pozno rimsko obdobje, ZgSV – Zgodnji srednji vek, PzSV – Pozni srednji vek

	OSNOVNI PODATKI O LOKACIJI				VREDNOTENJE				OCENA
	Najdišče	Obdobje	Obdobje podrobneje	Površina prezent. v m ²	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	Ocena
1	Ajdovščina	R	PzR	29.209,00	3	1	3	1	2
2	Brengova	R	R	9.110,12	3	3	3	1	2,5
3	Celje	R	R	487,52	2	3	3	3	2,75
4	Ceršak	P	H	24.679,20	3	3	3	2	2,75
5	Dolenjske Toplice	P	H	50.000,00	3	3	3	3	3
6	Drama	S	PzS	144,60	1	3	3	2	2,25
7	Drnovo – Antično pristanišče	R	R	2.488,00	3	3	3	1	2,5
8	Drnovo – Antične grobnice	R	R	24,00	1	3	3	1	2
9	Hajdina	R	R	323,92	2	3	3	1	2,25
10	Izola	R	R	774,48	3	2	3	3	2,75
11	Jerinov grič	R	PzR	40,00	1	3	2	1	1,75
12	Jurišna vas	R/S	PzR/ZgS	1.087,37	3	3	3	1	2,5
13	Kalce pri Logatcu	R	PzR	377,50	2	3	3	1	2,25
14	Kamnik	S	PzS	4.279,56	3	1	2	1	1,75
15	Kobarid	S	ZgS	1.502,33	3	3	2	1	2,25
16	Ljubljana – Mirje	R	R	1.177,78	3	1	3	3	2,5
17	Ljubljana – Jakopičev vrt	R	PzR	1.255,75	3	1	3	3	2,5
18	Ljubljana – Starokršč. center	R	PzR	1.815,46	3	1	3	3	2
19	Maribor	R	R	5.721,44	3	3	3	3	3
20	Miklavž na Dravskem polju	R	R	314,00	2	3	3	3	2,75
21	Most na Soči	R	R	63,95	1	1	3	1	1,5
22	Mošnje	R	R	800,00	3	3	3	1	2,5
23	Nemška vas	P	N/E	672,00	2	3	3	1	2,25
24	Podkraj	R	PzR	15.586,95	3	3	2	1	2,25
25	Podkraj pri Hrastniku	R	R	152,45	2	3	3	1	2,25

26	Podložje	P	H	5.630,00	3	3	3	1	2,5
27	Potoki	R	PzR	1.828,02	3	2	1	1	1,75
28	Ptuj – Tretji mitrej	R	R	210,15	2	3	3	1	2,25
29	Ptuj – Rimska cesta	R	R	12,00	1	1	3	1	1,5
30	Razvanje	P	H	10.000,00	3	3	2	3	2,75
31	Rifnik	R/S	PzR/ZgS	6.927,39	3	3	3	2	2,75
32	Rožanec	R	R	200,00	2	3	3	1	2,25
33	Stari trg pri Sl. Gradcu	R	R	111,00	1	3	3	1	2
34	Šebrelje	P	P	275,00	2	1	2	1	1,5
35	Šempeter – Grobišče s cesto	R	R	4.922,12	3	3	3	2	2,75
36	Šempeter – Park z antičnimi grobnicami	R	R	3.228,88	3	3	3	2	2,75
37	Vače	P	H	20.000,00	3	3	2	1	2,25
38	Verd	R	PzR	32,00	1	3	3	3	2,25
39	Volčji grad	P	PzB/H	43.075,24	3	3	3	1	2,5
40	Vranje	R	PzR	2.376,44	3	2	2	1	2
41	Vrhnika – Mestno pokopališče	R	PzR	46,07	1	1	3	2	1,75
42	Vrhnika – Turnovše	R	PzR	156,51	2	1	3	2	2
43	Vrtovin	R	PzR	108,92	1	3	2	1	1,75
44	Zgornja Slivnica	P	H	61.347,00	3	3	3	2	2,75

Analiza rezultatov je pokazala naslednjo splošno sliko (Tabeli 6.4 in 6.5):

- V RS prevladujejo prezentacije najdišč iz rimskega obdobja. Teh je skupno 30 (68,18 %) oziroma 32 (72,72 %) (2 najdišči datirata v prehod iz poznega rimskega obdobja v zgodnji srednji vek), kar je zaradi narave arheoloških ostalin razumljivo. Za to obdobje je značilna zidana gradnja iz anorganskih materialov, posledično je stopnja ohranjenosti visoka.
- 12 (27,27 %) lokacij je pod ključem. Od tega so 4 lokacije odprte skladno z odpiralnim časom, to so Izola, Šempeter – Antična cesta z grobiščem, Šempeter – Park z grobnicami in Kamnik, ostalih 8 pa je mogoče obiskati po predhodni najavi pri oskrbniku.
- Večina najdišč ima nameščeno informativno tablo z osnovnimi podatki o najdišču. Brez informativne table je 8 (18,18 %) lokacij: Drama, Drnovo – Antične grobnice, Jerinov grič, Mošnje (park je šele v fazi urejanja), Verd, Vrhnika – Mestno pokopališče, Vrhnika – Turnovšče in Vrtovin.
- Poleg informativnih tabel nismo na nobeni lokaciji zasledili dodatnih interpretativnih in didaktičnih vsebin, ki bi dodatno tolmačile najdišče in podaljševale obisk.
- 6 (13,63 %) lokacij je izrazito zaraščenih z vegetacijo: Vrhnika – Turnovšče, Vrhnika – Mestno pokopališče, Jerinov grič, Verd, Volčji Grad in Ptuj – Rimska cesta. V tem okviru moramo posebej obravnavati arheološka najdišča, kjer govorimo o kulturni krajini na praviloma gozdnatem področju. Takih primerov je 8 (18,18 %). V treh

primerih, to so Brengova, Miklavž na Dravskem polju in Podlože, je okolica počiščena in okoliški teren poravnan, zaradi česar so zemeljske strukture v prostoru jasno vidne in razumljive. V ostalih 5 primerih, to so lokacije Ceršak, Dolenjske Toplice, Razvanje, Vače in Zgornja Slivnica, nismo zasledili posebne krajinske ureditve, razen pešpoti, zato so arheološke ostaline zlasti laičnemu očesu slabo vidne in po našem mnenju nezadostno razumljive.

- Čas, ki ga v povprečju porabimo za ogled posamezne lokacije, se giblje od 10 do 45 minut.
- Samo v treh primerih, to so Šempeter – Antična cesta z grobiščem, Šempeter – Park z grobnicami in Izola, arheološki parki obratujejo z uradnim odpiralnim časom in rednim spremnim izobraževalnim programov.
- Samo v enem primeru ima park informativni kiosk in muzejsko trgovino, to je v Šempetru.

Tabela 6.5: Stanje opremljenosti in urejenosti lokacij (D – da, N – ne)

	Najdišče	Pod ključem	Tabla z osnovnimi podatki	Zaraščenost	Tip kulturne krajine v gozdu	Očiščen in poravnan teren
1	Ajdovščina	N	D			
2	Brengova	N	D		D	D
3	Celje	N	D			
4	Ceršak	N	D		D	N
5	Dolenjske	N	D		D	N
6	Drama	N	N			
7	Drnovo – Antično пристanišče	N	D			
8	Drnovo – Antične grobnice	N	N			
9	Hajdina	D	D			
10	Izola	D	D			
11	Jerinov grič	N	N	D		
12	Jurišna vas	N	D			
13	Kalce pri Logatcu	N	D			
14	Kamnik	D	D			
15	Kobarid	N	D			
16	Ljubljana – Mirje	D	D			
17	Ljubljana – Jakopičev vrt	D	D			
18	Ljubljana – Starokršč. center	D	D			
19	Maribor	N	D			
20	Miklavž na Dravskem polju	N	D		D	D
21	Most na Soči	N	D			
22	Mošnje	D	N			
23	Nemška vas	D	D			
24	Podkraj	N	D			
25	Podkraj pri Hrastniku	N	D			
26	Podlože	N	D		D	D

27	Potoki	N	D			
28	Ptuj – Tretji mitrej	D	D			
29	Ptuj – Rimska cesta	N	D	D		
30	Razvanje	N	D		D	N
31	Rifnik	N	D			
32	Rožanec	N	D			
33	Stari trg pri Sl. Gradcu	N	D			
34	Šebrelje	D	D			
35	Šempeter – Grobišče s cesto	D	D			
36	Šempeter – Park z antičnimi grobnicami	D	D			
37	Vače	N	D		D	N
38	Verd	N	N	D		
39	Volčji grad	N	D	D		
40	Vranje	N	D			
41	Vrhnika – Mestno pokopališče	N	N	D		
42	Vrhnika – Turnovše	N	N	D		
43	Vrtovin	N	N			
44	Zgornja Slivnica	N	D		D	N

6. 2. 2 OVREDNOTENJE POTENCIALA ZA RAZVOJ ARHEOLOŠKEGA PARKA

Za kriterije ovrednotenja potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka smo izbrali (1) obseg prezentirane enote, (2) obseg razpoložljivih površin, (3) dostop do najdišča in (4) geografsko lokacijo. Najvišja ocena je 3, najnižja ocena je 1. Povprečje ocene ovrednotenja kriterijev je dalo oceno potenciala za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka. Metodo vrednotenja smo podrobneje predstavili v prejšnjem poglavju.

Analiza podatkov je dala naslednje rezultate (Tabela 6.6):

- 9 (20,45 %) lokacij od skupno 44 ima prezentiran posamezni objekt do velikosti 150 m², 10 (22,72 %) lokacij je bilo uvrščenih v drugi velikostni razred, to je 150 m² do 500 m². Na 25 (56,81 %) lokacijah je prezentiran večji kompleks, ki po površini presega 500 m².
- 10 (22,72 %) lokacij nima razpoložljivih površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture, ki jo potrebuje kompleks arheološki parki. 3 (6,81 %) lokacije razpolagajo z okoliško površino v velikosti od 1 do 2 ha, kar pomeni določene danosti za izgradnjo infrastrukture, kot denimo parkirišča in sanitarije. Kar 31 (70,45 %) lokacij je umeščenih v okolje, kjer okoliške razpoložljive površine presegajo velikost 2 ha. To površino smo ocenili kot optimalno.
- 34 (77,27 %) lokacij je bilo z vidika fizične dostopnosti uvrščenih v kategorijo najlažje dostopnosti: dostop neposredno do najdišča je mogoč z avtom, teren z arheološkimi ostalinami je položen. Dostopnost je primerna za družine z majhnimi

otroki, možna je tudi izgradnja poti za gibalno ovirane. 9 (20,45 %) lokacij je bilo uvrščenih v kategorijo srednje lahke dostopnosti: do najdišča vodi pešpot, bodisi po delno strmem ali stopničastem terenu. Teren je še vedno relativno lahko dostopen, ni pa primeren za družine z majhnimi otroki (do 5 let) in za invalide, saj ni mogoče speljati klančin in položnih poti. Samo v enem primeru (2,27 %) smo dostopnost ocenili s kategorijo težke dostopnosti, to je arheološko najdišče Ajdna (1046 m n. v.) v kraju Potoki pri Žirovnici, kjer je pot izrazito strma in hribovska.

- Geografska lega: 10 (22,72 %) lokacij leži v večjem slovenskem mestu (več kot 20.000 prebivalcev) ali v njegovi neposredni bližini. 8 (18,18 %) najdišč stoji na lokaciji, ki je od večjega mesta oddaljena v razdalji več kot 2 in do 20 km. 26 (59,09 %) lokacij je od večjega mesta oddaljenih več kot 20 km.

Tabela 6.6: Razvrstitev prezentiranih arheoloških najdišč na prostem glede na oceno skupnega vrednotenja

	Najdišče	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	Ocena
5	Dolenjske Toplice	3	3	3	3	3
19	Maribor	3	3	3	3	3
3	Celje	2	3	3	3	2,75
10	Izola	3	2	3	3	2,75
20	Miklavž na Dravskem polju	2	3	3	3	2,75
30	Razvanje	3	3	2	3	2,75
4	Ceršak	3	3	3	2	2,75
31	Rifnik	3	3	3	2	2,75
35	Šempeter – Grobišče s cesto	3	3	3	2	2,75
36	Šempeter – Park z antičnimi grobnicami	3	3	3	2	2,75
44	Zgornja Slivnica	3	3	3	2	2,75
16	Ljubljana – Mirje	3	1	3	3	2,5
17	Ljubljana – Jakopičev vrt	3	1	3	3	2,5
2	Bregova	3	3	3	1	2,5
7	Drnovo – Antično pristanišče	3	3	3	1	2,5
12	Jurišna vas	3	3	3	1	2,5
22	Mošnje	3	3	3	1	2,5
26	Podložje	3	3	3	1	2,5
39	Volčji grad	3	3	3	1	2,5
38	Verd	1	3	3	3	2,25
6	Drama	1	3	3	2	2,25
9	Hajdina	2	3	3	1	2,25
13	Kalce pri Logatcu	2	3	3	1	2,25
15	Kobarid	3	3	2	1	2,25
23	Nemška vas	2	3	3	1	2,25
24	Podkraj	3	3	2	1	2,25
25	Podkraj pri Hrastrniku	2	3	3	1	2,25
28	Ptuj – Tretji mitrej	2	3	3	1	2,25

32	Rožanec	2	3	3	1	2,25
37	Vače	3	3	2	1	2,25
18	Ljubljana – Starokršč. center	3	1	3	3	2
42	Vrhnika – Turnovše	2	1	3	2	2
1	Ajdovščina	3	1	3	1	2
8	Drnovo – Antične grobnice	1	3	3	1	2
33	Stari trg pri Sl. Gradcu	1	3	3	1	2
40	Vranje	3	2	2	1	2
41	Vrhnika – Mestno pokopališče	1	1	3	2	1,75
11	Jerinov grič	1	3	2	1	1,75
14	Kamnik	3	1	2	1	1,75
27	Potoki	3	2	1	1	1,75
43	Vrtovin	1	3	2	1	1,75
29	Ptuj – Rimska cesta	1	1	3	1	1,5
21	Most na Soči	1	1	3	1	1,5
34	Šebrelje	2	1	2	1	1,5

Kriterije obsega prezentacije arheološke ostaline, obsega razpoložljivih površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture, fizične dostopnosti in bližine večjega mesta smo ocenili kot tiste, iz katerih lahko ugotovimo potencial za razvoj kulturno-turistične dejavnosti oziroma za razvoj kompleksa arheološki park po sodobnih smernicah. Za oblikovanje celodnevne programa potrebujemo zadosten obseg prikaza originalnega arheološkega vira ter dopolnilne vsebine, ki jih izvajamo v dopolnilni infrastrukturi.

Fizična dostopnost do najdišča in geografska lokacija sta kriterija, ki dajeta arheološkemu najdišču dodano vrednost. V raziskavi tujih primerov je večina sogovornikov geografsko lokacijo izpostavila kot enega pomembnejših dejavnikov uspešnosti delovanja, saj so od tega odvisne povezave z javnim prometom. Na splošno so večja mesta tudi sicer bolj obljudena in turistično obiskana in pomenijo večje število potencialnih odjemalcev naše storitve.

Povzamemo lahko, da sta ključna kriterija za ovrednotenje potenciala lokacij obseg arheološke prezentacije in razpoložljivost okoliških površin, medtem ko fizična dostopnost in geografska lega pomenita dodano vrednost. Pri ovrednotenju potenciala za razvoj arheološkega parka smo tako kot neustrezne ocenili vse tiste lokacije, ki so se v kategoriji obsega arheološke prezentacije ali v kategoriji obsega razpoložljivih površin uvrstile v najnižji razred. Takšnih primerov je v Sloveniji skupno 16. Lokacije, ki so se v obsegu prezentacije uvrstile v najnižji velikostni razred (manj kot 150 m²), so: Drama, Verd, Drnovo – Antične grobnice, Ptuj – Rimska cesta, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Jerinov Grič, Vrhnika – Mestno pokopališče, Vrtovin, Most na Soči.

Lokacije, ki so se v obsegu razpoložljivih površin uvrstile v najnižji velikostni razred (manj kot 1 ha), so: Ajdovščina, Ljubljana – Mirje, Ljubljana – Jakopičev vrt, Ljubljana –

Starokrščanski center, Vrhnika – Turnovšče, Kamnik, Vrhnika – Mestno pokopališče, Most na Soči, Šebrelje in Ptuj – Rimska cesta. Vse lokacije z izjemo Šebrelj se nahajajo v urbanem okolju ali v naselju, zato je ta ocena razumljiva.

Za ovrednotenje potenciala za razvoj dejavnosti arheološkega parka v RS na podlagi trenutnih danosti smo za splošno oceno potenciala izračunali aritmetično sredino vrednosti ocen po opisanih kriterijih. Poudarimo, da teh ocen ne velja gledati absolutno, temveč je potrebno primere preučiti posamično, kot bomo pokazali v nadaljevanju.

Analiza je dala naslednjo sliko (Tabela 6.6):

- Z najvišjo oceno, to je 3, sta bili prepoznani 2 (4,45 %) lokaciji, to sta Maribor in Dolenjske Toplice. Omenjeni lokaciji odlikujejo najvišje ocene v vseh kategorijah ocenjevanja. Ob tem poudarimo, da prazgodovinsko najdišče Cvinger v stanju trenutne prezentacije ni povsem ustrezno: arheološke ostaline so zaradi stanja ohranjenosti in neočiščenosti terena slabo vidne v prostoru, manjkajo dopolnilne interpretativne vsebine, trenutne informativne table ne nudijo ustrezne vsebinske korelacije s stanjem na terenu. Na najdišču Maribor je situacija zaradi narave arheoloških ostalin, to je ruševina zidanega objekta, v smislu prepoznavanja ostanka boljša, medtem ko so z vidika interpretacije slabosti enake kot v Dolenjskih Toplicah. Spomnimo, da z vidika ocenjevanja interpretacije to stanje oziroma oceno delijo vsa naša prezentirana arheološka najdišča.
- Z oceno 2,75 je bilo ocenjenih skupno 9 (20,45 %) lokacij: to so Celje, Ceršak, Izola, Miklavž na Dravskem polju, Razvanje, Rifnik, Šempeter – Antično grobišče s cesto, Šempeter – Antični park z grobnicami in Zgornja Slivnica. Podrobnejši pogled pokaže različne pomanjkljivosti. V primeru lokacij Celje in Miklavž na Dravskem polju je to obseg prezentacije, ki zajema en večji objekt oziroma del večjega kompleksa. To pomanjkljivost lahko izboljšamo z odprtjem in prezentacijo novih arheoloških površin, predvsem pa z izgradnjo dopolnilnih interpretativnih vsebin. V mislih imamo npr. rekonstrukcije objektov, rekonstrukcije okolja, didaktične rekonstrukcije drugih arheoloških obdobij (na primer kronološki prikaz arheoloških obdobij) ipd. Kot smo pokazali že v teoriji, je originalni arheološki vir zgolj okostje, meso pa so dodatne vsebine. Takšen primer je Száchalombatta, kjer originalne arheološke ostaline predstavljajo 4,16 % površine celotnega kompleksa (prim. Tabela 8.3).

V primeru Izole se je kot pomanjkljivost pokazal obseg razpoložljivih okoliških površin, ki so potrebne za izgradnjo infrastrukture. Gre za lokacijo, ki zaradi vpetosti v urbano okolje razpolaga z omejeno površino zemljišča, čeprav obseg ni pod kritično mejo 1 hektarja.

V primeru Razvanja se je kot pomanjkljivost pokazala fizična dostopnost, saj se najdišče nahaja v gozdu in na razmeroma strmem terenu. Te pomanjkljivosti z večjim posegom v okolico ni mogoče izboljšati, saj govorimo o kulturni krajini in bi takšen poseg uničil arheološko najdišče.

V petih primerih, to so Ceršak, Rifnik, Šempeter – Antično grobišče s cesto, Šempeter – Antični park z grobnicami in Zgornja Slivnica, se je kot pomanjkljivost pokazala geografska lokacija, vendar pa v vseh primerih govorimo o oddaljenosti od večjega mesta v radiju 20 km.

- Z oceno 2,5 je bilo ovrednotenih 8 (18,18 %) lokacij. Arheološka najdišča Brengova, Drnovo, Jurišna vas in Podlože so pokazale pomanjkljivost le v kategoriji oddaljenosti od večjega mesta, pri čemer ta razdalja ne presega razdalje 50 km. Pri drugih kriterijih so bile ocenjene z najvišjo oceno in so po našem mnenju zanimive z vidika razvoja podeželja.

Resen potencial nosi tudi arheološka lokacija Zgornja Slivnica z najdiščem Magdalenska gora, saj sta se kot pomanjkljivosti, ocenjeni z oceno 2, pokazali fizična dostopnost in geografska lokacija. Fizična dostopnost je vendarle dobra, saj do najdišča vodi gozdna pot, teren je relativno položen, medtem ko najdišče leži v bližini prestolnice.

Resno pomanjkljivost smo zaznali v primeru najdišč Ljubljana – Mirje in Ljubljana – Jakopičev vrt, kjer razpoložljive površine ne presežejo 1 hektarja in jih je zaradi vpetosti v urbano okolje ni mogoče povečati.

Kot že rečeno, končnega vrednotenja ne smemo gledati absolutno, temveč zahteva vsaka lokacija svojo obravnavo. To velja tudi za lokacije, ki so kot skupno vrednost dosegle oceno 2,25 ali manj. V tem pogledu denimo izstopata najdišče Ptuj in z njim arheološko-kontekstualno povezano najdišče Hajdina. Razvit lokalni turizem in možnost povezave posameznih arheoloških točk v celovito zgodbo nudita svojevrstne možnosti. Podobno moramo obravnavati tudi druge lokacije, čeravno pristop, ki smo ga razvili, ponuja uporabno orodje za vrednotenje lokacij.

6. 2. 3 KLASIFIKACIJA OBLIKOVNIH PRISTOPOV ARHEOLOŠKIH PREZENTACIJ

Arheološki parki vsebujejo različne oblikovne pristope in prostorsko-kontekstualno umeščeno. Marijan Slabe je leta 1988 (13) definiral naslednje oblike arheoloških prezentacij:

- Parkovna ureditev
- Samostojna spomeniška enota
- Spomeniški ambienti s funkcionalnim značajem
- Spomeniki v naravnem okolju
- Spomeniki znotraj objektov / vključeni v njegovo strukturo
- Formalistično izrazne oblike

Slabetovo klasifikacijo dopolnjujemo še z naslednjimi oblikami, ki smo jih prepoznali med raziskavo:

- Arheološka pot
- Arheološki park
- Arheološki muzej na prostem
- Historična krajina
- Naravna dediščina z vsebino kulturne dediščine

6.3 NEKATERI PRIMERI UPRAVLJANJA ARHEOLOŠKIH PARKOV V SLOVENIJI

Pri nas je dejavnost arheološkega parka na območju arheoloških najdišč vzpostavljena samo na dveh lokacijah: v Šempetru v Savinjski dolini na območju antične nekropole ter v Simonovem zalivu v Izoli na območju prezentiranih arheoloških ostalin antične obmorske vile (*villa maritima*). Govorimo o zagrajenem območju z obratovalnim časom in z rednimi izobraževalnimi programi. V obeh primerih gre za spomenik državnega pomena. V obeh primerih Odloka o razglasitvi ne vsebujeta določb o upravljanju, ta razmerja so urejena s pogodbami med lastniki, strokovnimi službami (ZVKDS in bližnji muzej) in izvajalcem upravljanja. V nadaljevanju podrobneje predstavljamo oba primera, ki smo ju raziskali po metodi študije primera.

Metoda raziskave slovenskih organizacij je enaka raziskavi tujih organizacij in je predstavljena v 7.1. poglavju.

6.3.1 ANTIČNA NEKROPOLA ŠEMPETER

Datum ogleda:	17. 8. 2011
Datum intervjuja:	17. 8. 2011
Intervjuvanka:	Ivica Čretnik, predsednica TD Šempeter
Trajanje intervjuja:	10.00–13.30
Drugi viri:	TD Šempeter. Uradna spletna stran. Rimska nekropola v Šempetru. Uradna spletna stran. 50 let rasti Turističnega društva Šempeter 2011. Promocijsko gradivo. Pogodba o izvajanju upravljanja 2008.

Antična nekropola Šempeter je do leta 2009 veljala za edini arheološki park, ki je pri nas deloval kot dejavnost: z odpiralnim časom, z rednim spremnim programom in zaposlenimi. Od njegovega odprtja leta 1954 je s parkom upravljal Pokrajinski muzej Celje, leta 1971⁷³ pa je upravljanje prevzelo Turistično društvo Šempeter (v nadaljevanju TD Šempeter). Leta 1979 je društvo prevzelo v upravljanje še vzhodni del nekropole s cesto, ki je bila odkrita in prezentirana v sedemdesetih letih.

⁷³ Leta 1961 je bilo v Šempetru ustanovljeno društvo z namenom upravljanja nekropole, čeprav so člani društva kot prostovoljci pod pokroviteljstvom muzeja opravljali samo vodene ogledne in manjša vzdrževalna dela. Leta 1971, ko je obisk nekropole presegel 30.000 obiskovalcev od svoje ustanovitve, je bilo upravljanje nekropole uradno predano društvu.

Lastnik zemljišča zahodnega dela nekropole je Slovenska akademija znanosti in umetnosti, vzhodnega dela pa Rimskokatoliška župnija Šempeter v Savinjski dolini. Nagrobniki so inventarizirani v Pokrajinskem muzeju Celje.

Leta 2008 je bila v zvezi z ureditvijo odnosov med upravljavcem, lastnikom in strokovnimi institucijami podpisana petpartitna pogodba. V njej nastopajo SAZU kot lastnik zemljišča, ZVKDS – OE Celje kot strokovna nadzorna služba za varovanje nepremične dediščine, Pokrajinski muzej Celje kot strokovna nadzorna služba in strokovni sodelavec v zvezi s pripravo programov, Občina Žalec kot upravljavec arheološkega parka in TD Šempeter kot podizvajalec upravljanja.

Leta 2003 je bila Antična nekropola razglašena za kulturni spomenik državnega pomena (Ur. l. RS 115/2003), istega leta je bila tudi Jama Pekel razglašena za naravno vrednoto državnega pomena.

Antično nekropolo v Šempetru v Savinjski dolini sestavljata dve lokaciji v medsebojni razdalji 150 metrov. Skupna površina obeh lokacij je 14.383,54 m².⁷⁴ Od te površine 6.422,12 m² zavzemajo arheološke ostaline, drugo so parkovne površine. K parku sodijo še informativni kiosk s trgovino, sanitarije, razstavni paviljon, parkirišče ter upravni prostori TD Šempeter, ki v zgornjo površino niso zajeti. Omenimo še neposredno bližino okrepčevalnice s hitro hrano ter dveh gostiln, ki poslujejo ločeno, a dajejo lokaciji dodano vrednost v smislu zagotavljanja dodatne ponudbe obiskovalcem.

V katalogu smo lokaciji zavedli pod dve različni kataloški enoti, saj sta prostorsko ločeni, čeravno sta del istega arheološkega konteksta, to je antičnega obcestnega pokopališča, ki je sodilo v območje celejskega agra. Lokaciji smo obravnavali ločeno tudi zato, ker se prezentaciji razlikujeta po metodi predstavitve. Zahodna prezentacija, kjer so predstavljene rekonstruirane grobnice, je predstavitev *ex situ*. Grobnice so bile že v 2. stoletju za časa poplavljanja Savinje odplavljene s svojega prvotnega mesta. V 20. stoletju so bile odkrite v stari strugi reke in po izkopu v metodi anastilozije in rekonstrukcije predstavljene v zamejenem parku kot v muzejski zbirki na prostem. Desetletje kasneje je bil po odkritju predstavljen tudi del nekropole v vzhodnem delu Šempetra, kjer je *in situ* predstavljena ohranjena rimska cesta s temelji grobnic, ki so se značilno za rimska pokopališča vrstile ob cesti.

⁷⁴ 3064,13 (vzhodni del) in 11319,41 (zahodni del).

Slika 6.1: Zračni posnetek Šempetra v Savinski dolini (vir: RNKD) z označenima arheološkima parkoma

TD Šempeter je od leta 1969 tudi upravljevec Jame Pekel, ki pomeni v kronologiji dogodkov pa tudi z vidika današnjega poslovanja pomemben del sredstev, s katerimi društvo upravlja. Po besedah sedanje predsednice TD Šempeter Ivica Čretnik Antična nekropola brez prihodkov, ki jih ustvarja Jama Pekel, na trgu ne bi preživela. V tem okviru je zanimiv podatek, da je imela Jama Pekel vsa leta približno enkrat večji obisk, kot ga je ustvarjala nekropola.⁷⁵ Ob tem sta pomembni dve dejstvi: prvič, približno 90 % obiskovalcev Jame Pekel so šolske skupine, in drugič, Jama Pekel je zaradi posebnosti nastanka in okolja kot učna vsebina zavedena v učnih načrtih tako osnovnih kot srednjih šol. Za primerjavo: delež mladine in šolske mladine⁷⁶ v nekropoli predstavlja 66 %.

Programi, ki jih na nekropoli izvajajo redno, so vodeni ogledi v več jezikih. Ti potekajo za nenajavljene in najavljene skupine. Med letom priredijo tudi 4 celodnevne prireditve, ki so tematsko povezane z nekropolo, deloma pa tudi z lokalnimi običaji in nearheološko vsebino.

⁷⁵ Podatek za leto 1986: Antična nekropola: 17.786 obiskovalcev, Jama Pekel: 30.524 obiskovalcev, v naslednjih letih je imela nekropola povprečni obisk 14.000, jama pa 23.000 obiskovalcev. Izgradnja avtoceste leta 1998 je vplivala na upad obiska, vendar ima nekropola povprečni letni obisk še vedno 12.000.

⁷⁶ Pri obiskovalcih ločimo mladino, ki znamenitost obiše v okviru organiziranega ogleda prek izobraževalne ustanove, in mladino, ki znamenitost obiše samoiniciativno kot zapolnitev prostega časa. Slednje imenujemo tudi prostočasniki.

Lokacijo odlikujejo bližina Celja (17 km), dobre javno prometne povezavah, bližina avtoceste⁷⁷ ter povezanost v regijske turistične destinacije.

Danes nekropolo v povprečju obiše 12.000 obiskovalcev letno, od tega je približno 87,5 % domačih gostjov. 66 % obiskovalcev so šolske skupine, 30,8 % odrasli. V okviru slednje ciljne skupine predstavljajo približno dve tretjino zaključene skupine starejših obiskovalcev – upokojencev.

Najdišče nima načrta upravljanja.

Kot rečeno z najdiščem zadnjih 40 let upravlja TD Šempeter. Društvo je članska organizacija, katere vodstvo sestavlja upravni odbor (UO) z 11 člani ter predsednik in podpredsednik društva. Sestava UO je v smislu izobrazbene strukture pestra in interdisciplinarna (pedagoška, ekonomska, agronomska, strojna, vodniki), tudi zato, ker društvo upravlja s kulturno in naravno znamenitostjo. Ocenjujemo, da ta sestava daje društvu dinamiko, prednost je tudi v različnih pogledih in pristopih, ki se v takšni sestavi dopolnjujejo in usklajujejo.

TD Šempeter ima v različnih dokumentih (na primer: Prijavnica za projektna sredstva, Statut društva) zapisane naslednje elemente managementa organizacije. Poslanstvo društva je promocija in polepšanje kraja, skrb za dediščino, posvojitve dediščine in ustvarjanje sredstev. Temeljni cilji so trženje in promocija nekropole, izobraževanje vodnikov in razvoj organizacije. Vizija je povezava obeh lokacij rimske nekropole⁷⁸ z izgradnjo pokritega kompleksa, kjer bo predstavljeno rimsko življenje. Kratkoročni cilji so urejanje in vzdrževanje parka, dokončanje nove ograje. Srednjeročni in dolgoročni cilji so enaki viziji, torej povezava obeh lokacij rimske nekropole z izgraditvijo pokritega kompleksa, kjer bo predstavljeno rimsko življenje.

Nastanek obeh arheoloških parkov je do odprtja financirala država prek strokovnih služb. Gre za stroške izkopavanja in prezentacijskih del. Po besedah predsednice društva je društvo prejelo v upravljanje lokacije brez vsakršne dodatne infrastrukture, tudi brez ograje. Tako je društvo vse do danes prek različnih razpisnih sredstev nenehno investiralo v dograjevanje in urejanje lokacij (natančna kronologija ni znana): postavili so informacijski kiosk s trgovino, razstavni paviljon, uredili prostore turistične pisarne, postavili ograje, posadili vegetacijo,

⁷⁷ Bližino avtoceste imamo za pozitivno lastnost geografske lokacije, čeravno je njena izgradnja po mnenju Ivice Čretnik vplivala na osip obiskovalcev.

⁷⁸ Mišljeni sta lokaciji Šempeter – Antična cesta z grobiščem in Šempeter – Antični park z grobnicami.

uredili tlakovanje in zgradili parkirišče. Trenutni projekt, ki je v teku in sledi viziji, je idejna zasnova za povezavo obeh lokacij in izgraditev pokritega kompleksa s parkovnimi in počivalnimi površinami. O razširitvi dopolnilne tržne dejavnosti, kot je denimo gostinstvo, društvo zaradi kadrovskih omejitev pa tudi zaradi poslanstva ne razmišlja.

Finančno poslovanje antične nekropole ni vodeno ločeno, zato teh podatkov nismo pridobili. Pridobili smo samo podatke o poslovanju celotnega društva, ki tako zajema jamo in nekropolo. Za leto 2010 je znašal celotni proračun društva 153.891 eur. Sestava prihodkov je zelo pestra. 11 % vseh prihodkov obsegajo občinska sredstva. Ob tem omenimo še dodatnih 70.000 eur občinskih sredstev, namenjenih za izgradnjo infrastrukture v Jami Pekel, ki v to statistiko niso zajeti, ker gre za izredna in enkratna sredstva. 13,63 % vseh prihodkov je z naslova evropskih sredstev (program zaposlovanja) in 14,50 % z naslova Zavoda za zaposlovanje (program zaposlovanja). Članarine prinašajo 0,48 %. Skupni delež donacij znaša torej 47,4 % (80.884 eur). To pomeni, da 52,6 % prihodkov predstavljajo lastni prihodki, ustvarjeni z zaračunavanjem vstopnin in s prodajo blaga in storitev na trgu. Delež, ki ga v kvoti lastnih prihodkov ustvarja nekropola, znaša 29,70 % oziroma 24.013 eur. Jama Pekel tako ustvari 66,67 % vseh lastnih prihodkov (TD Šempeter 2011, Zbirni promet po analitičnih kontih za leto 2010). Za našo raziskavo v poglavju preverjanja hipotez je zanimiv še podatek prihodkov z naslova tržne dejavnosti, to sta v tem primeru dve muzejski trgovini ob jami in nekropoli. Prihodek znaša 7.863 eur, kar je 9,72 % vseh lastnih ustvarjenih prihodkov oziroma 5,12 % vseh prihodkov društva.

Analiza odhodkov je pokazala, da društvo za plače in študentsko delo porabi 52,35 % sredstev in 38,38 % za redne obratovalne in administrativne stroške.

V društvu sta 2 osebi zaposleni redno za polni delovni čas. 5 oseb je zaposlenih redno za dobo enega leta na programu javnih del in iz evropskih sredstev.⁷⁹ V času visoke sezone, to je julija in avgusta, sta 2 osebi dodatno zaposleni prek študentskega servisa.⁸⁰ Zanimivost zaposlitvene strukture je ta, da nimajo arheologa. Vso strokovno arheološko delo v obliki nadzora in priprave morebitnih izobraževalnih programov naj bi po pogodbi izvajal Pokrajinski muzej

⁷⁹ V intervjuju, ki je potekal 4 ure v prostorih društva v lokalnem okolju, smo zaznali močno predanost delu in entuziazem. Razen 7 redno zaposlenih oseb vsi člani delo opravljajo prostovoljno. Opazili smo tudi, da so odnosi med člani sproščeni, veliko stvari se uredi brez formalnih postopkov v bežnih pogovorih, kar, se zdi, da pospešuje razvoj organizacije in nasploh delovne procese. Opazili smo tudi aktivno vpetost v lokalno okolje in povezavo z drugimi interesnimi skupinami, ki vzajemno sodelujejo. Denimo, društvo je tako dobilo v brezplačno uporabo upravne prostore.

⁸⁰ Proporcionalno porabi z naslova stroškov za delo za študentsko delo 5,72 %.

Celje. Ob tem je predsednica izpostavila problem medkrajevne razdalje, ki rezultira v skopih stikih med muzejem in društvom. Glede na status spomenika in pomen arheoloških ostalin v društvu pričakujejo s strani strokovnih ustanov večjo angažiranost in pobude za sodelovanje, saj se zavedajo, da sami nimajo ustreznega znanja s področja arheologije.⁸¹

⁸¹ V tem kontekstu je bilo omenjeno, da so dalj časa neustrezno oglaševali vzhodni del nekropole, saj niso prepoznavali njenega pomena.

6. 3. 2 ARHEOLOŠKI PARK SIMONOV ZALIV IZOLA

Datum ogleda:	5. 5. 2011
Datum intervjuja:	16. 8. 2011
Intervjuvanka:	Izr. prof. dr. Irena Lazar, vodja projekta
Trajanje intervjuja:	10.00–12.30
Drugi viri:	Arheološki park Simonov zaliv Izola. Spletna stran

Arheološki park Simonov zaliv v Izoli se je uradno odprl leta 2009 in je še v nastajanju. Izkopavanja so po etapah potekala zadnja desetletja in še vedno potekajo v manjšem obsegu, prav tako prezentacijska dela. V Simonovem zalivu so odkrili obsežne ostaline *villae maritimae*, obmorske vile, ki je bila povezana z bližnjim pristaniščem. Pristanišče je danes pod vodo, na kopnem pa so *in situ* prezentirani del stanovanjskega dela z dvoriščem, vodnjak, ki je bil v uporabi tudi po rimski dobi, ter hodnik, ki je vilo povezoval s pristaniščem. *Ex situ* je rekonstruiran del črno-belega mozaika, s katerim so bili tlakovani prostori vile in na podlagi katerega njeno izgradnjo uvrščajo v poznorepublikanski čas oziroma v zgodnjeavgustejsko obdobje.

Arheološki park Simonov zaliv je primer parka, kjer se je v zadnjih dveh desetletjih zvrstilo več pobud o primerni vključitvi arheološkega najdišča v življenje, izdelani so bili tudi načrti njegove ureditve. Kljub mnogim pobudam je park vse do leta 2006 ostajal zagrajen in zaklenjen, brez podatkov o odpiralnem času, arheološke ostaline pa so skupaj z okolico vidno propadale, celotno območje je bilo v zanemarjenem in zaraščenem stanju.

Lastnik zemljišča in nepremične arheološke dediščine je Občina Izola. Leta 1999 je bilo arheološko najdišče Izola – Simonov zaliv (EŠD 195) razglašeno za spomenik državnega pomena (Ur. l. RS 81/1999).

Leta 2006 je Inštitut za dediščino Sredozemlja, ki deluje v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem (v nadaljevanju IDS), v okviru projekta »Srce Istre – Heart of Istria« (1. 10. 2005–31. 12. 2007) dal pobudo za ureditev parka in s sredstvi projekta začel s čiščenjem: ponovno so prekrili mozaike, odstranili rastje, uredili ograjo, namestili osnovno informativno tablo ter delno uredili parkovne nasade. Občina je takrat povrnila stroške vzdrževanja. Leta 2009 je IDS na podlagi razpisa Občine Izola začel prejemati sredstva za vzdrževanje parka in izvajanje izobraževalnih aktivnosti. Leta 2010 je bila podpisana tripartitna pogodba o izvajanju upravljanja parka med Občino Izola, ZVKDS in IDS, na podlagi katere slednji prejema letno 20.000 eur za vzdrževanje in upravljanje parka. Poleg naštetega od leta 2010 z naslova evropskih sredstev (v okviru projekta Arheološki parki severnega Jadrana, PArSJad) potekajo obnovitvena in konservatorska dela, izobraževalni

programi in splošen razvoj parka. V prihodnosti se za razvoj in delovanje arheološkega parka načrtuje ustanovitev javnega zavoda v soustanoviteljstvu Univerze na Primorskem in Občine Izola.

Arheološkega parka Simonov zaliv v finančnem pogledu ne moremo analizirati, saj ta zaradi regulative, ki velja za trenutni evropski projekt, ne prejema nobenih prihodkov od opravljanja lastnih storitev. Vse dejavnosti, ki potekajo v parku za obiskovalce, so zaenkrat brezplačne. Park je za obiskovalce odprt od aprila do septembra, in sicer ob koncih tedna med 17. in 20. uro, ko tudi potekajo vodstva, v času poletne sezone, to je od 15. junija do 15. septembra, med 17. in 20. uro. IDS poleg vodstev redno organizira delavnice za otroke in odrasle, arheološke tabore, predavanja, celodnevne prireditve in druge aktivnosti v sodelovanju z drugimi organizacijami. Park je dostopen tudi za gibalno ovirane.

Arheološki park je brez dopolnilne infrastrukture z izjemo kemičnih stranišč in kovinskega kontejnerja, ki služi kot priročni depo. Bližnje parkirišče je javno. Zagrajeno območje, kjer so arheološke ostaline, je veliko 8117 m².

Slika 6.2: Zračni posnetek Simonovega zaliva v Izoli (vir: RNKD) z označenim območjem arheološkega parka

Lokacijo odlikuje bližina Kopra in drugih obmorskih mest, kjer je razširjen poletni turizem. Tudi javnoprometne povezave so dobre.

V letu 2010 je v samo dveh mesecih arheološki park obiskalo 3250 obiskovalcev, pri čemer velja, da glavino obiska dosežejo v času poletne sezone. Statistike strukture obiskovalcev ne vodijo, vendar pa po besedah vodje projekta Irene Lazar izrazito izstopajo odrasli obiskovalci. Arheološko najdišče skupaj z arheološkim parkom je eno od prvih treh v Sloveniji,⁸² za katero se pripravlja načrt upravljanja, kot to predvideva ZVKD-1. Glavni vsebinski poudarki načrta se nanašajo na strategijo razvoja arheološkega parka: nadaljevanje arheoloških raziskav, skladno s tem njihova prezentacija, dograditev vhodne avle ter promocija in popularizacija. V zvezi s tem omenimo vizijo upravljavca, ki si prizadeva, da postane arheološki park osrednja promocijska točka Izole.

IDS nima zapisanih elementov managementa organizacije, ima pa načrt, kako v prihodnosti upravljati park. Temeljni cilji se skladajo s cilji načrta upravljanja, kot opisano. Vizija je, da park postane finančno samozadosten z naslova izvajanja lastnih storitev, poslanstvo pa se nanaša na izobraževanje publike o dediščini in na spreminjanje odnosa do dediščine, ki naj bo pozitiven in da dediščina ne bo več breme. Kratkoročna cilja sta dokončanje trenutnih konservatorskih del in izdaja vodnika, srednjeročni cilji so izgradnja vhodne avle, dodatno odprtje in prezentacija ostalin ter ustanovitev javnega zavoda. Dolgoročna cilja sta vzpostavitev parka kot osrednje promocijske točke in vzpostavitev programov, ki bodo v prihodnosti omogočali preživetje organizacije na trgu.

Podatkov o dosedanjih investicijah, ki so bile potrebne za odprtje parka, nimamo. Izkopavanja in prezentacijska dela je financirala država prek ZVKDS, od leta 2006 pa se v park investira iz evropskih sredstev, v manjšem delu pa tudi iz občinskih sredstev. Samo od leta 2006 je ocenjena vrednost investicije okoli 700.000 eur.

Delo, ki poteka v arheološkem parku, se financira iz treh različnih virov. Posredno prek dela uslužbencev Univerze na Primorskem, ki pri parku sodelujejo z delom in znanjem, govorimo o približnem znesku 50.000 eur na letni ravni. Enak znesek prihaja z naslova evropskih projektov, 20.000 eur letno pa prispeva Občina Izola.

60 % letnega proračuna porabijo za investicijska dela, saj je park še v izgradnji. 5.000 eur letno porabijo za dela, povezana s parkovno ureditvijo. Ostali delež, približno 40.000 eur, gre

⁸² V okviru projekta PArSJAd se pripravljata še načrta upravljanja za Mošnje – Pod cesto in Podkraj – Hrušica – Ad Pirum.

za plače. To skupno zajema 3 osebe, ki so delno zaposlene za delo v arheološkem parku,⁸³ ter osebe, zaposlene prek študentskega servisa. Sogovornica je v pogovoru izrecno poudarila težavnost dela, ker park še ne deluje kot enota, ki bi redno in za polni delovni čas zaposlovala potreben kader. Večina dela se opravi ob drugem sprotne delu in sporadično, kar otežuje razvoj dejavnosti.⁸⁴ V nasprotju z zaposlitveno strukturo, kot jo poznamo v šempetrski nekropoli, tukaj delajo izključno kadri z izobrazbo iz arheologije in dediščinskih ved.

⁸³ To so redno zaposleni na IDS, katerih delovne obveznosti je tudi delo v arheološkem parku: vodja projekta 50 %, 1 oseba 20 %, 1 oseba 50 %.

⁸⁴ V primeru vodje govorimo o 120 % zaposlitvi, dela pa se dejansko opravi za 240 % zaposlitve.

6.4 PRIMER UPRAVLJANJA Z NEARHEOLOŠKO DEDIŠČINO V SLOVENIJI

6.4.1 MUZEJ NA PROSTEM ROGATEC

Datum ogleda:	5. 9. 2009
Datum intervjuja:	19. 8. 2011
Intervjuvanca:	Vili Bukšek, direktor Irena Roškar, vodja kulturnih programov in nekdanja direktorica
Trajanje intervjuja:	11.00–14.30
Drugi viri:	Muzej na prostem Rogatec. Uradna spletna stran Odlok o razglasitvi Muzeja na prostem za kulturni spomenik državnega pomena (Ur. l. RS 81/1999) Poročilo o delu Zavoda za kulturo, turizem in razvoj za leto 2010

Etnološki Muzej na prostem Rogatec je bil ustanovljen leta 1981 z ustanovitvijo lokalnega društva. Muzejsko zbirko objektov je zasnoval etnolog Vito Hazler, takrat zaposlen na ZVKDS. Zasnova in muzej sta nastala kot rezultat lokalne pobude za ohranitev Šmitove hiše, ki so jo zgradili v začetku 19. stoletja.⁸⁵

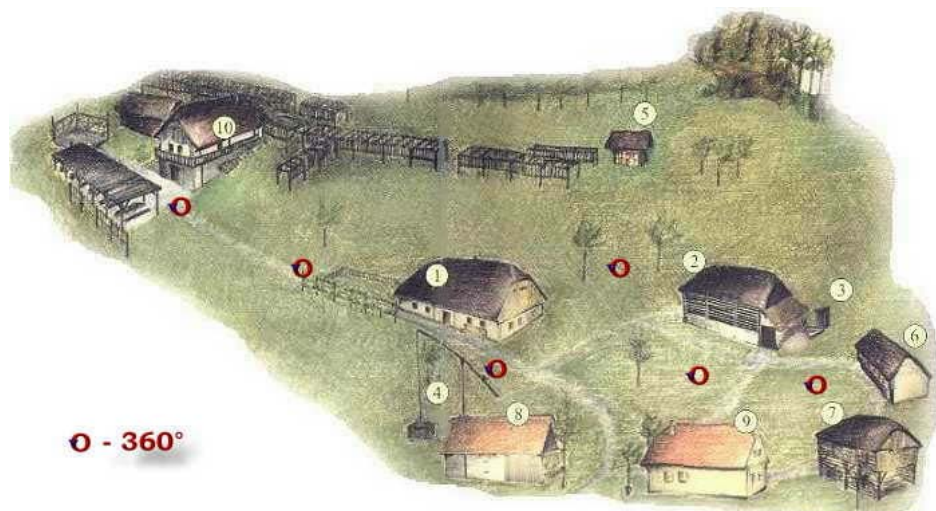
Prvotno Hazlerjevo zasnovo muzejske zbirke je sestavljalo pet objektov, ki sestavljajo kmetijsko posest s stanovanjskimi in gospodarskimi objekti iz 19. stoletja. Od tega so 4 objekti originalni in so bili s svojega prvotnega mesta preneseni na muzejski prostor. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila zasnova dopolnjena z replikami kovačije in vaše trgovine ter viničarskim objektom, skupaj s trtnim nasadom. Današnji prikaz predstavlja eno fazo, medtem ko objekti izvirajo iz različnih obdobji od konca 18. stoletja do sredine 20. stoletja. Sestavni del muzeja so tudi premičnine in interierji objektov. Muzej se je gradil postopoma od leta 1981 do leta 1998, sredstva je zagotovila država, veliko pa je bilo tudi volonterskega dela. Podatka o znesku investicije nimamo.

Celotno območje muzeja, ki meri 8195 m², je muzejska razstava na prostem, ki jo sestavljajo objekti, skupaj s pešpotmi in vegetacijo. Ta sledi naravnemu rastju v kmečkem okolju in noben nasad ni parkovni. V muzeju živijo kokoši. Osnovnemu konceptu razstave, ki v popolnosti sledi avtentičnosti nekdanjega okolja, sledi tudi druga ureditev. Pomeni, da v

⁸⁵ Civilna pobuda naj bi tudi vzpodbudila zasedanje strokovnjakov etnologov, ki so istega leta oblikovali idejo o mreži petih muzejev na prostem v Sloveniji.

muzeju ni interpretativnih tabel,⁸⁶ ograj, podestov ipd., v objektih ni umetne osvetljave oziroma je vsa sodobna infrastruktura skrita. Muzejska trgovina domuje v pritlični etaži Lodna – nekdanje trgovine z mešanim blagom, ki sledi nekdanji podobi. V prostorih Lodna so tudi upravni prostori muzeja in stranišča za obiskovalce. Muzej ima namensko zgrajeno parkirišče, medtem ko izobraževalne dejavnosti potekajo v muzejskih prostorih – hišah.

Slika 6.3: Skica Muzeja na prostem Rogatec (vir: Muzej na prostem Rogatec, spletna stran)

Objekti in zemljišče so last države. Leta 1999 je bil muzej na prostem Rogatec (EŠD 626) razglašen za spomenik državnega pomena (Ur. l. RS 81/1999). Leta 2001 je bil za potrebe upravljanja muzeja ustanovljen občinski Zavod za kulturno dediščino. Leta 2006 je občina zaradi racionalizacije poslovanja ustanovila Zavod za kulturo, razvoj in turizem (v nadaljevanju Zavod), ki ima v svoji sestavi Turistično-informacijski center in upravlja z Muzejem na prostem Rogatec, z gradom Strmol in s športnimi objekti v Rogatcu.

Prenos upravljanja z lastnika muzeja, to je RS, na Zavod uradno pogodbeno ni urejeno, čeravno sodelovanje poteka, država tudi financira tisti del dejavnosti, ki se veže na ohranjanje dediščine. Uradnega načrta upravljanja za muzej ni, čeravno Zavod vsakoletno pripravi letni poslovni načrt, ki zajema tudi ta del.

Muzej je leta 2010 za projekt Okusimo dediščino prejel nagrado Bronasti sejalec. Sejalec je nagrada, ki ga Slovenska turistična organizacija na Slovenskem turističnem forumu podeljuje za najboljše ustvarjalne in inovativne dosežke v turizmu.

⁸⁶ V ta namen dobijo obiskovalci tiskani vodnik, ki je na voljo v več jezikih.

Muzej na prostem Rogatec je največji muzej na prostem v Sloveniji in ima poleg ohranjanja nepremične etnološke dediščine izjemen pomen za ohranjanje žive dediščine, zlasti starih obrtnih znanj, ki so pri starejšem prebivalstvu še živa. Muzej s prezentacijo starodavnih obrtnih veščin za javnost, z muzejsko trgovino, predvsem pa z nalogami svojega poslanstva pomembno prispeva k vzpodbujanju lokalnih mojstrov za ohranjanje znanja in dejavnosti. Največji izziv pomeni prenos znanja na mlajše generacije in ohranjanje žive kulture. V ta namen so ustanovili Center domače in umetne obrti, ki neformalno deluje že osem let, namenski denar pa so prvič pridobili leta 2010. Namen centra je strokovna podpora izvajalcem, svetovanje pri pridobitvi certifikatov in pomoč pri distribuciji izdelkov na trg. Zavod tako vzdržuje stike z lokalnim prebivalstvom, to pa aktivno sodeluje pri ohranjanju dediščine. Pomembna cilja tega centra sta še posredno ustvarjanje delovnih mest in pozitiven vpliv na gospodarski razvoj okolja.

Zanimivost Zavoda, ki upravlja z muzejem na prostem, je ta, da med zaposlenimi ni kustosa ali konservatorja za področje etnologije. Strokovni del pokrivajo s pomočjo zunanjih strokovnih institucij, to sta ZVKDS – OE Celje in Slovenski etnografski muzej. Zavod tako ne opravlja raziskovalnega ali strokovnega dela, povezanega z dediščino, temveč samo osnovno vzdrževanje, spremljanje stanja in obveščanje, v največjem obsegu opravlja izobraževalno delo in dejavnost trženja. Zavod sam izvaja trgovinsko dejavnost, po pogodbi z zunanjim izvajalcem pa tudi gostinsko, slednje v prostorih viničarske hiše.

Muzej ima razvejan izobraževalni program: delavnice za otroke, odrasle in družine, demonstracije preteklih obrti, programe z delovnimi listi za šolske skupine, občasno prireja etnološke tabore in celodnevne prireditve.

Muzej na prostem Rogatec nima idealne geografske lege: od Maribora je oddaljen 60 km, od Celja 40 km, od Ptuja 25 km. Javne prometne povezave so srednje dobro urejene. Za muzej je pomembno vključevanje v destinacije in projektno medorganizacijsko povezovanje.

Muzej letno obiše povprečno 15.000 ljudi. Leta 1998 so zabeležili 5.388 obiskovalcev, leta 2004 19.120, leta 2010 pa 12.483. V zadnji podatek niso vključeni obiskovalci, ki so kupili kombinirano vstopnico na gradu Strmol, ki je vključevala tudi ogled muzeja. Letna krivulja obiska doseže vrh maja in junija, gre za pretežno šolske skupine. Zelo dobro imajo razvito neposredno oglaševanje prepoznanih ciljnim skupinam, ki so pretežno šole.

Zavod kot celota ima jasno oblikovane in zapisane elemente managementa organizacije. Temeljni cilji Zavoda so razvoj in aktivna vloga pri razvoju regionalnega turizma, kar vpliva

na povečanje obiska, boljše gospodarske pogoje in na raven bivanja prebivalstva. Temeljni cilji enote muzej so ohranjanje in približevanje dediščine z ustrežno interpretacijo. Vizija muzeja je razvoj v pomembno kulturno-turistično točko, ki bo dolgoročno prispevala h gospodarskemu razvoju kraja, vse s skupnim imenovalcem ohranjanja dediščine. Poslanstvo Zavoda je zagotovitev gospodarskega razvoja Rogatca, poslanstvo muzeja pa ohranitev dediščine.

Kratkoročna cilja sta finančno preživetje organizacije in realizacija vseh načrtovanih dejavnosti. Srednjeročni cilji so dvig obiska, širitev interpretativnih dejavnosti, širitev programskih vsebin in zaposlitev kustosa etnologa. Dolgoročni cilj je, da bo lahko 15 obrtnikov čez 10 let preživel na trgu z izvajanjem domače obrti.

Zavod zaposluje skupno 9 oseb za polni delovni čas. Neposredno za muzej delajo 4 ljudje in sicer 3 na programskih vsebinah in 1 vzdrževalec. Muzej priložnostno zaposluje 15 zunanjih rokodelcev za demonstracijo preteklih obrti in izvedbo pedagoških programov. Dva meseca v letu, julija in avgusta, dodatno zaposlujejo študente. Računovodstvo za Zavod opravljata zunanji servis in občina.

Proračun Zavoda je v letu 2010 znašal 367.000 eur. V našem primeru nas zanima poslovanje muzejske enote. Finančno poslovanje muzeja ni ločeno od Zavoda, zato smo prihodke muzejske enote v kategoriji javnih sredstev ocenili v deležu. To smo izračunali na osnovi števila zaposlenih.⁸⁷ Drugi prihodki muzeja so vodeni ločeno.

Muzej skladno z razpoložljivimi kapacitetami kot glavno tržno dejavnost izvaja trgovinsko dejavnost, v skromnem obsegu tudi gostinsko, slednjo pogodbeno z zunanjim izvajalcem, od katerega prejme muzej 10 % prihodka. To je v letu 2010 znašalo 285 eur prihodka, kar je 0,16 %. Ker gostinska dejavnost še ni sistematično vzpostavljena, je v zgornjem izračunu nismo upoštevali. Trgovinska dejavnost doprinese tretjino lastnih oziroma 9,13 % vseh prihodkov. Iz tabele je razvidno, da muzej ustvari 30,86 % lastnih sredstev z opravljanjem dejavnosti.

⁸⁷ Za izhodišče smo vzeli število zaposlenih in višino plače: 3 osebe z visoko ali višjo izobrazbo, 1 oseba s srednješolsko izobrazbo in 1/3 zaposlitve direktorja. Glede na razlike med najnižjo in najvišjo plačo smo delež, ki ga za zaposlitve porabi muzej, zaokrožili na 4/9 (namesto 3/9), kar pomeni 44,4 %. To je delež, ki smo ga upoštevali pri prikazu prihodkov muzeja z naslova javnih sredstev. Drugi prihodki so vodeni ločeno.

Tabela 6.7: Prihodki Muzeja na prostem Rogatec

€								
VRSTA PRIHODKA	ZNESEK V € ZA LETO 2010 ZA ZAVOD	ZNESEK V € ZA LETO 2010 ZA MUZEJ (FAKTOR 0,44)	DELEŽ V %	SKUPAJ €	VRSTA PRIHODKA V DELEŽU		VRSTA PRIHODKA V DELEŽU – RAZDELANO	
Državna sredstva	78.000	34.632	19,50 %	122.776	Dotacije	69,14 %	Sistemsko sredstva	63,51 %
Občinska sredstva	176.000	78.144	44,01 %					
Projektna sredstva		10.000	5,63 %				Druška sredstva	5,63 %
Vstopnice		13.600	7,65 %	54.770	Lastna sredstva	30,86 %	Osnovna dejavnost	21,73 %
Vstopnice za programe		25.000	14,08 %					
Prodaja lastnih proizvodov		2.170	1,25 %				Tržna dejavnost	9,13 %
Muzejska trgovina		14.000	7,88 %					
Skupaj		177.546	100 %	177.546		100 %		100 %

7 RAZISKAVA TUJIH PROJEKTOV ZA PRIMER DEJAVNOSTI ARHEOLOŠKEGA PARKA

7.1 METODA RAZISKAVE

V našem primeru govorimo o aplikativni oziroma uporabni raziskavi, ki je namenjena reševanju posebnega problema, to je konkretne dejavnosti, in razumevanju procesov, ki smo jih zaznali v praksi (prim. Tratnik 2002, 13–14). V slovenskem prostoru ne poznamo s svetom primerljivega produkta arheološki park, zato so nas zanimali mehanizmi, ki so vzpodbudili nastanek arheoloških parkov drugod, ter zakonitosti dejavnosti in delovanje takšne organizacije. Na podlagi spoznanj je cilj naloge predlagati način upravljanja arheološkega parka pri nas.

V raziskavi tujih projektov za primer dejavnosti arheološkega parka smo izbrali raziskovalno metodo študije primera. Zanimali so nas različni vidiki problematike, kot so narava dejavnosti arheološkega parka, upravljanje z arheološkim najdiščem za potrebe obiskovalcev ter značilnost organizacije, ki z najdiščem upravlja. Cilj raziskave je bil preučiti odnose med naštetimi vidiki, zato je bila potrebna poglobljena študija izbranih primerov. Zanimal nas je tudi življenjski cikel produkta in s tem povezan razvoj organizacije od ustanovitve do danes. Glavno raziskovalno vprašanje je bilo, pod kakšni pogoji lahko organizacija, ki opravlja dejavnost arheološkega parka, deluje na trgu. Kakšne so torej zakonitosti dejavnosti, ki združuje naloge varovanja dediščine in njenega trženja, ki torej združuje dejavnosti nepridobitne in pridobitne narave? Kakšno je ravnotežje med ohranjanjem dediščine in njeno (turistično) uporabo?

Glavna značilnost metode študija primera je podrobna preučitev majhnega vzorca enot, pri čemer nas bolj kot »kaj« zanima »kako« (Soy 1997). V našem primeru so nas zanimale povezave med:

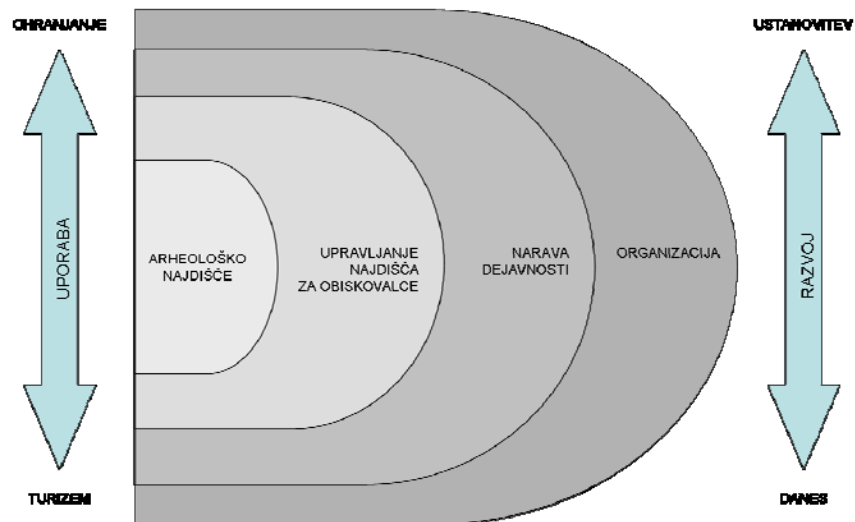
- velikostjo organizacije,
- številom in kompetencami zaposlenih,
- obliko in obsegom predstavitve arheoloških ostalin,
- obliko in obsegom dopolnilnih predstavitev arheološke preteklosti,

- razmerjem med osnovnimi in dopolnilnimi dejavnostmi z vidika prihodkov in obsega dejavnosti.

Podatki, ki smo jih zbirali, so kvalitativne in kvantitativne narave.

Odnose, ki smo jih preučevali, prikazuje spodnja shema (Slika 7.1).

Slika 7.1: Shema vidikov in odnosov preučevanja organizacij po metodi študije primera

Enota raziskovanja je bila organizacija, ki opravlja dejavnost arheološkega parka, pri čemer smo preučili sedem enot, kar nam je v fazi analize podatkov omogočilo križno analizo primerov. Vzorec smo oblikovali na podlagi različnih razlikovalnih in primerljivih elementov.

7. 1. 1 VZORČENJE – KRITERIJI IZBORA PREUČEVANEGA VZORCA

V raziskavo smo zajeli sedem primerov organizacij. Te so:

1. Arheološki park »Andautonija« (HR)
2. Ciutadella Ibèrica de Calafell (ES)
3. Keltenwelt Freilichtmuseum Frög-Rosegg (AT)
4. Régészeti Park Száchalombatta (HU)
5. Sagnlandet Lejre (DK)
6. Eketorp (SE)
7. Archäologischer Park Carnuntum (AT)

V enem primerih govorimo o muzeju na prostem (Sagnlandet Lejre), v šestih primerih pa o arheološkem parku.

Na izbor preučevanega vzorca so vplivali naslednji dejavniki:

- prepoznavnost in strokovne kritike (pozitivna ali negativna publiciteta),
- specifika predstavitve arheološke preteklosti in arheoloških ostalin,
- obdobje predstavitve,
- posebni dosežki (priznanja, nagrade),
- statusna oblika organizacije in narava delovanja (javno, zasebno, pridobitno, nepridobitno, drugo),
- velikost organizacije in velikost arheološkega parka,
- uspešnost poslovanja in poslovni preobrati,
- leto ustanovitve oziroma obstoj,
- geografski okvir,
- možnost sodelovanja v raziskavi.

Na izbor so poleg naštetega vplivale tudi finančne in časovne omejitve, pri čemer je skupek naštetih kriterijev po naši oceni omogočil zadovoljiv prerez različnih praks, ki omogoča uvid v upravljanje tega tipa organizacij in izvajanje dejavnosti.

Kriterij prepoznavnosti in strokovnih kritik je bil oblikovan s pomočjo strokovne literature oziroma odmevnosti prikazov v strokovnih krogih. Strokovne ocene oblikujejo načela avtentičnosti in s tem povezane strokovne utemeljenosti in ohranjanje dediščine. Avtentičnost pomeni upoštevanje materialnih ostalin in spoštovanje tradicionalne vloge najdišča. Pomeni tudi, da so vsi sodobni vnosi prepoznavni kot sodobne dopolnitve ter odstranljivi in ne uničujejo podobe arheološkega najdišča. Strokovnost pomeni predstavitev najdišča in arheološke preteklosti, ki temelji na predhodnih raziskavah. Vsi prikazi so strokovno utemeljeni. Ureditev arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev pomeni spremembo njegove namembnosti in pritisk, ki poveča možnost njegovega uničenja, zato je ključna ureditev na način, ki pripomore k ohranjanju dediščine. Z upoštevanjem kriterija strokovnosti smo opazovali značilnosti posegov v dediščino in njene predstavitve.

Specifika predstavitve arheološke preteklosti in arheoloških ostalin se nanaša na posege v arheološko ostalino in interpretacijski pristop. V tem pogledu so bili za nas zanimivi primeri

rekonstrukcij *in situ*, saj veljajo takšni posegi za ene najbolj ekstremnih, o čemer smo že govorili.

Interpretacija presega osnovni prikaz in pomeni pristop, ki povečuje razumevanje najdišča z dopolnilnimi prikazi in ustreznimi vsebinskimi povezavami s starim znanjem. Tak primer je na primer Arheološki park »Andautonija«, ki je bil za nas zanimiv zlasti zaradi dejstva, da sta interpretativne programe oblikovali muzejski pedagoginji Arheološkega muzeja v Zagrebu.

Dejstvo, da so arheološka obdobja različno raziskana in poznana, kar je odvisno od narave arheoloških ostalin in ohranjenosti pisnih virov, je pogojevalo izbor primerov s prikazi iz različnih arheoloških obdobij. Tako smo opazovali metode prikazovanja. Povsem drugačno je poznavanje rimskodobne arhitekture, ki je zaradi ohranjenosti ostalin in stanja raziskav skorajda tipsko za območje celotnega nekdanjega imperija. Drugače velja za najdišča iz prazgodovinskih obdobij ali za najdišča, kjer prevladujejo arheološke ostaline objektov iz organskih materialov. V naši raziskavi smo preučevali štiri primere prazgodovinskih prikazov,⁸⁸ en primer iz srednjega veka ter dva primera prikazov iz rimskega obdobja.

Posebno pozornost smo namenili uspešnosti poslovanja in poslovnim preobratom nekaterih organizacij. Takšen primer je Sagnlandet Lajre, delujoč od leta 1964, ki se je v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja soočil z izrazitim upadom obiska. To je pogojevalo spremembo poslovne strategije, ki je krivuljo obiska usmerila ponovno navzgor. Drug primer je Eketorp, ki se ponaša s finančno neodvisnostjo, torej z uspešnim obstojem na trgu brez javnih sredstev. Archäologischer Park Carnuntum je zanimiv zaradi spremembe v upravljanju leta 2001, ki se zdi, da je pogojevala skokovito rast organizacije v zadnjem desetletju.

Statusna oblika organizacije je v kontekstu upravljanja organizacije ključni element poslovanja, saj so od tega odvisni lastništvo, financiranje in politika organizacije. Tako smo v vzorec zajeli organizacije različnih statusno-pravnih oblik. V treh primerih, to so Calafell, Szachalombatta in Andautonija, govorimo o osebah javnega prava. Specifičen je status in narava delovanja Keltenwelta, kjer govorimo o društvu, ki pa je bilo zaradi pogojev evropskega razpisa ustanovljeno na pobudo občine. Lahko bi rekli, da gre za tiho obliko osebe javnega prava. Lajre ima status zasebne nepridobitne organizacije. Eketorp ima po besedah direktorja status pol-javne ustanove, gre pa za osebo zasebnega prava, ki deluje pod okriljem

⁸⁸ Od tega v treh primerih govorimo o bivalnih objektih iz nekdanj organskih materialov, ki se do danes niso ohranili.

deželnega, torej javnega muzeja, a hkrati finančno neodvisno. Eketorp je v naši raziskavi tudi edina institucija, ki se na trgu preživlja brez javnih virov, torej izključno iz prihodkov, ki jih organizacija ustvari sama. V primeru arheološkega parka Carnuntum govorimo o javno-zasebnem partnerstvu. S parkom upravljata zasebna pridobitna družba in deželni muzej Carnuntinum. Upravljanje se deli na strokovno delo s strani muzeja in na poslovno delo s strani podjetja.

V kategoriji opazovanja velikosti organizacije in velikosti arheološkega parka so nas zanimali: obseg prezentacije originalnih arheoloških ostalin skupaj z dopolnilnimi prikazi preteklosti (na primer rekonstrukcije in drugi prikazi), velikost celotne površine, delež dopolnilne infrastrukture (kot so muzejska trgovina, obrati z živili, parkovna ureditev in oprema), število zaposlenih in kadrovska struktura, obseg in kompleksnost programov ter število obiskovalcev.

Leto ustanovitve oziroma starost organizacije sta bila za nas zanimiva z vidika življenjskega cikla produkta. Opazovali smo okoliščine ustanovitve, rast organizacij, morebitne spremembe v strategiji poslovanja, krivuljo obiska itn. Nekateri primeri, kot denimo Val di Cornia in Ironbridge, so dolgoročno pokazali možnost povrnitve investicije in možnost samopreživetja organizacije, govorimo o dobi od 20 do 40 let. Ker je upravljanje z dediščino zaradi osnovnega cilja podvrženo mnogim omejitvam, to preprečuje popolno komercializacijo in eksploatacijo dediščine.

Geografski okvir je bil izbran glede na primerljivost arheoloških ostalin in kulturnih podobnosti s slovenskimi arheološkimi parki ter glede na tradicijo prikazovanja arheološke preteklosti. Posebno zanimive so skandinavske dežele, zibelka etnološkega muzeja na prostem, kjer se je rodil svetovno znani Skansen. Države, ki mejijo na Slovenijo, Avstrija, Madžarska in Hrvaška, so zanimive zaradi skupne ali podobne zgodovine in primerljivih arheoloških ostalin. Italijo smo v tem primeru izločili, saj z izjemo severnoitalskega prostora govorimo o t. i. mediteranski tradiciji, ki je zaradi monumentalne narave arheoloških ostalin (denimo Pompeji, Rim) specifična in težje prenosljiva v naš prostor. Na izbor so poleg naštetega vplivale tudi finančne in časovne omejitve raziskovalnega dela.

Kriterij izbora je bila tudi pripravljenost organizacij oziroma vodstva na sodelovanje v raziskavi. Ob tem je pomembno izpostaviti dejstvo, da je ključen kriterij pripravljenosti na

sodelovanje osebno poznanstvo in podpora kolegov. Na tem mestu dolgujem največjo zahvalo holandskemu arheologu Roelandu P. Paardekooperju, ki je z osebnimi priporočili bistveno pripomogel k uspešnosti raziskave.

7. 1. 2 TEHNIKE ZBIRANJA PODATKOV

V raziskavi smo uporabili naslednje tehnike zbiranja podatkov:

- pregled dokumentacije in priprava na ogled,
- opazovanje,
- intervju.

V enakem zaporedju je potekal tudi raziskovalni protokol, čemur je sledilo urejanje podatkov.

Podatke smo beležili na naslednje načine:

- ročno sprotno vnašanje podatkov v vprašalnik,
- fotografiranje,
- zvočni posnetek intervjuja,
- ročno naknadno vnašanje podatkov v vprašalnik na podlagi zvočnega zapisa.

Zaradi potrebe po strukturiranosti dobljenih podatkov in njihove primerljivosti med preučevanimi organizacijami smo oblikovali vprašalnik (Priloga Č). Vse organizacije smo preučevali po enakem protokolu. V vprašalnik smo zajeli različne vidike organizacije, ki smo jih razdelili v naslednje sklope:

- A. Osnovni podatki
- B. Arheološka prezentacija
- C. Dopolnilna infrastruktura
- D. Programi in dejavnosti: osnovne in dopolnilne
- E. Geografska lokacija
- F. Obiskovalci
- G. Management najdišča
- H. Sodelovanje in aktivna vključenost drugih udeležencev
- I. Management organizacije
- J. Finančno poslovanje
- K. Kadrovska struktura

L. Dodatna vprašanja

M. Opažanja raziskovalke

OPIS TEHNIK ZBIRANJA PODATKOV

1. Pregled dokumentacije in priprava

Pregled dokumentacije je zajemal preučitev spletnih strani organizacij in promocijskega gradiva. Natančno smo preučili tlorise kompleksov, prikaze in infrastrukturo. Poleg tega smo preučili vrste izobraževalnih programov, ki jih organizacija ponuja. Pozorni smo bili na razvejanost programov za različne ciljne skupine, na cene (morebitno doplačilo) in termine programov. V nekaterih primerih smo poslovanje preučevali tudi s pomočjo internih dokumentov, ki so nam jih posredovali intervjuvanci.

2. Opazovanje

Vse lokacije, z izjemo Eketorpa, smo pred intervjujem obiskali. Ogled je potekal individualno brez vodiča. Organizacija je bila o našem prihodu in namenu obiska predhodno obveščena. Opazovali smo naslednje značilnosti parkov:

- način prikazovanja arheološke preteklosti (nazornost, razumljivost, strokovnost, korektnost, drznost),
- splošno vzdušje,
- načine zagotavljanja storitev za obiskovalce (signalizacija, počivališča, druga infrastruktura) in prijaznost osebja,
- dostopnost do informacij in fizična dostopnost (vsebina označb in stopnja interpretacije),
- drugo.

3. Intervju

Intervju smo izvedli z vodstvenim kadrom, praviloma z direktorjem oziroma direktorico. V nekaterih primerih smo intervju izvedli z osebo, ki je odgovorna za vodenje enote arheološkega parka (na primer Andautonija, Keltenwelt).

V našem primeru govorimo o strukturiranem intervjuju, saj je sledil strukturi vprašalnika z vprašanji. Vprašanja so bila večinoma odprtega tipa. Če so želeli, so lahko intervjuvanci določen vidik dodatno pojasnili, kar smo zabeležili. Zbirali smo kvantitativne in kvalitativne

podatke. Vprašalnik smo pred obiskom poslali intervjuvancem, da so bili seznanjeni z vprašanji.

Podatke, ki smo jih lahko pridobili z uradne spletne strani organizacije in drugih dokumentov, smo pred obiskom vnesli sami. S tem smo zagotovili triangulacijo podatkov, pa tudi krajše trajanje intervjuja.⁸⁹ Intervju je posnet. Dobljene podatke smo v vprašalnik vnašali sproti, po potrebi pa še naknadno na podlagi zvočnega zapisa.

4. Časovni okvir zbiranja podatkov

Zbiranje podatkov smo izvedli v času od junija 2009 do oktobra 2011. Oglede arheoloških parkov smo opravili na običajne obratovalne dneve.

5. Pretvorba valut

Podatke o investicijah smo pretvorili v evre po tečaju za leto 2010 (glej Tabelo 8.4). Izračun je za nas po naročilu izdelal mag. Sašo Pukšič. Metoda izračuna je predstavljena v Prilogi 4.

7. 1. 3 TRIANGULACIJA

Za povečanje objektivne stvarnosti smo v raziskavi kombinirali tri različne tehnike zbiranja podatkov: analizo dokumentov, intervju in opazovanje. V enem primeru, to je Eketorp, lokacije zaradi finančnih omejitev nismo obiskali.

Raziskovalni vzorec zajema sedem enot, kar nam omogoča križno analizo.

Za primerjavo smo preučili še dva primera arheoloških parkov v Sloveniji ter en primer organizacije, ki pri nas upravlja s kulturno dediščino, ki ni arheološka.

7. 1. 4 OMEJITVE RAZISKAVE

V raziskavi navajamo naslednje omejitve:

- Vpogled v delovanje organizacij, ki smo ga pridobili od vodstva organizacije, bi lahko povečali z vključitvijo intervjujev z udeleženci v interesnih razmerjih in z udeleženci v menjalnih razmerjih. Zaradi časovnih omejitev smo informacije pridobili samo od vodstvenega kadra.
- Zaradi različnih načinov upravljanja so bili podatki različno dostopni. Tam, kjer delujejo arheološki parki kot dislocirane enote matičnega muzeja ali v sklopu organizacije, ki upravlja z več lokacijami, njihovo finančno poslovanje ni ločeno.

⁸⁹ Namen je bil skrajšati čas intervjuja, saj je trajal od 3 do 5 ur.

Enako velja pri opredelitvi dela zaposlenih. V takšnih primerih smo morali podatke oceniti okvirno.

- Intervjuvanci so bili različno pripravljene na intervju in so razpolagali z različnimi podatki. V primeru Száchalombatte podatkov o finančnem poslovanju nismo pridobili. Kasneje smo neuspešno poskušali določene podatke dobiti s pisnim komuniciranjem. Takšne omejitve so pri raziskovanju s področja managementa običajne (prim. Easterby-Smith idr. 2007, 117–120).
- Trajanje intervjuja (3 do 5 ur) je vplivalo na koncentracijo udeležencev, v nekaterih primerih je bilo zato treba prilagoditi vprašanja in nismo pridobili vseh odgovorov oziroma je bilo težko pridobiti dodatna pojasnila.
- V kategoriji zbiranja podatkov s tehniko opazovanja omenimo še omejeno poznavanje arheologije raziskovalke, ki je vezano na geografski prostor. Srednjeevropske primere smo lahko zaradi poznavanja materialne kulture ocenili objektivneje.⁹⁰ Za povečanje objektivne stvarnosti smo oceno strokovnosti prikaza preverili v drugih virih.

⁹⁰ Obisk parkov, ki jih z vidika arheologije ne poznamo dovolj (Španija, Danska, Švedska), je prispeval k izkustveni ugotovitvi, kako malo so obiskovalcem – laikom pomembne finese v prikazih.

7.2 PREDSTAVITEV TUJIH PROJEKTOV

7.2.1 ARHEOLOŠKI PARK »ANDAUTONIJA« (Hrvaška)

Datum ogleda:	5. 6. 2009
Datum intervjuja:	20. 9. 2010
Intervjuvanki:	Dora Kušan Špalj, kustosinja za arheologijo Dorica Nemeth-Ehrlich, kustosinja za arheologijo
Trajanje intervjuja:	11.00–14.00
Drugi viri:	Andautonia. Uradna spletna stran Arheološki muzej u Zagrebu. Uradna spletna stran Promocijsko gradivo

Arheološki park »Andautonija« (v nadaljevanju APA) je za raziskavo zanimiv, ker deluje kot dislocirana enota Arheološkega muzeja v Zagrebu v sklopu javne službe in zaradi majhnega obsega kompleksa.⁹¹ Poleg tega je našo pozornost pritegnila izvirna interpretacija arheološkega najdišča s celostno grafično podobo, ki sta jih oblikovali zaposleni na oddelku za muzejsko izobraževanje. Hrvaški primer je prostorsko zanimiv še zaradi vplivne zagrebške šole muzeologije.

APA se nahaja v kraju Ščitarjevo, 10 km od Zagreba. Na tem mestu je bilo odkrito rimsko mesto Andautonia. Arheološka izkopavanja so potekala od leta 1969 pa vse do danes. Del izkopnega polja je bil leta 1994 urejen in odprt kot arheološki park, kjer je mogoče videti ostaline rimskega mesta iz časa od 1. do 4. stoletja. Na ogled so tlakovane ulice, ruševine term in dveh monumentalnih zgradb ter območje z rimskimi kamnitimi spomeniki (slednje *ex situ*). Ruševine so od nastanka postopno dopolnjevali z različnimi dopolnilnimi prikazi, kot so prosto stoječe rekonstrukcije, ter z dopolnilno infrastrukturo, kot denimo peskovnik in didaktični prostor. Celotni kompleks glavne lokacije arheološkega parka meri 5000 m², od tega arheološke ruševine zavzemajo 3500 m². Kompleks ima še majhno trgovino (6 m² v stilu kioska) in prostor za hranjenje opreme. Nima urejenega parkirišča in okrepčevalnice, sanitarije so urejene s kemičnimi stranišči.

⁹¹ Kot je pokazala raziskava, arheološki parki praviloma nastajajo v več fazah s postopno širitvijo prezentacij in programov, kar sovпада z rastjo organizacije. Hrvaški primer lahko tako v smislu rasti organizacije in faz v razvoju kompleksa opazujemo tudi kot primer mlade faze.

V okolici arheološkega parka se nahaja še več lokacij, opremljenih z informativnimi tablami, ki pa z izjemo ene niso prezentirane (glej Sliko 7.2). Ta primer prostorske ureditve, kjer osrednja lokacija povezuje druge, je običajen in ga zasledimo tudi v primeru arheološkega parka Carnuntum. Vizija zaposlenih je, da se na tem mestu ustvari ekomuzej, ki bo povezal vso kulturno in naravno dediščino tega območja.

Slika 7.2: Načrt prezentacij v Ščitarjevem (informativna tabla na lokaciji)

Kot rečeno, deluje arheološki park Andautonia v sklopu Arheološkega muzeja v Zagrebu. Muzej financira Mestna občina Zagreb, medtem ko se arheološki park financira iz različnih virov. Status muzeja je javna ustanova. Narava organizacije je nepridobitna, javna. Lastnik zemljišča je Zagrebška župnija, ki za uporabo zemljišča zaračunava simbolično najemnino (podatka o znesku nimamo).

Arheološki park obratuje 6 mesecev v letu, od 1. maja do 31. oktobra. Razvejan pedagoški program je namenjen vsem ciljnim skupinam. Poleg vodstev, delavnic in demonstracij organizirajo še rojstne dneve za otroke, posebne celodnevne programe za otroke (*Jesen u Andautoniji*) ter dvodnevni program *Dan Andautonije*. Glavnina obiskovalcev so otroci in šolske skupine, tudi družine, turisti v skromnem deležu. V letu 2008 so zabeležili 5.500

obiskovalcev, največji delež obiskovalcev prihaja ob posebnih dogodkih. Marketing poteka nesistematično, svoje dejavnosti oglašujejo pretežno v obliki brezplačnih objav.

Kljub dobri geografski legi arheološkega parka, ki je od hrvaške prestolnice oddaljen le 10 km, je javni promet slabo urejen. Po besedah sogovornic vozi avtobus tja le trikrat na dan, še redkeje med vikendom, vozni red je neuskladen z odpiralnim časom parka. Arheološki park zaenkrat še ni povezan v nobeno kompleksno turistično destinacijo, je pa to v načrtu.

Upravljavski načrt za najdišče leta 2010, ko smo se pogovarjali z zaposlenima, še ni obstajal. V principu je sodelovanje z lokalnim prebivalstvom pozitivno, a krhko, ker staroselce, ki so nekoč sodelovali pri izkopavanjih, danes nadomeščajo priseljenci. V splošnem po besedah sogovornic aktivnega sodelovanja z drugimi udeleženci glede upravljanja parka ni.

Finančno poslovanja dislocirane enote ni jasno razmejeno od poslovanja matične organizacije. Zlasti delo zaposlenih se prekriva z delom, ki ga kustosi in vzdrževalci opravijo v muzeju. Dve kustosinji arheologinji opravljata redno delo v matičnem muzeju, zadolženi pa sta za delovanje in pripravo programov v arheološkem parku. Edini strošek zaposlitve, ki se ga vodi ločeno, je honorarno delo vodičev ter plača vzdrževalca-hišnika. Mesto vzdrževalca in vodičev so edina namenska na novo pridobljena delovna mesta za potrebe delovanja parka. Podobno prekrivanje velja za strukturo prihodkov, ki smo jo v intervjuju uspeli okvirno določiti (glej Tabelo 7.1).

Elementi managementa organizacije niso jasno izoblikovani. Razlog tega, se zdi, da je prav v omenjeni nejasni ločenosti poslovanja enote arheološki park.⁹² Jasno izoblikovana je zgolj vizija, ki na tem prostoru predvideva razvoj ekomuzeja s predstavitvijo celotnega območja dediščine. V povezavi z vizijo vidijo potrebo po ustanovitvi samostojne organizacije.

Stroški izgradnje in ustanovitve kompleksa niso znani. Izkopavanja je izvajal Arheološki muzej v Zagrebu, a strošek del ni znan. Znan je znesek za ureditev arheološkega parka ob odprtju leta 1994, to je 150.000 DEM oziroma po današnjem tečaju 121.886 eur, ki so jih zagotovili Mesto Zagreb, Ministrstvo za kulturo in Zagrebška župnija. Od odprtja se je arheološki park nenehno dopolnjeval in dograjeval, projektna sredstva za to pa v večjem deležu zagotavlja Mesto Zagreb, v manjšem obsegu pa druga dva investitorja. Sogovornici sta

⁹² Te vidike bi morda lahko pojasnil direktor muzeja, s katerim pa zaradi časovnih omejitev nismo govorili.

kot eno glavnih slabosti, ki vpliva na razvoj arheološkega parka, izpostavili financiranje za posamično leto brez zagotovil za dolgoročno financiranje, kar zavira načrtovanje dela in dolgoročni razvoj.

Tabela 7.1: Struktura prihodkov Arheološkega parka »Andautonija« v letu 2010

	PRIHODKI	58.336,00 €	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	7.376,00 €	za zaščito
	2. Občinska sredstva	26.822,00 €	Programska sredstva za prezentacijo, se kandidira vsako leto sproti
	3. Drugo	8.046,00 €	Župnija
	4. Drugo	20.000,00 €	Pavšal dela plač dveh zaposlenih v matični ustanovi (ni namensko)
	skupaj		62.244 €
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	0,00 €	
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €	
	7. Donacije	0,00 €	
	skupaj		0,00 €
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	6.705,00 €	
	11. Programske vstopnice	Zajeto v vstopnice	
	15. Muzejska trgovina	9.387,00 €	Vključuje hrano na dan Andautonie
	16. Kavarna	Ni podatka	Gre za priložnostno kuhinjo; prihodek je vključen v kategorijo Muzejska trgovina
	17. Restavracija	0,00 €	
	18. Oddaja prostora	0,00 €	
	19. Licence	0,00 €	
	20. Drugo	0,00 €	
	skupaj		16.092,00 €

7. 2. 2 CIUTADELA IBÈRICA DE CALAFELL (Španija)

Datum ogleda:	13. 3. 2011
Datum intervjuja:	14. 3. 2011, 27. 5. 2011
Intervjuvanka:	Clara Masriera Esquerra, direktorica Fundació Castell de Calafell
Trajanje intervjuja:	13.00–15.00, 9.00–10.30
Drugi viri:	Ciutadela Ibèrica de Calafell. Uradna spletna stran Promocijsko gradivo

Ibersko mesto Calafell je bilo kot arheološki park ustanovljeno leta 1995. Glavna gradnja parka je potekala v letih 2007–2008, ko je bil dve leti zaprt. Ponovno odprtje leta 2008 je potrebno obravnavati posebej, saj je bila v tem času dograjena infrastruktura, obseg parka je bil povečan s 3000 m² na 6000 m² (od tega polovico površine zavzemajo prezentirane arheološke ostaline).

Calafell smo izbrali zaradi sodelovanja organizacije z Univerzo v Barceloni ter zaradi metode prezentacije arheoloških ostalin, to so rekonstrukcije *in situ*. Direktorica arheološkega parka, po izobrazbi arheologinja, pojasnjuje rekonstrukcije na najdišču z dvema argumentoma: zaščita originalnih arheoloških struktur, ki bi brez tovrstnega posega propadle, ter eksperimentalno arheološko delo. Z znanstvenimi poskusi na najdišču raziskujejo način nekdanje gradnje in obstojnost materialov.

V primeru Calafella se močno čuti patriotska nota zgodovinsko zanimive Katalonije, kar se zdi, da vpliva na močno javno finančno podporo. Park je ustanovil svet avtonomnega občinskega organa v Calafellu, ki je nato ustanovil osebo javnega prava Fundació Castell de Calafell. Ta poleg arheološkega parka upravlja še dve enoti, to sta Ribičeva hiša, v kateri je v 20. stoletju prebival pesnik Carlos Barral, in grad iz 11. stoletja, zgrajen za obrambo pred islamskimi vdori. Leta 2008 je bilo ob ponovnem odprtju parka v organizaciji skupno zaposlenih 9 oseb. Arheološki park upravljata Fundació Castell de Calafell in Univerza v Barceloni.

Celoten kompleks danes meri 6000 m². Polovico tega območja obsegajo rekonstrukcije ostalin nekdanjega železnodobnega naselja, dva objekta sta iz rimske dobe (delno rekonstruirana rimska vila in prosto stoječa rekonstrukcija rimskega stolpa). Ostali del površine je zelenica, pod katero se nahajajo arheološke ostaline, ki bodo v prihodnosti prav

tako raziskane in prezentirane. V kompleksu se nahaja še recepcija z muzejsko trgovino, sanitarijami in avtomatom s prigrizki. Posebnega zaprtega prostora za izvedbo pedagoških programov nimajo, ti potekajo na odprtem. V neposredni bližini je veliko parkirišče, ki pa je last bližnje diskoteke, a je na uporabo obiskovalcem parka. Glavna zanimivost Calafella so nedvomno arheološke rekonstrukcije večnadstropnih (!) objektov z rekonstruiranimi interierji, po katerih se lahko obiskovalci prosto sprehajajo. K prikazom sodijo tudi žive domače živali ter znanstveno-eksperimentalni prikazi izdelave opeke in graditve vasi.

Slika 7.3: Tloris kompleksa Ciutadella Ibèrica de Calafell (Informativna tabla na lokaciji)

Park je odprt vse leto med 10. in 14. uro. V poletnih mesecih, med prazniki in počitnicami obratuje tudi popoldne. Poleg vodstev, delavnic in demonstracij organizirajo 5 posebnih celodnevni oziroma večdnevni dogodkov. Natančnih podatkov o obisku nismo pridobili, povprečno govorimo o 16.000 obiskovalcih na leto. Polovica obiskovalcev so šolske skupine, polovica pa turisti. Marketinška dejavnost je zaradi ponovnega odprtja parka še v povojih. Vzpostavljeno je sodelovanje s turističnimi agencijami, hoteli, šolami in muzeji, prek katerih tržijo svoje storitve.

Arheološki park ima dobro geografsko lego. Stoji v centru turističnega letovišča in blizu avtobusne in železniške postaje. Ima odlične javno prometne povezave z Barcelono (vlak vsake pol ure, avtobus vsako uro), od katere je oddaljen 60 km. 40 km je oddaljen od Terragnone, pomembne turistične in arheološke točke.

Upravljavski načrt je izšel leta 2008, po naročilu ga je izdelalo podjetje v sodelovanju z obema upravljavcema. Glavni vsebinski poudarki se vežejo na oblikovanje programov: izobraževanje, dejavnost eksperimentalne arheologije in komunikacija. Druge vsebine so še kadrovska struktura, razvoj trgovine, komunikacijska strategija, razvoj organizacije, pravni vidiki muzeja in dediščine ter finančni načrt.

Organizacija ima razdelane elemente managementa organizacije, ki pa niso zapisani. Poslanstvo organizacije je ohranjanje dediščine in razvoj ustreznih standardov za predstavitev lokalne dediščine, s poudarkom na primerni komunikaciji in razvoju turističnih programov. Vizija je, da arheološki park postane prestižna turistična točka. Kratkoročni cilj je konsolidacija arheoloških ostalin. Srednjeročni cilj je izboljšanje kvalitete produktov. Dolgoročni cilji se vsebinsko prekrivajo z vizijo. Nadalje je cilj povezati znamenitost s ponudbo hotelov in s pomembnimi izobraževalnimi ustanovami, kot denimo s Katalonskim muzejem.

Pobudnik ustanovitve arheološkega parka je bila občina Calafell, ki je v izgradnjo investirala največji delež (35 %). Točnega podatka o investiciji nimamo, saj so nekatere ustanove investirale v delu ali v izgradnji infrastrukture.⁹³ Okvirno smo začetno investicijo ocenili v vrednosti 610.000 eur po tečaju za leto 2010. Investitorji so bili še Oddelek za turizem Katalonske vlade (363 eur po tečaju za leto 2010), Institut Gaudí (15 delavcev za 2 meseca), lokalno podjetje Inglada & Gasull (izgradnja infrastrukture), Univerza v Barceloni (znanstveno delo, raziskovanje, izkopavanja) in občinski svet (90.793 eur po tečaju za leto 2010). V drugi gradbeni fazi, to je v letih 2007–2008, so v park investirali še 300.000 eur oziroma 315.000 eur po tečaju za leto 2010. Iz teh sredstev so obnovili arheološke ostaline, zgradili center za obiskovalce, dokupili 3000 m² zemljišča, izoblikovali celostno grafično podobo najdišča in uredili turistično signalizacijo.

V Tabeli 7.2 predstavljamo strukturo prihodkov. Točen delež občinskih sredstev posebej za enoto arheološki park ni znan, saj finančna sredstva v organizaciji s tremi lokacijami niso povsem razmejena. Enako velja za zaposlene. Ti delajo na vseh lokacijah, plače zagotavlja občina v vrednosti 250.000 eur na letni ravni za vse tri enote. Na podlagi približne ocene smo

⁹³ Vložek Instituta Gaudí smo ocenili na 30.000 eur, izgradnjo infrastrukture na 50.000 eur in delo Univerze v Barceloni na 50.000 eur.

delež občinskih sredstev za enoto arheološki park ocenili na 180.000 eur.⁹⁴ Drugi podatki se vežejo na enoto arheološki park.

Tabela 7.2: Struktura prihodkov enote Ciutadella Ibèrica de Calafell v letu 2010.

	PRIHODKI	295.500,00 €	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	0,00 €	
	2. Občinska sredstva	180.000,00 €	<i>Izračun je približen, glej opombo v besedilu</i>
	3. Drugo		.
	skupaj		180.000,00 €
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	8.500,00€ 50.000,00€	<i>Velja za 2 in 5 let; znesek je preračunan na leto</i>
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €	
	7. Donacije	0,00 €	
	skupaj		58.500,00 €
	LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	55.000,00 €
	11. Programske vstopnice	<i>Zajeto v vstopnice</i>	
	15. Muzejska trgovina	2.000,00 €	
	skupaj		57.000,00 €

V sklopu organizacije Fundació Castell de Calafell, ki upravlja s tremi lokacijami, je za poln delovni čas za dobo celega leta zaposlenih 9 oseb. To so direktorica, 2 tehnika (arheolog in zgodovinar) ter 6 pedagoških delavcev.

⁹⁴ V organizaciji je zaposlenih 9 oseb. Za delo v parku smo vzeli pol plače direktorja, eno plačo tehnika (od dveh) in pet plač pedagogov (od šestih). V mesecih tako znaša delo v arheološkem parku 78 mesecev napram skupnim 108 mesecem, kar pomeni 72% oziroma 180.000 eur.

7. 2. 3 KELTENWELT FREILICHTMUSEUM FRÖG ROSEGG (Avstrija)

Datum ogleda:	13. 10. 2010
Datum intervjuja:	13. 10. 2010
Intervjuvanci:	Martina Zeleny, zaposlena Franz König, predsednik društva Archäologische Gesellschaft Urgeschichte Zentrum Frög-Rosegg Klemen Langus, Turizem Bohinj ⁹⁵
Trajanje intervjuja:	10.00–13.00, 14.00–15.00
Drugi viri:	Keltenwelt Frög. Uradna spletna stran Promocijsko gradivo

Keltenwelt je primer arheološkega parka, kjer predstavitev arheološke preteklosti temelji na vizualnem učinku, ki ga ustvarjajo rekonstrukcije, polne barvitosti in blišča nekdanjega bogatejšega sloja železne dobe. Park se nahaja na območju hallstattskega gomilnega grobišča, ki zajema večji del površine kompleksa. Grobišče je konservirano in urejeno za ogled, ki pa kot dejanska arheološka ostalina ne oblikuje glavne arheološke zgodbe.

Arheološka prezentacija prvenstveno ne prikazuje arheoloških dejstev danega najdišča, temveč je Keltski svet nekak skupek spoznanj o življenju v železni dobi iz različnih delov Evrope. Kar z arheološkega vidika moti, je dejstvo, da so grobni pridatki »idealizirani« v smislu, da je v eni rekonstruirani gomili združeno bogastvo številnih grobov. Poleg tega so nekatere rekonstrukcije z vidika arheološkega vedenja zelo drzne, saj ne temeljijo na arheoloških najdbah, temveč na pisnih virih, kot v primeru Svetišča Noreje (Turk 2011, ustno). Svetišče, ki je predstavljeno kot inscenacija (in ne kot rekonstrukcija), pri čemer spremno besedilo korektno navaja omejitve arheološkega vedenja, je impresivno.

Druga značilnost Keltskega sveta je samo poimenovanje kompleksa, saj so z imenom določili izvor prebivalstva. Določanje izvora prebivalstva je v prazgodovinski arheologiji na splošno kočljivo, saj za to ne obstaja dovolj virov in so mnjenja v stroki deljena. Poleg tega se lahko hallstattska kultura in Kelti izključujejo, saj so Kelti v nekaterih delih Evrope sinonim za kasnejšo latensko kulturo.⁹⁶

⁹⁵ Klemen Langus je pomagal pri tolmačenju nekaterih pravnostatusno posebnosti, saj pozna organizacijo Keltenwelt zaradi preteklega sodelovanja pri evropskem projektu.

⁹⁶ Na to sem opozorila tudi sogovornico, ki je pojasnila, da so to ime izbrali zaradi ustrežnejše asociacije na prazgodovinsko arheologijo. Prvotno ime je bilo Archäologische Gesellschaft Urgeschichte Zentrum Frög-Rosegg. Obiskovalci so Urgeschichte (prazgodovina) napačno povezovali z dinosavri, zato so kompleks kasneje popularno preimenovali v Keltski svet.

Keltski svet lahko razumemo kot didaktičen prikaz neke dobe, ki je v splošnem pozitiven, sporen pa le strokovnjakom, ki nismo dovzetni za finese arheoloških upodobitev (Turk 2011, ustno).

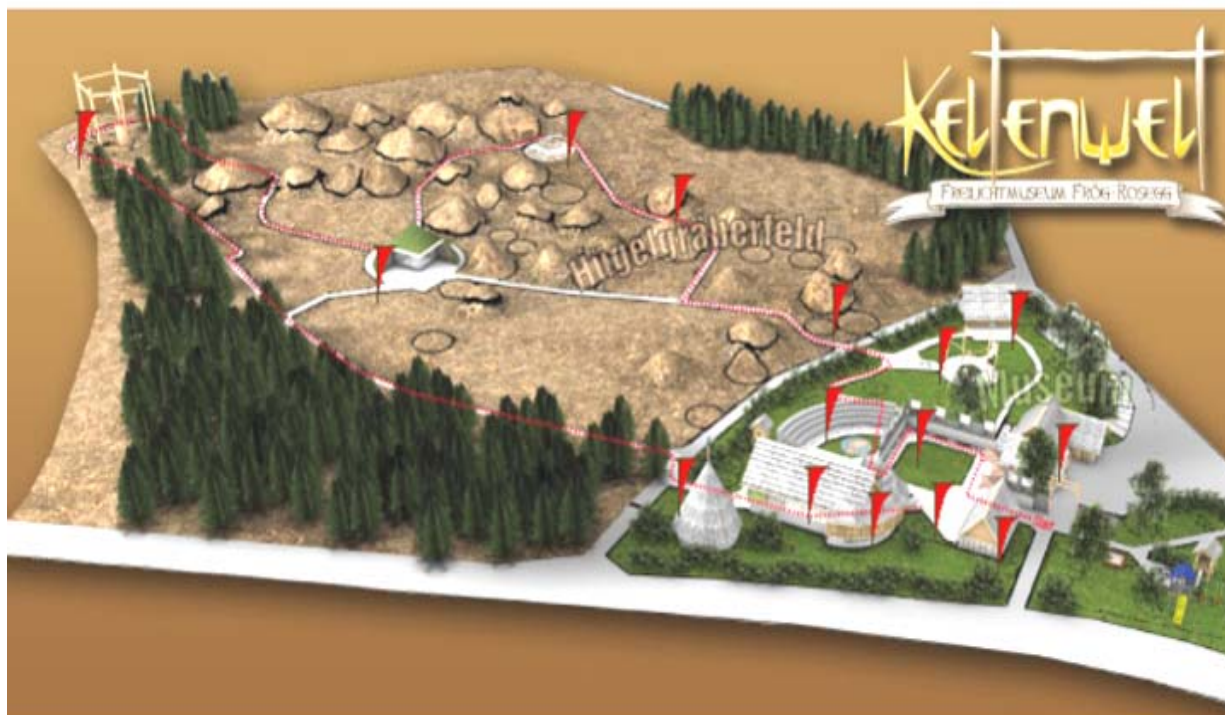
Arheološki park je leta 2002 ustanovila občina Rosegg (Rožek), ki je tudi lastnica arheološkega najdišča in parka. Investicija v izgradnjo kompleksa je znašala 650.000 eur oziroma 753.503 eur po tečaju za leto 2010. 70 % teh sredstev je občina zagotovila prek evropskih sredstev (Interreg II), 15 % je prispevala sama, 15 % je prispevala dežela. Minimalni delež so prispevali zasebni subjekti. S parkom upravlja zasebno društvo *Archäologische Gesellschaft Urgeschichte Zentrum Frög-Rosegg*, ki se v skoraj polovičnem deležu financira iz javnih sredstev. Občina je tudi lastnica bližnje gostilne *Noreia*, ki sodi v kompleks ponudbe parka, z njo pa upravlja zasebnik, ki ima z občino najemno pogodbo o uporabi.

Na skupno 7 ha velikem kompleksu se nahaja 5 ha veliko območje z dobro ohranjenimi hallstattskimi gomilami. V bistvu govorimo o historični krajini, le dve gomili sta muzeološko prezentirani. Skupno površino dveh prezentiranih gomil smo ocenili na 300 m², kar zajema manj kot 1 % celotne površine parka in govori o možnosti izgradnje velikega arheološkega kompleksa na območju skromnega obsega prezentiranih arheoloških ostalin. Čez območje z gomilnim grobiščem je speljala prijetna sprehajalna pot. Tod je tudi postavljena inscenacija svetišča keltski boginji Noreji. Arheološka zgodba je dopolnjena še s t. i. mesti moči oziroma z energetskimi točkami.

Ostalo površino zapolnjujejo dopolnilni prikazi, infrastruktura in arheološke rekonstrukcije. Trije večji objekti po zunanosti posnemajo železnodobno arhitekturo, katerih notranjost je sodobna. V t. i. knežji dvorani je muzejska razstava s prikazom življenja bogatejših slojev, v gosposki hiši se nahaja muzejska trgovina z recepcijo, delavnica pa še danes služi za delavnico ter za prenočišča in predavanja. Dodatni prikazi so še grajen šotor, vodnjak, kulturni prostor ter t. i. arena, ki s tribuno služi kot prireditveni prostor, na mestu prizorišča pa je zemljevid sveta, kot so ga po nekdanjih predstavah zabeležili antični kartografi.

V neposredni bližini parka je gostilna, ki posluje ločeno od parka, a pomembno dopolnjuje ponudbo.

Slika 7.4: Načrt Keltenwelta (vir: Keltenwelt Frög)

Od rednih izobraževalnih programih potekajo v Keltenweltu samo vodeni ogledi, po predhodni najavi pa tudi delavnice. Zelo razvejana je dejavnost posebnih dogodkov, ki niso nujno arheološke narave in služijo promociji vseh dejavnosti občine, kot denimo kresovanje in praznovanje domovinskih praznikov. Najbolj odmeven dogodek je tridnevno Mednarodno keltsko srečanje, ko se iz različnih držav zberejo skupine za oživljanje keltske kulture.

Park obratuje od 24. aprila do 31. oktobra. V letu 2005 ga je obiskalo 10.681 obiskovalcev, v letu 2009 pa kar polovica več oziroma 15.914 obiskovalcev. Obisk vsako leto raste za približno 10 %. Skoraj polovica obiskovalcev (7.115 oziroma 44 %) prihaja z območja Koroške dežele: imetniki koroške kulturne karte so deležni znižane ali brezplačne vstopnice. Za oglaševanje uporabljajo večinoma brezplačne načine obveščanja, kot so spletna stran, socialna omrežja, brezplačni oglasi v časopisih, metoda od ust do ust in obveščanje prek keltskih društev.

Park ima ugoden geografski položaj in dobre javnoprometne povezave. Od slovenske državne meje je oddaljen 10 km, od Beljaka 16 km. Stoji na turistično pomembnem območju, v bližini se nahajajo znamenit živalski vrt Rosegg, grad Liechtenstein in Vrbsko jezero. Po besedah

sogovornice je bil eden od motivov za ustanovitev arheološkega parka tudi obogatitev turistične ponudbe s strani občine v kontrastu s prevladujočo turistično ponudbo zasebnih poslovnih subjektov. Park je tudi vključen v ponudbo kompleksne destinacije, kjer lahko več lokacij obiščete z eno vstopnico.

Upravljanje arheološkega najdišča je urejeno v upravljavskem načrtu, ki se redno sprejema za dobo treh let. Trenutno veljavni načrt (2011–2013) predvideva vključitev tega najpomembnejšega arheološkega najdišča na območju Koroške dežele v širši nadregionalni razvojni koncept območja Rosegg ter realizacijo načrtovanih dejavnosti. Glavni vsebinski poudarki načrta so znanstvena in turistična uporaba kulturne dediščine, prikaz zgodovine poselitve na območju južne Koroške s pomočjo muzeološke prezentacije originalnih grobnih najdb in dopolnitev trenutnega prikaza z novimi objekti, ki bodo povečali izkušnjo obiskovalcev.

Elementi managementa organizacije niso zapisani, so pa jasno opredeljeni. Poslanstvo organizacije je predstavitev arheološke preteklosti, obogatitev ponudbe kraja ter prispevek k lokalni ekonomiji. Temeljni cilji organizacije so povečanje obiska in oblikovanje novih razstav. Vizija je doseči 34.000 obiskovalcev letno, kar bi omogočilo preživetje organizacije na trgu brez podpore javnih sredstev. Zaradi nestabilnega financiranja iz javnega proračuna (kandiranje za sredstva na vsakih nekaj let) je kratkoročni cilj zmanjšati stroške organizacije. Poleg naštetega so še cilji povečati sodelovanje z arheologi, pa tudi drugimi organizacijami. Organizacija namreč ne zaposluje nobenega arheologa.

Organizacija redno in za polni delovni čas zaposluje dve osebi: vrtnarja za dobo 7 mesecev prek javnih del in zgodovinarja za dobo 9 mesecev. Slednji opravlja delo vodje, marketinške službe ter muzejskega pedagoga, občasno tudi delo na blagajni. Ena oseba je zaposlena za dobo 5 do 8 mesecev za skrajšan delovni čas po pavšalnem plačilu. V času visoke sezone dodatno zaposlujejo 2 osebi – študenta za polni delovni čas. Strokovno arheološko delo za organizacijo opravlja Deležni koroški muzej na način pogodbenega dela v znesku 25.000 eur na leto.

Gre za primer organizacije, ki ni deležna systemskega financiranja, značilno je kandidiranje za sredstva vsaki dve leti, zaradi česar je čutiti močno motivacijo za opravičilo svojega obstoja. Tako je eden od temeljnih ciljev organizacije dvig obiska in prihodkov na raven, ki bo 100 %

pokrila stroške poslovanja. Zelo natančno imajo razvit tudi sistem statistike obiskovalcev in analize obiska, na podlagi katerih izdelujejo poslovne načrte. Po trenutni strukturi prihodkov pomenijo 51,9 % delež javna sredstva, ostalo so lastna sredstva. Strukturo prihodkov prikazuje Tabela 7.3.

Tabela 7.3: Struktura prihodkov arheološkega parka Keltenwelt v letu 2010

	PRIHODKI	96.400,00 €	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	25.000,00 €	Dežela
	2. Občinska sredstva	25.000,00 €	Občina
	3. Drugo	0,00 €	
	<i>skupaj</i>		50.000,00 €
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	0,00 €	
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €	
	7. Donacije	0,00 €	
	<i>skupaj</i>		0,00 €
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	33.000,00 €	
	11. Programske vstopnice	2.900,00 €	
	15. Muzejska trgovina	10.500,00 €	Od tega 2.500 € čisti dobiček
	<i>skupaj</i>		46.400,00 €

7. 2. 4 RÉGÉSZETI PARK SZÁCHALOMBATTA (Madžarska)

Datum ogleda:	9. 10. 2009, 21. 9. 2010
Datum intervjuja:	21. 9. 2010
Intervjuvanka:	Magdolna Vicze, direktorica
Trajanje intervjuja:	10.00–13.30, 15.00–17.00
Drugi viri:	Matrica Múzeum. Uradna spletna stran Promocijsko gradivo

Száchalombatta, ki velja za tretje najbogatejše madžarsko mesto, stoji 25 km od Budimpešte. Tam se na površini 50 ha razteza prostrano gomilno grobišče iz obdobja starejše železne dobe (hallstattska kultura) z osemdesetimi vidnimi gomilami. Pet gomil v sklopu grobišča je najboljše ohranjenih v Evropi.

Leta 1994 je občina odkupila celotno območje arheološkega najdišča in ga razglasila za arheološki rezervat. Leta 1996 je občinski muzej Matrica (Matrica Múzeum) ustanovil arheološki park, ki je v kompleks zajel štiri gomile. Ena do teh, to je gomila 115, je ambiciozno prezentirana z možnostjo vstopa v njeno notranjost. Na ogled sta rekonstrukcija celotnega groba z replikami predmetov in multumedijska predstavitev. Druge tri gomile so le očiščene. Prezentacijo gomil dopolnjujejo prikazi rekonstrukcij bivalnih objektov *ex situ* (na deviški zemlji) iz obdobja zgodnje in srednje bronaste dobe ter iz železne dobe. Rekonstrukcije temeljijo izključno na okoliških arheoloških odkritjih. Hiše imajo rekonstruirano notranjo opremo, nekatere pa služijo sodobni uporabi, npr. za razstave, prireditve, dejavnost eksperimentalne arheologije, v enem primeru za muzejsko trgovino z recepcijo. Prikaz dopolnjuje še eksperimentalni vrt. Kompleks ima urejeno veliko parkirišče ter sodobno okrepčevalnico.

Park obratuje od 1. aprila do 31. oktobra vsak dan med 10. in 18. uro, ob ponedeljkih je zaprt. Ima razvejan izobraževalni program z vodstvi, delavnicami, demonstracijami, tabori in predavanji, ki jih praviloma izvajajo po predhodni najavi ali v sklopu posebnih dogodkov.

Arheološki park ima kljub dobri geografski legi slabe javnoprometne povezave. Avtobus pelje tja štirikrat na dan. Park je dobro povezan z ostalo turistično ponudbo območja, le 25 km od Száchalombatte se nahaja jezero Velence, ki velja za drugo največjo turistično znamenitost Madžarske.

Točnih podatkov o obisku nismo pridobili. Število obiskovalcev se giblje od 17.000–20.000 na leto, od tega je 75 % šolskih skupin in otrok. V organizaciji imajo zelo dobro izdelano marketinško strategijo, ki v veliki meri temelji na osebnem pristopu. Uporabljajo tudi metodo masivnega oglaševanja in sicer v okolici Száchalombatta, delno tudi v Budimpešti. Povezani so s turističnimi agencijami.

Načrta upravljanja za arheološko najdišče nimajo.

Slika 7.5: Tloris arheološkega parka Száchalombatta (vir: Matrica Múzeum)

Elementi managementa organizacije so po besedah direktorice zelo jasni, čeprav niso zapisani v nobenem dokumentu. Poslanstvo arheološkega parka je izobraževanje na muzejski način, je interaktivno in doživeto. Temeljni cilji organizacije so ohranitev arheološkega najdišča, rekonstrukcija okolja in ustrezna prezentacija in popularizacija arheološke dediščine. Vizija zajema širitev kompleksa z mnogofaznimi prezentacijami objektov in popolno rekonstrukcijo okolja (vegetacija), ki bi kot takšen postal pomembna arheološko-turistična točka tako v obliki uprizoritvenega turizma (*reenactment tourism*) kot v sklopu ponudbe donavskega limesa.

Kratkoročni cilji so pridobitev dodatne stalne zaposlitve za muzejskega pedagoga (zdaj le ena stalna zaposlitev), povečanje števila obiskovalcev, zlasti šolarjev, in splošna obogatitev izobraževalnih programov. Srednjeročni cilj je zaključiti rekonstrukcije objektov in okolja. Dolgoročni cilji so vpis območja na seznam UNESCO-ve svetovne dediščine (kategorija krajina in naravni rezervat), razširitev parka na območje krajinskega parka ter povezava z dediščino 19. in 20. stoletja na tem območju.

Arheološki park deluje kot dislocirana enota muzeja, ki se financira iz proračuna občine. Podatkov o finančnem poslovanju nismo pridobili. Glavna investicija v arheološki park je bila odkup zemljišča današnjega arheološkega rezervata, ki si ga je pred tem delilo 35 lastnikov. Sredstva za odkup je zagotovila občina, podatka o znesku nimamo. Drug sveženj investicije, ki ga je leta 1996 prav tako zagotovila občina, je bila izgradnja kompleksa in je takrat znašal 50 milijon forintov oziroma 576.864 eur po tečaju valute za leto 2010. Vse dograditve objektov in prezentacije, ki so se ustvarjale od odprtja do danes, je financiral muzej, ki letno kandidira za občinska sredstva.

Direktorica je posebej izpostavila dejstvo, da z ustanovitvijo arheološkega parka s strani ustanovitelja niso bili deležni dodatne zaposlitve, si pa za to prizadevajo. Delo v arheološkem parku večinoma opravijo z obstoječo delovno silo na način funkcionalne fleksibilnosti,⁹⁷ dodatno pa še s priložnostnimi zaposlitvami. Delo, ki ga opravijo zaposleni v muzeju, zajema: eno osebo v službi za marketing in PR, dve osebi za muzejsko izobraževanje (le ena je zaposlena redno) in dve osebi na arheološkem oddelku. Vse to moramo razumeti v določenem deležu, saj se delo redno zaposlenih primarno veže na matično muzejsko stavbo. Vzdrževalna dela priložnostno opravljata dva zunanja sodelavca, eden je izučen za popravila na

⁹⁷ Denimo pri demonstraciji prazgodovinske kuhinje (peka kruha in priprava namaza) po potrebi sodelujeta tajnica in snažilka.

arheoloških rekonstrukcijah. Pomembna je še ekipa 12 vodičev oziroma demonstratorjev, torej tistih, ki skrbijo za živi del parka in imajo stik z obiskovalci. Vsi so zaposleni kot priložnostni delavci. Dve osebi sta v obliki študentskega dela zaposleni na recepciji.

Direktorica je ob tem opozorila na težave vodenja, ki so po njenem mnenju značilnost javne službe: nizka motivacija zaposlenih ter pomanjkanje vzvodov za dodelitev novih nalog in izvajanje sankcij. Nadalje pravi, da vodi tim, ki ga ni sama oblikovala, zato je težje uresničevati cilje organizacije.

7. 2. 5 SAGNLANDET LEJRE (Danska)

Datum ogleda:	17. 10. 2010
Datum intervjuja:	18. 10. 2010
Intervjuvanec:	Lars Holten, generalni direktor
Trajanje intervjuja:	10.00–14.45
Drugi viri:	Sagnlandet Lejre. Uradna spletna stran Holten 2010a Holten 2010b Promocijsko gradivo

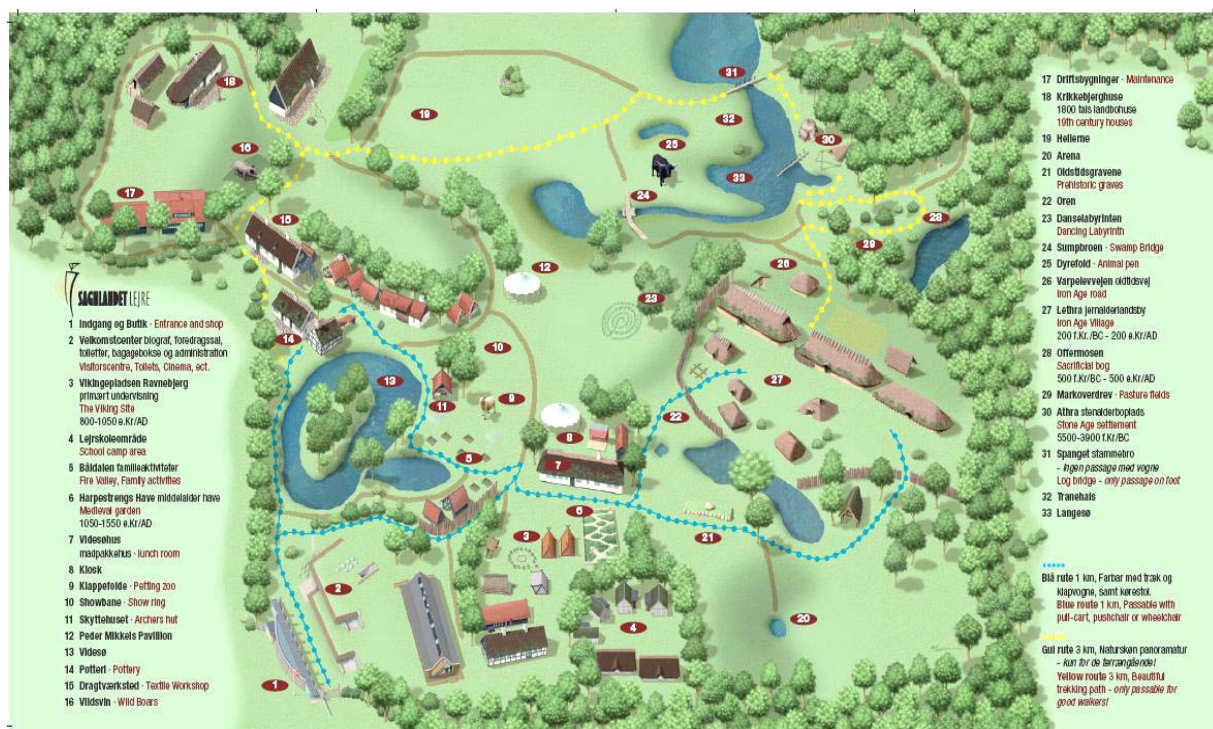
V terminološkem smislu je Dežela legend Lejre (Dan. *Sagnlandet Lejre*) muzej na prostem. Na 43 ha površine skoraj ni arheoloških ostalin v sicer arheološko bogati okolici. To območje je tako prvenstveno namenjeno za izgradnjo rekonstrukcij preteklega življenja na podlagi eksperimentalne arheologije.

Lejre je najstarejši tovrstni muzej na prostem na Danskem in je bil vzor mnogim podobnim ustanovam. Ustanovljen je bil leta 1964. Je ena vodilnih organizacij v svetu za področje eksperimentalne arheologije. Za našo obravnavo je zanimiv zaradi dolge tradicije delovanja, vrhunskega kadra s področja arheologije ter z vidika poslovanja. Nekateri poznavalci Lejre navajajo kot zgodbo o uspehu (Buchanan 2009). Ta ocena se nanaša na spremembo poslovne filozofije, ki se je zgodila v zadnjem desetletju. Močan in konstanten upad obiska od leta 1987 do leta 2006, ko se je število obiskovalcev skoraj razpolovilo (iz prej 95.000 na 54.000 obiskovalcev letno), je vodstvo vzpodbudil k oblikovanju novega vodenja: oblikovanje novega imena, novih produktov, sprememba vodstvene strukture, okrepitev kadra za trženje in odnose z javnostmi. Leta 2009 so vpeljali novo ime muzeja »Dežela legend Lejre«, ki zveni privlačno in manj strogo. To je zamenjalo staro ime Lejrski eksperimentalni center (Lejre Experimental Centre). Z muzejem upravlja zasebna nepridobitna organizacija Center za historično-arheološke raziskave in komunikacijo.

Lejre je slikovit z vseh vidikov in velja za eno največjih danskih turističnih znamenitosti. Tam je moč videti rekonstruirane vasi iz različnih obdobj, denimo iz kamene dobe, železne dobe, vikinške dobe in novega veka. Življenje oživljajo zaposleni v takratnih oblačilih s prikazom preteklih veččin. Posebno privlačni so programi, ki omogočajo družinam, da preživijo

»dopust« v železnodobni ali kamenodobni vasi tako, kot so živeli takrat, in so na ogled obiskovalcem.

Slika 7.6: Tloris arheološkega muzeja na prostem Dežela legend (vir: Sagnlande Lejre, spletna stran)

Dežela legend se razteza na 43 ha površine. Gre za obsežno naravno in kulturno krajinsko okolje, ki ga prepletajo griči, gozdovi, jezera in močvirja. Na teh predelih gojijo zobre, posebno vrsto goveda, ki je izumrla v 17. stoletju in so jo z načrtno vzrejo ponovno »rekonstruirali«. Na območju parka živi še mnogo drugih živali, kot so kokoši, gosi, race, divji prašič, konji in mačke. Živali, ki jih redijo, uporabijo za to, za kar jih je človek vedno redil: za hrano, oblačila, orodje in urejanje narave.

Na tem prostranem območju obiskovalec uživa v naravnih lepotah, a glavna zgodba je arheološka. Na ogled so vikinška tržnica, srednjeveški zdravilni vrt, prazgodovinska grobišča, železnodobna vas, kamenodobni lovski tabor, kmetija iz 19. stoletja ter železnodobno svetišče ob močvirju. Prikaze dopolnjujejo razvedrilne vsebine v arheološkem stilu, kot so plesni labirint, delavnice za tkanje, lončarstvo in kovaštvo. Posebno privlačna je tako imenovana Dolina ognja, nekakšen družinski prostor, kjer ponujajo različne programe v stilu »poskusim-torej znam«. Ta koncept je tudi glavna značilnost njihovih programov. V Dolini ognja je najbolj znan majhen ribnik, kjer je mogoče preizkusiti plovbo v deblakih. V neposredni bližini je prostor za piknike. Pri terenskem ogledu parka smo opazili, da lahko v Dolini ognja, ki

zavzema približno 1,8 % površine celotnega kompleksa, preživite več ur, kar govori o pomembni obliki dejavnosti, ki v takšnih kompleksih podaljšuje postanek. Obseg arheoloških rekonstrukcij smo s pomočjo orodja Google Maps ocenili na 23.734 m² površine. To dopolnjujejo še območja, kjer vzrejajo živali – govorimo o več hektarjih površine, ter druge našteje vsebine. Dopolnilno infrastrukturo sestavljajo center za obiskovalce z multimedijsko dvorano in službenimi prostori, območje z delavnicami in prenočišči (namenjeno osebju, ki prireja večdnevne dogodke), velika muzejska trgovina, kiosk s hitro hrano in veliko parkirišče.

Lejre je primer organizacije z izredno razvejanim izobraževalnim programom in posebnimi dogodki za različne ciljne skupine. To so vodstva, delavnice, demonstracije, prvo- in tretjeosebne interpretacije, prikazi rezultatov arheoloških eksperimentov, živa zgodovina, team-building programi itn. Najznačilnejši so za Lejre programi, ki omogočajo življenje v rekonstruiranih vaseh brez sodobnih pripomočkov. Potekajo več dni in so zanimivost za obiskovalce. Posebno zanimivi so programi, ki navidezno delujejo komercialno in nimajo zveze z arheologijo, kot denimo Večer v maskah, a jih smiselno in izvirno povežejo z drugimi oblikami danske kulturne dediščine, kot na primer z miti in legendami.

Lejre je konec osemdesetih let beležil zavidljiv obisk, v devetdesetih je začel obisk padati in leta 2007 so našteji 52.000 obiskovalcev. V zadnjih desetih letih beležijo povprečno 55.000 obiskovalcev na leto. Park obratuje od 30. aprila do 19. septembra, dodatno še en teden v oktobru in decembru v času počitnic in praznikov. Odpiralni čas je čez leto različen glede na nizko in visoko sezono (to je od 26. junija do 15. avgusta). Podatka o strukturi obiskovalcev nimamo. Leta 2008 so oblikovali popolnoma novo strategijo marketinga, uvedli so sezonske vstopnice, odprli so posebno delovno mesto za odnose z javnostmi. Direktor je posebej izpostavil rast medijske odmevnosti, ki je očitno rezultat novega delovnega mesta, čeravno imajo po večini neplačane oglase.

Lejre ima ugodno geografsko leto. Stoji le 7 km od Roskilda⁹⁸ in 30 km od Kopenhagna, z obema mestoma obstajajo dobre javnoprometne povezave. Kompleks je vključen v skupno promocijo širše regionalne ponudbe ter v mrežo hotelov in kampov (vzajemni popusti pri vstopnicah).

⁹⁸ V Roskildu je katedrala, ki je vpisana na UNESCO-v seznam svetovne dediščine, tam je tudi zelo znan Vikinški muzej.

Center za historično-arheološke raziskave in komunikacijo, ki upravlja s kompleksom, je po naravi zasebna nepridobitna organizacija in je oproščena plačevanja davkov. Organa muzeja sta svet v sestavi 8 članov in uprava. Ta struktura je bila oblikovana leta 2007, ko so tudi reformirali sestavo sveta. Prej so bili člani sveta prijatelji muzeja, zdaj so to vidni strokovnjaki in poslovneži. Za management organizacije je zadolžena uprava v sestavi treh direktorjev: glavni direktor, finančni direktor in direktor za infrastrukturo in logistiko. Iz pogovora z glavnim direktorjem Larsom Holtenom je bilo razbrati, da jedro organizacije sestavlja motiviran in ambiciozen tim, ki po delovni vnemi spominja na podjetje, ki se torej zaveda, da so na trgu.

Organizacija zaposluje 71 oseb, od tega jih je 21 v rednem delovnem razmerju za celo leto, drugi so zaposleni priložnostno. V skupini zaposlenih za celo leto je 6 oseb, ki so preko državnega programa za zaposlovanje invalidov zaposlene tretjinsko oziroma polovično za dobo celega leta, sredstva pa v večini zagotavlja država. Za dobo celega leta so zaposlene še 3 osebe za 32 ur tedensko (86 %) in 12 oseb za polni delovni čas (na Danskem to znaša 37 ur tedensko). Izmed 50 oseb, ki so v Lejre zaposleni priložnostno, je 10 oseb zaposlenih 7 mesecev na leto za polni delovni čas, 40 oseb pa na način, ki je primerljiv z našo obliko študentskega dela.

V ustanovi je zaposlenih 6 arheologov. Na oddelku za izobraževalne programe je večja ekipa, ki ima fleksibilne naloge. Resno zaposleni so še naslednji kadri: 1 oseba za marketing (to delovno mesto je bilo uvedeno nedavno), ena oseba za organizacijo dogodkov, 1 oseba v bifeju, 3 osebe za področje računovodstva in rezervacij. Za tehnično vzdrževanje je zadolženih 5 oseb (3 od teh so iz programa invalidov). Vzdrževanje arheoloških rekonstrukcij večinoma opravijo prostovoljci in študenti v programih za historične uprizoritve (ang. *reenactment*).

S kadrovskega vidika govorimo o tipu fleksibilnega podjetja, kjer prepoznamo tako numerično kot funkcionalno fleksibilnost. Direktor Lars Holten je v tem kontekstu izpostavil problem sezonske dejavnosti, saj to ne omogoča trajne zaposlitve večjemu številu zaposlenih. To povzroča veliko fluktuacijo zaposlenih, kar opiše kot njihovo »ranljivost«. Poudari, da je kader najpomembnejši vir organizacije.

Organizacija ima jasno oblikovane elemente managementa. Poslanstvo organizacije je ustvarjanje znanja, zanimanja in navdušenja nad preteklostjo. To dosega z raziskavami na področju eksperimentalne arheologije, z oživljanjem preteklosti in izobraževanjem, vse na način aktivne vključitve udeleženi. Vizija se glasi »Preteklost v sedanjosti s prihodnostjo«.

Vizija je, da Lejre postane najboljši in najbolj avtentičen center za dejavnost komunikacije o kulturni zgodovini in naši preteklosti. Temeljni cilji so raziskovanje, izobraževanje in komunikacija, ki po njihovi shemi delujejo soodvisno. Cilj centra je eksperimentalno raziskovanje, katerega rezultate bodo uspešno posredovali javnosti in tako pripomogli k izobraževanju.

Kratkoročni cilji so obogatitev programov. Srednjeročni cilji so izgradnja restavracije ter vzpostavitev aktivnosti, ki bodo potekali v zaprtih prostorih. Srednjeročni in dolgoročni cilj je razširitev aktivnosti čez vse leto, za uresničitev tega cilja je v teku projekt Time Traveler.

Lejre eksperimentalni center je nastal leta 1964 na zasebno pobudo. Hans-Ole Hansen je ustanovil Fundacijo Carlsberg, ki je takrat prispevala 417.000 DKK oziroma 577.612 eur po valuti za 2010. Znesek je zadostoval za postavitev prvih rekonstrukcij in prva tri leta poslovanja, pri čemer so delo v večji meri opravili prostovoljci. Kompleks so kasneje postopoma dograjevali in dopolnjevali z novimi rekonstrukcijami. Tri leta po ustanovitvi je muzej na prostem začel prejemati javna sredstva od Ministrstva za izobraževanje. Danes znaša delež s tega naslova eno tretjino letnega proračuna, skupni delež javnega financiranja pa je 54,3 %. Celotni letni proračun znaša 15 milijonov danskih kron, kar je približno 2 milijona eur. Strukturo prihodkov prikazuje spodnja tabela.

Tabela 7.4: Struktura prihodkov v organizaciji Sagnlandet Lejre

	PRIHODKI	1.931.000,00 €	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	756.000,00 €	
	2. Občinska sredstva	31.000,00 €	
	3. Drugo	189.000,00 €	Javna sredstva za zaposlitev
	4. Drugo	73.000,00 €	Javna sredstva: drugo
	skupaj	1.049.000,00 €	
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	Ni všteto	
	6. Druga projektna sredstva	Ni všteto	
	7. Donacije	Ni všteto	
	skupaj	1.049.000,00 €	
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	371.000,00 €	Vstopnice
	11. Programske vstopnice	262.000,00 €	Programi za šole in podjetja
	15. Muzejska trgovina	129.000,00 €	
	16. Kavarna	70.000,00 €	
	18. Najemi	30.000,00 €	
	20. Drugo	20.000,00 €	Živali in drugo
	skupaj	882.000,00 €	

7. 2. 6 EKETORP (Švedska)

Datum ogleda:	Brez ogleda
Datum intervjuja:	7. 9. 2011, 15. 9. 2011
Intervjuvanec:	Andreas Jühl, operativni direktor
Trajanje intervjuja:	12.00–12.45, 13.00–15.00
Drugi viri:	Eketorp. Uradna spletna stran Public Archaeology. Spletna stran

Eketorp smo v raziskavo vključili zaradi dveh posebnosti, to sta pravni status organizacije in značilnosti finančnega poslovanja. Po besedah direktorja Andreasa Jühla je Eketorp pol-javna ustanova (*semi-public foundation*), ki deluje kot enota deželnega muzeja Kalmar. Na trgu deluje finančno neodvisno, brez podpore javnih virov, torej izključno z naslova prihodkov, ki jih ustvarijo sami z izvajanjem storitev.

Eketorp je leta 1978 ustanovila državna arheološka služba (*Riksatntikväriambetet*), ki je s parkom prvi dve desetletji tudi upravljala. Lastnik arheološkega najdišča je država. Leta 2002 je od Nacionalnega sveta za dediščino po koncesijski pogodbi upravljanje parka prevzel deželni muzej Kalmar Läns Museum. Muzej je po pogodbi »najel« najdišče v zameno, da poskrbi za ustrezno oživitev lokacije in dostopnost za obiskovalce.

Eketorp je tako od leta 2002 dislocirana enota muzeja in deluje znotraj Enote za muzejsko izobraževanje. Čeravno je muzej okrožni muzej, financiran od države, Eketorp finančno deluje kot samostojna organizacija. Edina oseba, ki je zaposlena v muzeju (za polni delovni čas za celo leto), je direktor arheološkega parka. Za našo raziskavo je ta primer zanimiv z vidika preživetja organizacije na trgu, zlasti ob dejstvu, da park zaradi podnebja obratuje samo štiri mesece v letu, to je od 30. aprila do 4. septembra. Poleg tega park stoji na otoku Öland, ki je sicer na seznamu UNESCO-ve svetovne dediščine (njive, pašniki, reke, vasi in gradovi), vendar ima dokaj neugoden geografski položaj, če ga primerjamo z drugimi obravnavanimi primeri, ki stojijo blizu prestolnic. Od Kalmarja je oddaljen 70 km, javnoprometne povezave do parka so slabe.

Slika 7.7: Pogled na Eketorp

V ospredju je center za obiskovalce, kjer se nahajata trgovina in bife. V notranjosti trdnjave so prezentirani objekti iz različnih poselitvenih faz. Parkirišča ne vidimo, saj je to zaradi vizualne podobe oddaljeno od trdnjave (vir: Eketorp, spletna stran)

Arheološki park je rasel postopoma. 1984 je bil zgrajen muzej, končno podobo z vso dopolnilno infrastrukturo pa je park dobil leta 1996 z izgradnjo parkirišča in centra za obiskovalce. Dela je vodil takratni upravitelj, sredstva pa je zagotovila država. Skupna investicija je v tridesetih letih znašala 12 milijonov evrov.

Površina arheološkega parka meri 4 ha. Arheološki park prikazuje 3 poselitvene faze: dve iz železne dobe, to sta Eketorp I (300–400) in Eketorp II (400–650), ter srednjeveško iz časa 1170–1240, imenovano Eketorp III. Glavni prikaz predstavlja *in situ* rekonstruirana srednjeveška trdnjava iz zadnje faze, medtem ko so v notranjosti prikazane tudi zgodnejše faze. Prosto stoječe rekonstrukcije v notranjosti trdnjave posnemajo bivalne objekte iz druge faze, katerih notranjost služi kot muzejski prostor za prikaz premičnega gradiva. Ena od prosto stoječih rekonstrukcij je še kovačija. V notranjosti trdnjave je tudi igrišče za srednjeveške igre in športe.

Sestavni deli parka so še parkirišče, center za obiskovalce z muzejsko trgovino, stranišči in barom ter prostor za pse. Zaradi prostoživečih živali v trdnjavi morate pasjega ljubljénčka pustiti pred vhodom. V trdnjavi namreč vzrejajo različne živalske vrste, tipične za tisti čas (prašiči, kokoši, konji in ovce), kot tudi različne rastlinske vrste. Eketorp ima močno arheološko eksperimentalno dejavnost.

Eketorp ima dobro razvite izobraževalne programe za javnost. Glavna strategija izvajanja programov sta doživetje z izkušnjo in aktivna udeležba obiskovalcev. Posebnost njihovih programov je, da obiskovalci ob vstopu prejmejo novo identiteto in se udeležijo rednih dramaturških vodstev, prikazov dejavnosti in praktičnih delavnic. V Eketorpu se vedno kaj dogaja, praviloma vsak teden na drugo temo, kot denimo na temo bitk, železne dobe, arheologije, obrti itn. Organizacija se ponaša s poklicnimi profili zaposlenih – vsi so strokovnjaki s področja arheologije –, se čimer zagotavljajo visok nivo podajanja znanja.

Eketorp na leto (v samo štirih mesecih) povprečno obišče 37.000 obiskovalcev. V osemdesetih letih, ko je bil Eketorp nekaj novega v evropskem prostoru, je bil obisk večji. Največ obiskovalcev imajo v mesecu juliju, ko je višek sezone. Največji delež, to je približno 90 % obiskovalcev, so turisti. Organizacija porabi 34.000 eur oziroma 8 % svojega proračuna za marketing. Zaradi geografske lege je ena glavnih strategij za pridobivanje gostov povezovanje s hoteli in turističnimi agencijami.

Muzej nima upravljalvskega načrta za arheološko najdišče, imajo pa druge dokumente, ki opredeljujejo upravljanje organizacije. Sem sodijo poslovni načrt, načrt trženja, načrt zaposlitve, nadalje priročnik za prostovoljce, priročnik za usluge za obiskovalce itn.

Eketorp ima zelo jasno definirane elemente managementa organizacije. Temeljni cilji so izobraževanje za vse cilje skupine, dvig razumevanja arheološke preteklosti in ekonomska učinkovitost organizacije, ki je naravnana pridobitno, da lahko preživi na trgu. Poslanstvo organizacije je izobraževanje, učenje in raziskovanje, po drugi strani pa turistična dejavnost z namenom doseganja finančne uspešnosti organizacije. Slednje je po njihovem mnenju predpogoj za doseganje vizije. Eketorp izvaja tri vrste aktivnosti, in sicer šolske in turistične ter druge celodnevne dogodke. Značilnost vseh programov je izkustveno učenje, ki ga ponudijo v obliki zabave, s prikazom obrtnih veščin, s stikom z živalmi in z dramaturškimi vodstvi. Vizija do leta 2014 navaja Eketorp kot vodilno ustanovo v Baltski regiji za prikaze arheologije in žive zgodovine, kot zanimivo središče in vodilni center za eksperimentalno arheologijo. Nadalje kot organizacijo z močnimi partnerstvi z različnimi izobraževalnimi ustanovami na lokalni, deželni, državni in mednarodni ravni. Kot ustanovo, ki razvija pedagoške metode, ki prispeva h kulturni izobrazbi, ter kot znamenitost, ki zadosti pričakovanjem obiskovalca.

Med kratkoročnimi cilji je direktor Andreas Jühl navedel dokončanje rekonstrukcij, mdr. južnih vrat trdnjave. Med srednjeročnimi cilji je poudaril znanstveno delo, sodelovanje z univerzami in dvig izobrazbe zaposlenih in sodelujočih, kar konkretno pomeni pridobitev čim več doktorjev znanosti. Dolgoročni cilji so, da Eketorp postane vodilni center na Švedskem in v Evropi za eksperimentalno arheologijo ter vodilni center za doživljajsko arheologijo, nadalje dograditev rekonstrukcij *in situ*, povečanje turistične vloge, razvoj programov za vse ciljne skupine, uveljavitev v znanosti, postati pomemben partner v medorganizacijskih sodelovanjih ter prispevati k razumevanju arheološke preteklosti.

Pri managementu organizacije omenimo še Strokovni svet, ki ga sestavljajo člani različnih uglednih znanstvenih in strokovnih institucij. Strokovni svet zagotavlja strokovnost in avtentičnost prikazov, sodeluje pri znanstvenih raziskavah in pomaga pri ustanovitvi centra za eksperimentalno arheologijo.

Organizacija se na trgu preživlja sama. S 400.000 eur prihodkov, ki jih v celoti ustvari sama, krije plače zaposlenih in vse materialne stroške. 300.000 eur ustvarijo s prodajo vstopnic in programov, 100.000 s prodajo v muzejski trgovini in v bifeju. Polovico odhodkov, to je 200.000 eur, porabijo za plače zaposlenih, 65.000 eur za tekoče materialne stroške, 60.000 eur za nove investicije. Zneski investicij variirajo.

Tabela 7.5: Struktura prihodkov v arheološkem parku Eketorp

	PRIHODKI	400.000,00 €	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	0,00 €	
	2. Občinska sredstva	0,00 €	
	3. Drugo	0,00 €	
	skupaj	0,00 €	
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	0,00 €	
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €	
	7. Donacije	0,00 €	
	skupaj	0,00 €	
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	300.000,00 €	
	11. Programske vstopnice	Zajeto v vstopnice	
	15. Muzejska trgovina	100.000,00 €	
	16. Kavarna	Zajeto v muzejsko trgovino	
	skupaj	400.000,00 €	

V kadrovski strukturi je vidna fleksibilnost kadrov. Samo ena oseba, to je direktor, je v matični muzejski ustanovi zaposlena za polni delovni čas in za celo leto. Tri osebe, ki so zadolžene za pripravo letnih programov, so zaposlene za dobo devetih mesecev na leto. 15 oseb je v času visoke sezone zaposlenih za dobo dveh mesecev. Direktor muzeja ima izobrazbo iz ekonomije in pedagogike ter specializacijo iz turizma. Drugi zaposleni so arheologi in pedagogi. Slednji so zadolženi za ustrezno podajo znanja in delo z obiskovalci, čemur v Eketorpu posvečajo veliko pozornosti. Po mnenju direktorja se največja ranljivost organizacije kaže prav na kadrovskem področju, saj zaposlujejo visoko kvalificirano osebje, ki pa jim zaradi omejenosti v finančnih sredstvih ne morejo zagotavljati varnejše oblike zaposlitve, in se zavedajo možnosti izgube kadra.

7. 2. 7 ARCHÄOLOGISCHER PARK CARNUNTUM (Avstrija)

Datum ogleda:	3. 9. 2002, 23. 9. 2010
Datum intervjuja:	19. 10. 2011
Intervjuvanec:	Franz Humer, strokovni direktor
Trajanje intervjuja:	10.00–13.00
Drugi viri:	Carnuntum. Uradna spletna stran Promocijsko gradivo

Arheološki park Carnuntum, ki stoji od nekdanjem donavskem limesu, je za raziskavo zanimiv zaradi upravljanja na način javno-zasebnega partnerstva in zaradi skokovitega razvoja v zadnjem desetletju (v izgradnji infrastrukture in številu obiskovalcev). Carnuntum je tudi primer parka, ki na območju Petronella (območje t. i. muzeja na prostem, kjer je prezentiran del civilne četrti rimskega mesta) spominja na slikovito mesto, saj je bilo v popolnosti rekonstruiranih več objektov *in situ*. Danes se lahko tam sprehodite po delu rimske ceste in ob pročelju Dianinega templja, vstopite v bogato okrašeno mestno vilo (*villa urbana*) in v hišo obrtnika ter se sprehodite po delujočih rimskih termah. Vse to je res impresivno.

Arheološki park Carnuntum (v nadaljevanju APC) je kompleks petih lokacij, ki se raztezajo med današnjim Petronellom in Bad-Deutsch Altenburgom. Stoji 48 km zahodno od Dunaja in 25 km vzhodno od Bratislave. V Petronellu so na ogled (glej Sliko 7.8) (1) muzej na prostem s slovitimi rekonstrukcijami civilnega mesta (vstopnina), (2) civilni amfiteater in (3) »Heidentor«, ostanek nekdanjega monumentalnega spomenika v čast imperatorja. V kompleks parka sodita še lokaciji v Bad-Deutsch Altenburgu, to sta (4) vojaški amfiteater z majhnim interpretativnim centrom (vstopnina) in (5) Arheološki muzej Carnuntinum (*Archäologisches Museum Carnuntinum*, vstopnina), ki hrani drobno gradivo.

Slika 7.8: Arheološki park Carnuntum z označenimi lokacijami (vir: Carnuntum)

Površina celotnega kompleksa meri 12 ha. V Petronellu se nahajajo še center za obiskovalce z muzejsko trgovino in poslovnimi prostori, restavracija in veliko parkirišče, ki spominja na parkirišča trgovskih centrov. Na tem območju lahko obiščemo štiri v celoti rekonstruirane objekte, slika pa dopolnjujejo še območje z ruševinami in epigrafskimi spomeniki ter domiselni prikaz legijskih šotorov, katerih notranjost zapolnjujejo muzejske razstave. Podobno ureditev ima tudi vojaški amfiteater v Bad-Deutsch Altenburgu. Območje civilnega amfiteatra in Heidentorja ni rekonstruirano: v kontrastu z bliščem drugih lokacij je povsem primerno urejeno kot klasična arheološka prezentacija, saj ruševina in urejene parkovne ruševine ustvarjajo značilen kontrast in delujejo kot krajinski park. Zanimiv je podatek, da predstavljene arheološke ostaline zajemajo le 0,5 % celotnega območja nekdanjega antičnega mesta. To znaša 3,3 ha oziroma 27,5 % celotnega kompleksa APC.⁹⁹

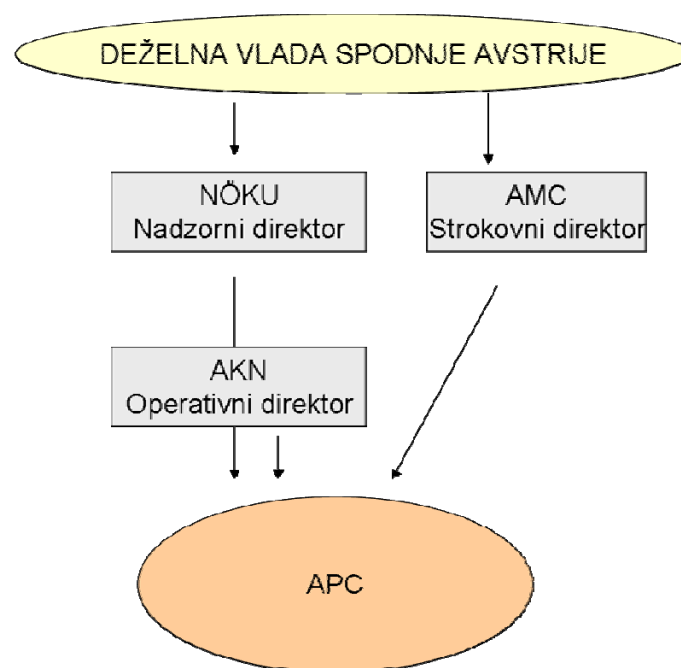
Spodnjeavstrijska deželna vlada, ki je lastnik najdišča, je v letih od 1988 do 1996 v raziskave in prezentacijo investirala približno 10 milijonov evrov po valuti za leto 2010. Arheološki park pa je bil ustanovljen leta 1996 s strani Družbe prijateljev Carnuntum (Gesellschaft der Freunde Carnuntum)¹⁰⁰ in Hypo Leasing banke.

⁹⁹ Podatek o oceni površine arheoloških ruševin je približen in izmerjen z orodjem Google Earth.

¹⁰⁰ Isto društvo je zaslužno za ustanovitev Arheološkega muzeja Carnuntinum leta 1904. Muzej pride v državno upravljanje šele leta 1952.

Za prelomno leto v razvoju organizacije lahko označimo leto 2001, ko je upravljanje parka prevzelo podjetje Archäologische Kulturpark Niederösterreich, Betriebsgesellschaft m.b.H. (v nadaljevanju AKN), katerega direktor je operativni direktor parka. V primeru APC govorimo o javno-zasebnem partnerstvu, saj nekatere naloge v parku vodi Deželni muzej Carnuntinum (v nadaljevanju AMC), katerega direktor je strokovni direktor APC. AMC je zadolžen za arheološke raziskave in strokovno delo. Tretji partner je Holding za kulturne dejavnosti Spodnje Avstrije (Niederösterreichs Kulturwirtschaft G.m.b.H., v nadaljevanju NÖKU), ki ga financira Spodnjeavstrijska deželna vlada. NÖKU je krovna ustanova, ki prejema sredstva od države in ureja njihovo distribucijo različnim med seboj neodvisnim kulturnim organizacijam (hčerinske organizacije). APC je ena od teh hčerinskih organizacij. Direktor NÖKU v organizaciji APC opravlja nadzorno vlogo.

Slika 7.9: Model upravljanja APC

APC ima zelo bogat in razvejan izobraževalni program za različne ciljne skupine. Sem sodijo vodeni ogledi, demonstracije, delavnice za otroke in odrasle. Posebej izpostavimo nekatere prestižne oblike dogodkov, kot so rojstnodnevne zabave za odrasle, ki stanejo 31 eur na osebo (cena vključuje degustacijo izbranih vin v rimskih oblačilih) ali dvodnevno okušanje hrane po ceni 96 eur za osebo. Poleg naštetega prirejajo še druge večdnevne dogodke, kot npr. arheološke taborne, gladiatorske igre in Veliki rimski festival.

APC ima odlično geografsko lego, saj stoji med dvema prestolnicama, Dunajem in Bratislavo. Javni promet je dobro urejen. Poleg tega se park nahaja na območju Donavskega naravnega parka in je vključen v kompleksno turistično destinacijo tega območja.

APC lahko z vidika rasti obiska obravnavamo kot zgodbo o uspehu. Park je imel leta 1996 20.000 obiskovalcev, leta 2005 100.000 obiskovalcev in letu 2010 155.000 obiskovalcev. Cilj organizacije je doseči 200.000 obiskovalcev na leto. Šolske skupine predstavljajo približno 30 % vseh obiskovalcev. Glede na narodnostno sestavo prihaja 46 % gostov iz Spodnje Avstrije, 40 % z Dunaja, 10 % iz Slovaške, 4 % obiskovalcev pa od drugod.

V APC imajo jasno razdelano marketinško strategijo, ki temelji na oblikovanju t. i. korporativne identitete in vizualne asociacije. Tako so vsi oglasi ustvarjeni tipsko v značilni kompoziciji, cilj pa je utrditev blagovne znamke do te mere, da bi APC postal prva asociacija ob omembi rimskega obdobja na Spodnjem Avstrijskem. Poleg uporabe množičnih medijev je eno glavnih komunikacijskih orodij spletna stran, ki je prevedena v kar 7 jezikov. Za marketing letno namenijo povprečno 80.000 eur.

Leta 2004 je izšel načrt upravljanja. Avtorja načrta sta operativni in strokovni direktor. Nastal je v sodelovanju z različnimi strokovnimi in političnimi organizacijami. Glavni vsebinski poudarki načrta se vežejo na ohranjanje arheoloških ostalin, na prezentacije *in situ*, ki temeljijo na rezultatih znanstvenih raziskav, na virtualne prezentacije, delo z obiskovalci in oblikovanje korporativne identitete.

APC ima zelo močno vzpostavljeno sodelovanje z vsemi strokovnimi in znanstvenimi ustanovami. Poleg tega omenimo Mednarodni strokovni odbor, ki sta ga ustanovila oba direktorja z namenom strokovne podpore in sodelovanja pri upravljanju najdišča.

Organizacija APC ima jasno definirane elemente managementa organizacije. Temeljni cilji so znanstvena kompetentnost na področju raziskav in prezentacij, izobraževanje, ohranjanje arheološkega najdišča in izvajanje mehke oblike turizma z oblikovanjem novih oblik prezentacij. Poslanstvo organizacije je ohranjanje nacionalne dediščine po zakonu, prezentacija in popularizacija arheologije v tem delu Avstrije ter zagotavljanje zaposlitev. Vizija je uveljavitev korporativne identitete in doseženo zadovoljstvo vseh vključenih.

Kratkoročna cilja sta zaključiti izkopavanja na območju muzeja na prostem v Petronellu ter postavitev nove razstave v Hainburgu. Srednjeročni cilji so vzpostavitev baze podatkov za vse

zbirke, potrditev projekta do leta 2017, ureditev pravne zaščite za celotno območje Carnuntuma in okrepitev blagovne znamke. Dolgoročni cilji so zaključiti znanstvene raziskave na svetiščnem območju Pfafenberg in odkup (podržavljenje) novih lokacij.

Znesek investicije do odprtja parka je znašal 10 milijonov evrov. Leta 2001, ko je upravljanje prevzela nova organizacija, so bila sredstva namenjena samo za tekoče poslovanje. Takrat sta bila na območju muzeja na prostem rekonstruirana rimska cesta ter pročelje Dianinega svetišča, obstajala pa je tudi že urejena vhodna avla z muzejsko trgovino in slaščičarno. Kljub manjšemu obsegu kompleksa je ta že pred desetimi leti deloval kot vzor za opravljanje dejavnosti arheološkega parka. Leta 2005 je država na podlagi prepričljivega poslovnega in razvojnega načrta investirala 26 milijonov evrov za obdobje petih let, s pomočjo teh sredstev je zrasla današnja podoba.

Strukturo prihodkov tekočega poslovanja za leto 2010 prikazuje Tabela 7.6. Iz tabele je razvidno, da je APC deležen financiranja iz javnih sredstev v 57,3 %. Druge prihodke ustvari sam. 33 % vseh prihodkov ustvari s prodajo vstopnic, 6,5 % pa z naslova tržne dejavnosti, podatek je za muzejsko trgovino. Podatkov o poslovanju kavarne in restavracije nismo pridobili.

Tabela 7.6: Struktura prihodkov v organizaciji APC za leto 2010

	PRIHODKI	1.538.000,00€	Opombe
JAVNA SREDSTVA	1. Državna sredstva	880.000,00 €	
	2. Občinska sredstva	0,00 €	
	3. Drugo	0,00 €	
	skupaj	880.000,00 €	
DRUGA SREDSTVA	5. EU sredstva	0,00 €	
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €	
	7. Donacije	50.000,00 €	
	skupaj	50.000,00 €	
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnice	508.000,00 €	
	11. Programske vstopnice	Zajeto v vstopnice	
	15. Muzejska trgovina	100.000,00 €	
	16. Kavarna	Ni podatka	
	skupaj	608.000,00 €	

Ob ustanovitvi leta 1996 je arheološki park zaposloval 16 oseb. Danes park zaposluje 54 oseb, od tega 12 oseb za polni delovni čas. 10 oseb je zaposlenih za manj kot eno leto, 36 oseb pa za skrajšani delovni v času obratovanja parka, to je za 7 oziroma 8 mesecev. Na oddelku za marketing deluje ena oseba za poln delovni čas ter dve osebi, ki poleg marketinga skrbita še za rezervacije in komunikacijo z obiskovalci. Za področje arheoloških raziskav je zaposlena ena oseba za poln delovni čas in 4 osebe začasno po pogodbi. 6 oseb je zaposlenih občasno za področje vzdrževanja arheoloških kapacitet, 4 osebe pa za 10 mesecev za druga vzdrževalna dela. Za področje muzejskega izobraževanja so za polni delovni čas zaposlene 3 osebe. 30 oseb, ki opravljajo delo vodičev in izvajalcev programov, je zaposlenih sezonsko.

8 REZULTATI

8.1 PREVERJANJE HIPOTEZ

1. HIPOTEZA

Najprimernejša pravno-formalna oblika za dejavnost arheološkega parka v RS je nepridobitna organizacija, ki za opravljanje tržne dejavnosti ustanovi hčerinsko pridobitno osebo zasebnega prava v obliki d. o. o.

Pri oblikovanju hipoteze smo izhajali iz dejstva, da je primarna naloga organizacije arheološki park ohranjanje dediščine in izobraževanje. Obe dejavnosti sta po zakonodaji RS nepridobitni dejavnosti. Dopolnilna dejavnost organizacije je gostinska in trgovinska ponudba, pri čemer smo domnevali, da je njen obseg tako velik, da preseže kritično mejo 50 % vseh prihodkov organizacije. Zato smo v hipotezi domnevali, da za opravljanje dejavnosti arheološki park zavod ali društvo nista primerni statusni obliki. Organizacijska oblika nepridobitne organizacije, ki za opravljanje pridobitnih dejavnosti ustanovi hčerinsko pridobitno organizacijo, bi bila primerna takrat, ko delež prihodkov z naslova dopolnilne tržne dejavnosti presega delež prihodkov z naslova osnovne dejavnosti. V primeru javnih zavodov bi bila ta kritična meja po mnenju stroke 50 in več % (prim. Tičar 2007, 157).

Analiza prihodkov v raziskavi tujih in domačih primerov (glej Tabelo 8.1) je pokazala, da arheološki parki z naslova tržne dejavnosti ustvarijo 6,5–16 % vseh prihodkov. Izjema je Eketorp, ki s tega naslova ustvari 25 % vseh prihodkov in je v naši raziskavi edini primer organizacije brez javnih dotacij. Iz splošne slike izstopa še Calafell, ki s tega naslova ustvari 0,5 % prihodkov. V primeru Száchalombatte podatkov o finančnem poslovanju nismo pridobili.

Nadalje je primerjava strukture lastnih prihodkov (razmerje prihodkov z osnovne in tržne dejavnosti) pokazala, da organizacije glavnino lastnih prihodkov ustvarijo s prodajo vstopnin in programskih vstopnic, torej s prodajo storitev iz osnovne dejavnosti. Delež teh prihodkov se v povprečju giblje med 71–96 %, v primeru Andautonije je ta delež 41,6 %.

Rezultati mdr. potrjujejo perspektivnost dejavnosti, saj kažejo, da je prezentacija dediščine uspešen prodajni artikel.

Tabela 8.1: Struktura prihodkov iz tekočega poslovanja

PRIHODKI	ARHEOLOŠKI PARK ANDAULTONIA		Opombe		CITADELLA IBERICA DE CALAFELL		Opombe		KELTENWELT FREILICHT MUSEUM FROEG ROSEGG		Opombe		SAGNI LANDET LEJRE		Opombe		EKETORP		Opombe		ARCHAEOLOGIS CHER PARK CARINUNTUM		Opombe				
	1. Džarna sredstva	2. Obratna sredstva	78.336,00 €	295.500,00 €	96.400,00 €	1.931.000,00 €	14.384.791 DKK: veľa za leto 2008	400.000,00 €	1.538.000,00 €	7.376,00 €	26.822,00 €	8.046,00 €	20.000,00 €	62.244,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €		
DRUGA SREDSTVA	2. Obratna sredstva	26.822,00 €	za zaščito za prenehanje	180.000,00 €	0,00 €	25.000,00 €	izračunje za izračun gnoj pog 7.2	23.000,00 €	Obzira	756.000,00 €	31.000,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €		
	3. Drugo	8.046,00 €	Župnja			189.000,00 €		189.000,00 €				0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €		
	4. Drugo	20.000,00 €	neimanski denar za plače v maticni listini					73.000,00 €					0,00 €					0,00 €									
			skupaj	180.000,00 €	50.000,00 €	1.049.000,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	
	5. EU sredstva	0,00 €		8.500,00 €	50.000,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	
	6. Druga projektna sredstva	0,00 €																									
	7. Donacije	0,00 €	skupaj	58.500,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	
LASTNI PRIHODKI	10. Vstopnica	6.705,00 €	55.000,00 €	veľa samo za AP	33.000,00 €	371.000,00 €	0,00 €	300.000,00 €	300.000,00 €	300.000,00 €	300.000,00 €	0,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €	500.000,00 €		
	11. Programske vstopnice	9.387,00 €	2.000,00 €	10.500,00 €	2.900,00 €	262.000,00 €	od tega 2.500 čistih dobičkov	129.000,00 €	100.000,00 €	100.000,00 €	100.000,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €		
	15. Muzejska trgovina																										
	16. Kavarna																										
	17. Restavracija																										
	18. Oddaja prostorov																										
19. Prodaja licenc																											
20. Drugo																											
		skupaj	16.092,00 €	57.000,00 €	46.400,00 €	1.049.000,00 €	882.000,00 €	400.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €	608.000,00 €		
RAZMERSJA PRIHODKOV																											
Razmerje dotacij in lastnih prihodkov v kategoriji vseh prihodkov v %		Dotacije	79,5	Lastni prihodki	20,5	Dotacije	80,7	Lastni prihodki	19,3	Dotacije	51,9	Lastni prihodki	48,1	Dotacije	54,3	Lastni prihodki	45,7	Dotacije	0	Lastni prihodki	100	Dotacije	57,3	Lastni prihodki	42,7		
Razmerje prihodkov iz osnovne dejavnosti in tržne dejavnosti v kategoriji lastnih prihodkov v %		Osnovna	41,6	Dopolnilna	58,4	Osnovna	96,5	Dopolnilna	3,5	Osnovna	77,4	Dopolnilna	22,6	Osnovna	71,8	Dopolnilna	28,2	Osnovna	75	Dopolnilna	25	Osnovna	83,5	Dopolnilna	16,5		
Delež prihodkov z naslova tržne dejavnosti v kategoriji vseh prihodkov v %			16		0,5		10,9		12,9		25		6,5														

Za primerjavo uporabimo še rezultate o oblikah upravljanja (Tabela 8.2). V nobenem primeru ne zasledimo organizacijske oblike, pri kateri bi matična organizacija ustanovila hčerinsko organizacijo za izvajanje kakršnih koli dejavnosti. Po našem mnenju je zanimivo upravljanje Arheološkega parka Carnuntum (v nadaljevanju APC) v obliki javno-zasebnega partnerstva. Naloge so ločene in jih ločeno opravljata dve organizaciji. Naloge raziskovanja in ohranjanja izvaja deželni muzej, naloge oblikovanja in trženja dediščinskih produktov izvaja zasebna družba (izobraževalni programi in dopolnilna dejavnost). Tako je dopolnilna oz. tržna dejavnost organizacijsko ločena od izvajanja muzejske javne službe.

Tabela 8.2: Podatki o oblikah upravljanja preučevanih organizacij

	UPRAVLJANJE	STATUS	STATUS – OSNOVNO
ARHEOLOŠKI PARK »ANDAUTONIJA«	Dislocirana enota Arheološkega muzeja v Zagrebu	Javna ustanova	Javno, nepridobitno
CIUTADELLA IBÉRICA DE CALAFELL	Fundacio Castell de Calafell in Univerza v Barceloni	Javna ustanova; AP je ena od 3 spomeniških enot (drugi dve še Ribičeva hiša in Kastel)	Javno, nepridobitno
KELTENWELT FREILICHT MUSEUM FRÖG-ROSEGG	Archäologische Gesellschaft Uhrgeschichte Zentrum Frög-Rosegg	Zasebno društvo, ki pa se financira izključno iz sredstev dežele Koroške	Zasebno, nepridobitno, a financirano iz javnih virov
REGESZETI PARK SZÁCHALOMABTTA	Dislocirana enota Muzeja Matrica	Javna ustanova	Javno, nepridobitno
SAGNLANDET LEJRE	Centre for Historical-Archaeological Research and Communication; Sagnlandet Lejre so poimenovali leta 2009	Zasebna nepridobitna ustanova; davčno so izvzeti; v primeru bankrota preide vse premoženje v nacionalni muzej v Kopenhagenu	Zasebno, nepridobitno
EKETORP	Enota muzeja Kalmar Läns Museum (do leta 2002 je bil Riksatntikväriambetet)	Nepridobitna organizacija; ustanova, ki je del deželnega muzeja, a deluje finančno povsem neodvisno; znesek javnih sredstev = 0 eur; po besedah direktorja gre za pol-javno (semi-public) ustanovo	Pol-javno, nepridobitno
ARCHÄOLOGISCHER PARK CARNUNTUM	Archäologischer Kulturpark Niederösterreich, Betriebs GmbH	Obrat d. o. o.; javno-zasebno partnerstvo. Partnerja še: Niederösterreichs Kulturwirtschaft (holding) in Archäologisches Museum Carnuntinum (deželni muzej)	Javno-zasebno partnerstvo

2. HIPOTEZA

Analiza slovenskih arheoloških parkov ter primerjava tuje prakse naj bi pokazala, da arheološko najdišče za razvoj dejavnosti arheološkega parka v RS potrebuje naslednje lastnosti:

- zadosten obseg spomeniške enote (pol hektarja ali več),
- visoko stopnjo ohranjenosti arheološkega spomenika,
- prostorske danosti v neposredni okolici za izgradnjo potrebne infrastrukture.

1. Primerjava tujih primerov arheoloških parkov je pokazala naslednjo sliko v opazovanju velikosti parka in zastopanosti posameznih prikazov, kot jih prikazuje spodnja tabela (Tabela 8.3).

Tabela 8.3: Tehnične lastnosti kompleksov

	ARHEOLOŠKI PARK »ANDAUTONIJA«	CIUTADELLA IBÉRICA DE CALAFELL	KELTENWELT FREILICHT MUSEUM FRÖG- ROSEGG	REGESZETI PARK SZÁCHALOMA BTTA	SAGNLANDET LEJRE	EKETORP	ARCHÄOLOGIS CHER PARK CARNUNTUM
Površina parka	5000 m ²	6000 m ² (op.: vse načrtovano za odprtje ostalin in rekonstrukcije)	7 ha	3,6 ha	43 ha	4 ha	12 ha
Obdobje	1.–4. st.	Železna doba, rimska doba	Hallstatska doba: 850-550 pr.n.št.	Zgodnja bronasta doba, srednja bronasta doba, železna doba	Kamena doba, železna doba, vikinška doba, 19. stoletje	Železna doba, srednji vek	Rimska doba
Konservatorski poseg	Konservacija	Rekonstrukcija	Konservacija, rekonstrukcija	Konservacija, rekonstrukcija	Rekonstrukcija	Rekonstrukcija	Konservacija, rekonstrukcija
Površina originalnih arheoloških ostalin	3500 m ²	3000 m ²	5 ha (od tega sta dve gomili prezentirani)	1500 m ² (prezentirana gomila 115 in 3 druge gomile)	0	2 ha	3,3 ha
%	70 %	50 %	71 %	4,16 %	0 %	50 %	27,5 %
Površina prosto stoječih rekonstrukcij	10 m ²	10 m ²	1 ha (ocena je približna)	460 m ²	23.734 m ²	500 m ² (nahaja se v notranjosti trdnjave, zajeto tam)	0
%	0,20 %	0,16 %	14,20 %	1,30 %	5,52 %	1,25 %	0,00 %
Skupaj površina prezentacij	3510 m ²	3010 m ²	6 ha	1960 m ²	23.734 m ²	2 ha	3,3 ha
Delež skupnih prezentacij v celotnem kompleksu	70 %	50 %	85,7 %	5,46 %	5,52 %	50 %	27,5 %
Lastno parkirišče	Ne	Ne	Da	Da	Da	Da	Da
Vhodna avla	Ne	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Površina preostalega dela	2500 m ²	3000 m ²	10.000 m ²	31.340 m ²	406.266 m ²	20.000 m ²	87.000 m ²

Preučevani parki se zelo razlikujejo po velikosti, načinu prezentacije, prostorski ureditvi ter po zastopanosti originalnih arheoloških ostalin in rekonstrukcij. V primeru Andautonije se prikaz arheoloških ostalin razteza na 3500 m² oziroma 70 % površine parka. V primeru Calafella meri površina prezentiranih arheoloških ostalin 3000 m² oziroma 50 % površine parka, v prihodnosti pa je predvidena prezentacija celotne površine kompleksa (zdaj je na tem mestu prostor za piknike). Omenjena kompleksa sta najmanjša v preučevanem vzorcu, govorimo o velikosti pol hektarja. Skupna lastnost obeh je tudi ta, da v površino ni zajeto parkirišče, ker to ni lastniško urejeno.¹⁰¹

Drugi kompleksi so bistveno večji in imajo urejeno vso dopolnilno infrastrukturo, kot so parkirišča in vhodne avle, nekateri poleg tega še muzejsko trgovino, muzejski prostor in gostinske prostore.

Največji po površini je Sagnlandet Lejre, ki meri 43 ha. V to površino so zajeta prostrana območja kulturne krajine in naravne dediščine. Lejre v obravnavani kategoriji podatkov ni odločilen, saj so na ogled izključno rekonstrukcije na arheološko deviškem zemljišču. Kljub temu je Lejre zanimiv z vidika prostorske zasnove kompleksa: obseg prezentacij zavzema 5,52 % celotnega kompleksa,¹⁰² arheološki prikazi so umeščeni v prostrano naravno okolje, ki daje produktu dodano vrednost.

Arheološki park Carnuntum se razteza na površini 12 ha, arheološke ostaline pa zavzemajo 27,5 % celotnega kompleksa oziroma 3,3 ha na 4 različnih lokacijah. Eketorp meri 4 ha, do tega arheološki prikazi zavzemajo polovico tega območja.

Iz zgornje tabele smo ugotovili, da se površine kompleksov med seboj zelo razlikujejo, obseg prikazov arheoloških ostalin pa se giblje od 3000 m² pa do več ha.

Zanimiva je tudi primerjava deleža površin z originalnimi arheološkimi ostalinami in deleža površin z dopolnilnimi prikazi v odnosu do površine celotnega kompleksa. V štirih primerih znaša to razmerje 50–70 %. V treh primerih je delež manjši od 30 %: to so Lejre (5,52 %), Száchalombatta (4,16 % originalnih arheoloških ostalin in 1,30 % rekonstrukcij) in Carnuntum (27,5 %). Slednji primeri kažejo na to, da za dejavnost arheološkega parka zadostuje relativno skromen obseg arheoloških ostalin v odnosu do površine celotnega kompleksa. Iz primerjave razmerij smo tudi ugotovili, da lahko pri arheoloških parkih ločimo

¹⁰¹ V primeru Calafella se parkira na parkirišču bližnje diskoteke, v primeru Andautonije ob cesti.

¹⁰² Podatka o površini prezentacij nismo pridobili, površina je izmerjena z orodjem Google Earth. Izmerjena površina ne vključuje ograd za prosto živeče živali.

dva oblikovna pristopa v zasnovi prostora. O tem bomo podrobneje spregovorili v skupnih ugotovitvah.

Primerjava potrjuje tudi v teoriji izpeljano trditev, da je arheološka ostalina v dejavnosti arheološkega parka zgolj skelet, ki ga opremimo s serijo dopolnilnih prikazov, zgodb, doživetij in tržnih artiklov. Iz obeh primerov sledi zanimivo spoznanje, da za dejavnost arheološkega parka zadostuje relativno skromen obseg originalnih arheoloških ostalin in da so pomemben sestavni del produkta interpretacija, dopolnilni prikazi in spremljajoče dejavnosti. Primerjava kaže na eno od možnosti prostorske zasnove: kjer so prostorske danosti, ustvarimo tip arheološkega parka, ki enakovredno s ponudbo prikazov arheološke preteklosti ponuja doživetje narave oziroma krajinsko ureditev. Torej tip arheološkega parka, kot ga je v devetdesetih letih opisal Ahrens: *»Za razliko od muzeja na prostem nudi arheološki park obiskovalcu, poleg informativnega značaja, prijeten sprehod. Zato je arheološki park navadno večji in vključuje poleg historičnih eksponatov elemente krajinske arhitekture ter ponuja objekte za sprostitvev, razvedrilo in zabavo«* (Ahrens 1990, 40).¹⁰³

Sledi, da 2. hipoteza v 1. alineji ne drži.

2. V teoretičnem delu smo pokazali, da dejavnost arheološkega parka narekuje ureditev arheološkega najdišča po meri obiskovalca. Vsebine je treba prilagoditi stopnji razumevanja in predhodnega znanja obiskovalcev ter urediti fizično dostopnost. Govorimo o managementu arheološkega najdišča za obiskovalce. Glede na navedeno so rekonstrukcije sestavni del prikazov, saj povečujejo razumevanje in izkušnjo. Zlasti zanimiva v preučevanem vzorcu je primerjava načinov prikazov arheoloških ostalin oziroma konservatorskih posegov, saj ugotovimo, da so v večini primerov arheološke ostaline rekonstruirane *in situ*, prikazi pa dodatno dopolnjeni z rekonstrukcijami dodatnih objektov in okolja. Ugotovimo, da so ne glede na stopnjo ohranjenosti v večini primerov navzoče rekonstrukcije, saj te dokazano dosegajo cilje arheoloških parkov, to so doživetje, izkušnja, predvsem pa razumevanje arheoloških ostalin in s tem povezano izobraževanje.

Odgovor na 2. alinejo 2. hipoteze je: Ko govorimo o visoki stopnji ohranjenosti arheološkega spomenika, ne moremo postaviti absolutne mejne vrednosti. Visoko stopnjo ohranjenosti razumemo kot pogoj za gotovo strokovno interpretacijo, na kateri

¹⁰³ Izpostavimo prezentacijo civilnega amfiteatra v Carnuntumu.

temelji predstavitev za javnost. O zadostni ohranjenosti arheološke ostaline govorimo torej takrat, ko pridobljeni arheološki podatki zagotavljajo zadostno količino podatkov za strokovno interpretacijo. To je tudi pogoj za prezentacijo.

3. V analizi obsega razpoložljivih površin smo ugotovili, da se vrednosti razlikujejo glede na koncept prostorske zasnove.

Raziskava tujih primerov je pokazala, da se obseg razpoložljivih (torej praznih) površin v kompleksih giblje od 3000 m² do več deset ha. Ob tem moramo upoštevati dejstvo, da Andautonija in Calafell, ki razpolagata z najmanj razpoložljivimi površinami, v svoji sestavi nimata večjih objektov in parkirišč.

Drugi kompleksi, ki imajo to infrastrukturo urejeno, imajo obseg »praznih« površin večji od 1 ha.

Zadosten obseg razpoložljivih površin je pomemben tudi z vidika strokovnih smernic, ki veljajo za oblikovanje takšnih kompleksov. Sodobna infrastruktura naj bo postavljena tako, da ne moti podobe arheološkega najdišča¹⁰⁴ (prim. Antoni 1999, 217; Ename listina, 5.5. člen), zato je ob načrtovanju potrebno predvideti zadosten obseg okoliških površin.

Odgovor na 3. alinejo 2. hipoteze: Obseg razpoložljivih površin je odvisen od kompleksnosti ponudbe in števila obiskovalcev. Iz podatkov v raziskavi lahko povzamemo, da je 1 ha površine tisti minimum, ki ga je treba predvideti za dopolnilno infrastrukturo. Upoštevanje strokovna priporočila glede ustrezne oddaljenosti sodobne infrastrukture je priporočljivo, da je površina večja. Velikost naravnih površin je odvisna tudi od oblikovnega pristopa k zasnovi kompleksa.

¹⁰⁴ Denimo Eketorp v informacijah za obiskovalce izpostavlja relativno oddaljenost parkirišča od trdnjave in jo pojasnjuje prav s tem argumentom (Eketorp, spletna stran).

3. HIPOTEZA

Organizacija, ki izvaja dejavnost arheološkega parka, za preživetje na trgu potrebuje finančno podporo iz javnih virov v fazi izgradnje in v prvih desetih letih delovanja, saj ji ustvarjanje lastnih prihodkov ne omogoča pokritja stroškov investicije in tekočih stroškov.

Raziskava tujih organizacij je pokazala, da so pet arheoloških parkov od sedmih ustanovili organi javne uprave ali osebe javnega prava (glej Tabelo 8.4). Ti so v večinskem deležu tudi zagotovili sredstva. Ob tem je potrebno ločiti stroške izkopavanja in arheoloških raziskav ter stroške ureditve najdišča za obiskovalce, kar natančneje prikazuje Tabela 8.4. V zvezi s stroški investicije smo pridobili različno popolne podatke, zato moramo številke gledati v povezavi z opombami. Izprašani so nam v vseh primerih razen v enem (Eketorp) posredovali podatek o znesku iz časa odprtja kompleksa. Za današnjo primerjavo smo podatke pretvorili v valuto evra za leto 2010 ob upoštevanju letne rasti potrošniške košarice (CPI – *customer price index*). Izračun je za nas izdelal mag. Sašo Pukšič (glej Prilogo C).

V dveh primerih, to sta Lejre in Carnuntum, je bila vzpodbuda za ustanovitev zasebna. V primeru Lejre govorimo o fundaciji Carlsberg, ki jo je ustanovila fizična oseba. Donacija fundacije je zadostovala za prva tri leta delovanja muzeja. S temi sredstvi so bile zgrajene nekatere rekonstrukcije (na primer železnodobna vas), delo je bilo v velikem deležu opravljeno prostovoljno. Samo tri leta po ustanovitvi je začel muzej prejemati javna sredstva od Ministrstva za izobraževanje, od katerega danes prejemajo sredstva v vrednosti ene tretjine letnega proračuna. Delež celotnega javnega financiranja znaša 54,3 %.

Poseben primer je APC. Tam je država v letih 1988–1996 financirala raziskave in prezentacijo ostalin, medtem ko je bil park leta 1996 ustanovljen na zasebno pobudo s strani Gesellschaft der Freunde Carnuntum in banke Hypo Leasing. Leta 2005 je država podprla dograditev parka v vrednosti 26 milijonov evrov.

Tabela 8.1 prikazuje strukturo prihodkov šestih preučevanih organizacij. V petih primerih so organizacije v 50 %–84 % deležu financirane z naslova javnih sredstev. Izjema je Eketorp, ki ne prejema nobenih javnih subvencij.

3. hipoteza drži v delu, v katerem govorimo o podpori dejavnosti z naslova javnih sredstev. Hipoteza ne drži v delu, kjer govorimo o obdobju desetih let, saj raziskovani primeri dokazujejo, da je javno subvencioniranje potrebno tudi po preteku prvih desetih let delovanja. Po podatkih izstopa Eketorp, ki se na trgu, kjer obstaja 33 let,

preživlja brez javnih sredstev in izključno z ustvarjanjem lastnih prihodkov. Ob tem omenimo, da organizacija nima stroškov z najemom zemljišča.

Tabela 8.4: Podatki o investiciji kompleksov

Opombe	ARHEOLOŠKI PARK ANDAUNTUNIA	Opombe	CIUTADELLA IBERICA DE CALAFELL	Opombe	KELTENWELT FREILICHT MUSEUM FROEG ROSEGG	Opombe	REGESZETI PARK SZACHALOMBATTA	Opombe	SAGNLANDET LEJRE	Opombe	EKETORP	Opombe	ARCHAEOLOGI SCHER PARK CARNUNTUM	Opombe
3. Leto ustanovitve 4. Ustanovitelj	1984 Mesto Zagreb (prek Ahh. muzeja Zagreb)	1995 Council of Calafell (občinski svet)	2002 Občina preko EU sredstev (interreg II)	1996 Matica Muzeum	1984 Zasebna pobuda s strani g. Hans-Ole Hansen z donacijo Carlsberg Foundation; pogodba za najem zemljišča za 99 let v znesku 33.559 € na leto	1978 Riksantikvarämbetet	1984-1996 Gesellschaft Freundes Carnuntum in Hypo Leasing	1984-1996 Držba prijateljev Carnuntum (ust. 1904; nastanek muzeja) in Banka						
5. Lastnik najdišča (prej. zdelj)	Župnija, simbolična najemina	Mestni svet Calafell/OMH-Organisme Autonom Municipal	Občina Rosegg	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov	Občina Szachalombatta, ki je odkupila od vseh privatnih lastnikov
12.1. Investitor parka	Mesto Zagreb, Ministrstvo za kulturo, Župnija Svato	Odd. za turizem Katalonske vlade (pokrajina); 40.000.000 ESP; Institut Gaudi; 15 delavcev za 2 meseca, lokaino podjelo; infrastruktura; Univerza v Barceloni; študenti za izkopavanje in znanstveno osebo; Občina: 10 mio ESP	Evropski sklad (70%), država (15%) in občina (15%); minimalen delež privatnih sredstev	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)	Vse občine: odkup zemljišč od 35 lastnikov, začetna investicija + nadgradnje, ki so se izvajale prek muzeja (financiran s strani občine)
12.1. Znesek investicije ob ust.	150.000 DEM	Ni podatka o znesku; večina institucij prispevala v delu; glej Op. spodaj	650.000 €	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005	Skupni znesek za 2 gradbeni etapi: 2000-2002 in 2002-2005
12.2. Pretvorba v valuto EUR 2010	121.886,73	922.473,28	753.503,18	576.864,15	577.612,14	12.000.000,00	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87	28.457.044,87
13. Dograjevanje	Vse, kar vidimo danes - ni podatka o znesku	2007-2008: 300.000€ za zaposlene+zemljišče 3000m2+visitor center	Zadani objekt-delavnice (Werksäle), vsako leto več pedagoških programov	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah	DA: Ni točnega podatka o fazah

4. HIPOTEZA

Delovanje arheološkega parka bo uspešno, če bosta organizacijo vodila poslovni in strokovni direktor.

V raziskavi smo zbirali podatke o vodstveni strukturi. V petih primerih vodi organizacijo ena oseba. To je lahko bodisi vodja enote, direktor večje organizacije z več enotami (npr. arheološki park je ena od enot) ali operativni direktor. Samo v dveh primerih obstaja kompleksnejša vodstvena struktura, to sta Lejre in Carnuntum. V primeru Lejre vodstvo sestavljajo trije direktorji, in sicer poslovni, strokovni in logistični. V Carnuntumu tvorijo vodstvo prav tako trije direktorji, to so operativni, strokovni in kontrolni (glej Tabelo 8.5).

V teoretičnem delu smo razvili okvir kriterijev in kazalcev uspešnosti za delovanje arheoloških parkov. Merjenje uspešnosti organizacij je zelo kompleksno, poleg tega je odvisno, kateri vidik organizacije opazujemo.

Leta 2011 je pri nas Služba za premično dediščin in muzeje razvila kompleksen model kazalcev uspešnosti za delovanje muzejev (Kulturagenda idr. 2011, spletna stran). Model zelo razdelano in natančno opredeljuje vsa področja delovanja organizacije in kot tak omogoča natančno izmero in primerjavo uspešnosti organizacij. Dejavnost muzejev je primerljiva z dejavnostjo arheoloških parkov, zato bi bil model uporaben tudi za merjenje uspešnosti arheoloških parkov.

Zaradi različne preglednosti in dostopa do podatkov s strani organizacij, ki so bile zajete v raziskavo, uporaba omenjenega modela ni mogoča, saj s potrebnimi podatki ne razpolagamo. Iz istega razloga ni možna primerjava organizacij v vseh oziroma različnih kategorijah.

Edine kategorije podatkov, ki omogočajo primerjavo, ker so jih natančno podali vsi sodelujoči, so: število obiskovalcev, površina arheoloških prezentacij, celotna površina kompleksa, vrsta infrastrukture, obstoj načrta upravljanja za arheološko najdišča. V kategoriji podatkov o kadrovske strukturi smo o strukturi zaposlenih dobili relativno pregledne podatke, ki jasno kažejo numerično in funkcionalno fleksibilnost, ki pa ju je težko pretvoriti v število ur. V tej kategoriji smo pretvorbo izdelali sami in je okvirna. Tako smo na primer delo vodičev, ki delajo sezonsko, obravnavali kot polovično zaposlitev za dobo 6 mesecev, razen v primerih, pri katerih so bili podatki podani natančno (glej Tabelo 8.6).

Zato lahko v našem primeru uspešnost organizacij merimo samo v posameznih kategorijah, iz česar sledi, da je ocena uspešnosti relativna, ker opazujemo samo določene kategorije oziroma

vidike organizacije. Skladno z možnostmi smo izdelali več primerjav, kot prikazuje Tabela 8.5.

Iz primerjave podatkov je razvidno sledeče (vrednost 0 pomeni najvišjo oceno).

- V skupnem vrednotenju (upoštevaje kategorije 1 do 6) organizacij so se ocene gibale od 1,15 do 10,32. Kot najuspešnejšega smo v tej primerjavi ocenili Carnuntum z oceno 1,15. Dobro oceno je dosegel tudi Eketorp z vrednostjo 2,84. Drugi primeri dosegajo oceno, višjo kot 4.
- V kategoriji merjenja razmerja med površino celotnega kompleksa in številom obiskovalcev (v 1.000) so organizacije dosegle oceno od 0,37 do 7,41. Najboljšo oceno je dosegel Calafell (0,37), sledita Carnuntum (0,77) in Andautonija (0,9). Drugi primeri so dosegli vrednost več kot 1.
- V kategoriji merjenja razmerja med površino arheološke prezentacije in številom obiskovalcev (v 1.000) so bile organizacije ocenjene z vrednostjo od 0,18 do 3,77. Iz splošne slike izrazito izstopa Keltenwelt z oceno 3,77, ocene drugih organizacij se gibljejo v razponu od 0,18 do 0,63. Najboljšo je dosegel Calafell (0,18), sledita Carnuntum (0,21) in Száchalombatta (0,23).
- V kategoriji merjenja razmerja med številom zaposlenih in številom obiskovalcev (v 1.000) so bile organizacije ocenjene z vrednostmi od 0,17 do 1,40. Najboljšo oceno je dosegel Carnuntum (0,17), sledita Keltenwelt (0,18) in Eketorp (0,22). Druge organizacije presegajo vrednost 0,40.
- Zanimiva je še primerjava deležev v kategoriji lastnih prihodkov, pri čemer nam ta podatek manjka v primeru Száchalombatte. V tej kategoriji izstopa Eketorp, ki vsa sredstva za svoj obstoj ustvarja sam na trgu. V primerjavi organizacij, ki prejemajo javne subvencije, po nizkem deležu javnih sredstev izstopajo Carnuntum (57 %), Keltenwelt (52 %) in Lejre (54 %). Druge organizacije, ki dosegajo delež subvencij v približno tričetrtinskem ali večjem deležu, so javne ustanove. Zadnja primerjava kaže večjo ekonomsko učinkovitost oseb zasebnega prava.

V tem delu smo preverjali hipotezo, ki uspešnost organizacije povezuje z vodstveno strukturo. Iz primerjav izhaja spoznanje, da za večjo uspešnost organizacije ni nujno, da jo vodita poslovni in strokovni direktor. Sledi, da 4. hipoteza ne drži.

Tabela 8.5: Merjenje in primerjava uspešnosti organizacij.

Podatki o vodstveni strukturi	ARHEOLOŠKI PARK ANDAULTONIA	Opombe	CITADELLA IBERICA DE CALAFELL	Opombe	KELTENWIE LT FREILICHT MUSEUM PROEG ROSEGG	Opombe	REGESZLETI PARK SZACHALOMBAT TA	Opombe	SAGNLANDET LEIRE	Opombe	EKETORP	Opombe	CARNUNTUM	Opombe
1	Število obiskovalcev povpr. zadnjih 3 let	5.500	16.000	15.900	20.000	58.000	37.000	155.000						
2	Površina kompleksa v m ²	5.000	6.000	70.000	36.000	430.000	40.000	120.000						
3	Površina arheo-vse v m ²	0,9	0,37	4,4	1,8	7,41	1,08	0,77						
	Razmerje površina vse-obiskovalci	3.500	3.000	60.000	4.680	23.734	20.000	33.000						
	Razmerje površina prezemalci-obiskovalci	0,63	0,18	3,77	0,23	0,41	0,54	0,21						
4	Dopolnilna infrastruktura	1	1	0	0	0	0	0						
	partiške	0	0	0	0	0	0	0						
	trgova	0	0	0	0	0	0	0						
	okrajševalnica	1	0,5	0	0	0	0	0						
	pedagoški prostor	0	0	0	0	0	0	0						
	stranjska	0,5	0	0	0	0	0	0						
	IC/Muzej prikaz otroškega gradiva na blakci	1	1	0	1	1	1	0						
5	Število zaposljev	3,5	2,5	0	1	1	0	0						
	Razmerje zaposilvešt-obiskovalcev (v 1.000)	0,54	1,40	0,18	0,41	0,57	0,22	0,17						
6	Site MNG plan	1	0	0	1	1	1	1						
	Skupaj vrednost tč. 6	1	0	0	1	1	1	1						
SKUPAJ		6,57	4,45	8,35	4,44	10,39	2,84	1,15						
7	% Dotacije	0,79	0,8	0,52	?	0,54	0	0,57						
SKUPAJ 2. 3. 5. 7		2,98	2,75	8,87	#VREDNI	8,93	1,84	1,72						
SKUPAJ 3. 5. 7		1,96	2,38	4,47	#VREDNI	1,52	0,76	0,95						

Tabela 8.6: Izračun delovnih ur s pretvorbo na število oseb in prikaz razmerja po vrstah zaposlitve

ARHEOLOŠKI PARK ANDALUTONIA	Opomba	Pretvorba v mesece	Opomba	KELTENWELT FREILICHT MUSEUM FROEG ROSEGG	Opomba	PREVORBA V REGESEZTI PARK SZACHALOMAB TTA	Opomba	SAGNLANDET LEURE	Pretvorba v mesece	EKETORP	Opomba	PREVORBA V ARCHAEOLOGISCI HER PARK CARNUNTUM	Opomba	Pretvorba v mesece
Skupaj osebe (12 mesecev pomeni 1 oseba)		3		6,5		2,9		8,25		33,23		6,25		27,3
Skupaj mesecev		36		76		35		99		398,8		99		328
DELOVNA MESTA - PODROBNO														
Število in vrsta zaposlitve	2 arheologa - vzamemo kot redno delno eno osebo za celo leto	12	1 manager/redno			9	1 manager/redno		6					
	1 vzdrževalc-redno	12	2 tehnična strokovnjaka-arheo-pedagog/redno			7	1 oseba pogodbeno		12					
	2 arheologa-honorarno	12	6 pedagogov (arheo-vzgoj)/redno			6	2 muzejstva pedagog, ki se angažirata v AP		12					

RAZMERNJE VRST ZAPOSLITVE

ŠTEVILO OSEB	Redno	Prilžnostno	Redno	Prilžnostno	Redno	Prilžnostno	Redno	Prilžnostno	Redno	Prilžnostno
60,00%	3	0	6	7	15	21	30	1	16	42
40,00%	2	0	6	7	15	21	30	1	16	42
DELEZ	60,00%	40,00%	29,55%	100,00%	71,42%	29,55%	70,42%	5,26%	94,74%	22,23%
										77,77%

5. HIPOTEZA

Izvajanje dejavnosti arheološkega parka v obliki gospodarske družbe lahko zasenči izvajanje osnovne dejavnosti v korist dopolnilne dejavnosti (trgovinska in gostinska dejavnost, oddaja prostorov, izvajanje komercialnih storitev, npr. porok, ipd.).

V raziskavo smo med sedmimi preučevanimi organizacijami zajeli eno, kateri je soupravljavec zasebna pridobitna organizacija, ki park upravlja v javno-zasebnem partnerstvu. V tem primeru je raziskava pokazala, da delež prihodkov z naslova tržne dejavnosti (trgovinska dejavnost) znaša 6,5 % vseh prihodkov (glej Tabelo 8.1).

V raziskavo nismo zajeli organizacije, ki bi na trgu poslovala samostojno kot gospodarska družba, zato te hipoteze ne moremo preveriti.

Sledi, da 5. hipoteze ne moremo preveriti.

8.2 SKUPNE UGOTOVITVE IN PREDLOG UPRAVLJAVSKEGA MODELA ZA DEJAVNOST ARHEOLOŠKEGA PARKA V RS

8.2.1 PROSTORSKI IN VSEBINSKI KONTEKST

Raziskava je pokazala, da je dejavnost arheološkega parka posebna oblika managementa arheološke dediščine, za katero veljajo določene zakonitosti v obravnavi arheološkega najdišča. Govorimo o načrtni ureditvi najdišča za obiskovalce, kar zajema vsebinske in fizične posege v lokacijo, rekonstrukcije so v smislu nazornosti sestavni del posega.

V oblikovnem smislu smo prepoznali dva pristopa k načrtovanju tlorisov kompleksov, ki ju imenujemo zgoščen in sproščen (glej Tabelo 8.3). Za prvega je značilna zgoščena postavitev prikazov z malo razpoložljivega prostora (skupni delež prezentacij je od 50 % do 85,7 % celotne površine), krajinskih elementov je v primerjavi z obsegom arheoloških prikazov malo. Takšni primeri so Andautnija, Calafell, Eketorp, Keltenwelt ter Muzej na prostem Petronell v kompleksu Carnuntum. Za drugi pristop je značilno, da so prikazi umeščeni v obsežno naravno odmočje, rekli bi, da prostor diha (skupni delež prezentacij zajema od 5,5 % do 27,5 % celotne površine). Najbolj tipičen je v tej kategoriji Lejre, enaki zasnovi sledijo še Száchalombatta in druge lokacije v Carnuntumu. V primeru sproščenega oblikovnega pristopa so dodana vrednost arheoloških parkov naravne danosti prostora in rekreacijska dejavnost.¹⁰⁵

Analiza ureditve je pokazala še eno posebnost, ki govori v prid naši tezi, da je arheološka ostalina v primeru dejavnosti arheološkega parka zgolj okostje produkta. Denimo, v primeru Száchalombatte znaša ta delež le 4,16 % površine celotnega kompleksa. Sledi, da za dejavnost arheološkega parka zadostuje skromen obseg originalnih arheoloških ostalin in da so pomemben del arheološke zgodbe in celotnega produkta interpretacija, dopolnilni prikazi arheološke preteklosti in spremljajoče dejavnosti.

Prostorska analiza arheoloških parkov v odnosu do okolice je v dveh primerih pokazala model hobotnice: osrednja lokacija z urejeno turistično infrastrukturo vsebinsko, promocijsko in upravljavsko povezuje lokacije v okolici. Takšna primera sta Carnuntum in Andautonija. V primeru Andautonije tudi sicer vizija vključuje vzpostavitev ekomuzeja na celotnem območju Ščitarjevega, ki bo povezal vso kulturno in naravno dediščino. Model hobotnice bi bil pri nas

¹⁰⁵ Ponudba kulturnega turizma v kombinaciji z različnimi drugimi prvinami je po mnenju stroke najhitreje rastoči segment celotne turistične ponudbe (Lebe 2000, 13).

ustrezen za upravljanje lokacij na območju arheoloških najdišč v nekaterih urbanih središčih kot npr. v Ljubljani in na Ptuju (skupaj s Spodnjo Hajdino). Tam govorimo o več sporadičnih lokacijah arheoloških parkov in posameznih spomenikov na relativno majhnem skupnem ozemlju. Na širšem geografskem območju je model uporaben v skupini tematsko povezanih arheoloških najdišč, kot denimo v primeru lokacij, ki so nekoč sodile v poznoantični obrambni sistem *Claustra Alpium Iuliarum*. Te lokacije so Vrhnika, Jerinov Grič, Verd, Kalce, Podkraj in Ajdovščina.

8. 2. 2 USTANOVITEV ARHEOLOŠKEGA PARKA

Raziskava tujih in domačih primerov je pokazala, da sta bili ustanovitev in z njo povezana začetna investicija, razen v dveh primerih, bistveno ali v celoti podprti od države ali lokalne skupnosti (lahko posredno prek oseb javnega prava). V dveh primerih, to sta Lejre in Carnuntum, je bila pobuda zasebna, tam pa je država projekte občutno podprla v kasnejših investicijah (v primeru Carnuntuma so bile iz javnih sredstev opravljene tudi predhodne raziskave in prezentacija). Denimo, devet let po ustanovitvi APC je Spodnjeavstrijska deželna vlada v izgradnjo kompleksa investirala 26 milijonov evrov.

Podpora s strani države se nam zdi v primeru dejavnosti arheološkega parka razumna iz dveh razlogov. V prvi vrsti govorimo o vzpostavitvi posebnega upravljanja z dediščino, ki v največji meri osmišlja njen obstoj: to je aktivno ohranjanje, popularizacija in izobraževanje. Ali drugače, dediščina postane javna in dostopna. Drugič, dejavnost arheološkega parka pomeni oblikovanje (turistične) dejavnosti, ki ima več ekonomskih učinkov na regijo in lokalno skupnost: delovna mesta, obisk, neposredni prihodki, posredni prihodki, razvoj podeželja, izgradnja infrastrukture itn. Kljub investiciji v izgradnjo kompleksa ter poznejši finančni podpori iz javnih sredstev je raziskava pokazala, da so arheološki parki lahko močni generatorji lokalne ekonomije, ki se odraža v velikem odstotku lastnih ustvarjenih sredstev. Če primerjamo dejavnost arheoloških parkov z dejavnostjo klasičnih muzejev, ugotovimo, da so prvi v finančnem smislu neprimerno bolj učinkoviti. Po besedah strokovnega direktorja Carnuntuma Franza Humerja (Humer, 2011) avstrijski muzeji v povprečju ustvarijo 20 % lastnih prihodkov. Po podatkih AJPES-a so slovenski muzeji v letu 2009 povprečno ustvarili 13,5 % lastnih prihodkov (pZJNS, 10). Raziskava tujih primerov (glej Tabelo 8.1) je pokazala, da arheološki parki povprečno ustvarijo 46,05 % lastnih prihodkov (povprečje zajema vse organizacije, razen Száchalombatte, kjer nimamo podatkov). Raziskava Muzeja na

prostem Rogatec in Turističnega društva Šempeter¹⁰⁶ (velja skupno upravljanje Šempetrske nekropole in Jame Pekel) je pokazala v povprečju 41,7 % lastnih prihodkov. Izpostavimo tudi, da je analiza pokazala občutne razlike v strukturi prihodkov glede na vrsto pravne osebe, pri čemer osebe zasebnega prava ustvarjajo večji delež lastnih sredstev (tuje organizacije od 42,7 % do 48,1 %, izstopa Eketorp, ki ustvari 100 % vseh prihodkov sam; TD Šempeter 41,7 %) kot osebe javnega prava (tuje organizacije od 19,3 % do 20,5 %; MNP Rogatec 30,86 %).

8. 2. 3 RAZVOJ ARHEOLOŠKEGA PARKA

Raziskava je v večini primerov pokazala večfazni razvoj kompleksov in dejavnosti. Organizacije so se večale postopno z razvojem programov, dopolnjevanjem arheoloških prikazov, dograjevanjem dopolnilne infrastrukture in večanjem števila zaposlitev. Vprašani nam zaradi menjav vodstvenega kadra niso mogli posredovati točnih podatkov o rasti kompleksov, kljub temu pa tudi delne navedbe dajejo vtis o razvoju takšnih organizacij. Denimo, v Lejre se je zgodba začela leta 1964 z ustanovitvijo muzeja in postavitvijo železnodobne vasi (6 hiš), leta 1998 so zgradili kamenodobno vas. Šele nedavno so zgradili center za obiskovalce, kjer so tudi poslovni prostori. Calafell je bil ustanovljen leta 1995, medtem ko je glavna gradnja potekala desetletje kasneje, ko je bil obseg parka povečan za 100 %, zgrajena je bila recepcija in druga infrastruktura za obiskovalce. Z novim odprtjem je bilo zaposlenih tudi dodatno število ljudi. Eketorp, ki je bil ustanovljen leta 1978, je takrat vseboval v glavnem samo arheološke ostanke. 1984 je bil zgrajen muzej, končno podobo z vso dopolnilno infrastrukturo pa je park dobil leta 1996 z izgradnjo parkirišča in centra za obiskovalce.

Tudi načrti za prihodnost v vseh primerih predvidevajo rast organizacije po enaki shemi. Prikazana rast je smiselna v dveh pogledih. Prvi je finančni, saj nove investicije opraviči predhodna uspešnost organizacije in če se pokažejo potrebe. Drugi se ujema s konceptom razvoja in življenjskega cikla turističnih znamenitosti, ki jih je potrebno »oživljati« z novo ponudbo v rednih časovnih intervalih (prim. Swarbooke 2002, 50–55).

8. 2. 4 PROGRAMI IN DEJAVNOSTI

Raziskava tujih primerov je pokazala, da je model programov in dejavnosti, ki smo jih razvili v teoriji, pravilen. Govorimo torej o štirih glavnih sklopih. To so prikazi fizičnih entitet, živi programi, raziskovalna dejavnost, ki služi za osnovo za oblikovanje zgodbe, ter dopolnilna

¹⁰⁶ Arheološki park Simonov zaliv je izvzet, ker zaradi politike financiranja v okviru evropskih projektov še ne ustvarja prihodkov z izvajanjem dejavnosti.

tržna dejavnost. Slednja je pomemben element z vidika zagotavljanja udobja obiskovalca, kar se širše veže na koncept dostopnosti do dediščine (prim. Vodeb in Bračun Sova 2011, 47–48). Raziskava je pokazala, da imajo organizacije različno razvejane in razvite programe, odvisno od trenutnih finančnih in prostorskih zmožnosti. Vendar po besedah sogovornikov vse stremijo k idealnemu modelu.

Če obravnavamo arheološki park kot kompleksen turistični produkt in kot obliko dejavnosti, ki stremi mdr. tudi k ekonomski učinkovitosti, je ključnega pomena zagotavljanje ustreznega trajanja obiska na lokaciji, ki nato ponudi prodajo izdelkov iz dopolnilne ponudbe. Za podaljševanje obiska so bistveni interaktivni programi in počivališča. Interaktivne vsebine aktivno vključijo obiskovalca v odkrivanje preteklosti, povečujejo razumevanje, dajejo čustveno izkušnjo in podaljšujejo obisk. Denimo, pri terenskem ogledu Sagnlandet Lejre smo opazili, da lahko v Dolini ognja, ki zavzema približno 1,8 % površine celotnega kompleksa,¹⁰⁷ preživite eno do dve uri¹⁰⁸. Interaktivni programi lahko vključujejo osebe, kar povečuje strošek izvedbe, lahko pa se postavi statična didaktična oprema, ki jo obiskovalci uporabijo sami. Slednje je z vidika stroškov ceneje.

Počivališča so pomembna zaradi zagotavljanja udobja obiskovalcev, če pa jih opremimo s površinami za piknike ali okrepčevalnico, to ustvarja dodatni prihodek in spet podaljšuje čas obiska.

Ena od bistvenih dejavnosti v arheološkem parku je raziskovalna dejavnost, ki pomeni temelj arheološke zgodbe in celotne ponudbe. Doseganje avtentičnosti in strokovno korektnih prikazov brez dobre znanstvene osnove ni mogoče. Vse tuje preučevane organizacije imajo to dejavnost, a različno organizirano. V večjih kompleksih in enotah, ki spadajo k muzejem, je strokovno arheološko delo opravljeno v matični ustanovi. V drugih primerih se znanstveno delo izvaja v sodelovanju s partnerskimi organizacijami prek pogodbenega dela. V primeru Calafella je Univerza v Barceloni soupravljaec parka, v primeru Carnuntuma je Arheološki muzej Carnuntinum javni partner v javno-zasebnem partnerstvu. V primeru Keltenwelta znanstveno delo po pogodbi in proti plačilu opravlja Koroški deželni muzej. Podobno je urejeno pri nas. V MNP Rogatec in TD Šempeter se strokovno delo opravlja s pomočjo zunanjih sodelavcev, to sta Slovenski etnografski muzej oziroma Pokrajinski muzej Celje. V

¹⁰⁷ 7980 m² v primerjavi s 43 ha celotne površine. Izmerjeno s pomočjo orodja Google Earth.

¹⁰⁸ Preizkusite se v sekanju drv, trenju žita, izdelavi orodja, peki kruha, vozite se v deblaku. Zraven je tudi počivališče z urejenimi klopmi, kjer lahko malicate in celo spečete hrano na odprtem ognju. Vse to lahko počnete z družino.

primeru Simonovega zaliva znanstveno delo opravljajo zaposleni v matični ustanovi, v Znanstveno-raziskovalnem središču Koper Univerze na Primorskem.

V treh primerih so organizacije v zvezi z upravljanjem, kolikor zadeva aplikacijo znanstvenih spoznanj in posegov v najdišče, izpostavile pomen sestave Strokovnega svetovalnega telesa (ang. *Advisory Board*). V primeru Eketorpa in Carnuntuma takšna sveta tudi obstajata in ju sestavljajo ugledni strokovnjaki. Njihova naloga je strokovno svetovanje in preučitev poslovnih načrtov, ki zadevajo obravnavo najdišč.

8. 2. 5 ORGANIZACIJA

Raziskava tujih primerov je v opredelitvi poslanstva organizacije pokazala naslednje elemente, kot prikazujeta Tabeli 8.7 in 8.8. Posamezne ključne besede smo smiselno združili, kot je razvidno iz Grafa 8.1, kjer smo jih prikazali v procentualni zastopanosti.

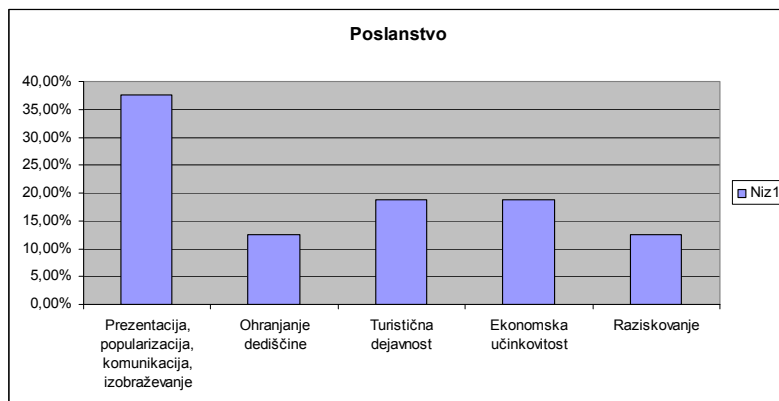
Tabela 8.7: Opredelitev poslanstva organizacij

POS LANSTVO					
Andautonija	Ni podatka				
Calafell	Predstavitev dediščine	Ohranjanje dediščine	Razvoj turističnih programov		
Keltenwelt	Predstavitev dediščine		Obogatitev ponudbe kraja	Prispevek k lokalni ekonomiji	
Száchalombatta	Izobraževanje na muzejski način				
Lejre	Ustvarjanje znanja in zanimanja za preteklost				Raziskovanje
Eketorp	Izobraževanje na interaktivni način		Turistična dejavnost	Ekonomska učinkovitost	Raziskovanje
Carnuntum	Prezentacija in popularizacija dediščine	Ohranjanje dediščine		Zagotavljanje zaposlitev	

Tabela 8.8: Opredelitev vizije organizacij

VIZIJA	
Andautonija	Razvoj ekomuzeja, arheološki park kot njegov del
Calafell	Postati prestižna turistična točka
Keltenwelt	Doseči samopreživetje na trgu s 34.000 obiskovalci
Száchalombatta	Širitev kompleksa, popolna rekonstrukcija okolja, pomembna turistična točka
Lejre	Najboljši center za komunikacijo o preteklosti
Eketorp	Vodilna ustanova za prikaze in eksperimentalno arheologijo ter pomembna turistična točka
Carnuntum	Uveljavitev korporativne identitete in zadovoljstvo vseh udeleženi h

Graf 8.1: Zastopanost nalog v opredelitvi poslanstva

Iz Tabel in Grafa je razvidno, da v organizacijah vidno izstopajo naloge prezentacije, popularizacije, komunikacije in izobraževanja, kar govori o dejavnosti, ki je izrazito usmerjena v obiskovalca oziroma v posredovanje informacij javnosti. Pri dejavnosti arheološkega parka gre za posebno obliko managementa arheološke dediščine, gre za management arheološkega najdišča za potrebe obiskovalcev. Govorimo torej o načrtni ureditvi in vsebinah arheološkega najdišča, ki povečujejo razumevanje in izkušnjo, kar smo že pokazali. Zdi se, da ta poudarjena naloga odločilno vpliva na naravnost organizacije, s tem pa na dejavnosti in programe.

Izjavo o poslanstvu organizacije arheološki park, ki smo jo razvili v teoriji, smo primerjali z nalogami v izjavi o poslanstvu, ki jih je pokazala raziskava (glej Tabelo 8.9). Naloge oziroma ključne besede smo smiselno povezali. Primerjava kaže, da je raziskava v glavnem potrdila opredelitev poslanstva organizacije iz teoretičnega dela oziroma vidno izstopa t. i. ekonomska učinkovitost, ki je v teoretični izjavi nismo izpostavili, medtem ko so jo vprašani po pomenu vidno izpostavili, kot tudi prikazuje Graf 8.1. Na splošno vidimo, da gospodarska komponenta močno izstopa (naloge turistične dejavnosti in ekonomske učinkovitosti), kot bomo pokazali v nadaljevanju, zato bi jo bilo treba vključiti tudi v našo izjavo, ki jo na tem mestu ustrezno korigiramo (nove naloge so podčrtane).

Poslanstvo organizacije arheološki park je ohranjanje, izobraževanje, trajnostna uporaba arheološke dediščine in ekonomska učinkovitost, ki s povečevanjem dostopnosti, doživljajskimi programi in nazornimi prikazi, ki temeljijo na znanstvenih

izsledkih, prispevajo k razumevanje njene vrednosti, njenemu ohranjanju, obogatitvi turistične ponudbe in trajnostnemu razvoju na lokalni in regionalni ravni.

Tabela 8.9: Primerjava v teoriji in v raziskavi opredeljenih nalog v poslanstvu

Opređeljene naloge v izjavi o poslanstvu, ki smo jo razvili v teoriji	Opređeljene naloge v izjavi o poslanstvu, kot jih je pokazala raziskava
Ohranjanje	Ohranjanje
Izobraževanje	Izobraževanje
Trajnostna uporaba arheološke dediščine	Prezentacija, izobraževanje, turistična dejavnost
Povečevanje dostopnosti	Prezentacija, komunikacija, izobraževanje
Doživljajski programi in nazorni prikazi	Prezentacija
Znanstveni izsledki	Raziskovanje
Razumevanje vrednosti dediščine	Izobraževanje
Trajnostni razvoj	Turistična dejavnost
	Ekonomska učinkovitost

Raziskava je pokazala še naslednje skupne značilnosti z vidika delovanja organizacije. Struktura prihodkov je v vseh organizacijah pokazala velik delež javnih sredstev. Kot prikazuje Tabela 8.1, je v zasebnih organizacijah ta delež okoli 50 %, z izjemo Eketorpa, ki ni deležen nobenih subvencij. V organizacijah, ki delujejo v sklopu javne službe, se delež javnih sredstev giba od 70–85 %. To kaže, da zasebne organizacije delujejo bolj podjetno, kar je tudi razumljivo glede na njihov položaj na trgu. Ne glede na posamezne organizacije, ki na trgu delujejo finančno neodvisno, je raziskava pokazala, da je dejavnost arheološkega parka podvržena potrebi po javnih subvencijah.

Zastopanost prihodkov z naslova tržne dejavnosti v isti tabeli kaže, da se njihov delež giba od 0,5 % do 25 %. Ob tem moramo upoštevati, da je prihodek odvisen od dopolnilne infrastrukture in obsega dopolnilnih storitev. Denimo, Calafell dosega najmanjši delež prihodkov iz opravljanja tržne dejavnosti, razlog za to pa je njena skromna zastopanost, saj nima potrebne infrastrukture. V kompleksu se nahajata zgolj majhna knjigarna in avtomat s prigrizki. Podatki sploh kažejo, da delež prihodkov z naslova tržne dejavnosti ne dosega kritične meje 50 %, pri kateri bi bilo za dejavnost arheološkega parka treba ustanoviti gospodarsko družbo. Ravno nasprotno. Struktura prihodkov kot tudi splošna naravnost

organizacije, opredeljena v poslanstvu, kažeta na to, da je dejavnost arheološkega parka nepridobitna dejavnost, ki pa ima močne pozitivne učinke na lokalno ekonomijo.

8. 2. 6 PREDLOG UPRAVLJANJA ORGANIZACIJE ARHEOLOŠKI PARK V RS

Analiza je pokazala, da je nepridobitna organizacija najprimernejša oblika za opravljanje dejavnosti arheološkega parka. Če pogledamo strukturo dejavnosti in njihovo naravnost, jih lahko delimo na osnovne in dopolnilne oziroma tržne dejavnosti, kot kaže spodnja slika.

Slika 8.1: Prikaz dejavnosti in njihove naravnosti v organizaciji arheološki park

Primerjava poslanstva je v raziskavi pokazala poudarek na t. i. komunikacijski dejavnosti, ki zajema prezentacijo, popularizacijo in izobraževalne programe. Analiza prihodkov je v preučevanih organizacijah pokazala, da organizacije s tega naslova dosegajo bistven prihodek, delež se giblje od 25 do 75 % (glej Tabela 8.1), kar kaže, da je znanje uspešno tržno blago. Za kvaliteto produktov je bistvena strokovna korektnost in avtentičnost prikazov. To kažejo rezultati naše raziskave,¹⁰⁹ omenjeni imperativ pa se sklada tudi s strokovnimi priporočili in smernicami, kot jih podaja literatura. Ohranjanje in raziskovanje smo zaradi drugačne narave dejavnosti označili kot nekomercialno naravnani dejavnosti. Ker ne moreta biti podvrženi

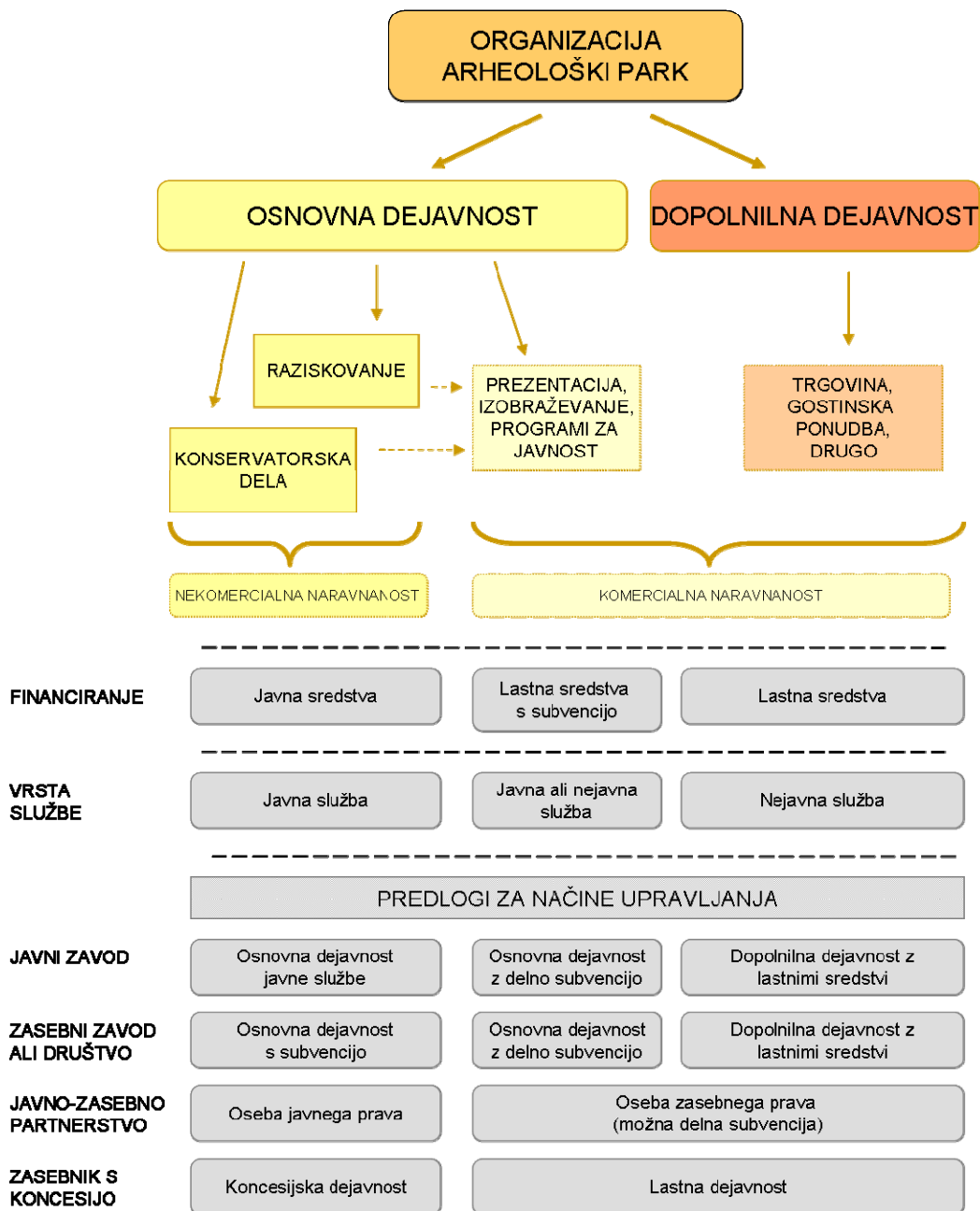
¹⁰⁹ Po mnenju sogovornikov v raziskavi je kakovost, vezana na znanstveno kompetentnost, strokovno korektnost in avtentičnost prikaza, glavni konkurenčni faktor produkta arheološki park, ki lahko kot tak konkurira na globalnem trgu z drugačno ponudbo.

trgu, ocenjujemo, da potrebujeta javno subvencijo v celotnem obsegu izvajanja. Komunikacijska dejavnost aplicira ohranjanje in raziskovanje in je zato odvisna od njiju. Čeravno je komunikacijska dejavnost bolj prilagojena zahtevam trga in ustvarja pomemben delež prihodkov, je delno še vedno odvisna od podpore javnih sredstev, na kar kažeta splošna struktura prihodkov preučevanih organizacij (glej Tabelo 8.1) in naslednji primer.

V primeru Carnuntuma naloge ohranjanja in raziskovanja opravlja deželni muzej (torej javna služba). »Strokovno blago« je nato predano v upravljanje podjetju, ki iz znanja in dediščine ustvarja »tržno blago«. Dejavnost je delno sofinancirana s strani dežele, pridobitno dopolnilno dejavnost pa podjetje opravlja samostojno. Javno-zasebno partnerstvo v opisani obliki se zdi na prvi pogled zanimivo zaradi delitve dejavnosti med dve organizaciji, kjer, preprosto rečeno, vsak partner dela tisto, kar najbolje zna.

Na opisani logiki temelji opredelitev posameznih dejavnosti glede na financiranje in glede na morebitno umestitev v sklop javne službe. Iz tega izhajajo predlogi upravljavskih modelov (Slika 8.2).

Slika 8.2: Predlagani modeli za upravljanje organizacije arheološki park

8. 2. 7 KADROVSKA STRUKTURA

V raziskavi smo prepoznali dve poglavitni značilnosti, ki vplivata na kadrovska strukturo, organizacijo dela, vrsto zaposlitve in kompetence zaposlenih: to sta na poletno sezono vezan odpiralni čas in paleta različnih programov, ki se izvajajo občasno. Raziskava je pokazala model fleksibilnega podjetja kot najpogostejšo obliko kadrovske strukture. Značilne so

fleksibilne oblike zaposlitve ter funkcionalna in numerična fleksibilnost (glej Tabeli 8.6 in 8.10).

Tabela 8.10: Razmerje števila redno in priložnostno zaposlenih oseb (R – redna oblika zaposlitve, p – priložnostna oblika zaposlitve).

	ANDAUTONIJA		CALAFELL		KELTENWELT		SZÁCHALOMB ATTA		LEJRE		EKETORP		CARNUNTUM	
	R	p	R	p	R	p	R	p	R	p	R	p	R	p
ŠTEVILO OSEB	3	2	9	0	7	0	6	15	21	50	1	18	12	42
DELEŽ V %	60,00	40,00	100,00	0,00	0,00	100,00	28,58	71,42	29,58	70,42	5,26	94,74	22,23	77,77

Število redno in priložnostno zaposlenih oseb pregledno kaže zgornja Tabela 8.10, iz katere so razvidna naslednja razmerja:

- V kategoriji vseh tujih organizacij je redno zaposlenih 35,09 % in priložnostno 64,91 % vseh zaposlenih.
- V kategoriji zasebnih organizacij je redno zaposlenih 14,27 % in priložnostno 85,73 % vseh zaposlenih.
- V kategoriji javnih organizacij je redno zaposlenih 62,86 % in priložnostno 37,14 % vseh zaposlenih.

Raziskava je tudi pokazala, da so fleksibilne oblike zaposlitve bolj značilne za organizacije, ki ne delujejo v sklopu javne službe. V primeru Andautonije in Száchalombatte, kjer arheološka parka delujeta kot dislocirani enoti v sklopu javne službe, so opozorili na značilne probleme javne službe: vodstvo nima zadostnih vzvodov, da bi zaposleni opravili določeno delo, odpuščanje praktično ni mogoče, naštetu zavira razvoj dejavnosti in doseganje ciljev organizacije.

Lars Holten in Andreas Juhl sta na tem področju izpostavila največjo ranljivost organizacije. Dolgoročno v takšni ureditvi tudi sami vidimo več težav:

- Izvajalci storitev v trženjskem spletu veljajo za enega ključnih elementov uspešnosti storitvenega produkta (prim. Potočnik 2004, 273–274). Potrebna je visoka motiviranost osebja, pri čemer priložnostna oblika dela tega praviloma ne zagotavlja.

- Opisani pogoji vodijo v fluktuacijo ključnega kadra, kar lahko slabo vpliva na kakovost storitev.

9 DISKUSIJA

Cilj disertacije je bil raziskati ožje področje arheologije in konservatorstva z vidika managementa dediščine in managementa organizacij. Zato smo uporabili interdisciplinarni pristop, s katerim smo želeli osvetliti različne vidike te dejavnosti s teoretične in raziskovalne perspektive kot tudi s praktičnega vidika. Disertacija pokriva široko paleto konceptov in izhodišč, ki smo jih razčlenjeno predstavili po posameznih poglavjih, medtem ko je raziskava odprla še nekaj zanimivih vprašanj in tem.

Arheološki parki glede na vse večjo pojavnost očitno postajajo vse pogostejša oblika upravljanja z arheološkim najdiščem. So dobro prilagojeni sodobnim družbenim in tržnim razmeram, enako uspešno pa tudi združujejo enake muzejske naloge kot tradicionalni muzeji. Zato nekateri avtorji utemeljeno menijo, da gre pri takšni dejavnosti bolj za muzejsko kot konservatorsko dejavnost (Delak Koželj 2007, 42–43) in da so arheološki parki in muzeji na prostem v razvoju muzejske dejavnosti en korak pred tradicionalnimi muzeji (Vicze 2010, ustno). Kakšna je torej vloga arheoloških parkov in drugih podobnih oblik muzejev v razvoju muzejske dejavnosti? To je le ena od tem, ki se je odprla med našo raziskavo in jo tukaj povzemamo.

Raziskava je odprla tudi vprašanje pogojev ustanavljanja takšnih kompleksov, zlasti iz perspektive prenosa tuje prakse v domače okolje, v kontekstu mednarodnih priporočil. Poleg tega se nam odpira tudi vprašanje splošne ureditve upravljanja nepremične kulturne dediščine v RS, torej tiste, ki ne nosijo potenciala za razvoj tako ambicioznih projektov, kot so arheološki parki.

Primerjava strokovnih smernic za obravnavo arheološke dediščine in dejanske prakse je pokazala izrazito kontradiktornost. Sodobna konservatorska načela sicer v splošnem vzpodbujajo pristope, ki prilagajajo dediščino novim potrebam. Vendar pa posegi v dediščino veljajo za izjemne. To še posebej drži za posege, kot so rekonstrukcije *in situ*, torej gradnja struktur na samih arheoloških ostankih. Po drugi strani pa praksa kaže, da se najsodobnejši arheološki parki ponašajo prav s slikovitimi in barvitimi rekonstrukcijami objektov in rekonstruiranimi interierji na mestu originalnih arheoloških ostankov in da so prav ti posegi glavna privlačnost. V Carnutnumu so leta 2012 dokončali gradnjo delujočih rimskih term, v Calafellu je izgradnja eksperimentalnih rekonstrukcij ena od poglobitvenih dejavnosti parka in poteka kot redna dejavnost vse leto, če izpostavimo samo nekatere. Iz te primerjave izhajata

vprašanje izjem v kontekstu mednarodnih strokovnih priporočil in vprašanje morebitnega obstoja alternativnih možnosti, s katerimi ne posežemo v najdišče.

Izjeme smo v tem kontekstu že obširno obravnavali v drugem poglavju v okviru vprašanja upravičenosti rekonstrukcij, pri čemer lahko principe prenesemo na vprašanje upravičenosti izgradnje dopolnilne infrastrukture. Tam smo tudi oblikovali meje dopustnih sprememb. Če ostanemo znotraj vsebine strokovnih priporočil, ne moremo mimo Veronske listine (1997), ki obravnava prav pogoje namestitve dopolnilne infrastrukture za obiskovalce na antičnih objektih, pri čemer je s ponovno in prilagojeno uporabo spomeniku dodeljena nova, uporabna vloga. Kaj je potem tisto polje, na katerem so dopustne spremembe?

Menimo, da gre v našem primeru za vprašanje praktičnosti. Če govorimo o vključevanju arheološke dediščine v javno življenje, to zahteva neko adaptacijo, in sicer tako, da bo dediščina dostopna za javnost. Raziskave kažejo, da je treba prikaze prilagoditi sodobnemu času in okolju, iz česar izhajajo posegi, ki stremijo k zadostni nazornosti in slikovitosti prikazov. Ob tem se nam seveda ponujajo možnosti virtualnih prikazov ali replik, pri čemer pa imajo ti pristopi dve pomanjkljivosti: prvič, obiskovalec je prikrajšan za dejanski stik z dediščino, torej za avtentičnost, in drugič, dediščina ni v tolikšni meri vključena v življenje, saj jo nadomeščajo replike. Kot smo že pokazali, je glavni namen prezentacije *per se* prav povečanje dostopnosti do dediščine. V našem primeru smo se omejili na arheološka najdišča, ki so že prezentirana na prostem. Ugotovimo, da se je s prezentacijo korenit poseg v arheološko najdišče že zgodil, torej se je njegova uporaba pravzaprav že zgodila. Naše polje obravnave pomeni le nadgradnjo te uporabe, s prilagoditvijo sodobnemu času. Tretji argument, ki govori v prid takšni uporabi dediščine, je možnost ustvarjanja prihodka za njeno obnovo. V nasprotnem primeru je dediščina zgolj mrtvi oziroma negativni kapital.

Če prenesemo tujo izkušnjo v naš prostor, kjer ne poznamo primerljivega tipa upravljanja, nas misel napeljuje na slednje. Raziskava arheoloških prezentiranih spomenikov je pokazala, da ima potencial za razvoj dejavnosti arheološkega parka pri nas 14 lokacij, v ožjem izboru pa le 2,¹¹⁰ to sta Maribor in Dolenjske Toplice, od skupno 44 prepoznanih. V kvoti registriranih arheoloških najdišč, ki jih je pri nas 3220,¹¹¹ je to 0,43 % oziroma manj kot pol odstotka vseh arheoloških najdišč. Če bi primerjali isti vzorec v kategoriji prostorskega obsega, bi bil ta delež še manjši. Če se naslonimo na strokovni argument uporabe v obliki arheološkega parka (Eagles idr. 2002, 110; Humer 2011, ustno), kjer ravno specifični posegi povečujejo

¹¹⁰ Dve lokaciji sta bili ovrednoteni z najvišjo skupno vrednostjo 3; dvanajst lokacij je bilo ovrednotenih z nižjo od 3, pri čemer so bile v kategoriji obsega prezentirane enote in obsega razpoložljivih površin ocenjene z najvišjo vrednostjo (glej Tabela 6.6).

¹¹¹ Število zadetkov v RNKD pod gesli »nepremična dediščina + arheološka dediščina« na dan 12. junij 2012.

zavedanje o dediščini in tako prispevajo k njenemu ohranjanju, se odgovor o upravičenosti tovrstne ureditve ponuja sam. Kot je navedel Franz Humer (prav tam), strokovni direktor Arheološkega parka Carnuntum, so v Carnuntumu prav z namenom izobraževanja »žrtvovali« tri objekte, ki so jih prilagodili sodobnemu uporabniku, s tem pa dosegli, da se predstava o pomenu dediščine prenese tudi na tiste dele, ki so še pod zemljo. Poudarimo, da so vsi posegi izvedeni z reverzibilnimi materiali in jasno prepoznavni glede na original. Ob tem se odpira vprašanje, ali smo podobne miselnosti in nenazadnje tudi podjetnosti spodobni tudi pri nas.

Raziskava je nadalje pokazala, da je dejavnost arheološkega parka po svoji naravi nepridobitna dejavnost, ki lahko deluje s pomočjo javnih subvencij, ima pa pomembne učinke na lokalno ekonomijo. Raziskava je pokazala še eno značilnosti arheoloških parkov v primerjavi z delovanjem tradicionalnih muzejev, to je večja ekonomska učinkovitost. Primerjava strukture prihodkov je pokazala, da arheološki parki v povprečju sami ustvarijo 40–50 % prihodkov, medtem ko se delež lastnih prihodkov v tradicionalnih muzejih giblje med 10 % in 20 % (Waltl 2012; gre za evropsko povprečje). Seveda so v tem pogledu uspešnejše osebe zasebnega prava. Po našem mnenju izhaja ta razlika iz razlik v izhodiščni naravnosti organizacij in iz poslanstva enih in drugih. Razvoj tradicionalnih muzejev je utemeljen na tradiciji zbirateljstva premične dediščine, torej na orientaciji k predmetu (prim. Horvat 1994, 15–16). Arheološki parki, ki so po naravi sorodni muzejem na prostem, pa se naslanjajo na idejo podaje doživetja, torej na orientaciji k publiki.¹¹² To je pokazala tudi analiza elementov managementa organizacije arheološki park, v kateri izstopajo naloge prezentacije, popularizacije, komunikacije in izobraževanja (glej Tabelo 8.7 in Graf 8.1). Sodobni muzeološki trendi sicer poudarjajo naravnost vseh oblik muzejev k javnosti (prim. ICOM-ovo definicijo muzeja pri Batič idr. 2005, 9–10), vendar primerjava kaže na specifične, ki so stvar različnih tradicij in faz v razvoju muzejstva. Magdolne Vicze meni, da lahko arheološke parke uvrstimo v razvito fazo muzejstva (*developing phase*), tradicionalne muzeje pa v fazo spremembe muzejstva (*changing phase*) (Vicze 2010, ustno).

V tem kontekstu so še zanimive razprave na temo razvojnih smernic sobnega muzeja, ki se vežejo na njegovo vlogo v družbi in okolju, kar smo podrobno obravnavali v uvodu k 4.2 poglavju. Raziskava je pokazala, da arheološki parki v mnogih pogledih (že) sledijo tem smernicam, po drugi strani pa ne moremo mimo vtisa, da so v teoretični muzeološki razpravi kot tudi praktični obravnavi delno prezrti. To velja tudi z vidika upravljanja takšne dediščine

¹¹² Tu se naslanjamo na izhodiščno idejo pri ustanovitvi Skansena, ta pristop je potrdila tudi naša raziskava.

pri nas – v mislih imamo predvsem stanje ohranjenosti nepremične dediščine in njene vključenosti v javno življenje –, če to primerjamo z režimom varovanja premične dediščine in delovanjem klasičnih oziroma t. i. tradicionalnih muzejev, kar odpira naslednjo problematiko. Zato menimo, da bomo morali muzejski delavci posvetiti več pozornosti tudi tej vrsti dediščine.

Naslednja problematika, ki se nam odpira, je potem še splošna obravnava drugih prezentiranih arheoloških najdišč na prostem, pa tudi upravljanje druge nepremične kulturne dediščine, ki ne nudi potenciala za vključitev v ambiciozne oživitvene projekte, kot je arheološki park. Primerjava stanja na terenu je pokazala, da so spomeniki v mnogih primerih zaraščeni in v propadajočem stanju, vsebinsko nepopolni so tudi akti o razglasitvi, ki bi konkretizirali naloge lastnikov oziroma upravljavcev. Razlog vsebinskih pomanjkljivosti je v tem, da prevladujejo akti, sprejeti pred več kot desetimi leti. V teoretičnem delu smo obširno obravnavali tudi razlike v upravljanju med premično in nepremično dediščino, kot ga predvideva naš zakonodajni sistem. Odgovornost za ohranjanje nepremične dediščine nosi lastnik oziroma organ, ki je izdal akt o razglasitvi, medtem ko se premična dediščina varuje v sklopu javne službe in pristojnih muzejev. Stanje na terenu nas nagovarja, da bo treba oblikovati mehanizme, ki bodo lastnike vzpodbudili k ustrežnejšemu ravnanju z nepremično dediščino. Ob tem se nam ponuja misel, da bo v prihodnje potrebna reorganizacija službe za varstvo nepremične kulturne dediščine, ki bo predvidela več terenskega nadzora in več aktivnega sodelovanja z lastniki. Za primerjavo smo se ozrli na področje varovanja narave, ožje na področje varovanja gozdov.¹¹³ Ugotovili smo naslednje: poleg Zavoda RS za varstvo narave (ZRSVN), ki ima primerljive naloge kot ZVKDS, za to naravno dobrino skrbita še Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS (SKZGRS; ima nalogo upravljanja gozdnih zemljišč v lasti države) in Zavod za gozdove Slovenije (ZGS). Opis nalog in dejavnosti ZGS kaže (ZGS, spletna stran), da ta služba skrbi mdr. za redne terenske obhode, pripravlja prostorske načrte in sodeluje z lastniki, torej gre za naloge, ki so primerljive z nekaterimi nalogami ZVKDS za področje nepremične kulturne dediščine. Pomenljiv je podatek, da v sklopu ZGS deluje 15 območnih enot, znotraj vsake območje enote pa povprečno 7 krajevnih enot, skupno torej okoli 105 enot. Podatki so zgovorni sami po sebi in nakazujejo na neko smer, v kateri bi bilo v prihodnje smiselno razmišljati in torej okrepiti dejavnosti nadzora, ki jih pogrešamo v primeru varovanja nepremične kulturne dediščine.

¹¹³ Primerjavo z gozdovi smo naredili zaradi primerljive razprostranjenosti in gostote enot po državi (prim. RNKD – Interaktivna karta, spletna stran; ZGS, spletna stran). Po nekaterih ocenah bi naj 98% ozemlja RS vsebovalo arheološke ostanke.

10 SKLEP

Prezentirana arheološka najdišča na prostem so posebna vrsta dediščine, iz katere izhaja svojstvena oblika managementa arheološke dediščine. Glede na valorizacijske kriterije, ki so v preteklosti pogojevali takšen poseg, ocenjujemo, da gre za najvišje kategorizirano arheološko dediščino pri nas. Ko se odločimo za prezentacijo, moramo upoštevati, da lahko z njo arheološki spomenik dodatno ogrozimo zaradi delovanja drugačnih klimatskih, vegetacijskih in človeških dejavnikov. Zato moramo že v fazi odločitve za prezentacijo predvideti tveganja in prednosti posega, predvsem pa predvideti ustrezen način upravljanja, ki ni rutinsko ohranjanje.

V praksi smo prepoznali, da obravnavana skupina spomenikov na področju Slovenije ni ustrezno vključena v javno življenje. Spomeniki so v mnogih primerih v zaraščenem in zapuščenem stanju, kar pospešuje njihov propad. Poleg tega manjkata ustrezna interpretacija in signalizacija. To znižuje raven dostopnosti do dediščine, kar je sicer glavni namen prezentacije.

Cilja raziskave sta bila dva. Prvi je bil popis teh spomenikov na ozemlju Republike Slovenije (glej Prilogo B) in ovrednotenje. Trenutni podatki v Registru nepremične kulturne dediščine (v nadaljevanju Register) namreč ne dajejo vpogleda v to obliko ohranjanja dediščine, ki bi po našem mnenju morala biti deležna drugačne pozornosti kot druge oblike arheoloških najdišč. Ocenjujemo, da bo seznam pomembno dopolnil Register.

Lokacije smo ovrednotili z vidika potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Dejavnost arheološkega parka pomeni management arheološkega najdišča za obiskovalce. Gre za posebno obliko dediščinskega managementa, ki smo ga podrobno obravnavali v 3. poglavju in se osredotoča na uporabo dediščine v obliki turističnega produkta. Takšen management združuje nalogi ohranjanja in uporabe (izobraževalne in ekonomske), pri čemer je druga naloga podrejena prvi. Za ovrednotenje smo razvili orodje, pri katerem smo upoštevali štiri kriterije: obseg prezentirane enote, razpoložljive površine, dostop do najdišča in geografski položaj. Najvišja ocena je bila 3, najnižja ocena je bila 1. Iz povprečja ocen smo ocenili potencial za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka.

Upravljanje arheološkega parka smo preučili tudi v okvirih zakonodaje RS. Primerjava stanja na terenu in zakonodajnih določb je pokazala določeno nedoslednost pri izvajanju nalog, ki jih predvideva zakon. Ugotovili smo, da so ključni dokumenti, ki naj bi urejali način upravljanja s spomenikom, vsebinsko nepopolni. V aktu o razglasitvi dediščine za spomenik

manjkajo konkretne določbe o tem, kdo in kako naj upravlja s spomenikom. Ne glede na splošno zakonsko določbo, da je za upravljanje spomenika odgovoren lastnik ali organ, ki je izdal akt o razglasitvi, stanje na terenu kaže, da odgovorni nalog ne opravljajo. Zato smo na formalni ravni predlagali vsebinsko dopolnitev aktov o razglasitvi, v praksi pa vzpostavitev mehanizmov, ki bodo lastnike vzpodbudili k ustreznemu ravnanju z dediščino. Konkretno smo predlagali ustanovitev službe znotraj ZVKDS, ki bi bila zadolžena za te naloge.

Drugi cilj raziskave je bil preučiti naravo in zakonitosti dejavnosti arheološkega parka, ki v nekem smislu pomeni ekonomsko uporabo dediščine oziroma podjeten način upravljanja z arheološkim najdiščem. V Poglavju 2.1 (Definicije) smo namreč naredili jasno distinkcijo med arheološkim parkom v ožjem pomenu besede in arheološkim parkom v širšem pomenu besede. Pri slednjem govorimo o dejavnosti arheološkega parka in o organizaciji, definicijo pa smo izpeljali iz značilnih dejavnosti in ciljev organizacije. Dejavnost arheološkega parka je sodoben kulturno-turistični produkt, ki ga vodi organizacija. Njegov glavni namen je živa predstavitev preteklega življenja na arheološkem najdišču s pomočjo arheoloških ostalin, rekonstruiranih objektov in okolja, dopolnilnih prikazov in »živih« programov. Prikazi arheološke preteklosti temeljijo na predhodnih znanstvenih raziskavah. Sestavni del arheoloških parkov je dopolnilna tržna dejavnost, kot so trgovine, gostišča, okrepevalnice, nočitve, oddaja prostorov ipd.

Ugotovili smo, da pri ureditvi arheološkega najdišča kot fizične entitete, govorimo o managementu arheološke dediščine. Ko pa govorimo o aktivnostih, ki na najdišču potekajo z namenom povečanja dostopnosti, je za to potrebna organizacija, ki jih bo izvajala tako, da bo dosegala osnovni namen dediščine. Ugotovili smo tudi, da management arheološke dediščine narekuje management organizacije, ki upravlja z najdiščem.

Management arheološkega parka pomeni management arheološkega najdišča za obiskovalce. Pri takšnem managementu je bistven razvoj managerske filozofije, iz katere izhajajo načela obravnave. Te lahko strnemo v dve glavni področji. Prvo je konservacija oziroma ohranjanje: katere značilnosti najdišča moramo zaščititi in kako bomo to zagotovili. Drugo področje se veže na zagotavljanje dostopnosti: kakšni so načini varne dostopnosti ustreznemu številu obiskovalcev in kako bomo nazorno in nedvoumno predstavili glavne značilnosti. Management dostopnosti sestavljata management obiska in vsebinska ureditev najdišča. K prvemu sodijo fizična ureditev (podrejeno konservatorskim standardom), taktike za nadzor obiska in storitve za obiskovalce. K drugemu sodijo posegi, kot so prezentacija, muzealizacija in interpretacija.

Pri razvoju modela za management organizacije smo izhajali iz teorije splošnega managementa in iz teorije muzejskega managementa. Management organizacije arheološki park smo oblikovali na podlagi Brysonovega modela strateškega načrtovanja in Tavčarjevega modela politike organizacije. Oba modela sledita logiki strateškega načrtovanja, ki oblikovanje ciljev umeščata v logičen odnos s poslanstvom in vizijo organizacije ter predvidevata sestavine strategije (dejavnosti, urejenost in sredstva), ki so potrebne za doseg cilja.

V empiričnem delu disertacije smo raziskovali v teoriji izpeljana izhodišča. Po metodi študije primera smo preučili tri domače in sedem tujih organizacij. Glavno raziskovalno vprašanje je bilo, pod kakšnimi pogoji lahko organizacija, ki opravlja dejavnost arheološkega parka, deluje na trgu. Kakšne so torej zakonitosti dejavnosti, ki združuje naloge varovanja dediščine in njenega trženja, ki torej združuje dejavnosti nepridobitne in pridobitne narave? Kakšno je ravnotežje med ohranjanjem dediščine in njeno (turistično) uporabo? Na podlagi tega vprašanja smo oblikovali pet hipotez, ki smo jih preverjali.

Podatki, ki smo jih zbirali, so bili kvalitativne in kvantitativne narave. Na izbor preučevanega vzorca so vplivali različni dejavniki. Zaradi potrebe po strukturiranosti dobljenih podatkov in njihove primerljivosti med preučevanimi organizacijami smo oblikovali vprašalnik (Priloga Č).

Raziskava tujih organizacij, ki izvajajo dejavnost arheološkega parka, je pokazala predvsem eno značilnost, ki po našem mnenju izstopa. Dejavnost arheološkega parka je po svoji naravi nepridobitna dejavnost, ki lahko deluje s pomočjo javnih subvencij, ima pa pomembne učinke na lokalno ekonomijo. Raziskava je pokazala, da so arheološki parki pomembni promotorji regije in pomemben delodajalec, velikega pomena so še posredni prihodki iz te dejavnosti. Arheološki park vidimo kot produkt, ki trži dediščino in z njo povezano znanje kot vir in ki se je v popolnosti adaptiral na sodobne tržne razmere. Analiza dejavnosti je pokazala izrazito dva pola, to sta nepridobitni in pridobitni. Omenjene značilnosti dejavnosti govorijo v prid javno-zasebnemu partnerstvu po zgledu Arheološkega parka Carnuntum, torej z javnim sofinanciranjem tistih dejavnosti, ki ne morejo biti podvržene trgu, in lastnim financiranjem tistih dejavnosti, ki so komercialne narave.

Raziskava je poleg naštetega dala še naslednje rezultate:

- V oblikovnem smislu smo prepoznali dva pristopa v načrtovanju tlorisov kompleksov, ki smo ju poimenovali zgoščen in sproščen. V primeru slednjega so dodana vrednost naravne danosti prostora in rekreacijska dejavnost.

- Prostorska analiza kompleksov je pokazala, da obseg arheološke ostaline v nekaterih primerih zavzema manj kot 10 % vse površine, kar govori o možnosti vzpostavitve dejavnosti tudi tam, kjer je obseg arheoloških ostalin skromen.
- Raziskava tujih in domačih primerov je pokazala, da sta bili ustanovitev in s tem povezana začetna investicija, razen v dveh primerih, bistveno ali v celoti podprti s strani države ali lokalne skupnosti (lahko posredno prek oseb javnega prava). Podpora s strani države se zdi v primeru dejavnosti arheološkega parka razumna predvsem zaradi učinkov na lokalno ekonomijo.
- V vseh primerih se je pokazal večfazni razvoj kompleksov in dejavnosti. Organizacije so se večale postopno z razvojem programov, dopolnjevanjem arheoloških prikazov, dograjevanjem dopolnilne infrastrukture in večanjem števila zaposlitev.
- Raziskava je pokazala, da imajo organizacije različno razvejane in razvite programe, odvisno od trenutnih finančnih in prostorskih zmožnosti, vse pa imajo vzpostavljene vse štiri vrste dejavnosti. Analiza dejavnosti je pokazala, da je arheološki park sodoben kulturno-turistični produkt, primerljiv z drugo komercialno ponudbo, pri čemer pa je njihova konkurenčna prednost ta, da prikazi niso fiktivni, temveč temeljijo na znanstvenih dognanjih. To kaže na posebno mesto, ki ga v organizaciji zaseda znanstveno-raziskovalna dejavnost.
- Analiza strukture prihodkov je pokazala večji delež lastnih sredstev s strani oseb zasebnega prava in manjšega s strani javnega prava. To je glede na razlike v položaj na trgu razumljivo, iz česar sledi, da so zasebne organizacije ekonomsko bolj učinkovite.
- V raziskavi smo prepoznali dve poglavitni značilnosti, ki vplivata na kadrovske strukture, organizacijo dela, vrsto zaposlitve in kompetence zaposlenih: to sta na poletno sezono vezan odpiralni čas in paleta raznolikih živih programov, ki se izvajajo občasno. Raziskava je pokazala model fleksibilnega podjetja kot najbolj pogosto obliko kadrovske strukture, kar so nekateri izpostavili kot najbolj ranljivo področje organizacij.

Disertacija pokriva široko paleto konceptov in izhodišč, ki smo jih razčlenjeno predstavili po posameznih poglavjih, medtem ko je raziskava odprla še nekaj zanimivih vprašanj in tem, ki smo jih obravnavali v 9. poglavju (Diskusija):

- Meje dopustnih posegov v arheološko najdišče: primerjava priporočil in prakse.

- Vloga arheoloških parkov v razvoju muzejske dejavnosti.
- Upravljanje nepremične kulturne dediščine v RS – vprašanje splošne ureditve.

Rezultati omogočajo naslednjo aplikacijo na domačih primerih. Kot je pokazala raziskava, je za ustanovitev takšne dejavnosti potrebna lokalna pobuda, bodisi s strani strokovnih institucij, civilne iniciative ali drugih subjektov. Ključno pri tem je, da lokalne in državne oblasti prepoznajo pomen te pobude in projekt podprejo. To dokazujejo vsi primeri pri nas in večina tujih. Menimo, da mora biti takšen projekt prepoznan kot projekt v nacionalnem interesu, ki se zaveda vseh naštetih učinkov. Predpogoj za podporo takšnim projektom pa so predhodno ovrednotenje potenciala lokacije, študija izvedljivosti in natančen poslovni načrt, ki bo opravičil vložek investicije.

Primerjava organizacijskih in pravnostatusih oblik je pokazala različne možnosti za upravljanje arheološkega parka. Narava dejavnosti združuje specifična strokovna znanja s področij pridobitne in nepridobitne dejavnosti, ki so enakovredno pomembna. Glede na strukturo prihodkov domnevamo, da izvajanje dejavnosti arheološkega parka za zasebne gospodarske subjekte ni zanimivo oziroma je verjetnost za interes do upravljanja večja v razviti fazi produkta, ko so stroški investicije že poplačani in je prepoznavnost produkta na trgu visoka.¹¹⁴ Vendar pa ni namen, da bi se za uspešno ohranjanje dediščine poddržavila takšna območja in da bi upravljanje *a priori* prevzele javne institucije, saj je skrb za ohranjanje dediščine v bistvu stvar vseh, zlasti pa lastnikov dediščine. Želimo si, da bi zavest o pomenu dediščine in podjetni način upravljanja postala splošna zavest prebivalstva.

¹¹⁴ Vzemimo za primer uveljavljene turističen produkte, kot denimo Postojnska jama.

11 LITERATURA

Opomba:

Navajanje mednarodnih dokumentov je usklajeno s pravili Fakultete za družbene vede. Zaradi ustaljenega navajanja v matični stroki so ti dokumenti navedeni pod dodatnimi iskalnimi gesli.

Primer:

ICOMOS. 1964. Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij (Beneška listina). V *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, ur. Jovo Grobovšek, 2003, 25–28. Ljubljana: Združenje ICOMOS/SI.

Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij. Glej ICOMOS. 1964.

Beneška listina. Glej ICOMOS. 1964.

50 let rasti Turističnega društva Šempeter. 2011. Promocijski film. Dostopno prek: <http://www.td-sempeter.si/sl/novice/50-let-rasti-turisticnega-drustva-sempeter> (8. 9. 2011).

Abu Simbel. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Simbel_temples (7. 3. 2010).

AEOM. *Association of European Open-Air Museums*. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.aeom.org/> (3. 11. 2011).

Ahrens, Claus. 1990. *Wiederaufgebaute Vorzeit - Archäologische Freilichtmuseen in Europa*. Neumünster: Karl Vachholz Verlag.

Ambrose, Timothy in Crispin Paine. 2005 (ponatis iz 1993). *Museum Basics*. London, New York: Routledge.

Andautonia. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.andautonia.com (1. november 2011).

Anderson, Jay. 1991. *A living history reader. Volume one. Museums*. Nashville: American Association for State and Local History.

Antoni, Judith. 1999. Mirrors of our past and present. Archaeological parks. V *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental archaeology, environmental archaeology, archaeological parks. Proceedings of the International Archaeological Conference, Százhalombatta, 3-7 October 1996*, ur. Erzsébet Jerem in Ildikó Poroszlai, 217–223. Budapest: Archaeolingua alapítvány.

Ashworth, Gregory, ur. in Peter Howard ur. 1999. *European Heritage Planning and Management*. Exeter, Portlandor: Intellect.

Arheološki muzej u Zagrebu. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.amz.hr/> (1. november 2011).

Arheološki park Simonov zaliv Izola. Spletna stran. Dostopno prek: <http://www.izola.info/imenik.php?objekt=235> (16. avgust 2011).

Art Servis. *Organizacija.*

Dostopno prek: http://www.artservis.org/prirocnik/registracija_oblike.htm (6. februar 2011).

Australia ICOMOS. 1999. *The Burra Charter. The Australian ICOMOS charter for places of cultural significance.* Dostopno prek: <http://www.nsw.nationaltrust.org.au/burracharter.html> (7. 7. 2009) / Slovenski prevod: Prevod listine iz Burre. 2007. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine. Dostopno prek:

http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/metodologija-konservatorski_nacrt/02_Burra.pdf (12. marec 2011).

Baker, David. 1999. Contexts for collaboration and conflict. V *Managing historic Sites and Buildings. Reconciling Presentation and Preservation*, ur. Gill Chitty in David Baker, 1–21. Abington: Routledge.

Batič, Nejka, Ralf Čeplak Mencin, Marjeta Mikuž, Gregor Moder, ur. 2005. *Icomov kodeks poklicne etike.* Ljubljana: Društvo ICOM - Slovenski odbor. Dostopno prek: <http://slovenia.icom.museum/dokumenti/kodeks.pdf> (2. februar 2012).

Beneška listina. Glej ICOMOS. 1964.

Blagojevič, T. Borsilav (ur). 1985. *Pravna enciklopedija.* Beograd: Savremena administracija.

Bohinc, Rado, 2005. *Osebe javnega prava. Javni zavodi, javna podjetja, javne agencije, javni skladi.* Ljubljana: GV Založba.

Bohinc, Rado. 2007. Statusno javno-zasebno partnerstvo in preoblikovanje javnih podjetij in javnih zavodov. V *Zakon o javno zasebnem partnerstvu (ZJZP) s pojasnili.* Ljubljana: Nebra.

Boltz, Fred, Hari Balasubramanian in Miguel Morales. 2003. *Protected area management plan recommended elements.* Dostopno prek: http://www.conservation.org/sites/gcf/Documents/pa_management_plan_guidelines.pdf (10. april 2010).

Bratina, Patricija. 2009. Pogovor z avtorico. Podkraj, 15. april 2009.

Breznik, Andreja. 2003. *Arheološki park. Primer spodnja Hajdina. Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Breznik, Andreja. 2006. Arheološki park – Dejavnost rekonstruiranja preteklosti. *Varstvo spomenikov* 41: 79–99.

Breznik, Andreja. 2008. Uporaba orodij trženjskega spleta pri zasnovi muzejskih izobraževalnih programov. Primer Narodnega muzeja Slovenije. *Argo* 51 (1): 82–72.

Breznik, Andreja 2009. *Med Ajdi velikani in srednjeveškimi pastirji. Arheološki park Krvavec. Predlog kulturno-turističnega produkta na Krvavcu. Končno poročilo.* Ljubljana:

ZRC SAZU. Dostopno prek: http://iza.zrc-sazu.si/Si/Splet_publ/Arh_park_Krvavec.pdf (16. november 2010).

Buchanan, Pat. 2009. Presenting the past. Travelling to the future. A heritage development toolkit. Predavanje na seminarju *Successful heritage development* v sklopu festivala *Mednarodni festival alpskega cvetja*, Bohinjska Bistrica, 27. maj 2009.

Bukšek, Vili. 2011. Intervju z avtorjem. Rogatec, 19. avgust.

Burrska listina. Glej Australia ICOMOS. 1999 (slovenski prevod 2007).

Carnuntum. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.carnuntum.co.at (1. november 2011).

Carter, James (ur.). 2001. *A sense of place. An interpretive planning handbook* (2. prenovljena izdaja). Inverness: Tourism and Environment Initiative. Dostopno prek: <http://www.jamescarter.cc/files/place.PDF> (2. februar 2012).

Ciudadela Ibèrica de Calafell. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://ciudadellaiberica.com> (1. november 2011).

Cleere, Henry. 2005 (prva izdaja 1989). Introduction: the rationale of archaeological heritage management. V *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, ur. Cleere, Henry, 1–19. Cleere Abington: Routledge.

Costa, Benjamin, Jorge H. Fernandez, Salvador Roig. 1992. The necropolis of Piug de Molin (Ibiza): a project of an archaeological park open to the public. V *Archaeological sites in Europe: conservation, maintenance and enhancement*, 45–56. Strasbourg: Council of Europe. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Resources/Publications/Pat_PA_22_en.pdf (29. marec 2010).

Council of Europe. *Council of Europe in Brief*. Dostopno prek: http://www.coe.int/T/e/Com/about_coe/ (22. marec 2009)

Cvikl, Helena in Tomi Brezovec. *Uvod v turizem*. Portorož: Turistica, Visoka šola za turizem.

Čretnik, Ivica. 2011. Intervju z avtorico. Šempeter v Savinjski dolini, 17. avgust.

Darvill, Timothy (2002): "archaeological resource management". *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. Oxford University Press. *Oxford Reference Online*.

Dostopno prek:

<http://www.oxfordreference.com.nukweb.nuk.unilj.si/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t102.e228> (15. september 2008).

de Haan, David. 2005. Razvoj muzejev in turizma v soteski Ironbridge. Predavanje na posvetu Slovenskega konservatorskega društva *Muzeji na prostem – na stičišču novih poti kulturne dediščine*. Koper, 12. maj 2005.

Deanovič, Boris. 2005. Muzeji na prostem – med stroški in zaslužkom. Predavanje na posvetu Slovenskega konservatorskega društva: *Muzeji na prostem – na stičišču novih poti kulturne dediščine*. Koper, 12. maj 2005.

Deanovič, Boris in Mateja Kavčič. 2004. Stavbna dediščina. V *Vračanje izvirnih podob. Restavratorski posegi*, ur. Damjana Prešeren, 37–47. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Delak Koželj, Zvezda. 2007. Muzeji na prostem na Slovenskem. *Varstvo spomenikov* 42–43: 186–191.

Djurić, Bojan. 2007. Preventive archaeology and archaeological service in Slovenia. V *European preventive archaeology. Paper on the EPAC Meeting, Vilnius 2004*, ur. Katalin Bozóki-Ernyey, 181–186. National Office of Cultural Heritage, Hungary, Council of Europe, Directorate of Culture and Cultural and Natural Heritage. Dostopno prek: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Conventions/Heritage/EP preventiveArchwebversion.pdf> (20. september 2008).

Drdácký, Miloš, ur. 2004–2006. *European research on cultural Heritage. State of the art studies (Zv. 1–5)*. Prague: Institute of Theoretical and Applied Mechanics Academy of Sciences of the Czech Republic.

Drevenšek, Mojca. 2003. Kako unovčiti muzej. *Manager, revija za podjetnike* 5 (maj): 38–40.

Drucker, F. Peter. 1999 (ponatis iz 1990). *Managing the Non-Profit Organisation. Practices and Principles*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Eagles, Paul F. J., Stephen F. McCool, Christopher D. Haynes. 2002. *Sustainable tourism in Protected Areas: Guidelines for planning and management*. Switzerland and Cambridge: IUCN Gland.

Easterby-Smith, Mark, Richard Thorpe in Andy Lowe. 2007. *Raziskovanje v managementu*. Koper: Fakulteta za management.

Edinburgh World Heritage. 2005. *The old and new towns of Edinburgh world heritage. Management plan*. Dostopno prek: <http://www.ewht.org.uk/editor/GetFile.aspx?ItemId=32> (11. april 2010).

Eketorp. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.eketorp.se (1. november 2011).

Ename listina. Glej ICOMOS. 2008.

EXARC. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.exarc.net/> (7. marec 2010).

Europa Nostra. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.europanostra.org/> (14. februar 2010).

Fister, Peter. 2003. Varovanje kulturne dediščine kot nova vrednota. V *Doktrina 1*, ur. Jovo Grobovšek, 11–14. Ljubljana: Združenje ICOMOS/SI.

Fleming, David. 2005. Managing change in museums. Predavanje v sklopu konference: *The museum and change international conference, 8-10 November 2005*. Praga: National museum. Dostopno prek:

www.intercom.museum/conferences/2005/documents/DavidFlemingPaper.doc (12. september 2009).

Gaberšček, Silvester. 1992. Muzej na prostem na Brdu pri Kranju, *Varstvo spomenikov* 34: 180–181.

Gabrijan, Vladimir. 1995. Osnovni koncepti marketinga kot izhodišče za razmišljanja o marketingu muzejev, V *Muzeoforum 1993/1994, Zbornik muzeoloških predavanj*, ur. Borut Rovšnik, 21–37. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo.

Gingell, Chris. 1999. Visiting Avebury. V *Managing historic Sites and Buildings. Reconciling Presentation and Preservation*, ur. Gill Chitty in David Baker, 35–48. Abington: Routledge.

Goebel, Renate, Christian Walth, Marjeta Mikuš in Maja Oven. 2010. *Evalvacija slovenskih muzejev 2006–2008*. Ljubljana: Služba za premično dediščino in muzeje, Narodni muzej Slovenije.

Gollman, Karl F. 1991. Planung und Errichtung eines Archäologieparks in Carnuntum aus der Sicht des Architekten. *Savaria* 20 (1): 63–73.

Grafenauer, Boža 2000. Muzej na prostem, skansen, ekomuzej...?. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 40 (1): 58–61.

Grafenauer Bratož, Boža 2005. Muzeji na prostem kot ena od oblik prezentacije lokalne in kulturne dediščine. *Lex Localis* 3 (1): 67–83.

Guštin, Mitja. 2001. *Ni gore, hriba ne gorice, kjer cerkvena se ne blešči... . Prispevki k varovanju dediščine - razkoraki med teorijo in prakso, idejo in realizacijo*. Ljubljana: samozaložba.

Hadrian's wall country. 2008. *Frontier's of the Roman empire world heritage site. Hadrian's wall management plan 2008–2014*. Dostopno prek: <http://www.hadrians-wall.org/ResourceManager/Documents/Hadrian%27s%20Wall%202008-2014%20-%20Greyscale%20text%20&%20appendices.pdf> (11. april 2010).

Hazler, Vito. 2008. Varstvo kulturne (stavbne) dediščine. (Raz)korak s teorijo in prakso. *Glasnik SED* 49 (3, 4): 9–17.

Heikkurinen-Montell, Tuula. 1992. The preservation of antiquities and historic sites in Finland. V *Archaeological sites in Europe: conservation, maintenance and enhancement*, 75–79. Strasbourg: Council of Europe. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Resources/Publications/Pat_PA_22_en.pdf (29. marec 2010).

Hoffman, Teresa L., Mary L. Kwas in Helaine Silverman. 2002. Heritage tourism and public archaeology. *The SAA Archaeological Record* March 2002: 30–32. Dostopno prek: http://www.saa.org/public/Education_Documents/Mar0230-32.pdf (21. julij 2008).

Holten, Lars. 2010a. *Lejre – Land of Legends. A land to explore*. PowerPoint predstavitev. 15. junij 2010.

--- 2010b. *Sagnlandet Lejre. Time Travel as strategy*. PowerPoint predstavitev. 15. junij 2010.

--- 2010c. Intervju z avtorjem. Lejre, 18. oktober.

Hooper-Greenhill, Eilean. 2000. *Museums and their visitors* (ponatis). Routledge: London, New York.

Hopkins, Henrietta in Anita van Mil. 2010. Creating Connections. Predavanje. *Muzeoforum, Ali muzeji tržimo dobro ali slabo?*. Ljubljana, 22. november 2010, Slovensko muzejsko društvo.

Horvat, Jana. 1994. Zbirke – predhodnice muzejev. *Argo* 36/37: 15–18.

Hrovatin, Nevenka. 2002. Ekonomski vidiki menedžmenta nevladnih organizacij. V *Jadranje po nemirni vodah menedžmenta nevladnih organizacij*, ur. Dejan Jelovac, 71–92. Ljubljana: Radio Študent, ŠOU in Koper: Visoka šola za management.

Hudson, Kenneth. 2009a. The concept of Public Quality. V Negri, Massimo (ur.), Niccolucci, Franco (ur.) in Sani, Margherita (ur.): *Quality in the museums*, 18–21. Budimpešta: Archaeolingua.

--- 2009b. Measuring the good museum. V *Quality in the museums*, ur. Massimo Negri, Franco Niccolucci in Margherita Sani, 22–24. Archaeolingua: Budimpešta.

Humer, Franz. 2011a. Archaeologischer Park Carnuntum. *6th International Archaeology Meeting of Calafell, In situ reconstruction*, 10–12 March 2011, Calafell, Catalonia – Spain.

--- 2011b. Intervju z avtorjem. Bad-Deutsch Altenburg, 19. oktober.

ICOM Slovenija. Uradna spletna stran. Dostopno prek:
<http://slovenia.icom.museum/09icom.html> (14. februar 2010).

ICOMOS. Uradna spletna stran. Dostopno prek:
<http://www.international.icomos.org/about.htm> (25. julij 2009).

ICOMOS. 1964. Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij (Beneška listina). V *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, ur. Jovo Grobovšek, 2003, 25-28. Ljubljana: Združenje ICOMOS/SI.

--- 1990. Listina o varovanju in upravljanju arheološke dediščine (Lausanska listina). 2003. V *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, ur. Jovo Grobovšek, 2003, 45-50. Ljubljana: Združenje ICOMOS/SI.

--- 1999. Mednarodna listina o kulturnem turizmu. Upravljanje turizma na območjih dediščinskega pomena. V *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, ur. Jovo Grobovšek, 2003, 61-67. Ljubljana: Združenje ICOMOS/SI.

--- 2008. *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (Icomos ENAME Charter)*. Dostopno prek:

http://www.international.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf (21. januar 2011).

ICOMOS-ova listina za interpretacijo in prezentacijo najdišč s kulturno dediščino. Glej ICOMOS. 2008.

Ignjatovič, Miroljub. 2002. *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ivanjko, Šime, Marijan Kocberk in Saša Prelič. 2009. *Korporacijsko pravo*. Ljubljana: GV Založba in Maribor: Pravna fakulteta.

Izquierdo Tugas, Pere, ur., Juan Tresserras, Jordi, ur., Matamala Mellin, Juan Carlos ur. (2005): *Heritage interpretation centres. The Hicira Handbook*. Barcelona: Deputacio Barcelona.

Jackson, M. Peter. 1991. Performance indicators: promises and pitfalls. V *Museum economics and the community*, ur. Susan Pearce, 41–64. London: Athlone Press.

Jelovac, Dejan. 2002. Odisejada krmarjev neprofitnega sektorja. V *Jadranje po nemirni vodah menedžmenta nevladnih organizacij*, ur. Dejan Jelovac, 11–27. Ljubljana: Radio Študent, ŠOU in Koper: Visoka šola za management.

Jilek, Sonja, Eva Kuttner, Andreas Schwarcz in Peter Henrich. Brez letnice. *Opinion forming actions in Austria and Germany*. Austrian Institute for Historical Research, German-Limes Commission. Dostopno prek:

http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/outputlib/Danube_Limes_Opinion_forming_actions_in_Austria_and_Germany-1.pdf (2. februar 2012).

Jogan, Savin. 2008. *Pravno varstvo dediščine*. Koper: Založba Annales.

Juhl, Andreas. 2011. Intervju z avtorjem. Eketorp/Ljubljana, 7. in 15. september.

Juhl, Andreas in Daniel Serlander. 2011. The fortress of Eketorp. *6th International Archaeology Meeting of Calafell, In situ reconstruction*, 10–12 March 2011, Calafell, Catalonia – Spain.

Kalin, Katja in Darja Šter. 2008. Prebivalstvo po naseljih, podrobni podatki Slovenija. *Statistični urad RS*, 31. december 2007. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1794 (12. junij 2011).

Kardum, Simon. 2006. Obleganje gradu. *Mladina*, 24. Dostopno prek: http://www.mladina.si/tehdnik/200624/clanek/slo--bled-simon_kardum/ (8. junij 2011).

Kavčič, Slavka. 2001. Javna in tržna dejavnost v javnih zavodih-razmejevanje stroškov in merjenje dosežkov. V *Novosti v državnem revidiranju in izvajanju zakona o javnih financah. 3. Izobraževalni seminar o javnih financah in državnem revidiranju*, ur. Neven Borak, 151–168. Ljubljana: Zveza ekonomistov Slovenije.

Keltenwelt Frög. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.keltenwelt.at (1. november 2011).

Keršič Svetel, Marjeta. 2010. Strokovna izhodišča za smernice in standarde kakovosti na področju načrtovanja interpretacije dediščine podeželja. V *Identiteta je tudi interpretacija preteklosti. Slovenska mreža za interpretacijo dediščine*, ur. Lili Mahne idr., 5–18. Cerknica: Notranjski ekološki center – NEC.

Kippes, Wolfgang. 2006. *Culture Counts*. Predavanje na Ministrstvu za kulturo. Ljubljana, 6. december 2006.

Kolarič, Zinka, Črnak-Meglič, Andreja in Vojnovič, Maja. 2002. *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije*. Ljubljana: Založba FDV.

Kolarič, Zinka, Andreja Črnak-Meglič, Liljana Rihter, Ružica Boskić in Tatjana Rakar. 2006. *Velikost, obseg in vloga zasebnega neprofitnega sektorja v Sloveniji. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Center za preučevanje družbene blaginje. Dostopno prek: <http://www.seviqc-brevice.si/sl/NVO/CRP-NVO-v-Sloveniji/> (10. september 2009).

Kolektivna pogodba za kulturne dejavnosti v Republiki Sloveniji. Ur. l. RS 45/1994, s spremembami in dopolnitvami. Dostopno prek: <http://predpisi.sviz.si/kultura/splosno/1.html> (2. februar 2011).

UNESCO. 1972. Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. V *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine*, Magdalena Petrič, 54–62. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino.

König, Franz. 2010. Intervju z avtorjem. Breg / Frög, 14. oktober.

Kotler, Neil in Kotler, Philip. 2000. Can museums be all things to all people? Missions, Goals, and marketing's role. *Museum management and curatorship*, 18 (3): 271–287.

Koželj, Zvezdana. 1986. Muzej na prostem kot skupni spomeniškovarstveni problem in muzejski problemi. *Varstvo spomenikov* 28: 101–107.

--- 1992. Poročilo o izvajanju projekta »Mreža regionalnih muzejev na prostem na slovenskem« v letu 1991. *Varstvo spomenikov* 34: 176–178.

--- 1991. Novosti pri oblikovanju mreže regionalnih muzejev na prostem v Republiki Sloveniji, *Varstvo Spomenikov* 33: 111–113.

Kulturagenda, Služba za premično kulturno dediščino in muzeje, Projektna skupina za implementacijo muzejskih standardov. 2011. *Novi slovenski muzejski standardi – Pot naprej. Minimalni standardi in kazalci uspešnosti za novo akreditacijsko shemo*. Dostopno prek: http://www.nms.si/slovensko/17_spdm/novi_slovenski_standardi.pdf (17. november 2011).

Kušan Špalj, Dora. 2010. Intervju z avtorico. Zagreb, 20. september.

Lah, Ljubo. 2002. *Muzeji na prostem – večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.

--- 2003. Poslanstvo muzejev na prostem v sodobnosti. *Varstvo spomenikov* 40: 165–183.

- Langus, Klemen. 2010. Intervju z avtorjem. Breg /Frög, 14. oktober.
- Lausanska listina. Glej ICOMOS. 1990.
- Lazar, Irena. 2011. Intervju z avtorico. Ljubljana, 16. avgust.
- Lebe, Sonja Sibila. 2000. Trženje slovenske kulturne ponudbe v Evropi. *Evrobilten* 20 (julij 2000): 13–14.
- 2001. Kulturni turizem – perspektivna turistična zvrst v razvitih gospodarstvih. *Naše gospodarstvo* 47 (1–2): 158–167.
- Listina iz Burre. Listina avstralskega ICOMOS-a za ohranjanje prostorov s kulturnim pomenom. Glej Australia ICOMOS. 1999.
- Listina o varovanju in upravljanju arheološke dediščine (Lausanska listina). Glej ICOMOS. 1990.
- Lord, Gail Dexter in Barry Lord. 1997. *The manual of museum management*. Oxford: Altamira press.
- Lubšina-Tušek, Marija. 2007. Intervju z avtorico. Ptuj, 9. september.
- Mackay, Richard in Sharon Sullivan (2006). Connecting archaeology and community. V *Conservation in changing societies. Heritage and development*, ur. Teresa Patricio, Koen Van Balen in Kriste De Jonge, 49–67. Leuven: Raymond Lemaire International Centre for Conservation.
- Mairesse, François. 2008. Muzeji na križpotju. *Argo*, 51-2, 98–105.
- Marasović, Tomislav. 1985. *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*. Split: Sveučilište u Splitu, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišča, Zagreb: Društvo konservatora Hrvatske.
- Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Masriera I Esquerra, Clara. 2007. Presenting archaeological heritage to the public: ruins versus reconstructions. *EuroREA* 4: 41–46.
- 2011. Intervju z avtorico. Barcelona, 14. marec in Barcelona/Ljubljana, 27. maj.
- Matrica Múzeum*. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.matricamuzeum.hu (1. november 2011).
- Mazda, Xerxes. 2007. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 18. maj.
- McKercher, Bob in Hilary du Cros. 2002. *Cultural Tourism. The partnership between tourism and cultural heritage management*. Binghampton, New York, London, Oxford: The Haworth Hospitality press.

McMannus, M. Paulette. 1996. *Archaeology displays and the public. Museology and interpretation*. London: Institute of Archaeology, University College.

Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij. Glej ICOMOS. 1964.

Mednarodna listina o kulturnem turizmu. Upravljanje turizma na območjih dediščinskega pomena. Glej ICOMOS. 1999.

Mercina, Jure. 2011a. Samostojni podjetnik (s.p.). *Zavod Mladi podjetnik*. Dostopno prek: <http://mladipodjetnik.si/podjetniski-koticek/ustanovitev-podjetja/katero-obliko-podjetja-izbrati/samostojni-podjetnik-s.p.> (8. junij 2011).

--- 2011b. Družba z omejeno odgovornostjo (d.o.o.). *Zavod Mladi podjetnik*. Dostopno prek: <http://mladipodjetnik.si/podjetniski-koticek/ustanovitev-podjetja/katero-obliko-podjetja-izbrati/druzba-z-omejeno-odgovornostjo-d.o.o.> (8. junij 2011).

--- 2011c. Družba z neomejeno odgovornostjo (d.n.o.). *Zavod Mladi podjetnik*. Dostopno prek: <http://mladipodjetnik.si/podjetniski-koticek/ustanovitev-podjetja/katero-obliko-podjetja-izbrati/druzba-z-neomejeno-odgovornostjo-d.n.o.> (8. junij 2011).

Merriman, Nick. 2002. Archaeology, heritage and interpretation. V *Archaeology – the widening debate*, ur. Barry Cunliffe, 541–566. Oxford: Oxford University Press.

Middleton, Victor. 1994. Vision, strategy and corporate planning: an overview. V *Manual of heritage management*, ur. Richard Harrison, 3–11. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Mihalič, Tanja, Rudi Rozman, Dušan Kramberger, Božidar Slapšak, Tanja Černe, Brigita Lipovšek, Lučka Letič, Uroš Stanič, Karli Erdlen, Irena Piciga, Maja Omahen, Jožko Rutar, Melita Rant, Nada Klobučar. 2000. *Modeli financiranja, ekonomske varstva in upravljanja s kulturno dediščino. Slovenski gradovi – financiranje, ekonomika, upravljanje. Končno poročilo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Raziskovalni center Ekonomske fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Mihelčič, Miran. 2008. *Poslovne funkcije*. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko.

Mikl-Curk, Iva. 1991. Römische Altertümer Sloweniens als Freilichtmuseen und Parkanlagen. *Savaria* 20 (1): 75–87.

Mikuž, Marjeta. 1993. Muzejski menedžment. *Argo* 35, 43–47.

--- 2005. V svetu več muzeje zaprejo, kot odprejo. Pogovor z muzealko dr. Marjeto Mikuž (avtor prispevka Milan Vogel). V *Delo*, Let. 47., Št. 146 (27. junij 2005), str. 10.

Ministrstvo za kulturo. *Pridobitev statusa v javnem interesu. Društva in druge pravne osebe zasebnega prava v javnem interesu*. Dostopno prek: http://www.mk.gov.si/si/storitve/postopki/statusi_in_pravice/pridobitev_statusa_v_javnem_interesu/ (3. 5. 2011).

- Moore, Kevin. 2002. Uvod: Muzejsko upravljanje. *Informatica Museologica* 33 (1–2): 8–16.
- Možina, Stane (2002): Učeha se organizacija – učeči se management. V *Management – nova znanja za uspeh*, ur. Stane Možina, 12–45. Radovljica: Didakta.
- Muzej na prostem Rogatec*. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.muzej-rogatec.si/Info.htm> (2. september 2011).
- Mužina, Aleksij. 2007. Zakon o javno-zasebnem partnerstvu – uvodna predstavitev. V *Zakon o javno zasebnem partnerstvu (ZJZP) s pojasnili*. Ljubljana: Nebra.
- Nacionalni program za kulturo 2008–2011*. NPK 2008–2011.
- Negri, Massimo. 2009. From the concept of public quality to the adoption of total quality management models in museums. V *Quality in the museums*, ur. Massimo Negri, Franco Niccolucci in Margherita Sani, 7–17. Budimpešta: Archaeolingua.
- Nemeth-Ehrlich, Dorica. 2010. Intervju z avtorico. Zagreb, 20. september.
- NSW Heritage Office. 2005. *Interpreting heritage places and items. Guidelines*. Parramatta: New South Wales Heritage Office. Dostopno prek: http://www.heritage.nsw.gov.au/docs/NSW_HeritageOffice_Guidelines%20info_interpreting.pdf (10. april 2010).
- Odlok o razglasitvi arheološkega najdišča Šempeter v Savinjski dolini – Antična nekropola za kulturni spomenik državne pomena*. Ur. l. RS 115/2003 (24. november 2003).
- Olafsson, Gudmundur. 1992. Site conservation and public access to some archaeological sites in Iceland. V *Archaeological sites in Europe: conservation, maintenance and enhancement. European colloquy / jointly organised by the Council of Europe and the Instituto Português do Património Cultural, Conimbriga, Portugal, 18-20 October 1990*. Strasbourg: Council of Europe.
- Paardekooper, Roeland. 2009. Intervju z avtorjem. 19. oktober 2009.
- *Public Archaeology*. Dostopno prek: <http://www.publicarchaeology.eu/glossary> (7. marec 2010).
- Pečar, Zdravko. 2004. *Management v javnem sektorju*. Ljubljana: Fakulteta za upravo, Univerza v Ljubljani.
- Pellilo, Alessia, ur. 2009. *Guide to the archaeological open air museums in Europe*. Modena: Museo Civico Archeologico Etnologico di Modena.
- Perko, Verena. 2008. Arheologija za javnost. *Arheo* 25: 113–130.
- 2009. Muzej za tretje tisočletje – središče kolektivnega spomina. Pojav nove muzeologije in rojstvo ekomuzeja (II. del). *Argo* 52 (1–2): 76–90.

Petrič, Magdalena. 2000. *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino.

Pieris, Sita in P. L. Prematilleke, ur. 1993. *Cultral Tourism. Tourism at world heritage cultural sites – The site manager's handbook*. Sri Lanka: ICOMOS.

Dostopno na: <http://www.international.icomos.org/publications/93touris.htm> (27. avgust 2007).

Pirkovič, Jelka. 1993. *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

--- 2003. Reproduciranje izginulih spomenikov in vprašanje pristnosti. *Varstvo spomenikov* 40: 209-214.

--- 2005. *Celostno ohranjanje naselbinske dediščine*. Ljubljana: Zakon za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

--- 2012. Intervju z avtorico. Ljubljana, 21. januar.

Plestenjak, Ana. 2005. Primerjava sistemov varovanja arheološke dediščine v Angliji in Sloveniji. *Spomeniškovarstveni razgledi* 8 (April): 12–17.

Pogodba o izvajanju upravljanja. 2008. *Pogodba o izvajanju upravljanja in partnerskem sodelovanju pri razvoju antične nekropole v Šempetru v Savinjski dolini*. 26. februar 2008.

Poročilo o delu Zavoda za kulturo, turizem in razvoj za leto 2010. Rogatec.

Potočnik, Vekoslav. 2004. *Trženje storitev s primeri iz prakse* (2. izdaja). Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Pravilnik o označevanju nepremičnih kulturnih spomenikov. Ur. l. RS 57/2011 (15. julij 2011).

Pravilnik o konservatorskem načrtu. Ur. l. RS 66/2009 (21. avgust 2009).

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritev. Ur. l. RS 102/2010 (17. december 2010).

Pravilnik o strokovnih, prostorskih in tehničnih pogojih za izvajanje javne službe na področju varstva kulturne dediščine. Ur. l. RS 113/2000 (18. december 2000).

Predlog ZSocP. 2010. *Predlog Zakona o socialnem podjetništvu*. Gradivo je poslal Socialni inkubator Fakultete za socialne vede po elektronski pošti kot dopolnilno gradivo delavnice »Socialno podjetništvo: priložnost za pogumne«, organizirane 17. 3. 2010 v Ljubljani.

Pretnice, Richard. 2005. Heritage. A key sector in the 'new' tourism. V *Heritage, Museums and Galleries*, ur. Gerard Corsane, 243–256. London in New York: Routledge.

Priporočilo o promociji turizma z namenom podpiranja kulturne dediščine kot dejavnika trajnostnega razvoja. Glej Svet Evrope. 2003.

Public Archaeology. Spletna stran. Dostopno prek: <http://www.publicarchaeology.eu/> (3. november 2011).

pZNJS, *Zakon o negospodarskih javnih službah* (Predlog z analizo stanja). Dostopno prek: http://www.delavska-participacija.com/clanki/Zakon_o_negosp.javnih_sluzbah_-_020810.pdf (9. februar 2011).

Pučko, Danijel. 2002. Strateško planiranje. V *Management – nova znanja za uspeh*, ur. Stane Možina, 270–314. Radovljica: Didakta.

Register nepremične kulturne dediščine. Dostopno prek: <http://rkd.situla.org/?uid=2375> (1. november 2011).

Rentschler, Ruth. 2007. Museum marketing. Understanding different types of audiences. V *Museum Management and Marketing*, ur. Richard Sandell in Robert R. James, 345–365. London, New York: Routledge.

Rihter, Andreja in Marjeta Ciglencečki, ur. 2001. *Vodnik po slovenskih muzejih. 252 muzejev in galerij*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, Založba Mladinska knjiga.

Rimska nekropola v Šempetru. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www2.arnes.si/~pokmuzce/sempeter.htm> (2. november 2011).

Ross, Anne. 1996. More than archaeology. New directions in cultural heritage management. *Queensland Archaeological Research* 10: 17–24. Dostopno prek: <http://www.atsis.uq.edu.au/qar/1996010017024.pdf> (18. januar 2009).

Roškar, Irena. 2011. Intervju z avtorico. Rogatec, 19. avgust.

Rozman, Rudi. 2002. Pojmovanje in razvoj managementa. V *Management. Nova znanja za uspeh*, ur. Stane Možina, 46–95. Radovljica: Didakta.

Rus, Veljko. 1994. Management v neprofitnih organizacijah. V *Management*, ur. Stane Možina, 938–973. Radovljica: Didakta.

--- 2004. Novi javni menedžment. *Neprofitni management*, 2 (3–6, November): 7–21.

Sagnlandet Lejre. Uradna spletna stran. Dostopno prek: www.sagnlandet.dk (1. november 2011).

Santacana Mestre, Joan in M. Carme Belarte Franco. 2011. El debat sobre les reconstruccions in situ. El marc teòric. *6th International Archaeology Meeting of Calafell, In situ reconstruction*, 10–12 March 2011, Calafell, Catalonia – Spain.

Schaafsma, Curtis F. 2005. Significant until proven otherwise: problem versus representative samples. V *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, ur. Henry Cleere, 38–51. Cleere Abington: Routledge.

Schmidt, Hartwig. 2000. *Archäologische Denkmäler in Deutschland – rekonstruiert und wieder aufgebaut*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH.

Schnaubelt, Angela. 2007. *Basics on writing a start up business plan*. Dostopno prek: <http://business-resources.suite101.com/article.cfm/basics-on-writing-a-start-up-business-plan> (26. julij 2010).

Skates, Robin. 2004 (prva izdaja 2000). *Debating the archeological heritage*. London: Duckworth.

Sketelj, Polona. 2008. *Smernice za izvajanje varovanja in zagotavljanja dostopnosti do kulturne dediščine v muzejih na prostem*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Dostopno prek: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/Muzeji_na_prostem.pdf (10. februar 2011).

Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine. Ur. l. RS 65/2008 (30. junij 2008).

Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Muzej in galerije mesta Ljubljane. Ur. l. RS 116/2008 (9. december 2008)

Sklep o spremembah in dopolnitvah Sklepa o ustanovitvi javnega zavoda Narodni muzej Slovenije. Ur. l. RS, 10/2009 (9. februar 2009).

Slabe, Marjan. 1988. Iz izkušenj pri prezentiranju arheološke dediščine. *Varstvo spomenikov* 30: 13–21.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2002. Elektronska izdaja v1.0. Ljubljana: DZS.

Soy, K. Susan. 1997. *The case study as a research method*. Neobjavljeno gradivo Univerze V Texasu pri Austinu. Dostopno prek: <http://www.ischool.utexas.edu/~ssoy/usesusers/l391d1b.htm> (12. julij 2010).

Start, David. 1999. Community archaeology. Bringing it back to local communities. V *Managing historic Sites and Buildings. Reconciling Presentation and Preservation*, ur. Gill Chitty in David Baker, 49–60. Abington: Routledge.

Stokin, Marko. 2004. Methodology and documentation techniques in conservation projects in Slovenia: aims and reality! V *European research on cultural Heritage. State of the art studies* (Vol. 2), ur. Miloš Drdácý. Prague: Institute of Theoretical and Applied Mechanics Academy of Sciences of the Czech Republic.

Stvarnopravni zakonik (SPZ). Ur. l. RS 87/2002 (17. oktober 2002).

Svet Evrope. 1997. *Verona Charter on the Use of Ancient Places of Performance*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Texts/Verone_EN.pdf (4. februar 2009).

--- 2003. *Recommendation Rec(2003)1 of the committee of ministers to member states on the promotion of tourism to foster the cultural heritage as a factor for sustainable development - Recommendation Rec(2003)1*. 2003. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2321> (4. februar 2009).

Svetlik, Ivan in Dorotea Verša. 2002. Skrajševanje delovnega časa. V *Politika zaposlovanja*, ur. Ivan Svetlik, Jože Glazer, Alenka Kajzer, Martina Trbanc, 118–142. Ljubljana: Založba FDV.

Swarbrooke, John. 2002. *The development and management of visitor attractions*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Škafar, Branko. Brez letnice. Poslovne funkcije. Dostopno prek: <http://www2.arnes.si/~ssmssetuas6s/OMP/2%20poslovne%20funkcije,%20organizacijska%20struktura.ppt> (2. junij 2011).

Tavčar, I. Mitja. 2006. *Strateški management nepridobitnih organizacij. Skripta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

TD Šempeter. Uradna spletna stran. Dostopno prek: <http://www.td-sempeter.si/sl/> (2. november 2011).

Tercej Otorepec, Mojca. 2007. Kako misliti dediščino? Javni interes varstva kulturne dediščine in spomenikov v zasebni in javni lasti – pogled na dediščino skozi oči konservatorja, *Glasnik S.E.D.* 47 (1, 2): 15–19.

Thomas, Lee in Julie Middleton. 2003. *Guidelines for management planning in protected areas*. Switzerland and Cambridge: IUCN Gland.

Tičar, Bojan. 2005. Status javnih zavodov v javnem sektorju – pravno-ekonomska analiza. *Podjetje in delo* 31 (3-4), zv.198, 515–526.

--- 2007. Javno-zasebna partnerstva z vidika javnih zavodov. V *Zakon o javno zasebnem partnerstvu (ZJZP) s pojasnili*. Ljubljana: Nebra.

Timothy, J. Dallen in Stephen W. Boyd. 2003. *Heritage tourism*. Harlow (etc.): Pretnice Hall.

Tratnik, Monika. 2002. *Osnove raziskovanja v managementu*. Koper: Visoka šola za management.

Trunk Širca, Nada in Mitja I. Tavčar. 2000 (ponatis iz 1998). *Management nepridobitnih organizacij*. Koper: Visoka šola za management v Kopru.

Turizem in prosti čas, sejem 24.–27. 1. 2008, Okrogla miza »Ali je arheološka dediščina lahko atraktiven turistični produkt?«, 25. januar 2008.

Turk, Peter. 2011. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 10. november.

Unesco. Brez letnice. *A manual for interpreting community heritage for tourism*. Canadian University Consortium. Dostopno prek:

<http://www.ucalgary.ca/EV/designresearch/projects/2000/cuc/tp/outreach/interpreting%20manual.pdf> (14. julij 2009).

--- 2008. *Operational guidelines for the implementation of World heritage convention*. Dostopno prek: <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf> (11. april 2010).

Upper German-Raetian Limes. 2010. *Management-Plan 2010–2015. UNESCO-Welterbe »Grenzen des Römischen Reiches: Obergermanisch-Raetisch Limes« / UNESCO-World Heritage Site »Frontiers of the Roman Empire: Upper German-Raetian Limes«. Beitrage zum Welterbe Limes. Sonderband 1. Dostopno prek: http://www.limes-oesterreich.at/FRE_DOWNLOADS/Management-Plan-2010-2015.pdf (2. februar 2012).*

Veronska listina. Glej Svet Evrope. 1997.

Veronska listina o uporabi antičnih območij za uprizoritvene dejavnosti. Glej Svet Evrope. 1997.

Veverka, John A. 2005a. Why heritage sites need interpretation for their long term survival. V *Interpretation of cultural heritage*, Gradivo s seminarja, ki sta ga organizirala Skupnost muzejev Slovenije in Prirodoslovni muzej Slovenije 29. in 30. septembra 2005 v Ljubljani in v Bistri.

--- 2005b. Exactly what is »Interpretation«? V *Interpretation of cultural heritage*, Gradivo s seminarja, ki sta ga organizirala Skupnost muzejev Slovenije in Prirodoslovni muzej Slovenije 29. in 30. septembra 2005 v Ljubljani in v Bistri.

Vicze, Magdolna. 2010. Intervju z avtorico. Százhalombatta, 21. september.

Vodeb, Vlasta in Rajka Bračun Sova. 2011. *Muzeji, javnost, dostopnost*. Ljubljana: Urbanistični institut RS.

Vončina, Dejan. 1999. Kako motivirati (ne)obiskovalce za obisk muzeja. *Neprofitni management*, 1 (5–6, Marec): 19–24.

Waltl, Christian. 2011. KulturAgenda. Predavanje. *Muzeoforum, Upravljanje v muzejih in galerijah*. Ljubljana, 21. november 2011, Slovensko muzejsko društvo.

Weber, Gerhard. 1991. APC – Der Archäologische Park Cambodunum. Archäologie als Spektakel? Archäologie als Auftrag?. *Savaria* 20 (1): 103–122.

Woollard, Vicky. 2004. Caring for the visitor. V *Running a museum: A practical handbook*, ur. Boylan, Patrick J., 105–118. Paris: ICOM.

Young, Christopher. 1999. Hadrian's wall. V *Managing historic Sites and Buildings. Reconciling Presentation and Preservation*, ur. Gill Chitty in David Baker, 35–48. Abington: Routledge.

Zakon o denacionalizaciji (ZDen). Ur. l. RS 27/1991 (29. november 1991).

Zakon o društvih (ZDru-1). Ur. l. RS 61/2006 (13. junij 2006).

Zakon o gospodarskih družbah, Uradno prečiščeno besedilo (ZGD-1-UPB 3). Ur. l. RS 65/2009 (14. avgust 2009).

Zakon o gospodarskih javnih službah, Neuradno prečiščeno besedilo (ZGJS-NPB 1). Objava Državnega zbora (21. julij 2010).

Zakon o graditvi objektov, Uradno prečiščeno besedilo (ZGO-1-UPB1). Ur. l. RS 102/2004 (21. september 2004).

Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini (ZLKSDL). Ur. l. RS 89/1999 (4. november 1999).

Zakon o lokalni samoupravi, Uradno prečiščeno besedilo (ZLS-UPB2). Ur. l. RS 94/2007 (16. oktober 2007).

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene) (MEKVAD). Ur. l. RS MP 7/99 (10. april 1999).

Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (MOKVKDD). Ur. l. RS 22/2008 (4. marec 2008).

Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP). Ur. l. RS 20/2011 (18. marec 2011).

Zakon o sistemu plač v javnem sektorju, Uradno prečiščeno besedilo (ZSPJS-UPB7). Ur. l. RS 95/2007 (19. oktober 2007).

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Uradno prečiščeno besedilo (ZUJIK-UPB 1). Ur. l. RS 77/2007 (27. avgust 2007) in 94/2009 (20. november 2009).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD). Ur. l. RS 7/99 (5. februar 1999).

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Ur. l. RS 16/2008 (15. februar 2008) in 123/08 (19. december 2008).

Zakon o zadrugah, Uradno prečiščeno besedilo (ZZad-UPB2). Ur. l. RS 97/2009 (30. november 2009).

Zakon o zavodih (ZZ). Ur. l. RS 12/91 (22. marec 1991).

Zavod za gozdove Slovenije (ZGS). Spletna stran. Dostopno prek:
<http://www.zgs.gov.si/index.html> (12. junij 2012).

Zbirni promet po analitičnih kontih. 2010. Turistično društvo Šempeter.

Zeleny, Martina. 2010. Intervju z avtorico. Breg / Frög, 14. oktober.

Zucconi, Massimo. 2005. Poročilo o sistemu parka Val di Cornia. Predavanje na posvetu projekta *INTERREG III B CADSES: Archaeosites – Spatial integrated enhancement of archeological sites*, Tolentino, Italija, 23. maj 2005.

Železnik, Adela. 2009. Nove vsebine v muzejih in galerijah. Ob mednarodnem letu medkulturnega dialoga. *Argo* 50 (1): 109 – 114.

PRILOGA A: Seznam mednarodnih dokumentov s povzetki

1. EVROPSKA KONVENCIJA O VARSTVU ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

(SPREMENJENA). Ur. l. RS MP 7/99

Drugo ime: MALTEŠKA KONVENCIJA

Kratica: MEKVAD

The European Convention on protection of archaeological heritage (revised).

Drugo ime: Valetta Convention

La Valetta, 1992, Svet Evrope - Council of Europe (RS ratificirala 1999)

(Spremenjena) Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine, znana tudi pod imenom Malteška konvencija, je bila državam članicam Sveta Evrope (*Council of Europe*) dana v podpis 16. januarja 1992¹¹⁵ v La Valetti na Malti, kjer se je odvijala 3. evropska konferenca ministrov, odgovornih za kulturno dediščino. Malteška konvencija je nadomestila prejšnjo Evropsko konvencijo iz leta 1969 (veljati je začela 20. novembra 1970), podpisano v Londonu, katere pogodbenica je bila takrat tudi Jugoslavija. Slovenija je Malteško konvencijo ratificirala leta 1999 z zakonom o ratifikaciji (Ur. l. RS MP 7/99).

Za razliko od londonske konvencije gre za močno spremenjen pristop in poudarke. Od sprejetju prve je bila arheološka dediščina ogrožena predvsem zaradi nedovoljenih (nezakonitih) izkopavanj in nezakonite trgovine z najdbami, od pripravi nove konvencije izrazito nevarnost predstavljale gradnje in drugi večji posegi v prostor ter naravne in druge nesreče. Nova spremenjena konvencija je dokaz razvoja arheološke prakse po vsej Evropi in temelji na spoznanjih in izkušnjah dveh desetletij. Bistveni poudarki nove konvencije so na priporočilih o izvajanju nedestruktivnih raziskovalnih metod ter na ohranjanju dediščine na mestu odkritja (*in situ*). Slednje načelo sledi določbam Mednarodne listine o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij (1964), znani pod imenom Beneška listina, saj je spomenik neločljiv od zgodovine, o kateri priča, in od okolice, v kateri stoji. Zaradi temeljitega raziskovanja in ohranitve spomenika *in situ* tako Malteška konvencija svetuje pridobitev ali zavarovanje območij, namenjenih za ustanovitev arheoloških rezervatov za raziskovanje kasnejših rodov. Zaradi izrazitejših zahtev javnosti, da ima dostop do svoje

¹¹⁵ Slovenija ni sodelovala na konferenci, ker takrat še ni imela statusa države članice Sveta Evrope, konvencijo je podpisala naknadno 15. 11. 1996. Na sami konferenci je konvencijo podpisalo 20 držav (glej spletno stran Treaty Office Sveta Evrope <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=143&CM=8&DF=13/03/2010&CL=ENG>, kjer so podatki o podpisih in ratifikacijah)

zgodovine, je poudarjena večja vloga strokovnjakov na področju posredovanja znanstvenih izsledkov javnosti (Pojasnilo k malteški konvenciji, 1-2; Petrič 2000, 22-23; Jogan 2008; 97). Nova konvencija najprej razširi pojem arheološke dediščine na vse ostaline, predmete in človeške sledove na kopnem ali pod vodo, katerih glavni vir informacij so izkopavanja, odkritja ali drugi načini raziskovanja na ozemlju pogodbenic, katerih proučevanje prispeva k odkrivanju zgodovinskega razvoja človeštva in z njim povezanega naravnega okolja. Bistveni poudarki konvencije so v ukrepih, ki jih bodo države pogodbenice zagotovile na področju prepoznavanja in varovanja, kot je vzpostavitev registra arheološke dediščine in označevanje zavarovanih območij ter ustanovitev rezervatov (2., 4. in 7. člen), zagotavljanje strokovnega izvajanja arheoloških raziskovanj in s strani pooblaščenih oseb ter ustrezno zaščito predmetov po izkopu (3. in 4. člen) ter, da bo arheološka stroka bo enakovredno vključena v projekte prostorskega planiranja (5. člen). Bistvena novost in pomen tega dokumenta je uvedba načel preventivne arheologije in uporaba nedestruktivnih metod raziskovanja, saj je konvencija naravnana k temu, da zavezuje države članice, da storijo vse, da se izognejo poseganju v arheološko dediščino (3. člen, 6. člen). Države se obvezujejo k zagotavljanju ustreznega financiranja arheoloških raziskav (6. člen), k spodbujanju prenosa informacij o raziskavah v javnost, zlasti v obliki publikacij, ter k zagotavljanju medsebojne strokovne in znanstvene pomoči (7., 8. in 12. člen). Posebno poglavje je namenjeno tudi preprečevanju nezakonitega prometa z deli arheološke dediščine (10. in 11. člen) ter ozaveščanju javnosti v obliki izobraževalnih dejavnosti ter zagotavljanju dostopa do dediščine (9. člen).

2. MEDNARODNA LISTINA O KONSERVACIJI IN RESTAVRACIJI SPOMENIKOV IN SPOMENIŠKIH OBMOČIJ

Drugo ime: BENEŠKA LISTINA

International Charter for the conservation and restorazion of monument and sites

Drugo ime: Venice Charter

1964, Benetke.

Beneško listino so pripravili in sprejeli udeleženci drugega mednarodnega kongresa arhitektov in tehnikov leta 1964. ICOMOS, ki je bil ustanovljen leto kasneje, je listino vzel za svoje strokovno izhodišče in vodilni dokument. Beneška listina izhaja iz prepričanja, da se človeštvo čedalje bolj zaveda obče dragocenosti človeških vrednot, jih šteje za svojo skupno dediščino ter priznava, da je kot celota odgovorna za to, kako jih bo ohranilo za prihodnje rodove (Jogan 2008, 71). Izpostaviti velja določbe v zvezi s posegi na spomenik, kjer se kot

najprimernejši poseg priporoča konservacija, restavracijo pa samo do točke, kjer se začne domneva (9. člen), izključuje pa rekonstrukcije (15. člen) oziroma dovoljuje izjemoma anastilozo. Listina tudi priporoča ohranjanje spomenika v izvornem okolju kot tudi ohranjanje samega okolja (15. člen) ter spodbuja njihovo uporabo za družbeno koristne namene, saj je spomenike tako lažje ohranjati (5. člen). Izpostavlja načelo, da je treba ob restavriranju spomenika spoštovati veljavne prispevke vseh obdobj (11. člen).

3. LISTINA O VAROVANJU IN UPRAVLJANJU ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

Drugo ime: Lausanska listina.

Charter for the protection and management of the archaeological heritage

Drugo ime: Lausanne Charter

Lausanne, 1990, ICOMOS – generalna skupščina ICOMOS-a

Lausanska listina se navezuje na Beneško listino iz leta 1964, še v večji meri pa na priporočilo Unesca glede mednarodnih načel za izkopavanja iz leta 1956 in Priporočilo citirano pri Malteški konvenciji in ju ustrezno nadgrajuje (Jogan 2008, 76). Izhaja iz splošnega zavedanja, da je arheološka dediščina velikokrat sestavni del stavbnih struktur ter da so pomemben sestavni del arheološke dediščine živa izročila, zato je sodelovanje lokalnih kulturnih skupin bistvenega pomena za njeno ohranjanje (2. člen). Listina tako zahteva za uspešno upravljanje in sodelovanje strokovnjakov z več področji ter sodelovanje vladnih oblasti, visokošolskih raziskovalcev, zasebnih in javnih subjektov ter širše javnosti. V nekaterih primerih priporoča, da se odgovornost za varovanje in upravljanje dediščine zaupa staroselcem (6. člen)¹¹⁶.

Pomembne so določbe, da politika varovanja arheološke dediščine, ki je tudi zakonodajno podprta, postane sestavni del usmeritev pri načrtovanju posegov v prostor, česar del mora biti tudi oblikovanje arheoloških rezervatov (2. člen). Listina zagovarja ohranjanje spomenikov in dediščine na mestu odkritja (*in situ*) (3. člen), ter da se dediščine po izkopavanju ne sme pustiti odkrite, če ni mogoče zagotoviti potrebnega vzdrževanja in upravljanja. Izkopavanja veljajo kot skrajni ukrep raziskovanja arheološke dediščine, zato listina določa minimum dokumentiranja in načela delovanja (5. in 6. člen).

¹¹⁶ Načelo je povezano z odporom ameriških, avstralskih in deloma norveških staroselskih skupnosti do nepietetnega odnosa arheologov pri raziskavah. Pomen dediščine za skupnost je dobro definirala in poudarila Listina iz Burre, ki jo je sprejel avstralski odbor Icomos-a. Ta poudarek je še posebej koristen pri načrtovanju in uresničevanju arheoloških parkov.

Poseben poudarek je posvečen predstavitvi in informiranju javnosti o dediščini, ki mora biti poljudna in točna. V tem okviru je pomembna tudi določba o rekonstrukcijah objektov, ki jim lausanska listina priznava pomembno izobraževalno pa tudi eksperimentalno-raziskovalno vlogo. Listina tako predvideva izdelavo rekonstrukcij pod pogojem doseganja visoke stopnje avtentičnosti. Lausanska listina priznava rekonstrukcijam dve pomembni funkciji, to sta eksperimentalno raziskovalno delo in izobraževanje, in ju je treba izvajati zelo previdno, da ne bi posegali v preostale arheološke ostaline. Kjer je to mogoče in primerno, rekonstrukcij ne gradimo direktno na arheoloških ostalinah, vsekakor pa morajo biti prepoznane kot rekonstrukcije (7. člen).

Za raziskovanje in upravljanje arheološke dediščine se zahtevajo najvišji strokovni standardi in vrhunsko znanje (8. člen) kot tudi izmenjava izkušenj na mednarodni ravni (9. člen).

4. VERONSKA LISTINA O UPORABI ANTIČNIH OBMOČIJ ZA UPRIZORITVENE DEJAVNOSTI

Drugo ime: Veronska listina

Verona Charter on the Use of Ancient Places of Performance

Drugo ime: Verona Charter

Verona, 1997, Svet Evrope.

Veronska listina je rezultat sodelovanja med Svetom Evrope, Evropsko unijo in Unescom. Sprejeta je bila leta 1997 v Veroni na Kolokviju o uporabi novih tehnologij in izboljšanju antičnih območij za uprizoritvene dejavnosti. Besedilo je bilo naslednje leto predloženo Odboru za kulturno dediščino Sveta Evrope, ki je sprejel in predlagal njeno distribucijo (Uvod).

Listina določa konkretna merila za javno predstavitev, ogled in uporabo antičnih objektov, ki so služili antičnim predstavam, ko so cirkusi, amfiteatri in teatri, dediščina, ki je močno zastopana v mnogih mediteranskih državah in ki še danes ohranja svoj prvotni namen. Kljub temu, da v Sloveniji s tovrstnimi antičnimi objekti na prostem (še ne) razpolagamo¹¹⁷, lahko navedena priporočila o upravljanju apliciramo na upravljanje vseh arheoloških ostalin na prostem, zlasti kar zadeva tehničnih napotkov za ureditev spomeniških območij, zbranih v 1. dodatku listine (npr., kako speljati poti, namestiti luči in pomožno infrastrukturo ipd.).

¹¹⁷ Na tem mestu omenimo, da se antični teater domneva na področju antične Poetovione v današnjem Ptujju, ki pa ni bil izkopan.

V zavedanju, da so mnogi obravnavani antični objekti še zmerom v rabi kot pomembne turistične točke, posledično pa pomembni faktorji regionalnega razvoja, so snovalci oblikovali priporočila, ki združujejo ohranjanje spomenikov skupaj z zagotavljanjem vsesplošne dostopnosti in uporabe v načelu trajnostnega razvoja (Uvod in 5. člen). Listina zajema določbe v zvezi z načini ohranjanja spomenikov, npr. izpostaviti gre načelo, ki določa, da morajo biti vsi posegi, ki bodo izvedeni na spomeniku, odstranljivi brez poškodovanja spomenika (1. člen). Nadalje vsebuje določbe o zagotavljanju korektnih informacij in dostopnosti za javnost (2. člen) oz. napotke, kako zagotoviti informacije tam, kjer je dostop zaradi objektivnih razlogov omejen (3. člen) ter navodila in prepovedi glede vnosa sprememb na spomenik za potrebe občinstva oziroma oblikovanje minimalnih standardov v zvezi z uporabo in vzdrževanjem s strani odgovornih institucij (4. člen). Glavna ideja listine je vzpodbujanje medresorskega sodelovanja vključujoč arheologe, arhitekte, organizatorje prirediteljev in strokovnjake za lokalni razvoj, vse s ciljem učinkovitejšega varstva in uporabe antičnih objektov.

5. LISTINA IZ BURRE. LISTINA AVSTRALSKEGA ICOMOS-a ZA OHRANJANJE PROSTOROV S KULTURNIM POMENOM

Drugo ime: Burrska listina

Burra Charter. The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance

Drugo ime: Burra Charter.

Burra, 1999, ICOMOS – Avstralski nacionalni odbor.

Burska listina, ki jo je leta 1999 sprejel avstralski odbor ICOMOS-a, zajema smernice za ohranjanje in upravljanje območij s kulturnim pomenom (kulturno spomeniška območja) in temelji na izkušnjah avstralskih strokovnjakov. Postavlja standarde dobre prakse za vse udeležence, ki sodelujejo pri upravljanju dediščine, kot so svetovalci, organi odločanja in izvajalci, vključno z lastniki, upravljalci in kustosi. Glavno načelo listine je, da priporoča minimalne posege v spomeniška območja za ohranitev njihove vrednosti. Listina vključuje tudi 4 dodatke s smernicami za oblikovanje kriterijev in postopkov, pomembnih pri določitvi statusa območja s kulturnim pomenom, nadalje smernice za oblikovanje konservatorske politike, smernice za izvedbo študij in poročil ter etični kodeks o koeksistenci ohranjanja teh območij. Napotke Burske listine je mogoče aplicirati na vse vrste spomeniških območij, tudi na naravna območja (Uvod).

Listina vzpostavlja model za strateški pristop v sodobni konservatorski stroki in zajema vse korake od osnovne zaščite pred propadanjem do možnosti ponovne uporabe spomenika, skladno s strokovnimi standardi in priporočili. Načela ohranjanja in varovanja spomenikov so podobni določbam že predstavljenih listin, zato bomo tukaj izpostavili tiste določbe, ki pomenijo vsebinske dopolnitve ostalim listinam. Poudarjen je pomen vzdrževanje spomenika kot sestavni del varovanja (16. člen). Poudarek je na možnostih uporabe ali adaptacije spomenika ter na možnostih dodatne infrastrukture, pod pogojem, da s posegom ohranimo njegov (prvotni) kulturni pomen (7.2, 20, 21., 23 člen). Izpostavljen je tudi pomen interpretacije spomenika, ki naj bo takšna, da povečuje pomena spomenika, kjer je to potrebno, povečuje njegovo razumevanje ter doživljanje (25. člen). Listina tudi izpostavlja pomen jasne določitve in imenovanja oseb ali organizacij, ki so ali bodo odgovorne za določene odločitve v procesu upravljanja (29. člen) in ki imajo ustrezne kompetence (30. člen)

6. MEDNARODNA LISTINA O KULTURNEM TURIZMU. UPRAVLJANJE TURIZMA NA OBMOČJIH DEDIŠČINSKEGA POMENA

International cultural tourism charter. Managing tourism places of heritage significance.
Mexico, 1999, ICOMOS.

Izhodišče listine predstavlja načelo in zavedanje, da dediščina pripada vsem ljudem in da ima vsak posameznik pravico in dolžnost, da je razume, ceni in ohranja njene univerzalne vrednote. Prav tako je sprejeto načelo, da je dediščina pomemben dokument preteklosti, hkrati pa tudi sestavni del sodobnega življenja ter oporna točka in pozitivno orodje za določanje rasti in usmerjanje sprememb. Kot bistveni element oz. pogoj za uspešno upravljanje se šteje ustrezna informiranost in ozaveščenost javnosti o vrednotah v okolju. Turizem je prepoznan kot koristen dejavnik varstva dediščine, saj pripomore k večji izobraženosti, zajame gospodarske vsebine dediščine in je lahko pomemben dejavnik razvoja, kadar je uspešno voden. Za doseg ravnotežja med ohranjanjem dediščine in njeno turistično uporabo je potrebno sodelovanje različnih organizacij in javnosti (Uvod). Iz tega izhajajo 6 glavnih načel: (1.) seznanitev lokalne skupnosti, kjer je spomenik v prvem koraku razvoja turizma, (2.) upravljanje spomenika na trajnostni način in usklajitev spomeniškega varstva s turizmom, (3.) omogočanje doživljanja spomeniškega območja na različne načine z upoštevanjem varnosti obiskovalcev ter navad lokalne skupnosti, (4.) spoštovanje pravic in interesov skupnosti, kjer se dediščina nahaja, ter njihovo sodelovanje pri načrtovanju, (5.) lokalne

skupnosti morajo imeti korist od razvoja turizma in ohranjanja dediščine ter (6.) pospeševanje turizma naj varuje značilnosti naravne in kulturne dediščine.

7. ICOMOS-ova LISTINA ZA INTERPRETACIJO IN PREZENTACIJO NAJDIŠČ S KULTURNO DEDIŠČINO

The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites.

Drugo ime: ICOMOS ENAME Charter.

Quebec, 2008, ICOMOS.

Listina je nastala na podlagi vsebin preteklih ICOMOS-ovih listin, ki izpostavljajo pomen komuniciranja z javnostjo kot bistveni del večjega procesa, to je ohranjanje spomenikov, z izrazi kot so razširjanje informacij, popularizacija, prezentacija in interpretacija. Zaradi povečanja različnih posegov na spomeniških območjih z namenom povečanja tovrstne komunikacije v različnih državah, ki so običajno rezultat vidika in vrednotenja določene generacije, se je pojavila potreba po vzpostavitvi enotne terminologije in definicij osnovnih standardov ali načel za interpretacijo in prezentacijo. Kot rezultat je tako izšla ICOMOS-ova Ename listina, ki prezentacijo in interpretacijo smatra za bistveni komponenti v procesu varovanja in ohranjanja dediščine ter v vlogi, ki povečuje razumevanje in spoštovanje dediščine s strani javnosti (Uvod). Na osnovi tega je bilo oblikovanih 7 glavnih načel, v povezavi s tem pa 7 glavnih ciljev, ki so: (1) pospeševanje razumevanja in spoštovanja najdišč s kulturno dediščino, (2.) posredovanje ustreznih in preverjenih informacij, ki temeljijo na znanstvenih raziskavah, (3.) zaščita nežive in žive dediščine v svojem primarnem kontekstu, (4.) spoštovanje avtentičnosti pri posegih s spomenik in njegovi interpretaciji, (5.) zagotavljanje trajnostnega razvoja, (6.) spodbujanje vključevanja različnih zainteresiranih javnosti in organizacij ter (7.) nenehen razvoj tehničnih in poklicnih smernic in metod za interpretacijo in prezentacijo najdišč v povezavi z evalvacijo stanja in potreb.

8. PRIPOROČILO O PROMOCIJI TURIZMA Z NAMENOM PODPIRANJA KULTURNE DEDIŠČINE KOT DEJAVNIKA TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

Recommendation Rec(2003)1 of the Committee of ministers to member states on the promotion of tourism to foster the cultural heritage as a factor for sustainable development.

Drugo ime: Recommendation Rec(2003)1

Svet Evrope, 2003.

Priporočilo Odbora ministrov držav članic Sveta Evrope o promociji turizma z namenom podpiranja kulturne dediščine kot dejavnika trajnostnega razvoja je v veliki meri podobno ICOMOS-ovi listini o kulturnem turizmu iz leta 1999. Poročilo v zavedanju, da je turistična uporaba dediščine zgolj ena od vrednosti dediščine, zagovarja ohranitev dediščine kot absolutno prioriteto, čemur morajo biti podrejeni vsi ukrepi. Države članice so pozvane k temu, da na podlagi načela in metode, predstavljenih v priporočilu, pripravijo in izvajajo svoje turistične in razvojne strategije (Uvod). Izpostaviti velja načelo, ki poudarja vlogo lokalne skupnosti, ki v odločanju o turistični uporabi ter v delitvi koristi ne sme biti zapostavljena (4., 5., 9. in 11. člen). Priporoča se tudi, da države vodijo ustrezno politiko razvoja turističnih aktivnosti na način, da turistične tokove usmerijo tudi v širšo okolico z manj znano dediščino in zagotovijo celoletne turistične destinacije, ki prispevajo k razbremenitvi najbolj obremenjenih in izpostavljenih lokacij (1. člen). Omenimo še določbo o vsebini upravljalškega načrta, ki naj mdr. vsebuje konkretne napotke o vzpostavitvi ustrezne infrastrukture in pripravo informativnega gradiva o pomenu in ogroženosti dediščine (10. člen).

PRILOGA B: Katalog prezentiranih arheoloških najdišč na prostem v RS

Kraj	Ajdovščina	
Ime enote (R)	Ajdovščina – Arheološko najdišče	
EŠD	Castra 3	
Tekstualni opis enote (R)	Poznoantični vojaški tabor z obzidjem in pripadajočim grobiščem. Obzidje meri v obsegu 608m, utrjeno je bilo z najmanj 14 stolpi. Starejša poselitvena faza sega v južni del Castrae.	
Datacije celotne enote (R)	Rimska doba, zgodnji srednji vek	
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena ***	
Arheološka prezentacija na prostem	V sklopu sodobnega mesta je ohranjen in prezentiran večji del obzidja vojaške trdnjave Castrae s 14 stolpi, ponekod s kasnejšimi srednjeveškimi in novoveški dozidavami, ter ruševine rimskih term, katerih prezentacija se nadaljuje v zaprtem prostoru pokrite tržnice. Castra je v rimskem obdobju sodila v sklop poznoantičnega obrambnega sistema <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> , obzidje trdnjave pa je kasneje oblikovalo obseg in obliko srednjeveškega in novoveškega mesta, zato se je Castrae prijela prispodoba »slovenska Dioklecijanova palača«.	
Druge arheološke prezentacije:	V sodobnem poslopju pokrite mestne tržnice so prezentirani ostanki dela rimskega privatnega kopališča (glej zgoraj), ki je bilo odkrito v sklopu Castrae.	
Datacija prezentirane enote	rimska doba, poznoantično obdobje	
Metoda prezentacije	Konservacija, restavracija, rekonstrukcija, interpolacija, revitalizacija (adaptacija).	
Površina/obseg prezentacije	Glavna pojasnjevalna tabla, delno smerokazi; manjkajo table na detajlih in posameznih delih spomenika. 29.209 m ² (trdnjava) ***	
Terenska opažanja (27. 4. 2005)	Ni razpoložljivih površin.	
Razpoložljive površine	Vojaška trdnjava je popolnoma vpeta v sodobno mesto, saj je sedanji mestni urbanizem posledica kontinuirane gradnje znotraj poznoantičnega obzidja, predvsem tudi srednjeveških posegov. Kasnejše gradnje so se naslonile in zlile z antičnimi objekti. Gre za tipičen primer arheološke dediščine v urbanem okolju, zato večjih razpoložljivih površin, z izjemo mestnih površin, kot so mestni park, parkirišča in dvorišča, ni.	
Dostop	Dostop do lokacije je možen z avtom, obhod okoli obzidja je možen samo peš. Teren je raven in urejen z mestnimi površinami. Neposredni dostop do antičnih ostankov je povečini urejen s sprehajalnimi potmi ali pločniki. Del term, ki so prezentirane v steklenem paviljonu pokrite tržnice, je pod ključem.	
Stanje spomenika in prezentacije	Stanje spomenika je vzdrževano, ni vidnih sledov propadanja ali zanemarjenosti, ponekod so zidovi onesnaženi z grafiti. Na najdišču manjkajo tako splošne kot konkretne (na posebnih odsekih) pojasnjevalne table, manjkajo tudi usmerjevalne table. Pojasnjevalna tabla se nahaja samo v pokritem objektu, kjer so prezentirane rimske terme. Pot ob ruševini je urejena le delno. Obiskovalec za razumevanje potrebuje vodnik.	

Ovrednotenje

Pri prezentaciji so bile dobro izkoriščene možnosti za prezentacijo arheoloških ruševin v urbanem okolju z metodo revitalizacije in interpolacije: del obzidja je bil predelan v stopničaste klopi, v notranjosti stolpa je bil dograjen sodoben objekt, kjer se danes nahaja TIC, del ostankov term je danes v uporabi v smislu mestnih klopi.

Zaradi umeščenosti ruševine v sklopu mesta izgradnja arheološkega parka v smislu, ki je predmet naše obravnave, ni možna. Bi pa veljalo ostanke Castrae intenzivneje vključiti v turistično ponudbo kraja ter jih obogatiti z različnimi izobraževalnimi programi.

Zelo potrebna se kaže tudi fizična ureditev lokacije z namestitvijo pojasnjevalnih tabel, smerokazov ter s ponovno ureditvijo poti, za katero se zdi, da je nekoč že obstajala (sporadično prisotne markacije).

Viri in literatura

RNKD
Osmuk idr. 1994.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3	1	3	1

Kraj
Ime enote (R)

Brengova
Brengova – Rimsko gomilno
grobišče II
1013

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Skupina 15 rimskih gomil, od teh le tri nepoškodovane. Gomile so višine od 0,3 do 1,5 m, premera od 5,5 do 13 m. Arheološki terenski spomenik v prvotni legi.

Datacije celotne enote (R)

Rimska doba

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

V Anželovem gozdu je ohranjenih 15 rimskodobnih gomil kot arheološki terenski spomeniki, ki oblikujejo historično krajino. Med gomilami je speljana sprehajalna poti s klopmi, koši za smeti in označevalnimi tablam. Pred vstopom v gost je veliko parkirišče.

Gomila št. 14 je bila prezentirana kot spomenik *in situ*, s posebej prikazanim dromosom, hodnikom, ki je vodil do groba v centru gomile. Skozi rešeto je možno videti notranjost grobnice. Prezentiran je tudi grob na gomili št. 12, ki je pokrita s streho in obdana s klopmi.

Druge arheološke prezentacije:

Ne

Datacija prezentirane enote

Rimska doba

Metoda prezentacije

Konservacija, interpolacija.

Površina/obseg prezentacije

9110,12 m²

Območje grobišča; ocena je zaradi gozdnatega terena okvirna.

Terenska opažanja (19. 5. 2010)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha.

Gozdnate in poljedelske površine.

Dostop

Ob avtocesti, dostop do najdišča možen z avtom. Teren je položen in dostopen tudi za invalide.

Stanje spomenika in prezentacije Ovrednotenje	Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, okolica je urejena, prezentacija notranjosti grobov, informativne table, klopi in koši za smeti, parkirišče. Prezentacija gomilnega grobišča na Brengovi predstavlja enega najnovejših tovrstnih projektov pri nas, ki že upošteva potrebe sodobnega obiskovalca: poleg zunanosti grobov je predstavljena tudi notranjost (arhitektura, dodatki), predviden je prostor za prireditve, zgrajeno je bilo veliko parkirišče (primerno za avtobuse), poti so urejene s klopmi in koši za smeti.			
Viri in literatura	RNKD Tušek idr. Brez letnice.			
	***			
OVREDNOTENJE	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
	3	3	3	1 26,8 km
Potencial za razvoj AP	2,5			
Kraj Ime enote (R) EŠD	Celje Celje – Arheološko najdišče Celje 56			
Tekstualni opis enote (R)	Noriški municipij Claudia Celeia z obzidjem, svetišči, bazilikami, tlakovanimi ulicami, kanalizacijo, nekropolami			
Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	Rimska doba Spomenik lokalnega pomena ***			
Arheološka prezentacija na prostem	V sklopu mesta Celje poznamo več arheoloških prezentacij ostankov antične Celeje, le ena prezentacija pa se nahaja na prostem. To so ostanki Heraklejevega svetišča v Sadnikovem vrtu nad mestnim parkom, v bližini cerkve sv. Cecilije. Ohranjeni so temelji svetišča, ki je bilo sestavljeno iz dveh prostorov in stebriščnim hodnikom, arhitekturni členi ter kopije treh korintskih stebrov, v enem primeru z ohranjenim originalnim kompozitnim kapitelom, slednji stoji na prvotnem mestu.			
Druge arheološke prezentacije:	1. Arheološka klet v Knežjem dvorcu (Trg Celjskih knezov 8): pod temelji gotske stavbe so prezentirani ostanki tlakovane rimske ulice z ostanki hiš ob njej ter mogočno obzidje s stolpoma, ki sta varovala zahodna rimska vrata poznorimske Celeje. 2. V kletnih prostorih sodobnega poslovnega objekta na Gubčevi ulici 6 je prezentirana ohranjena starokrščanska krstilnica z osmerokotnim krstilnim bazenom (konec 4.- začetek 5. stoletja). Sodi med redke dokazane starokrščanske elemente poznoantičnih mestnih jeder v Sloveniji (baptisterij) iz pozne rimske dobe. Zasnova je kot del halle, ki služi za dostop v lokale kleti. Ima status spomenika državnega pomena (EŠD 8753).			
Datacija prezentirane enote Metoda prezentacije	Rimska doba Konservacija, restavracija, replika. Zidovi so na vrhu poravnani in zaliti z malto.			
Površina/obseg prezenatacije	487,52 m ² ***			
Terenska opažanja (19. 7. 2011) Razpoložljive površine Dostop	Več kot 2 ha (gozdnato območje, mestni park) Svetišče se nahaja v Celju nad mestnim parkom, dostop do svetišča je možen			

Stanje spomenika in prezentacije Ovrednotenje	z avtom po Maistrovi ulici do svetišča. Območje je deloma zaraščeno, a vzdrževano, redna košnja. Odsotnost informativnih in usmerjevalnih tabel. Spomenik obdaja zadostna površina nepozidanih površin (danes gozd) za izgradnjo potrebne infrastrukture. Glede na skromnost arheoloških ostalin bi bila potrebna izvedba dodatnih prezentacij, morda odkritje ostankov stavbe, ki je stala ob svetišču, ter rekonstrukcije nekaterih, verjetno lesenih objektov, katerih sledovi so bili prepoznani na izkopavanjih.
Viri in literatura	RNKD Stopar 1973. 4.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	2,75	3	3	3

Kraj
Ime enote (R)

Ceršak (Novine nad Šentiljem)
Ceršak – Gradišče
Ceršak – Gomilno grobišče
7758, 7759

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Prazgodovinska naselbina, raziskovana med 1936-1937. Naselbina obsega z nasipi utrjen osrednji del, vmesni pas in prednjo utrdbo. Odkrite so bile ostaline 11-tih lesenih stavb, žrnje, keltski novc in ob prazgodovinski tudi rimskodobna lončenina. Železnodobno gomilno grobišče; 12 gomil s premeri od 8 do 15 m in z višinami od 0,6 do 2 m. Nekatere gomile so že prekopane, odkrit pa je bil le pepel in odlomki lončenine.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Naselbina železna doba in rimska doba, grobišče železna doba
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Gradišče in gomilno grobišče je potrebno v smislu arheološke prezentacije obravnavati enotno. Ne gre za poseg v samo dediščino, ostanki tvorijo kulturno krajino, med njimi je speljana gozdna pot, ki je opremljena z informativnimi tablami ter energetskimi točkami.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Železna doba
Posebnega posega ni bilo, razen očiščenja površine.
Ker gre za historično krajino, torej umetno oblikovan teren, ki predstavlja arheološke sledove, je potrebno območje gledati širše, ocenjena vrednost arheološke prezentacije, urejene skozi arheološko pot, je 24.679,20 m²

Terenska opažanja (7. 6. 2005)
Razpoložljive površine

Več kot 2 ha.
V neposredni bližini arheološke prezentacije so prostrane gosto poraščene gozdne površine v obsegu več deset hektarjev.

Dostop
Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Do najdišča dostop del poti dostopen z avtom, večinoma pa peš.
Spomenik je dobro ohranjen, dobrodošle bi bile dodatne informativne table in interpretacija.
Nameščene so osnovne informativne table, manjkajo pa table, ki bi podrobneje in natančneje pojasnile arheološko vsebino. Laik v naravi večino ostalin ne prepozna. Na arheološki poti so bili določene in označene energetske točke, kar daje vsebini dodano vrednost. Širše se pot vpenja v

Keltsko pot, ki bo povezala različne znamenitosti v Šentilju in okolici.

Viri in literatura

RNKD
Pahič 1999.
Tušek 2010.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,75	3	3	2

Kraj

Ime enote (R)

EŠD

Dolenjske Toplice
Dolenjske toplice – Arheološko
območje Cvinger
110

Tekstualni opis enote (R)

Območje obsega starejše železnodobno gradišče na Cvingerju z velikim gomilnim grobiščem ter prostorom z železarskimi pečmi pod njim in predstavlja dobro ohranjen primer prazgodovinske krajine.

Datacije celotne enote (R)

Starejša železna doba

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Gre za historično krajino, ohranjeni in vidni so prazgodovinski nasip gradišča ter delno ohranjene gomile, na enem delu je rekonstrukcija kamnitega obzidja naselbine (2 m dolg, 0.8 m visok)

Druge arheološke prezentacije:

Ne

Datacija prezentirane enote

Starejša železna doba

Metoda prezentacije

Konservacija, rekonstrukcija.

Očiščen teren, sprehajalne poti.

Pojasnjevalne table na vseh točkah, usmerjevalne table.

Površina/obseg prezenatacije

Ker gre za historično krajino, je potrebno območje gledati širše. Natančna ocena zaradi gozdnate poraščenosti ni možna, ocenjena velikost prezentacije je 50.000 m².

Terenska opažanja (5. 5. 2009,
23. 7. 2010)

Razpoložljive površine

Prazgodovinsko gradišče z grobiščem se nahaja na z gozdom poraslem hribu med Meniško vasjo in Dolenjskimi Toplicami, ki je v celoti neposeljen in nepozidan (z izjemo lokalne cerkve) ter sodi v območje, ki je kulturno zaščiteno. Cvinger je prepleten z urejenimi sprehajalnimi potmi.

Dostop

Dostop z avtom do gozda, naprej do najdišča je gozdna pešpot z neznatno višinsko razliko, to je 60 m.

Stanje spomenika in prezentacije

Poleti 2009 so bile v celoti zamenjane stare razlagalne table in osvežene markacije. Pred tem je bilo stanje tabel precej slabo (poškodovane, manjkajoče).

Vsebina informativnih tabel ni optimalna, saj obiskovalca ne seznanja z vidnimi ostanki na terenu, temveč zgolj z lokacijo najdb.

Sprehajalne poti deloma prečkajo neprehodna privatna zemljišča.

Signalizacija z glavne ceste ni ustrezna.

Ovrednotenje

Gre za historično krajino, kjer pa ostanki gomil in gradišča zaradi slabe

ohranjenosti niso dobro vidni in bi bila za potrebe arheo turizma potrebna dodatna prezentacija. Kljub naštetim pomanjkljivostim nudi najdišče Cvinger ob ustrezni ureditvi prostora in interpretacije najdišča visoke potencialne za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Mednje sodi že razviti lokalni turizem z ustrezno razvito turistično infrastrukturo v Dolenjskih Toplicah.

Viri in literatura

RNKD
Križ in Hudoklin. 1999.
Križ 2010.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
3	3	3	3
3			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Drama
Drama – Območje srednjeveškega mesta Gutenwerth
8614

Tekstualni opis enote (R)
Datacija celotne enote (R)

Srednjeveško mesto, ki je bilo uničeno v poznem 15. stol.
Zgodnji srednji vek, 11. stol., druga polovica 13. stol., 1251, 14. stol., tretja četrtina 15. stol., 1473

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem
Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Pod slamnato streho na lopi so prezentirani ostanki srednjeveške cerkve sv. Mihaela. Streha ustreza velikosti cerkve.
Ne
Pozni srednji vek
Konservacija, strešna kritina
184,6 m²

Terenska opažanja (3. 8. 2011)
Razpoložljive površine

Več kot 2 ha
V okolici so obsežne poljedelske površine.

Dostop

Spomenik je dostopen neposredno z avtomobilom ali peš, pot je položna in primerna za invalide.

Stanje spomenika in prezentacije

Spomenik je zaradi strešne kritine ohranjen, okolica delno zaraščena, a v glavnem urejena zaradi okoliške košnje. Spomenik je zaradi arhitekture nadstreška sredi travnika zelo izvirna oblika prezentacije, a brez usmerjevalnih in informativnih tabel.

Ovrednotenje

Ostanki cerkve, zaščiteni s slamnato kritino, ležijo kot osamelec sredi prostranih poljskih površin. Gre za pomemben dokaz obstoja nekdanjega srednjeveškega trga Otok pri Dobravi, kasnejši freisinški Gutenwerth.

Viri in literatura

RNKD
Curk 1995, 158–159.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dostop.	Bližina mesta
1	3	3	2
2,25			

Kraj
Ime enote (R)

EŠD

Drново – Antično pristanišče
Drново – Arheološko najdišče
Nevidunum
128

Tekstualni opis enote (R)

Naselbina keltskih Latobikov (znane se tudi bronastodobne najdbe), od l. 70 rimski municipij. Mestu sta določala izjemen pomen rečno pristanišče in lega ob glavni cesti Emona-Siscia. Opuščeno je bilo konec 4. ali v prvi polovici 5. stoletja

Datacije celotne enote (R)
Status (R)

Bronasta doba, železna doba, rimska doba
Dediščina

Arheološka prezentacija na prostem

Na dveh lokacijah, ki ležita ena ob drugi in sta ločeni le z živo mejo in naravno teraso, so prezentirani ostanki rimskega pristanišča. Na višjem platoju, tik ob regionalni cesti, so *in situ* zidovi pristaniških objektov, ohranejni do višine 0.5 m (vrhovi zaliti z betonom) ter več rimskih nagrobnikov in drugih napisnih kamnov *ex situ*. Na spodnjem platoju, za živo mejo, kjer je vidna tudi stara struga Save, so ohranjeni različni arhitekturni deli pristanišča, večina *in situ*, ostali ležijo prosto v prostoru. Antične grobnice (glej kataloško enoto Drново – Antične grobnice).

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije

Rimska doba
Konservacija, restavracija.
Zidovi pristaniških objektov so poravnani na enotno višino. Na vrhu so zaliti z betonom.

Površina/obseg prezenatacije

Pristanišče: 555 m²
Območje z nagrobniki: 1933 m²

Terenska opažanja (23. 10. 2005)

Razpoložljive površine
Dostop

Več kot 2 ha (kmetijske površine – njive)
Dostop je možen z avtomobilom, teren je povečini položen, na območju pristanišča je terasast spust.

Stanje spomenika

Spomenik je dobro ohranjen, okolica je urejena. Na lokaciji manjkajo ustrežnejše informativne/interpretativne table. Podatki na glavni informativni tabli ne pojasnjujejo spomenikov na terenu (ni vsebinske korelacije).

Ovrednotenje

Območje arheološke prezentacije nosi visok potencial za večjo vključitev v javno življenje zaradi splošne dostopnosti in lege ob pomembnih prometnicah. Več sto hektarjev nepozidanih površin v neposredni bližini nudi potencial za izgradnjo kompleksa arheološki park ob pogoju spremembe namembnosti zemljišča. Arheološki ostanki so v obsegu in izpovednosti relativno skromni, zato bi bil za potrebe dejavnosti arheološkega parka potreben dodaten izkop in prezentacija ostalih ter dopolnitev teh z rekonstrukcijami.

Viri in literatura

RNKD
Curk 1976. 62–63.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
3	3	3	1
2,5			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Drnovo – Antične grobnice
Drnovo – Arheološko najdišče
Nevidunum
128

Tekstualni opis enote (R)

Naselbina keltskih Latobikov (znane se tudi bronastodobne najdbe), od l. 70 rimski municipij. Mestu sta določala izjemen pomen rečno pristanišče in lega ob glavni cesti Emona-Siscia. Opuščeno je bilo konec 4. ali v prvi polovici 5. stoletja

Datacije celotne enote (R)
Status (R)

Bronasta doba, železna doba, rimska doba
Dediščina

Arheološka prezentacija na prostem

Približno km in pol južno od pristanišča in tik ob avtocesti Novo mesto-Brežice so pod nadstreškom tipa kozolec prezentirane 3 rimske zidane grobnice s prikazom notranjosti.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Antično pristanišče (glej kataloško enoto Drnovo – Antično pristanišče).
Rimska doba
Konservacija, restavracija, interpolacija (zaščitna streha).
24 m²

Terenska opažanja (23. 10. 2005)

Razpoložljive površine
Dostop
Stanje spomenika

Več kot 2 ha (kmetijske površine – njive)
Dostop je možen z avtomobilom, teren je položen.
Spomenik je dobro ohranjen, okolica je urejena. Na lokaciji, kjer je pristanišče, manjkajo ustreznejše informativne/interpretativne table. Podatki na glavni info tabli ne pojasnjujejo spomenikov na terenu (ni vsebinske korelacije). Na drugi lokaciji tabel ni.

Ovrednotenje

Območje arheološke prezentacije skupaj s prezentacijo antičnega pristanišča nosita visok potencial za večjo vključitev v javno življenje zaradi splošne dostopnosti in lege ob pomembnih prometnicah.
Več sto hektarjev nepozidanih površin v neposredni bližini nudi potencial za izgradnjo kompleksa arheološki park ob pogoju spremembe namembnosti zemljišča.
Arheološki ostanki so v obsegu in izpovednosti relativno skromni, zato bi bil za potrebe AP potreben dodaten izkop in prezentacija ostalih ter dopolnitev teh z rekonstrukcijami.

Viri in literatura

RNKD
Vičič. Brez letnice.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
1	3	3	1
2			

Kraj
Ime enote (R)

EŠD

Hajdina
Hajdina – Arheološko območje
prvi mitrej
9276

Tekstualni opis enote (R)

Pod zaščitno stavbo so prezentirani temelji prvega Mitreja z inventarjem (tlaki, svetišča in pronaosa, oltarji posvečenimi Mitri Kantu, Kantopatu,...) iz sredine 2. stoletja (rimsko obdobje).

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Zgodnja rimska doba
Spomenik državnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Pod zaščitno stavbo, ki stoji za hlevom večje kmečke posesti, so prezentirani temelji prvega Mitreja z inventarjem (tlaki svetišča in pronaosa, oltarji posvečeni Mitri, Kantu, Kantopatu,...) iz sredine 2. stoletja. Zidovi svetišča so v zadnjem delu mitreja ohranjeni več kot 1m visoko. Stavba je pod ključem.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Več arheoloških prezentacij na območju Ptuja (glej tam).
Zgodnja rimska doba
Konservacija, anastiloza (oltarji), zaščitna stavba.
323,92 m² (obsega zaščitni objekt s parkovno urejeno okolico)

Terenska opažanja (5. 6. 2005)
Razpoložljive površine

Več kot 2 ha
(V neposredni bližini mitreja so na zahodni strani sodobni stanovanjski objekti, na zahodni pa obsežne poljedelske površine)

Dostop

Z avtom, neposredno pa peš, teren je raven in dostopen za invalide (notranjost mitreja ni dostopna za invalide).

Stanje spomenika in prezentacije

Spomenik je zaradi zaščitne stavbe dobro ohranjen. Stavba je zaklenjena, ključ dobimo pri sosedu, ki pa ni nujno doma. Okolica ima skromno parkovno ureditev. Manjkajo ustrezne interpretativne table ter smerokazi.

Ovrednotenje

Prvi mitrej velja za najstarejši mitrej v Evropi, na območju antične Petovione je bilo doslej odkritih 5 takšnih svetišč.
Širše arheološko zaščiteno območje (EŠD 581), ki se razteza čez naselji Spodnja in Zgornja Hajdina, je bogato z dobro ohranjenimi arheološkimi ostanki antičnega mesta in pripadajočega grobišča, pa tudi ostanki iz prazgodovinskih in zgodnj srednjeveškega obdobja.
V neposredni bližini je na Ptuju prezentiranih več arheoloških lokacij (glej tam).

Viri in literatura

RNKD
Curk 1972, 6–11.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
2	3	3	1
2,25			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Izola
Izola – Arheološko najdišče
Simonov zaliv
195

Tekstualni opis enote (R)

Zgodnjerimska obrežna naselbina z največjim pristaniščem tega dela Istre ter rezidencialno rimsko vilo z mozaiki ter ostalo notranjo opremo.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Zgodnja rimska doba
Spomenik državnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

V parku so na ogled obnovljeni zidovi stanovanjskega dela obmorske vile (villa miritima), ki so bili odkriti med izkopavanji v 20. stoletju, na severnem delu je položen del rekonstruiranega talnega mozaika iz stanovanjskega dela, na jugu pa hodnik, ki povezuje vilo in pristanišče.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Zgodnja rimska doba
Konservacija, replika (mozaik).
774,48 m²

Terenska opažanja (25. 1. 2006,
18. 8. 2010)

Razpoložljive površine

15.045 m²

Arheološka prezentacija se nahaja v naselju in industrijski coni na sami obali v Simonovem zalivu. Površina, kjer so prikazane ruševine, je zagrajena z žičnato ograjo. Spomenik leži na obali, kjer je urejena sprehajalna pot, neposredna bližina ni pozidana.

Od leta 2010 je urejen odpiralni čas z vodičem.

Dostop
Stanje spomenika in
prezentacije

Do lokacije možen dostop z avtom, dostopno tudi za invalide.

Stanje spomenika je od leta 2010 dobro in vzdrževano, okolica urejena, nameščene so informativne table. Pred tem (datum ogleda 25. 1. 2006) je bil arheološki park močno zanemarjen: ograja močno zaraščena z divjim rastjem, delna zamočenost spomenika zaradi mokrega terena ter zaraščena z mahom. Prezentirani spomenik se nahaja v sklopu večjega arheološko zaščenega območja, kjer so bi odkriti naselbinski ostanki in ostanki pristanišča. Ob ustreznih dopolnitvah že odkritih površin (odkritje novih, dopolnitev že odkritih z rekonstrukcijami in drugimi prikazi) nudi lokacija visok potencial za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Prednost je tudi lega spomenika na obrobju Izole, ki zagotavlja visoko obiskanosti, hkrati pa neposredna bližina spomenika ni v celoti pozidana, kar nudi možnosti za razširitev parka.

Viri in literatura

RNKD
Informativne table.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
3	2	3	3
2,75			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Jerinov grič
Jerinov grič – Zaporni zid na
Smrekovcu
9744

Tekstualni opis enote (R)

Poznoantični zaporni zid, ki poteka od S pobočja Velikega Raskovca do Špika, sestavlja 22 stolpov.

Datacije celotne enote (R)

Pozna rimska doba

Vrsta spomenika (R)

Dediščina

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentiran je del poznoantičnega zidu (cca 10m) s stolpom dimenzij cca 4x4m v sistemu *Claustra Alpium Iuliarum*. Zidovi so v višino ohranjeni cca 1m.

Druge arheološke prezentacije

Na območju Vrhnik in njene okolice so skupno kar 4 lokacije, kjer so prezentirani ostanki poznoantičnega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum* (glej kataloške enote Vrhnika-Mestno pokopališče, Vrhnika-Tornovšče in Verd).

Datacija prezentirane enote

Pozna rimska doba.

Metoda prezentacije

Konservacija

Površina/obseg prezenatacije

Cca 40 m²; natančna izmera zaradi poraščenosti ni možna.

Terenska opažanja (28. 8. 2009)

Razpoložljive površine

Več kot 2ha.

Stanje spomenika in prezentacije

Spomenik je močno poraščen z gozdnim rastjem, odsotnost usmerjevalnih in informativnih tabel.

Ovrednotenje

Spomenik je zaradi majhnega obsega prezentacije v izpovednosti skromen in ne nudi potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Zaradi okoliških prezentacij ter kontekstualne umeščenosti v sistem *Claustra Alpium Iuliarum* bi ga bilo smiselno povezati v skupno tematsko pot z ostalimi točkami (glej razdelek Druge arheološke prezentacije).

Viri in literatura

RNKD

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	1 1,75	3	2	1

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Jurišna vas
Jurišna vas – Ančnikovo gradišče
6883

Tekstualni opis enote (R)

Poznorimska utrjena naselbina iz 4. stol. na severni in severovzhodni strani

Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	naravno zaščitena, drugod opasana z 1,5 m širokim zidom. Odkrita kovaška delavnica in stanovanjski objekti. Pozna rimska doba Spomenik lokalnega pomena								
Arheološka prezentacija na prostem Druge arheološke prezentacije Datacija prezentirane enote Metoda prezentacije Površina/obseg prezenatacije	Na višini 750 m n.m. so prezentirani ostanki poznoantične in zgodnj srednjeveške utrdbe: več objektov in del obzidja. Ne Pozna rimska doba Konservacija, rekonstrukcija (stojke) 1087,37 m² ***								
Terenska opažanja (19. 7. 2011) Razpoložljive površine Dostop Stanje spomenika in prezentacije Ovrednotenje	Več kot 2 ha Dostop do najdišča je možen z avtomobilom, teren na najdišču je razgiban. Do Ančnikovega gradišča se lahko povzpne tudi peš skozi Bistriški vintgar. Spomenik je dobro ohranjen, prezentacijska dela se še vedno vršijo vsako leto. Domiselno so prikazane pozicije nekdanjih lesenih brun (stojke) z lesenimi deli. Ančnikovo gradišče je poleg Rifnika edina višinska utrdba pri nas, do katere je dostop v celoti možen z avtom. Bližina Slovenske Bistrice kot turistične točke ter naravnost občine, ki je doslej podpirala razvoj kulturnega turizma, daje lokaciji dodatno vrednost ***								
Viri in literatura	RNKD Strmčnik Gulič in Ciglencečki 2003. ***								
OVREDNOTENJE									
Potencial za razvoj AP	<table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;">Obseg prezent.</td> <td style="text-align: center;">Razpol. površine</td> <td style="text-align: center;">Fizična dost.</td> <td style="text-align: center;">Bližina mesta</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">3</td> <td style="text-align: center;">3</td> <td style="text-align: center;">3</td> <td style="text-align: center;">1</td> </tr> </table>	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	3	3	3	1
Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta						
3	3	3	1						
Kraj Ime enote (R) EŠD	Kalce pri Logatcu Kalce pri Logatcu – Obrambni stolp Lanišče 9243								
Tekstualni opis enote (R)	Rekonstruiran obrambni stolp (burgus, kastel) julijsko alpskega poznoantičnega zapornega sistema, ki meri 19,60 x 19,70 m in ima 1,60 m široke temelje. Ugotovljeno je (izkopavanja 1961-63), da je naknadno vzdignjen v zaporni zid (2. polovica 4. stol.).								
Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	Pozna rimska doba Spomenik lokalnega pomena								
Arheološka prezentacija na prostem Druge arheološke prezentacije Datacija prezentirane enote	Rekonstruiran obrambni stolp stoji zahodno ob zapornem zidu (delno viden) v sistemu <i>Clastra Alpium Iuliarum</i>, nad nekdanjo cesto Emona - Aquileia, ki je danes še vidna in poteka približno po trasi stare ceste s Kalca na Hrušico. Vzhodno od stolpa lahko sledimo obrambnemu zidu, ki ga po nekaj metrih sledenja popolnoma prekrije zemlja in gozdno rastje. Pozna rimska doba								

Metoda prezentacije	Delna rekonstrukcija kamnitega zidu s cinami in strelnimi linami.
Površina/obseg prezenatacije	377,50 m ²
	***
Terenska opažanja (15. 5. 2005, 7. 11. 2009)	
Razpoložljive površine	Trdnjava se nahaja v gozdu, celotna okolica je nepozidana, a večinoma zaraščena z gozdom razen majhne jase zahodno od trdnjave. Trdnjava sodi v širše arheološko zaščiteno območje EŠD 9345.
Dostop	Poznorimska trdnjava se nahaja v neposredni bližini glavne ceste, ki povezuje Logatec in Col. Dostop je možen z avtom.
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je dobro ohranjen, ob cesti je usmerjevalna tabla, spomenik pa opremljen z dvema interpretativnima tablama (nameščene leta 2009).
Ovrednotenje	Arheološke ruševine (stolp, obrambni zaporni zid in cesta) so sicer dobro ohranjene, a relativno skromne, če govorimo o prikazu rimskega življenja, zato bi bilo potrebno ruševine dopolniti z drugimi vsebinami. Možna in smiselna je vsebinska povezava z vojaško trdnjavo na bližnji Hrušici (6 km) in Ajdovščini (15 km).
	***
Viri in literatura	RNKD Frelih 2003. 28–29. Ciglencečki 1999a, 318.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	2	3	3	1
	2,25			

Kraj	Kamnik
Ime enote (R)	Kamnik – Mali Grad
EŠD	216

Tekstualni opis enote (R)	Na območju ruševin gradu, omenjenega 1202., v romaniki močno prezidanega, so odkrite eneolitske in srednjeveške naselbinske najdbe ter staroslovansko grobišče. Grad je bil požgan v začetku 15. stol.
Datacije celotne enote (R)	bakrena doba, zgodnji srednji vek, 11. stol., 12. stol., prva polovica 13. stol., 1202, 14. stol., prva četrtina 15. stol.
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena
Arheološka prezentacija na prostem	Ohranjene in prezentirane so ruševine sklanega gradu z vidnimi več fazami gradnje, vidni so ostanki obrambnih zidov in pa delno na novo pokrit obrambni stolp. Znamenita je trinadstropna dobro ohranjena romanska kapela. Po prezidavah okoli leta 1470 in barokizaciji je stavba dobila današnji videz. Zelo domiselno so predstavljeni ostanki gradbenega materiala, velike količine kamna, ki so predstavljene v mrežni kovinski konstrukciji.
Druge arheološke prezentacije	Ne
Datacija prezentirane enote	Pozni srednji vek
Metoda prezentacije	Konservacija, restavracija, adaptacija.
Površina/obseg prezenatacije	4279,56 m ²
	***

Terenska opažanja (27. 7. 2011)

Razpoložljive površine Dostop Stanje spomenika in prezentacije Ovrednotenje	Ni razpoložljivih površin, urbano okolje. Sredi mesta, dostop po stopnicah. Spomenik je dobro ohranjen, okolica je urejena. Spomenik je v rabi kot prireditveni prostor in kot znamenitost mesta. Nahaja se v mestnem središču Kamnika, dostop do ruševin je po stopničasti urejeni poti in lepo povezan z mestnimi ulicami. Spomenik je priljubljena turistična točka, aktivno vključen v življenje, s pisarno TIC. Okolje je impresivno. ***												
Viri in literatura	RNKD Štular 2009, 66–69, 161–173. ***												
OVREDNOTENJE													
Potencial za razvoj AP	<table border="0"> <tr> <td>Obseg prezent.</td> <td>Razpol. površine</td> <td>Fizična dost.</td> <td>Bližina mesta</td> </tr> <tr> <td>3</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>1,75</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	3	1	2	1	1,75			
Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta										
3	1	2	1										
1,75													
Kraj Ime enote (R) EŠD	Kobarid Kobarid – Arheološko najdišče Tonovcov grad 5022												
Tekstualni opis enote (R)	Prazgodovinske najdbe, poznorimska vojaška postojanka in stavbni ostanki naselbine z obzidjem s konca 5. stol.: stanovanjske stavbe, zgodnjekrščanske cerkve (3), vodni zbiralniki. V cerkvah je odkritih 13 grobov, večinoma otroških.												
Daticije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	prazgodovina, pozna rimska doba, zgodnji srednji vek Spomenik lokalnega pomena												
Arheološka prezentacija na prostem	Od skupno 23 prepoznanih ostankov zidanih objektov iz obdobja kon. 5. st. – zač. 7. st., je danes prezentirana večja stanovanjska zgradba s prizidkom in tri zgodnjekrščanske cerkve s krstilnico in memorijo. Profani objekt in dva cerkvena objekta sta konservirana in restavrirana do prib. 80 cm višine zidov, od tega je en cerkveni objekt zaščiten s kritino tipa kozolec. Skrajna vzhodna cerkev je rekonstruirana vse do kritine. Ohranjen in viden je tudi obrambni zid naselbine.												
Druge arheološke prezentacije Datacija prezentirane enote Metoda prezentacije Površina/obseg prezenatacije	Ne kon. 5. – zač. 7. st. Konservacija, restavracija, rekonstrukcija 1502,33 m ² ***												
Terenska opažanja (2. 7. 2009) Razpoložljive površine	Več kot 2 ha. Višinska naselbina se nahaja na z gozdom poraslem hribu nad naseljem Kobarid, ki je v večjem delu nepozidan, ter sodi v območje, ki je kulturno zaščiten.												
Dostop	Arheološko najdišče je vključeno v Kobariško zgodovinsko pot, ki je zelo dobro označena. Prav tako so nameščene usmerjevalne table do najdišča, pot je urejena in vzdrževana. Za pot skrbi Kobariški muzej. Najdišče je opremljeno z več informativnimi tablami. Najdišče ni dostopno z avtomobilom ali za gibalno ovirane osebe. Od mesta do najdišča vodi lepo												

Stanje spomenika in prezentacije	urejena pot skozi gozd, dolga 1,5 km. Arheološki ostanki so dobro vzdrževani, urejena je tudi okolica ruševin. Od leta 1993 na najdišču potekajo sistematična arheološka izkopavanja s strani ZRC SAZU in konservatorska dela s strani Restavratorskega centra Slovenije. Ob najdišču je nameščenih več informativnih tabel in klopi.												
Ovrednotenje	Najdišče se ponaša z izredno ohranjenimi arheološkimi ruševinami, od katerih je večina še neizkopana. Izkopani objekti so nazorno prezentirani. Pomembno vlogo za vključenost spomenika v lokalni turizem in samo vzdrževanje, tudi poti, ima Kobariški muzej (ustanovljen kot d.o.o.) in lokalno prebivalstvo. ***												
Viri in literatura	RNKD Ciglenečki 1997. ***												
OVREDNOTENJE													
Potencial za razvoj AP	<table border="0"> <tr> <td>Obseg prezent.</td> <td>Razpol. površine</td> <td>Fizična dost.</td> <td>Bližina mesta</td> </tr> <tr> <td>3</td> <td>3</td> <td>2</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>2,25</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	3	3	2	1	2,25			
Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta										
3	3	2	1										
2,25													
Kraj Ime enote (R) EŠD	Ljubljana – Mirje Ljubljana – Arheološko najdišče Ljubljana 329												
Tekstualni opis enote (R)	Sledovi naselitve od prazgodovine do srednjega veka, ostanki grajenih struktur predvsem antičnega in srednjeveškega obdobja.												
Datacije celotne enote (R)	neolitik, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek												
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena												
Arheološka prezentacija na prostem	Mirje – Rimski zid (2180,42 m ²); razpoložljivo: 7894,94 m ² Na Mirju so v dolžini prib. 300 metrov predstavljeni ostanki južnega mestnega obzidja s stolpi (ohranjeno do višine 4,25 m), približno tretjina zgornjega dela zidu današnje višine je bila rekonstruirana in dopolnjena s sodobno arhitekturo Jožeta Plečnika. Meja rekonstrukcije je označena z linijo iz prodnikov. Zid objema večjo parkovno površino, kjer je predstavljenih več rimskih sarkofagov in drugih gradbenih elementov.												
Druge arheološke prezentacije	V sklopu mesta Ljubljana je na prostem prezentiranih več arheoloških enot, ki so ostanki antičnega mesta Emona: Arheološki park Jakopičev vrt (glej kataloško enoto Ljubljana – Jakopičev vrt), Arheološki park Starokrščanski center (Glej kataloško enoto Ljubljana – Starokrščanski center), Bukvarna – Severna emonska vrata, Cankarjev dom – Mestno emonsko obzidje, Kongresni trg, Ploščad Cankarjevega doma, Jakopičeva galerija na Slovenski cesti, dvorišče Gostilne Lipa na Rimski cesti, dvorišče Gimnazije Antona Aškercerca na Aškerčevi cesti, Stolnica, Križevniška cerkev. Bukvarna – Severno emonska vrata (4 m ²) V sklopu sodobne arhitekture je ob vhodu v današnjo Bukvarno prezentiran ostanek severno emonskih vrat v višino do 2 m. Vrh ruševine sega do nivoja današnje Slovenske ceste. Cankarjev dom – del mestnega obzidja (8 m ²) Na nivoju kletne etaže današnjega Cankarjevega doma je na zelenici pod												

današnja hodno površino na Erjavčevi cesti prezentiran del zahodnega obzidja (nekaj metrov), ki je v višino ohranjen 1,5 metra.

Kongresni trg – Kip Emonca in deli kamnite arhitekture
V podhodu Slovenske ceste iz smeri Kongresnega trga je predstavljena kopija pozlačenega bronastega kipa moškega v togi na kamnitem stebru. Ob njem ležita rimski sarkofag in deloma ohranjen kamniti steber.

Ploščad Cankarjevega doma – Tloris insul
Sodoben prikaz poteka rimskih insul, ki so bile odkrite pri izkopavanjih. Ne gre za prikaz ruševin, temveč sodobno tlakovanje, ki v formi posnema potek zidov.

Slovenska cesta, Jakopičeva galerija – temelj bazilike, sodobna fasada
V Jakopičevi galeriji je v temeljih ohranjen del apside bazilike z rimskega foruma. Zanimiva je arhitektura sodobne stavbe nad galerijo, ki v fasadi posnema obliko rimske bazilike .

Rimska cesta, Gostilna Lipa – gradbeni elementi
Na dvorišču gostilne Lipa na Rimski cesti ležijo deli gradbenih elementov (deli preklade s foruma).

Aškerčeva ulica – gradbeni elementi
Na zelenici ob srednji šoli ležijo deli gradbenih elementov (pokrov kloake oz. odtočnega kanala).

Stolnica – rimski epigrafski spomeniki
V zunanjo steno stolnice so vzdani rimski nagrobniki.

Križevniška cerkev – rimski epigrafski spomeniki
Na dvorišču ob Križevniški cerkvi je urejen majhen lapidarij, ki hrani različne rimske gradbene elemente in nagrobnike.

Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezentacije

Rimska doba
Konservacija, rekonstrukcija, interpolacija, adaptacija.
1177,78 m²

Terenska opazanja (2. 10. 2005)

Razpoložljive površine
Dostop
Stanje spomenika in prezentacije

9343,99 m²
Dostop do parka je možen z avtom, dostop tudi za invalide.
Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, ponekod onesnažen z grafiti, okolica je urejena. Nameščene so osnovne informativne table s skupimi podatki o najdišču, manjka opis podrobne vsebine.
Rimski zid je smiselno vključen v sodobno mesto in urejen z mestnim parkom. Gre za tipično ureditev arheoloških ostalin v urbanem okolju. Zid je zaradi prostega plezanja aktivno vključen v življenje meščanov.

Ovrednotenje

Druge lokacije: Gostota arheoloških prezentacij ponuja možnost po njihovi sistematični povezavi v obliki poti. Vse lokacije so povečini v smislu fizičnega stanja dobro ohranjeni. Največjo težavo predstavlja njihova oddaljenost iz javnega življenja, pomanjkanje interpretativnih in usmerjevalnih tabel, v nekaterih primerih osnovnih informativnih tabel. Določene lokacije, kot so Bukvarna, Lipa in Aškerčeva cesta, so zaraščene, onesnažene in sploh spregledljive zaradi odsotnosti označb.

Viri in literatura

RNKD
Curk 1995. 72–73.
Plesničar-Gec 1996. 76–77.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,5	1	3	3

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Ljubljana – Jakopičev vrt
Ljubljana – Arheološko najdišče
Ljubljana
329

Tekstualni opis enote (R)	Sledovi naselitve od prazgodovine do srednjega veka, ostanki grajenih struktur predvsem antičnega in srednjeveškega obdobja.			
Datacije celotne enote (R)	neolitik, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek			
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena			
Arheološka prezentacija na prostem	Jakopičev vrt (Mirje 4, Ljubljana): stanovanjski del Insula XV Med Barjansko ulico, Emonsko ulico in Mirjem je v sklopu hiš urejen park z v temeljih ohranjenimi zidovi večprostorne stanovanjske zgradbe, z deli tlakov, mozaikov in ogrevalnega sistema. Prezentacija je deloma zaščiten s strešno kritino.			
Druge arheološke prezentacije	V sklopu mesta Ljubljana je na prostem prezentiranih več arheoloških enot, ki so ostanki antičnega mesta Emona. Glej opis pri kataloški enoti Ljubljana – Mirje.			
Datacija prezentirane enote	Rimska doba (kon. 4. in začetek 5. stoletja)			
Metoda prezentacije	Konservacija, restavracija, rekonstrukcija. Nameščene so osnovne informativne table. Arheološki park je ograjen z ograjo in pod ključem. S spomenikom upravlja MGML, ki organizira vodene ogleda.			
Površina/obseg prezenatacije	1255,75 m2	***		
Terenska opažanja (2. 5. 2006)	Ni razpoložljivih površin (park leži sredi naselja hiš).			
Razpoložljive površine	Dostop možen neposredno z avtom. Na voljo GPS vodnik.			
Dostop	Dostopno tudi za invalide. Ključ od parka hrani MGML, vodstvo in odprtje možno po predhodni najavi.			
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je dobro urejen in vzdrževan, nameščene so informativne table.			
Ovrednotenje	Gre za tipično ureditev arheoloških ostalin v urbanem okolju, smiselna je povezava z drugimi lokacijami.			
	<i>Druge lokacije:</i> glej kataloško enoto Ljubljana – Mirje			
	***			
Viri in literatura	RNKD Plesničar 1968. Županek 2006.			
	***			
OVREDNOTENJE				
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,5	1	3	3

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Ljubljana – Starokrščanski center
Ljubljana – Arheološko najdišče
Ljubljana
329

Tekstualni opis enote (R)

Sledovi naselitve od prazgodovine do srednjega veka, ostanki grajenih struktur predvsem antičnega in srednjeveškega obdobja.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

neolitik, bakrena doba, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Na zagrajenem dvorišču ob Oš Majde Vrhovnik (Erjavčeva 18, Ljubljana) so deloma pod strešno kritino in deloma na prostem prezentirane ruševine starokrščanskega centra iz konca 4. in začetka 5. stoletja: temelji poslopij, ostanki krstilnice s portikom in talni mozaiki. Na lokaciji beležimo večfazno gradnjo od 1. stoletja dalje z večkratnimi prezidavami.

Druge arheološke prezentacije

V sklopu mesta Ljubljana je na prostem prezentiranih več arheoloških enot, ki so ostanki antičnega mesta Emona. Glej opis pri kataloški enoti Ljubljana – Mirje.

Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Pozna rimska doba
Konservacija, restavracija, anastiloza, interpolacija.
1851,46 m²

Terenska opažanja (2. 5. 2006)
Razpoložljive površine
Dostop

Ni razpoložljivih površin (park leži sredi naselja hiš).
Dostop možen neposredno z avtom. Na voljo GPS vodnik.
Dostopno tudi za invalide. Ključ od parka hrani MGML, vodstvo in odprtje možno po predhodni najavi.

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Spomenik je dobro urejen in vzdrževan, nameščene so informativne table.

Gre za tipično ureditev arheoloških ostalin v urbanem okolju, smiselna je povezava z drugimi lokacijami.

Viri in literatura

Druge lokacije: glej kataloško enoto Ljubljana – Mirje
RNDK
Županek 2006.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
3	1	3	3
2			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Maribor
Maribor – Villa rustica in
staroslovansko grobišče Radvanje
6406

Tekstualni opis enote (R) Odkrit kompleks ville rustice (98,10 x 90,2 m) s tremi gradbenimi fazami iz 2. in 3. stoletja, ki je delno prezentiran. Med ruševinami je bilo odkrito staroslovansko grobišče z 28 grobovi iz 11. stoletja.

Datacije celotne enote (R) zgodnja rimska doba, zgodnji srednji vek, visoki srednji vek

Vrsta spomenika (R) Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem Kompleks ville rustice, ki je v večjem delu prezentiran v temeljih z domiselnimi lesenimi dopolnitvami za ponazoritev hipokavstnih stebričkov. Deloma so zidovi rekonstruirani.

Druge arheološke prezentacije Ne

Datacija prezentirane enote Rimska doba

Metoda prezentacije Konservacija, restavracija, interpolacija.

Površina/obseg prezenatacije 5721,44 m²

Terenska opažanja (24. 9. 2005, 7. 11. 2008)

Razpoložljive površine Več kot 2 ha.

Spomenik se nahaja na obsežni zelenici blizu stanovanjskega naselja in tod speljanih sprehajalnih poti. Obdano je z obsežnimi nepozidanimi travnimi in poljedeljskimi površinami.

Dostop Z avtom, primerno tudi za invalide.

Stanje spomenika in prezentacije Dobro ohranjeno. Prisotna splošna informativna tabla.

Ovrednotenje

Gre za prezentacijo zelo obsežnega kompleksa rimske podeželske vile, ki jo je sestavljal stanovanjski in gospodarski del. Nahaja se na obrobju mesta Maribor z dobrimi cestnimi povezavami, v bližini je obsežno stanovanjsko naselje in sprehajalna pot, v neposredni bližini ruševine je gostišče. Za potrebe izgradnje arheološkega parka bi bile potrebna namestitve nekaterih dopolnilnih prikazov (rekonstrukcije).

Viri in literatura

RNKD
Strmčnik Gulič 1991.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3	3	3	3

Kraj
Ime enote (R)

Miklavž na Dravskem polju
Miklavž na Dravskem polju – gomilno grobišče
6820

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Rimsko gomilno grobišče. Večina gomil že izravnanih, izrazite le še tri. V eni kamnita grobnica z zelo bogatim inventarjem.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Rimska doba
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

V parkovno urejenem okolišu je prezentirana rimska gomila z notranjostjo. Notranjost gomile je zaščiten z zaklenjenimi kovinskimi vrati.

Druge arheološke prezentacije

Cerkev sv. Miklavža; v zidove cerkve so vžidani deli rimske nagrobne plastike.

Datacija prezentirane enote	Rimska doba
Metoda prezentacije	Gomila je prezentirana kot spomenik <i>in situ</i> , s posebej prikazanim dromosom, hodnikom, ki je vodil do groba v centru gomile. Skozi rešeto je možno videti notranjost grobnice, ključne hranijo pri sosednji gostilni. Arheološki park je opremljen z informativnimi tablami.
Površina/obseg prezenatacije	314,00 m2 ***
Terenska opažanja (5. 6. 2006)	V neposredni bližini arheološkega parka so prostrane nepozidane poljedelske in gozdne površine v obsegu več sto hektarjev.
Razpoložljive površine	
Dostop	Dostop z avtom, urejeno parkirišče, arheološki park leži neposredno ob glavni cesti Maribor-Ptuj. Dostopno tudi za invalide.
Stanje spomenika in prezentacije	Gre za eno novejših prezentacij, zato je stanje spomenika dobro, z vzdrževani parkovno ureditvijo in klopmi za obiskovalce. Nameščene so informativne table.
Ovrednotenje	Prezentacije rimske gomile v Miklavžu predstavlja pri tovrstni primer pri nas, torej prikaz notranjosti grobnice. Ureditev spomenika je videti premišljena, kar se odraža pri dokaj izčrpnih besedil na tablah, zadostni površini ter v osnovni infrastrukturi (parkirišče, klopi). Dobrodošle bi bile dodatne interpretativne vsebine, ki bi podaljšale obisk. Problematičen je dostop v notranjost gomile, saj je le ta pod ključem, pri čemer na vratih rešetke o tem ni podatkov. Sama sem ključ neuspešno iskala v sosednji gostilni. Manjkajo usmerjevalne table ob glavni cesti. Prezentirana gomila predstavlja eno od treh ohranjenih gomil sicer obsežnega rimskega grobišča, ki pa je danes uničen. ***
Viri in literatura	RNKD Pahič 1991, 54.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	2,75	3	3	3

Kraj	Most na Soči
Ime enote (R)	Most na Soči – Arheološko najdišče Sveta Lucija
EŠD	470

Tekstualni opis enote (R)	Prazgodovinska naselbina s planim grobiščem pretežno žarnih grobov (predvidoma 10000 pokopov svetolucijske kulturne skupine). Naselbina ima kontinuiteto v antično obdobje s pripadajočim grobiščem v neposredni bližini.
Datacije celotne enote (R)	srednja bronasta doba, mlajša bronasta doba, pozna bronasta doba, železna doba, zgodnja rimska doba
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena
Arheološka prezentacija na prostem	V stanovanjskem naselju je med hišami prezentiran del ohranjene rimske hiše z atrijem in bivalnim ter gospodarskih delom.
Druge arheološke prezentacije	Po celotnem naselju Most na Soči je v vitrinskih nišah in panojih predstavljena arheološka preteklost kraja, ki so smiselno povezane v kulturno-

Datacija prezentirane enote	zgodovinsko pot <i>Čez most po modrost.</i>		
Metoda prezentacije	1.–5. stoletje		
Površina/obseg prezenatacije	Konzervacija. Ostanki so bili zaliti z malto. 63,95 m ²		
	***		
Terenska opažanja (18. 11. 2007)	V neposredni bližini arheološke prezentacije so prostrane nepozidane poljedelske in gozdne površine v obsegu več deset hektarjev, ločene od rimske hiše z vrsto hiš.		
Razpoložljive površine	Možen dostop z avtom v naselju med hišami. Parkirišča ni.		
Dostop	Spomenik je dobro ohranjen zlasti po zaslugi takratne konservacije, ko se je ruševino zalilo s cementom.		
Stanje spomenika in prezentacije	Arheološki prikaz je v svojem obsegu in izpovednosti skromen in osamljen primer v sicer arheološko bogatem Mostu na Soči. Rimska villa je kot ena od postaj vključena v kulturno-zgodovinsko pot.		
Ovrednotenje	***		
Viri in literatura	RNDK Mlinar 2005. Informativna tabla na najdišču.		
	***		
OVREDNOTENJE			
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.
	1	1	3
Potencial za razvoj AP	1,5		Bližina mesta 1
Kraj	Mošnje		
Ime enote (R)	Mošnje – Arheološko najdišče Pod cesto		
EŠD	10036		
Tekstualni opis enote (R)	Stavbni ostanki rimskodobne podeželske naselbine (villa rustica). Raziskani del naselbine se terasasto niža, opira se na dolge segmente istočasnega opornega zidu. Naselbinsko celoto dopolnjuje najdba skeletnega in žganega groba v neposredni bližini.		
Datacije celotne enote (R)	Rimska doba		
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena		
Arheološka prezentacija na prostem	Prezentacija večprostorne podeželske vile (villa rustica) katere zidovi segajo v višino do 1,5 metra. Zaradi bližine ceste je bila vila morda v funkciji občestne postaje. Prezentacijska dela še potekajo.		
Druge arheološke prezentacije	Ne		
Datacija prezentirane enote	Rimska doba		
Metoda prezentacije	Konzervacija, restavracija		
Površina/obseg prezenatacije	Podatka ni možno pridobiti zaradi zastarelih aero foto posnetkov na Interaktivni karti RNKD. Ocenjena površina prezentacije na terenu je 800 m ² .		
	***		
Terenska opažanja (27. 7. 2011)	Več kot 2 ha (njivske površine)		
Razpoložljive površine	Z avtom.		
Dostop			

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Viri in literatura

Prezentacija spomenika je bila končana leta 2011. Najdišče je dobro ohranjeno, okolica urejena. Prezentacije arheoloških ostalin sodi v srednji velikostni razred, na razpolago pa je dovolj okoliških površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture. RNKD
Lux. Brez letnice.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,5 !!!!!!!!	3	3	1

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Nemška vas
Nemška vas – Arheološko najdišče Ajdovska jama 6032

Tekstualni opis enote (R)

Jama je bila poseljena v poznem neolitiku in zgodnji bronasti dobi. V neolitik sodijo tudi pokopi. Ponovno poseljenost zasledimo v rimskem in srednjeveškem obdobju, tedaj so jamo uporabljali kot zatočišče. mlajši neolitik, bakrena doba, starejša bronasta doba, rimska doba, srednji vek
Spomenik lokalnega pomena

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Arheološka prezentacija na prostem
Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije

Prezentacija jame z arheološko preteklostjo, pri čemer o arheoloških ostankih pričajo le informativne table in drobno gradivo v vitrinah.

Ne
Mlajši neolitik, bakrena doba
Gre za načrtno prezentacijo jamskega najdišča z izgradnjo kovinskega mostu in poti, pri čemer pa sami arheološki ostanki niso predstavljeni niti ohranjeni, kot je to značilno za arheološke parke. O arheološki preteklosti priča zgolj informacija in zavest o nekdanji uporabi. V jami živi kolonija ogroženih netopirjev podkovnjakov, zato je uporaba jame za potrebe javnosti omejena, zlasti v poletnem času.

Površina/obseg prezentacije

672 m² (približen izračun površine jame)

Terenska opažanja (15. 10. 2004)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha.
V neposredni bližini arheološke prezentacije so prostrane nepozidane poljedelske in gozdne površine v obsegu več deset hektarjev.
Dostop z avtom skoraj do neposredne bližine jame, naprej peš. Ni primerno za invalide.

Dostop

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Spomenik je dobro ohranjen, za vzdrževanje skrbi lokalno društvo, ki tudi hrani ključ in odklepa jamo.
Gre za edini primer doslej odkritega grobišča iz obdobja kamene dobe pri nas. Uporaba jame je zaradi netopirjev omejena, zlasti v poletnem času. Na razpolago je dovolj okoliških površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture.

Viri in literatura

RNKD
Presetnik 2004.
Horvat 2003.

	***			
OVREDNOTENJE				
Potencial za razvoj AP	Obseg prezent. 3 2,5	Razpol. površine 3 3	Fizična dost. 3 3	Bližina mesta 1 1
Kraj Ime enote (R) EŠD	Podkraj Podkraj – Arheološko najdišče Hrušica-Ad Pirum 535			
Tekstualni opis enote (R)	Kastel poznoantičnega obrambnega sistema, razdeljen s prečnim zidom. Od 1. stol. dalje poštna postaja ob itinerarski cesti. Med 12. in 14. stol. je bila v opuščnem kastelu zgrajena cerkev sv. Jedrti, od katere so ohranjeni le temelji.			
Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	Rimska doba, visoki srednji vek, pozni srednji vek Spomenik lokalnega pomena			
Arheološka prezentacija na prostem	Ostanki poznoantične trdnjave <i>Ad Pirum</i> z obzidjem in stolpi, ki so v višino ohranjeni do enega metra. Severno in južno od trdnjave lahko po zaraščenem terenu v razdalji nekaj deset metro sledimo zidovom tretje obrambne linije v sistemu <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> (v pripravi je predlog za vpis celotnega sistema na seznam svetovne Unescove dediščine). Znotraj trdnjave se nahajajo temelji poznosrednjeveške cerkve.			
Druge arheološke prezentacije	6 km vzhodno je poznoantični tabor Lanišče, 10 km zahodno Castra v Ajdovščini.			
Datacija prezentirane enote Metoda prezentacije Površina/obseg prezenatacije	Rimska doba, visoki srednji vek, pozni srednji vek Konservacija (zidovi so bili ob prezentaciji zaliti z malto) 15586,95 m ²			
	***			
Terenska opažanja (15. 8. 2010)	Več kot 2 ha.			
Razpoložljive površine	Neomejeno, a je teren razgiban in gozdnat.			
Dostop	Dostop do najdišča je možen z avtom. Dostop na najdišču zaradi strmega terena ni primeren za invalide.			
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je zaradi načina konservacije dobro ohranjen. Tudi okolica je na območju privatnih parcel vzdrževana in urejena, medtem ko je na državnem zemljišču več poraščenosti.			
Ovrednotenje	Spomenik zaradi stopnje ohranjenosti nudi dobro predstavo o nekdanji podobi objekta. Vključenost v poznoantični sistem <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> mu daje mednarodni pomen. Zelo dobro so ohranjeni tudi zidovi sistema, ki se nadaljujejo po razgibanem in poraščenem terenu.			
	***			
Viri in literatura	RNKD Šašel 1988.			
	***			
OVREDNOTENJE				
Potencial za razvoj AP	Obseg prezent. 3 2,25	Razpol. površine 3 3	Fizična dost. 2 2	Bližina mesta 1 1

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Podkraj pri Hrastniku
Podkraj pri Hrastniku –
Rimskodobna naselbina Ribnik
8784

Tekstualni opis enote (R)

Ostanki (prezentirani *in situ*) manjše rimskodobne naselbine s svetiščem. Sodeč po votivnih oltarjih, je bilo svetišče (sveti gaj, kultni prostor) posvečeno Adsaluti ter Adsaluti in Savusu. Prebivalci so se ukvarjali s trgovino in tovorjenjem po Savi.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Rimska doba
Dediščina

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentirani so zidovi rimskega svetišča, ki je sodilo v sklop naselbine. Zunanji in notranji zidovi so dobro ohranjeni, v višino cca 80 cm, na vrhu poravnani in zaliti z malto.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Rimska doba
Konservacija
152,45 m²

Terenska opažanja (24. 10. 2005)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha
Teren je rahlo razgiban in poraščen z gozdom, v okolihu so obsežne nepozidane površine.

Dostop
Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Dostop z avtom. Ob regionalni cesti, v neposredni bližini bencinske črpalke. Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, okolica je urejena.

Spomenik je lahko dostopen, leži v neposredni bližini regionalne ceste in bencinske črpalke. Obseg prezentacije je relativno skromen, a je na razpolago velik površin za dodatne prikaze.

Viri in literatura

RNKD
Informativna tabla na najdišču.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
2	3	3	1

2,25

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Podložje
Podložje – Gomilno grobišče
Gomila
6475

Tekstualni opis enote (R)

Gomilno grobišče obsega štiri ohranjene gomile v premeru od 8 - 28m in

Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	višini od 0,3 - 2,6m, delno že prekopane, iz starejše železne dobe. Od leta 1996 je gomilno grobišče urejeno kot arheološki park. Starejša železna doba Spomenik lokalnega pomena								
Arheološka prezentacija na prostem	Gre za kulturno krajino, dobro ohranjene so starejšezelznodobne gomile iz konca 7. in začetka 6. st.pr.n.št., ki vidno izstopajo v prostoru: dve večji i dve manjši. V neposredni bližini je prezentiran vojaški bunker iz leta 1938/39. Območje je načrtno izravnano, očiščeno in urejeno, nameščenih več klopi, presekan je z izsuševalnim jarkom in poljsko potjo in povezano z lesenim mostom.								
Druge arheološke prezentacije Datacija prezentirane enote Metoda prezentacije Površina/obseg prezenatacije	Ne Starejša železna doba Konservacija, očiščenje površine, izravnava terena, nasad vegetacije. 5630 m2 (parkovna ureditev s kulturno krajino) ***								
Terenska opažanja (29. 7. 2011) Razpoložljive površine Dostop Stanje spomenika in prezentacije Ovrednotenje	Več kot 2 ha. Neomejeno, površine so kmetijske (njive). Ob glavni cesti Lovrenc na Dravskem polju-Ptujska Gora. Z glavne ceste je smerokaz. Dostop možen z avtom neposredno do najdišča. Spomenik je urejen in vzdrževan, nameščene so klopi in informativne table. Gomile so dobro ohranjene, okolica je urejena in vzdrževana. Najdišče je lahko dostopno. Okolje je impresivno, z najdišča se Ptujška gora. Poleg Brengove je to edini primer tako zgledno očiščenega terena za predstavitev arheološke krajine. ***								
Viri in literatura	RNKD Lubšina-Tušek 2010. ***								
OVREDNOTENJE	<table border="0"> <tr> <td style="text-align: right;">Obseg prezent.</td> <td style="text-align: right;">Razpol. površine</td> <td style="text-align: right;">Fizična dost.</td> <td style="text-align: right;">Bližina mesta</td> </tr> <tr> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">3</td> <td style="text-align: right;">1</td> </tr> </table>	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	3	3	3	1
Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta						
3	3	3	1						
Potencial za razvoj AP	2,5								
Kraj Ime enote (R) EŠD	Potoki pri Žirovnici Potoki pri Žirovnici – Arheološko najdišče Ajdna 564								
Tekstualni opis enote (R)	Poznoantična višinska naselbina, zgrajena na treh terasah. Osrednjo mesto zavzema starokrščanska cerkev (prezentirana), pribl. 25 bivalnih objektov (5 prezentiranih) ter dvoje cistem za vodo. V cerkvi je odkritih 11 grobov, pravo grobišče ni znano.								
Datacije celotne enote (R) Vrsta spomenika (R)	Pozna rimska doba Spomenik državnega pomena								
Arheološka prezentacija na prostem	Prezentiran je več objektov (stanovanjski objekti, gospodarski objekti, cerkev) poznoantične višinske naselbine z delno rekonstrukcijo objektov iz lesa								

Druge arheološke prezentacije	(streha, notranjost).
Datacija prezentirane enote	Ne
Metoda prezentacije	Pozna rimska doba
Površina/obseg prezenatacije	Konservacija, rekonstrukcija 1828,02 m ²
	***
Terenska opažanja (11. 5. 2009)	
Razpoložljive površine	12277 m ² (to je površina na vrhu, ob pobočju navzdol je neomejena)
Dostop	Izredno težek, možno samo peš, primerno za pohodnike in planince.
Stanje spomenika in prezentacije	Zelo dobra ohranjenost in izpovedna prezentacija, spomenik je v dobrem stanju, okolica je vzdrževana in urejena.
Ovrednotenje	Spomenik je zaradi ohranjenosti izredno izpoveden in primeren za arheološki park, težava je v izredno težki dostopnosti, saj se najdišče nahaja na n.v. 985 m
	***
Viri in literatura	RNKD Sagadin 1997.

	***
OVREDNOTENJE	
	***
	Obseg prezent. Razpol. površine Fizična dost. Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2 1 1
	1,75

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Ptuj – Tretji mitrej
Ptuj – Tretji mitrej z rezervatom
9269

Tekstualni opis enote (R)	Pod zaščitno stavbo s prezentiranimi temelji tretjega mitreja z inventarjem (oltarji, reliefi, kulne podobe, mitrove legende) iz 3. stol., na območju mestnega pretorija Poetoviae.
Datacije celotne enote (R)	Zgodnja rimska doba
Vrsta spomenika (R)	Spomenik državnega pomena
Arheološka prezentacija na prostem	Pod zaščitno stavbo je prezentirano svetišče, posvečenu Mitri, z delno ohranjenimi zidovi in notranjim inventarjem. Glavni oltar je rekonstruiran po analogiji in Carnuntuma. Stavba je pod ključem.
Druge arheološke prezentacije	V neposredni bližini Tretjega mitreja je prezentirana rimska opekarska peč, na Spodnji Hajdini nahaja Prvi mitrej (glej kataloško enoto Spodnja Hajdina). Drugi spomeniki kot sporadične prezentacije se nahajajo na Ptuj: Orfejev spomenik (EŠD 7754) in Povodnov muzej na Slovenskem trgu (v cerkev vzdani nagrobniki in arhitektonska plastika), posamične spolije vzdane v sodobne stavbe na Prešernovi cesti, Rimska cesta in pepelnice v parku pri mestni bolnici (glej kataloško enoto Ptuj – rimska cesta), rimski steber, sarkofag in skeletni pokop (v vitrini v avli centra) pri Šolskem centru Ptuj, sarkofagi na vrtu Pokrajinskega muzeja Ptuj, lok rimske peči vzdani v fasado trgovine ob cesti J. Potrča, Drugi mitrej v Pokrajinskem muzeju Ptuj.
Datacija prezentirane enote	Zgodnja rimska doba
Metoda prezentacije	Konservacija, replika (glavni relief), zaščitna stavba
Površina/obseg prezenatacije	210,15 m ²

Terenska opažanja (5. 5. 2005)

Razpoložljive površine

19.548 m² (območje arheološkega rezervata, kmetijske površine sredi naselja); severno od rezervata se ogromne površine nepozidanih kmetijskih površin.

Dostop
Stanje spomenika in
prezentacije

Dostop do mitreja možen z avtom, notranjost mitreja je stopničasta. Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, okolica je urejena. Stavba je pod ključem, ključne hrani sosed.

Ovrednotenje

Drugi posamezni spomeniki so različno vzdrževani, veliko jih je v zanemarjene stanju (rimski steber, sarkofag, pepelnice, rimska cesta) Območje okoli tretjega mitreja nudi zadostne površine za izgradnjo kompleksa, medtem ko je obseg prezentacije na tem mestu skromen in bi bila bili potrebni dodatni prikazi. Nujna je povezava spomenikov na območju Hajdine in Ptuja v skupno tematsko pot in arheološko zgodbo.

Mesto Ptuj je specifično zaradi izredno bogate arheološke preteklosti in izjemne gostote arheoloških prezentacij, ki pa so same po sebi skromne (posamični objekti) in sporadične. Povečini so spomeniki v slabem stanju in neustrezno označeni, okolica je povečini zanemarjena. Na tem območju je bilo največje rimsko mesto, poselitev pa beležimo od prazgodovine naprej. Zaradi značilnega urbanega okolja samo mestno jedro ne ponuja prostora za izgradnjo arheološkega parka (v preteklosti je bila živahna ideja o izgradnji parka na bližnji Spodnji Hajdini, ki bi lahko povezal ostale točke), bi pa bila v prihodnosti nujna povezava vseh spomeniških enot v tematsko pot in celovito zgodbo.

Viri in literatura

RNKD
Curk 1972, 11–17.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
2	3	3	1
2,25			

Kraj
Ime enote (R)

Ptuj – Rimska cesta
Ptuj – Arheološko najdišče Levi
Breg
9155

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Naselbinski kompleks in grobišča iz prazgodovinskega (od neolita do latena), rimskega (1.-5. stol.), zgodnje srednjeveškega in srednje-novoveškega časa.

Datacije celotne enote (R)

Neolitik, bronasta doba, železna doba, rimska doba, zgodnji srednji vek, novi vek

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Za stavbo mestne bolnišnice je na travniku *in situ* prezentiran ostanek rimske ceste Poetovio-Savaria z ohranjenimi kolesnicami. Cesta je pod zaščitno stavbo.

Druge arheološke prezentacije

V sklopu mesta Ptuj je na prostem prezentiranih več arheoloških enot, ki so ostanki antičnega mesta Poetovio. Glej opis pri kataloški enoti Ptuj – Tretji mitrej z rezevratom.

Datacija prezentirane enote	Rimska doba								
Metoda prezentacije	Konservacija, anastiloza, zaščitna stavba.								
Površina/obseg prezenatacije	12m2								
	***								
Terenska opažanja (5. 5. 2005)									
Razpoložljive površine	Zaradi narave urbanega okolja ni razpoložljivih površin za izgradnjo kompleksa.								
Dostop	Manj kot 1ha.								
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je v slabem stanju, nevzdrževan in zaraščen s travo, brez usmerjevalnih tabel, strešna kritina je poškodovana.								
Ovrednotenje	Za druge spomeniške enote glej kataloško enoto Ptuj – Tretji mitrej. Prezentacija je po obsegu in izpovednosti skromna, narava urbanega okolja ne nudi zadostnih površin za izgradnjo arheološkega parka. Mesto Ptuj je specifično zaradi izredno bogate arheološke preteklosti in izjemne gostote arheoloških prezentacij, ki pa so same po sebi skromne (posamični objekti) in sporadične. Povečini so spomeniki v slabem stanju in neustrezno označeni, okolica je povečini zanemarjena. Na tem območju je bilo največje rimsko mesto, poselitev pa beležimo od prazgodovine naprej. Zaradi značilnega urbanega okolja samo mestno jedro ne ponuja prostora za izgradnjo arheološkega parka (v preteklosti je bila živahna ideja o izgradnji parka na bližnji Hajdini, ki bi lahko povezal ostale točke), bi pa bila v prihodnosti nujna povezava vseh spomeniških enot v tematsko pot in celovito zgodbo.								
	***								
Viri in literatura	RNKD Curk 1991, 24.								
	***								
OVREDNOTENJE									
	<table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: left;">Obseg prezent.</td> <td style="text-align: left;">Razpol. površine</td> <td style="text-align: left;">Fizična dost.</td> <td style="text-align: left;">Bližina mesta</td> </tr> <tr> <td style="text-align: left;">1</td> <td style="text-align: left;">1</td> <td style="text-align: left;">3</td> <td style="text-align: left;">1</td> </tr> </table>	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	1	1	3	1
Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta						
1	1	3	1						
Potencial za razvoj AP	1,5								
Kraj	Razvanje								
Ime enote (R)	Razvanje – Arheološko najdišče Poštela								
	Razvanje – Gradišče Poštela								
	Razvanje – Grobišče Poštela								
EŠD	613, 6401, 6402								
	<i>Op: EŠD 6401 in 6402 sta sestavni del EŠD 613.</i>								
Tekstualni opis enote (R)	Utrjena železnodobna naselbina s kontinuiteto v antiko (4. do 1. stol.pr.n.š., 4. stol.) s pripadajočimi planim žarnim in gomilnima grobiščema. V bližini delno utrjena kopa z osamljeno gomilo. Gre za najpomembnejšo železnodobno naselbino v severovzhodni Sloveniji. S prečnimi nasipi je ločena na dva dela. Stavbe so nastajale od 4. st.pr.n.št. do 4. st.n.št.								
Datacije celotne enote (R)	Železna doba, rimska doba								
Vrsta spomenika (R)	Dediščina (613), Spomenik lokalnega pomena (6401, 6402)								
Arheološka prezentacija na prostem	Gre za historično krajino, na gozdnatem območju je dobro hranjen nasip gradišča z vidnimi vhodni v naselbino, vmesnimi nasipi in terasastimi policami, kjer so nekoč stali objekti. Najdišče je dobro markirano in opremljeno z informativnimi tablami. Najzanimivejša je v kontekstu najdišča »Črna mlaka«, vodni zbiralnik, ki je od nekdaj burila domišljijo v legendah.								

Druge arheološke prezentacije Najdišču pripada gomilno grobišče Lepe ravne. V bližini sta arheološka parka Maribor (glej Kataloško enoto Maribor) in Miklavž na Dravskem polju (glej kataloško enoto Miklavž na Dravskem polju).

Datacija prezentirane enote Železna doba, rimska doba.

Metoda prezentacije Konservacija, očiščen teren.

Površina/obseg prezenatacije Zaradi gozdnate poraščenosti izmera ni možna. Ocena velikosti najdišča je približno 1 ha.

Terenska opažanja (29. 7. 2011)

Razpoložljive površine
Dostop

Več kot 2 ha.
Do najdišča dostop z avtom, po najdišču peš, pri čemer je teren močno razgiban.

Stanje spomenika in prezentacije

Ostanki železnodobne naselbine so izredno dobro ohranjeni v prostoru. Teren je poraščen z gozdnim rastjem, vendar so ostanki izrazito vidni v prostoru. Najdišče je markirano in opremljeni in opremljeno z informativnimi tablami na najbolj značilnih točkah gradišča (obzidje, meje polic).

Ovrednotenje

Najdišče se nahaja v bližini mariborskega mestnega predela Razvanje. Območje naselbine je bilo ovrednoteno z energetskimi točkami, kar daje lokaciji dodano vrednost, ki pa jih na terenu nismo mogli locirati. Domnevne označbe bi lahko bili leseni koli, ki pa so brez označb.

Viri in literatura

RNKD
Pahič 1990.
Borov log. Spletna stran.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,75	3	2	3

Kraj
Ime enote (R)

Rifnik
Rifnik – Arheološko najdišče
Rifnik
622

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Naselitev od neolitika do srednjega veka; intenzivno v starejši železni dobi (žarno gomilno grobišče) in pozni antiki s preseljevanjem ljudstev (starokrščanska bazilika, plano skeletno grobišče).

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Neolitik, pozna bronasta doba, železna doba, rimska doba, zgodnji srednji vek
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentiran je večji del višinske naselbine: večja cerkev, več profanih objektov, ki so v višino ohranjeni do enega metra in pol, z ohranjeni zunanji in notranji zidovi s stopniščem. Ohranjen in prezentiran je tudi južni del obrambnega obzidja s stolpi ter vodni zbiralnik, ki je danes zaščiten s sodobno kritino. V bližini je pokrit sodoben objekt-rekonstrukcija nekdanje hiše, ki služi kot razstavni prostor in prostor za občasne prireditve.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Pozna antika in zgodnji srednji vek
Konservacija, interpolacija.
6927,39 m²

Terenska opažanja (19. 7. 2011)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha.
35753 m2 (deloma poraščen z gozdom)

Dostop
Stanje spomenika in
prezentacije

Dostop do najdišča je možen z avtom, del poti skozi gozd po pešpoti.
Spomenik je dobro ohranjen, prezentiran in vzdrževan, okolica je urejena.
Stopnja prezentiranih spomenikov je visoka: več stanovanjskih objektov, en večji sakralni objekt in cisterna. Na najdišču je urejena razgleda točka, knjiga vtisov, več klopi ter koši za smeti.

Ovrednotenje

Arheološki park se nahaja na ravnem platoju Rifnika in nudi možnosti za izgradnjo dopolnilne infrastrukture. Kljub n.v. 552 je dostop možen z avtom.

Viri in literatura

RNKD
Bolta 1976.
Ciglencečki 1999b. 359–361.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3 2,75	3	3	2

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Rožanec
Rožanec – Antični mitrej
632

Tekstualni opis enote (R)

V skalo vklesan relief boga Mitre pri darovanju bika s konca 2. stol. z vsemi za kult značilnimi atributi: Cautes, Cautopates, škorpion, kača, pes, krokar, Sol, Luna. Nad reliefom vklesan napis darovalcev.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Zgodnja rimska doba
Spomenik državnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem
Druge arheološke prezentacije

V naravnem okolju v nekdanjem spodmolu je ohranjen prostor nekdanjega svetišča, posvečenega bogu Mitri. V skali je ohranjen relief boga Mitre.
V Pastoralnem centru v Črnomlju je nekdanja klet iz poznega 15. stoletja spremenjena v galerijo na originalnem nivoju pred poznoantičnim obzidjem, kjer je na ogled majhen izbor poznoantičnih keramičnih in kamnitih izdelkov.

Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Zgodnja rimska doba
Konservacija
Cca 200 m2 (izmera zaradi zaraščenosti z gozdom prek orodja Interaktivne karte ni možna)

Terenska opažanja (5. 9. 2009)

Razpoložljive površine

Cca 20000 m2 (izmera zaradi zaraščenosti prek orodja Interaktivne karte ni možna)

Dostop
Stanje spomenika in
prezentacije

Spomenik je dobrem stanju, okolica je vzdrževana, prisotne so interpretativne table in klopi.

Ovrednotenje

Spomenik se nahaja sredi gozda. Ambient je zaradi okolja impresiven.

Okoliške površine so popolnoma zaraščene z gozdom. Obseg prezentacije za potrebe arheološkega parka je skromen.

Viri in literatura

RNKD
Curk 1972. 18.
Mason 1999.40–41.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	2 2,25	3	3	1

Kraj
Ime enote (R)

Stari trg pri Slovenj Gradcu
Stari trg pri Slovenj Gradcu –
Arheološko najdišče Colatio
693

EŠD

Tekstualni opis enote (R)

Skupek obsega prostor zgodnjerske civilne naselbine v ravnini, poznorimsko naselbino, nekropolo in cesto.

Datacije celotne enote (R)

Rimska doba

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentiran je temelj rimske grobnice z grobno parcelo, zidan iz rečnih prodnikov, ter dva manjša grobova, obložena z rečnimi prodniki.

Druge arheološke prezentacije

Slovanski grobovi v cerkvi sv. Jurija v Slovenj Gradcu

Datacija prezentirane enote

Rimska doba

Metoda prezentacije

Konservacija

Površina/obseg prezenatacije

111 m2

Terenska opažanja (26. 4. 2010)

Razpoložljive površine

Več kot 2ha (kmetijske površine: njive in sadovnjaki)

Dostop

Z avtom.

Stanje spomenika in prezentacije

Spomenik je lepo ohranjen in vzdrževan, okolica urejena.

Ovrednotenje

Obseg prezentacije je za potrebe arheološkega parka skromen, so pa na razpolago obsežne površine za izgradnjo infrastrukture na sicer arheološko zaščitenem območju, ki morda obeta nova odkritja.

Viri in literatura

RKND
Informativna tabla na najdišču.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	1 2	3	3	1

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Šebrelje
Arheološko najdišče Divje babe I
9321

Tekstualni opis enote (R)

Jamska postojanka kjer je z dolgoletnimi sistematičnimi izkopavanji Inštituta za arheologijo dokazana paleolitska poselitev s pomembnimi najdbami (ostanki pleistocenskih živalskih vrst, arheološki artefakti).

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Srednji paleolitik, mlajši paleolitik
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentirano je jamsko najdišče z ohranjenimi geološkimi in arheološkimi plastmi. Jama je urejena z razlagalnimi panoji, podesti, osvetljavo in zvočniki. Do jame je speljana urejena in ograjena pot.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Srednji paleolitik, mlajši paleolitik
Konzervacija, interpolacija
125 m² (izkop v jami) in 150 m² (izkop pred jamo)

Terenska opažanja (18. 5. 2011)

Razpoložljive površine

V neposredni bližini jame zaradi strmega terena ni razpoložljivih površine. Razpoložljiv prostor je v okolici cerkve, kjer pustimo avto.

Dostop

Težek. Z avtom dostop do cerkve sv. Janeza Krstnika, naprej približno 700 m peš po strmem terenu navzdol po urejeni in ograjeni poti.

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan. Jama ima ob vhodu kovinska vrata, ki so zaklenjena, ključke hranijo člani lokalnega turističnega društva. Spomenik je zaradi arheološke najdbe svetovnega pomena vreden večje pozornosti. Jama je lepo urejena za obiskovalce, do jame je urejena pot z ograjo, primerna tudi za družine. Turistično zanimiva je tudi cerkev, razgledna točka ter ostanki vojnih jarkov.

Viri in literatura

RNKD
Arheološki park »Divje babe«. 2005.
Štefan, Lapanja. Ustno.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP
*Opombe:

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
2	1*	2	1

1,5

V primeru Divjih bab smo kot razpoložljive površine vzeli območje okrog cerkve sv. Janeza Krstnika, kjer je prostor za izgradnjo dopolnilne infrastrukture (6000 m²).

Kraj	Šempeter v Savinjski dolini – Antično grobišče s cesto (vzhodni del)			
Ime enote (R)	Šempeter v Savinjski dolini – Antična nekropola			
EŠD	1053			
Tekstualni opis enote (R)	Antična nekropola (1. do 3. stol.) s cesto, prezentirana <i>in situ</i> . Več načinov pokopov, od preprostih grobov do edikul s plastično dekoracijo v noriško-panonskem slogu. Odkritih tudi 6 halštatskih žganih grobov.			
Datacije celotne enote (R)	starejša železna doba, rimska doba			
Vrsta spomenika (R)	Spomenik državnega pomena			
Arheološka prezentacija na prostem	Na dveh lokacijah je prezentirano rimsko grobišče ob cesti. Na vzhodnem delu govorimo o arheološkem parku (<i>in situ</i>), kjer so ob ostankih rimske ceste prezentirani ostanki temeljev rimskih grobnic z grobnimi parcelami ter grobne jame, obložene s prodniki.			
Druge arheološke prezentacije	200 metrov zahodno je park z grobnicami (glej kataloško enoto Šempeter v Savinjski dolini – Park z grobnicami)			
Datacija prezentirane enote	Rimska doba			
Metoda prezentacije	Konservacija.			
Površina/obseg prezenatacije	4922,12 m ²			
	***			
Terenska opažanja (15. 3. 2005)	Več kot 2ha; Južno od parka se razprostirajo obsežne kmetijske površine (njive).			
Razpoložljive površine	Neposredno ob regionalni cesti, dostop z avtom, teren primeren tudi za invalide.			
Dostop	Spomeniki dobro ohranjeni in vzdrževani, okolica je urejena.			
Stanje spomenika in prezentacije	Arheološki park je od nekdaj v upravljanju lokalnega turističnega društva, s strokovno podporo PM Celje. Dobra ohranjenost, velik obseg prezentacije, razpoložljive površine ter bližina avtoceste dajejo tej lokaciji dobre potenciale ta razvoj arheološke dejavnosti. Lokacijo je potrebno obravnavati skupaj s parkom z grobnicami.			
Ovrednotenje	***			
Viri in literatura	RNKD Klemenc 1961. Kolšek 1980.			
	***			
OVREDNOTENJE				
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	3	3	3	2
	2,75			

Kraj	Šempeter v Savinjski dolini – Park z antičnimi grobnicami (zahodni del)			
Ime enote (R)	Šempeter v Savinjski dolini - Antična nekropola			
EŠD	1053			
Tekstualni opis enote (R)	Antična nekropola (1. do 3. stol.) s cesto, prezentirana <i>in situ</i> . Več načinov pokopov, od preprostih grobov do edikul s plastično dekoracijo v noriško-panonskem slogu. Odkritih tudi 6 halštatskih žganih grobov.			
Datacije celotne enote (R)	starejša železna doba, rimska doba			
Vrsta spomenika (R)	Spomenik državnega pomena			
Arheološka prezentacija na prostem	V tem primeru govorimo o muzeju na prostem, saj gre za <i>ex situ</i> prezentacijo nagrobnikov, odkritih v stari strugi reke Savinje, čeravno so predstavljeni na mestu, kjer so bili odkriti (gre torej za premestitev spomenikov že v rimskem času zaradi naravne nesreče). Znotraj parkovne ureditve so prezentirani monumentalni rimski nagrobniki (edikule, stele) ter drugi deli nagrobne arhitekture (baze, preklade).			
Druge arheološke prezentacije	200 metrov vzhodno je park z rimsko cesto in grobiščem <i>in situ</i> (glej kataloško enoto Šempeter v Savinjski dolini – Antično grobišče s cesto)			
Datacija prezentirane enote	Rimska doba			
Metoda prezentacije	Konservacija, anastilozna, rekonstrukcija.			
Površina/obseg prezenatacije	3228,88 m ²			
	***			
Terenska opažanja (15. 3. 2005)	Arheološki park z grobnicami se nahaja v okolju s hišami. Kontekstualno ga je potrebno obravnavati skupaj z vzhodnim parkom, kjer je prezentirana cesta z grobišče (glej kataloško enoto Šempeter v Savinjski dolini – Antično grobišče s cesto). V tem kontekstu govorimo o površini več kot 2ha, kjer se južno od vzhodnega dela parka se razprostirajo obsežne kmetijske površine (njive).			
Razpoložljive površine				
Dostop	Neposredno ob regionalni cesti, dostop z avtom, teren primeren tudi za invalide.			
Stanje spomenika in prezentacije	Spomeniki so dobro ohranjeni in vzdrževani, okolica je urejena.			
Ovrednotenje	Monumentalne grobnice, med katerimi izstopata Enijeva in Vindonijeva grobnica, sodijo med ene najlepših primerov rimske nagrobne arhitekture v srednji Evropi. Arheološki park je od nekdaj v upravljanju lokalnega turističnega društva, s strokovno podporo PM Celje. Dobra ohranjenost, velik obseg prezentacije, razpoložljive površine ter bližina avtoceste dajejo tej lokaciji dobre potencialne ta razvoj arheološke dejavnosti.			
	***			
Viri in literatura	RNKD Klemenc 1961. Kolšek 1980.			
	***			
OVREDNOTENJE				
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
	3	3	3	2
Potencial za razvoj AP	2,75			
*Opombe:	V primeru obravnavane lokacije smo zaradi kontekstualne povezave kot razpoložljive površine upoštevali območje okrog vzhodne prezentacije (Antično grobišče s cesto), kjer je prostor za izgradnjo dopolnilne infrastrukture.			

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Vače
Vače – Prazgodovinsko gradišče z grobišči
796

Tekstualni opis enote (R)

Naselbina iz starejše in mlajše železne dobe. Odkriti so bili temelji hiš, kar 19 hiš je bilo raziskanih. Pripadajoča grobišča so tako plana kot gomilna.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Bakrena doba, železna doba, zgodnji srednji vek
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Primer historične krajine brez načrtnih prezentacij. Naselbina je vključena v arheološko pot, ki je opremljena s tablami in kopijo situle z Vač. Posebej je označeno mesto odkritja situle. Pot usmerja na prazgodovinsko gradišče, kjer je viden plato in obrambni nasip naselbine, medtem ko do gomil pot ne vodi.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Ne
Železna doba
Brez posebnih posegov, razen očiščenje površine.
20000 m2
(zaradi gozdnatega terena točna izmera ni možna; to je okvirna ocena prezentiranega (arheološka pot) območja gradišča brez gomil

Terenska opažanja (28. 8. 2009)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Teren je poraščen z gozdom.
Spomenik je dobro ohranjen, okolica vzdrževana.

Viri in literatura

Pomembno prazgodovinsko gradišče, kjer je bila odkrita situla z Vač. Gre za historično krajino. Za arheološko pot aktivno skrbi lokalno turistično društvo.
RNKD
Vuga 1982.
Cestnik 2010.

OVREDNOTENJE

Potencial za razvoj AP

Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
3	3	2	1

2,25

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Verd
Verd – Zaporni zid pod Bukovim vrhom
9745

Tekstualni opis enote (R)

Poznoantični zaporni zid, ki poteka od JZ pobočja Ljubljanskega vrha do JV

	pobočja Velikega Raskavca, sestavlja od 13 do 20 stolpov, ki varujejo rimsko cesto Longaticum - Nauportus.
Datacije celotne enote (R)	Pozna rimska doba
Vrsta spomenika (R)	Dediščina
Arheološka prezentacija na prostem	Prezentiran je del poznoantičnega zidu (cca 8m) s stolpom dimenzij cca 4x4m v sistemu <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> . Zidovi so v višino ohranjeni cca 1m.
Druge arheološke prezentacije	Na območju Vrhnik in njene okolice so skupno kar 4 lokacije, kjer so prezentirani ostanki poznoantičnega obrambnega sistema <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> (glej kataloške enote Vrhnika-Mestno pokopališče, Vrhnika-Tornovšče in Jerinov grič).
Datacija prezentirane enote	Pozna rimska doba.
Metoda prezentacije	Konservacija
Površina/obseg prezentacije	Cca 32 m ² ; natančna izmera zaradi poraščenosti ni možna. ***
Terenska opažanja (28. 8. 2009)	
Razpoložljive površine	Več kot 2ha.
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je močno poraščen z gozdnim rastjem, odsotnost usmerjevalnih in informativnih tabel.
Ovrednotenje	Spomenik je zaradi majhnega obsega prezentacije v izpovednosti skromen in ne nudi potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Zaradi okoliških prezentacij ter kontekstualne umeščenosti v sistem <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> bi ga bilo smiselno povezati v skupno tematsko pot z ostalimi točkami (glej razdelek Druge arheološke prezentacije).
Viri in literatura	RNKD

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	1 2,25	3	3	2

Kraj
Ime enote (R)

EŠD

Volčji Grad
Volčji Grad – Arheološko najdišče
Debela griža
836

Tekstualni opis enote (R)

Prazgodovinsko gradišče z obrambnim obzidjem, na severu in jugu celo dvojnimi; ves obseg zunanjšega nasipa meri 850 m, notranjšega 680 m. Po sredini vodi rimska pot v smeri sever - jug.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Pozna bronasta doba, železna doba, rimska doba
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Izredno dobro ohranjeno obzidje prazgodovinskega gradišča tipa kaštelir, ki zaradi svoje monumentalnosti očitno izstopa v prostoru. Obzidje je kamnito in grajeno v tehniki suhogradnje. Obzidje je v višino ohranjeno od 2 do 7 metrov, današnje ruševine segajo v širino od 5 do 15 metrov in kažejo stanke stopničaste gradnje. Ob vstopu v naselbino je nameščena informativna tabla, na tleh pa spominska plošča.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije

Ne
Pozna bronasta doba, železna doba
Konservacija

Površina/obseg prezenatacije	43075,24 m2	***		
Terenska opažanja (15. 7. 2011)				
Razpoložljive površine	Več kot 2ha (gozdnato območje)			
Dostop	Dostop do najdišča deloma z avtom, naprej peš po kolovozu. Arheološka ostalina je zaradi gostega bodičastega rastja težko dostopna. Najdišče po sredini seka pot, pri čemer pa pogled na ruševino zakriva rastje.			
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je zaradi narave arheološkega ostanka dobro ohranjen. Problematično je gosto drewno in grmičasto rastje, ki preprečuje dostop do ruševine. Dostop do najdišča je urejen, po samem najdišču pa ne.			
Ovrednotenje	Ohranjenost obzidja je zaradi svoje monumentalnosti in načina gradnje fascinantna. V tem pogledu je najdišče primerljivo s svetovnimi znamenitostmi, kot so Stonehenge, egipčanske piramide, inkovska mesta ipd. Skupna količina vgrajenega kamena presega 60.000 m3.			
		***		
Viri in literatura	RNKD Informativna tabla na najdišču			
		***		
OVREDNOTENJE				
	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
	3	3	3	1
Potencial za razvoj AP	2,5			
Kraj	Vranje			
Ime enote (R)	Vranje – Arheološko najdišče			
EŠD	Ajdovski gradec			
	838			
Tekstualni opis enote (R)	Ostanki halštatskega gradišča in poznoantične utrjene višinske naselbine s starokrščanskim sakralnim kompleksom. Arhitekturne ostaline prezentirane in situ.			
Datacije celotne enote (R)	Pozna bronasta doba, starejša železna doba, pozna rimska doba			
Vrsta spomenika (R)	Spomenik lokalnega pomena			
Arheološka prezentacija na prostem	Prezentirana je utrjena višinska naselbina s starokrščanskim sakralnim kompleksom (več cerkva in prostori za duhovščino), cisterno in profanimi poslopji. Zidovi so v višino ohranjeni do 1m.			
Druge arheološke prezentacije	Ne			
Datacija prezentirane enote	Pozna rimska doba			
Metoda prezentacije	Konservacija, restavracija, delna rekonstrukcija (zidovi so na vrhu enotno poravnani in zaliti z malto).			
Površina/obseg prezenatacije	2376,44 m2	***		
Terenska opažanja (18. 8. 2005)				
Razpoložljive površine	6572,44 m2 (neposredna okolica ruševin)			
Dostop	Razpoložljive površine po pobočju: neomejeno			
Stanje spomenika in	Do vznožja hriba možen dostop z avtom, do arheološkega parka pa zadnjih 200 metrom po strmi poti peš.			
	Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, okolica je urejena.			

prezentacije Ovrednotenje	Spomenik je izredno dobro ohranjen, nekateri zidovi segajo tudi do 1m v višino, obseg prezentacije je velik. Problem predstavljajo skromne razpoložljive površine in težka dostopnost, saj se arheološki park nahaja na 400 m n.v., do katerega vodi strmo pobočje. ***			
Viri in literatura	RNKD Petru 1975.			
	***			
OVREDNOTENJE				
Potencial za razvoj AP	Obseg prezent. 3 2	Razpol. površine 2*	Fizična dost. 2	Bližina mesta 1
*Opombe:	Zaradi narave terena smo za ovrednotenje te kategorije izbrali srednjo vrednost.			
Kraj Ime enote (R)	Vrhnika – Mestno pokopališče Vrhnika – Arheološko najdišče Nauportus 844			
EŠD				
Tekstualni opis enote (R)	Prazgodovinsko gradišče in naselbina, rimskodobni vicus s pristaniščem, itinerarsko cesto in grobiščem ter zaporni zidovi z manjšo utrdbo in pohodnim kastelom poznoantičnega zapornega sistema. Srednjeveška naselbina in srednje-novoveški trg.			
Datacije celotne enote (R)	Srednji paleolitik, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek			
Vrsta spomenika (R)	Dediščina			
Arheološka prezentacija na prostem	Na mestnem pokopališču ob Župnijski cerkvi je prezentiran okrogli stolp, ki je nekoč varoval jugovzhodni vogal vojaške trdnjave, ki je sodila v sklop poznoantičnega obrambnega sistema <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> .			
Druge arheološke prezentacije	Vojaški stolp v naselju Turnovšče (glej kataloško enoto Vrhnika – Turnovšče). Drugih načrtih prezentacij ni, so pa na bližnji Zaplani vidni ostanki istega obrambnega sistema <i>Claustra Alpium Iuliarum</i> .			
Datacija prezentirane enote	Rimska doba			
Metoda prezentacije	Zaradi vegetacije določitev ni bila možna. Iz starih posnetkov v objavah gre verjetno za konservacijo in restavracijo.			
Površina/obseg prezenatacije	46,07 m2 ***			
Terenska opažanja (9. 9. 2008)				
Razpoložljive površine	Razpoložljivih površin zaradi umeščenosti na pokopališču ni.			
Dostop	Dostop možen z avtom.			
Stanje spomenika in prezentacije	Spomenik je popolnoma zaraščen z bršljanom in ni viden. Informativne table ni.			
Ovrednotenje	Stolp je sodil v sistem poznoantičnega obrambnega sistema <i>Claustra Alpium Iuliraum</i> , zaradi česar bi ga bilo smiselno vključiti v prezentacijo celotnega sistema. Obseg prezentacije je sicer skromen, zaradi umeščenosti v stanovanjsko naselje, kjer ga še dodatno zakrivajo hiše, nima potenciala za razvoj samostojne točke.			
Viri in literatura	RNKD Frelj 2003, 22–23.			

Rode 1997, 15–19.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	1 1,75	1	3	2

Kraj

Ime enote (R)

EŠD

Vrhnika – Turnovšče
Vrhnika – Arheološko najdišče
Nauportus
844

Tekstualni opis enote (R)

Prazgodovinsko gradišče in naselbina, rimskodobni vicus s pristaniščem, itinerarsko cesto in grobiščem ter zaporni zidovi z manjšo utrdbo in pohodnim kastelom poznoantičnega zapornega sistema. Srednjeveška naselbina in srednje-novoveški trg.

Datacije celotne enote (R)

Vrsta spomenika (R)

Srednji paleolitik, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek
Dediščina

Arheološka prezentacija na prostem

Na mestnem predelu Turnovšče je ohranjen in prezentiran rimski vojaški stolp pravokotnega tlorisa, katerega zidovi so v višino ohranjeni do 2 metrov. Stolp je predstavljal samostojno stražno postajo v poznoantičnem obrambnem sistemu *Claustra Alpium Iuliarum*.

Druge arheološke prezentacije

Vojaški stolp ob župnijski cerkvi (glej kataloško enoto Vrhnika – Mestno pokopališče). Drugih načrtih prezentacij ni, so pa na bližnji Zaplani vidni ostanki istega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*.

Datacija prezentirane enote

Metoda prezentacije

Površina/obseg prezenatacije

Rimska doba.

Konservacija, notranjost poravnana in zalita z betonom.

156,51 m²

Terenska opažanja (9. 9. 2008)

Razpoložljive površine

1365,54 m² (ruševina se nahaja sredi stanovanjskega naselja v neposredni bližini hiš)

Dostop

Dostop možen z avtom.

Stanje spomenika in prezentacije

Arheološka ruševina je dobro ohranjena, medtem ko je bil spomenik na dan ogleda v kritičnem stanju: popolnoma zaraščen s koprivami, notranjost stolpa pa spremenjena v odprt čebelnjak, zaradi česar je bil dostop onemogočen. Informativne table ni.

Ovrednotenje

Stolp je sodil v sistem poznoantičnega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliraum*, zaradi česar bi ga bilo smiselno vključiti v prezentacijo celotnega sistema. Obseg prezentacije je sicer skromen, zaradi umeščenosti v stanovanjsko naselje, kjer ga še dodatno zakrivajo hiše, nima potenciala za razvoj samostojne točke.

Viri in literatura

RNKD

Frelih 2003, 22–23.

Rode 1997, 15–19.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	2 2	1	3	2

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Vrtovin
Vrtovin – Arheološko najdišče Sv. Pavel
853

Tekstualni opis enote (R)

Prazgodovinsko gradišče in antična utrjena naselbina z grobiščem. V njen obrambni sistem je bil vključen zbiralnik vode, zgrajen okrog 4. stol. v obliki stolpa. Kontinuiteto poselitve dokazuje tudi najdba zgodnjeredneveškega skeletnega groba.

Datacije celotne enote (R)
Vrsta spomenika (R)

Prazgodovina, rimska doba, zgodnji srednji vek
Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Prezentacija pravokotnega stolpa, ki meri v višino 11 metrov, v nekdanji funkciji vodni zbiralnik, sicer pa obrambna naprava na možnem južnem pristopu na hrib in naprej do kastela. Temelj stolpa sestavljajo štirje polkrožni oboki, pod katerimi se je verjetno prišlo do zbiralnika. Stolp je s potjo povezan z naselbino, ki je zaradi odsotnosti prezentacijskih posegov nismo umestili v kategorijo arheološki park.

Druge arheološke prezentacije
Datacija prezentirane enote
Metoda prezentacije
Površina/obseg prezenatacije

Castra v Ajdovščini (glej kataloško enoto Ajdovščina).
Rimska doba
Restavracija.
108,92

Terenska opažanja (7. 8. 2009)
Razpoložljive površine

Več kot 2 ha (deloma poraščeno z gozdom, na mestu naselbine je raven in neporaščen plato)

Dostop

Spomenik se nahaja na strmem pobočju sredi gozda, do katerega vodi gozdna pot.

Stanje spomenika in prezentacije
Ovrednotenje

Spomenik je dobro ohranjen in vzdrževan, okolica je gozd.

Stolp, ki je bil postavljen nad vodni izvir, velja za najvišji ohranjeni rimski stolp v Sloveniji. Prezentacija posameznega objekta je kljub dobri ohranjenosti po obsegu skromna.

Viri in literatura

RNKD
Vuga 1984, 22–24.

OVREDNOTENJE

	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta
Potencial za razvoj AP	1 1,5	3	1	1

Kraj
Ime enote (R)
EŠD

Zgornja Slivnica
Zgornja Slivnica – Arheološko
najdišče Magdalenska gora
880

Tekstualni opis enote (R)

Halštatsko in latensko gradišče z več obrambnimi nasipi in gomilnimi ter planimi grobišči.

Datacije celotne enote (R)

Železna doba

Vrsta spomenika (R)

Spomenik lokalnega pomena

Arheološka prezentacija na prostem

Primer lepo ohranjene historične krajino, kjer je še danes viden obrambni zunanji nasip prazgodovinskega gradišča, terasasto oblikovan teren akropole (pod cerkvijo) ter dveh gomil. Območje je urejeno s potmi in informativnimi tablami.

Druge arheološke prezentacije

Pot kulturne dediščine Šmarje-Sap.

Datacija prezentirane enote

Železna doba

Metoda prezentacije

Konservacija, očiščenje terena.

Površina/obseg prezenatacije

61.347 m²; izmera je zaradi poraščenosti okvirna.

Terenska opažanja (22. 7. 2011)

Razpoložljive površine

Več kot 2 ha.

Dostop

Z avtomobilom, delno peš. Pot je lahko dostopna in položna.

Stanje spomenika in prezentacije

Teren je vzdrževan. Urejene so gozdne poti. Določena mesta, kot so terasasta akropola, obrambni nasip ter gomile, so označene s tablami.

Ovrednotenje

Sledovi prazgodovinskega gradišča z gomilami so zaradi dobre ohranjenosti lepo vidni v naravi. Za najdišče skrbi lokalno turistično društvo. Najdišče je tudi priljubljena pohodna točka. Bližina Ljubljane in položen, lahko dostopen teren, daje lokaciji dodano vrednost.

Viri in literatura

Vuga 1988.

Frelih, Cestnik 2010.

OVREDNOTENJE

Obseg prezent.

Razpol. površine

Fizična dost.

Bližina mesta

3

3

3

2

Potencial za razvoj AP

2,75

PRILOGA C: Pretvorba valut v evro za leto 2010

Sašo Pukšič, 2011

Kratek opis naloge:

Prejel sem nalogo grobe ocenitve današnje vrednosti začetnih investicij v različne arheološke parke.

Vhodni podatki so ocenjene dejanske zgodovinske originalne vrednosti teh investicij, izražene v takratnem denarju ali v naravi (npr. v številu vloženi človek-mesecev dela). Ponekod so podani grobi indikatorji strukture investicije po vrsti investicijskih stroškov (delo, zemljišče, infrastruktura...).

Namen ocenitve vrednosti investicij / sporočilnost ocenjene vrednosti:

Dobro opredeljen namen ocenjevanja vrednosti je bistven za razumevanje sporočilnosti podane ocene vrednosti in je bistven napotek oz. vhodni podatek za ocenjevalca. Vrednost kot ocena najverjetnejše cene je namreč odvisna od množice dejavnikov, med drugim lahko tudi od subjektivnih dejavnikov, kot so cilji in posebne okoliščine konkretnega investitorja. Namen ocenitve današnje vrednosti začetnih investicij v različne arheološke parke je pridobiti grobo oceno, kolikšen bi bil obseg stroškov, izražen v evrih, danes, če bi želeli danes vzpostaviti podobne parke iz podobnih izhodišč, v isti državi.

Izbira metode ocenjevanja:

Glede na izražen namen ocenjevanja bi za oceno potrebne današnje investicije v vzpostavitev arheološkega parka na isti oz. podobni lokaciji ob predpostavki podobnih začetnih izhodišč, v idealnem primeru imeli na voljo dobro razdelan projekt vzpostavitve takšnega parka. Na podlagi takšnega projekta bi lahko najbolj natančno in zanesljivo ocenili današnje stroške vzpostavitve parka glede na današnje pogoje.

Nekateri pomembni današnji pogoji se lahko pomembno razlikujejo od zgodovinskih pogojev, nekateri pa vplivajo tudi na funkcionalnost parka. Na primer, na stroške gradnje infrastrukture lahko poleg gibanja cen gradbenega materiala in dela vplivajo tudi novi gradbeni predpisi, materiali in gradbene tehnike - kar lahko vse pomembno vpliva tako na ceno kot na funkcionalnost zgrajene infrastrukture. Nekaterih zgodovinskih rezultatov danes ne bi bilo mogoče tehnično ali zakonito reproducirati, nekaterih pa ne bi bilo smiselno oz. gospodarno reproducirati - npr. nabave iz zgodovinskega vidika napredne tehnične opreme, ki je bila nekoč relativno draga, danes pa je običajna, cenejša in zmogljivejša (prikazovalni barvni televizorji, blagajne...).

Ker imamo na voljo le podatke o vrednosti preteklih investicij, v večini primerov celo brez grobe strukture investicije po grobih vrstah investicijskih stroškov (kot npr. delež dela, nepremičnin, opreme in drugega materiala in storitev), sem se odločil za glavno metodo enostavnega povečanja originalnega zgodovinskega skupnega zneska investicije za rast cen košarice potrošniških izdelkov v državi investicije. Podatek o rasti cen košarice potrošniških izdelkov je na voljo za vse države zajetih investicij.

Kjer je na voljo podatek o deležu dela v investiciji, smo znesek tega deleža investicije povečali za odstotek povprečne rasti plač (in sicer v storitvenem sektorju, v kolikor so bili na voljo podatki po sektorjih).

V primeru arheološkega parka v Kataloniji, Španija smo imeli na voljo podatek o deležu investicije v obliki komunalno opremljenih zemljišč. Čeprav španski statistični urad objavlja podatke o vrednosti hiš in stanovanj po regijah, sem presodil, da teh podatkov ne morem

uporabiti za bolj natančno oceno rasti cen zemljišč (glede na oceno s splošnim indeksom potrošniških cen), saj je lahko odstopanje med stopnjo rasti cen zemljišč in stopnjo rasti cen stanovanj in hiš znatno.

Opozorila pri uporabi ocenjenih današnjih vrednosti:

Ocenjene današnje vrednosti se nanašajo na opisani namen ocenjevanja. Za drugačen namen, ki se lahko na videz le malo razlikuje, ocena ni ustrezna. Npr. za oceno današnje potrebne investicije v Sloveniji namesto v državi obstoječega arheološkega parka, bi bilo potrebno izvesti več prilagoditev, ki bi verjetno imele za posledico bistveno drugačno oceno vrednosti investicije - v Sloveniji so lahko bistveno drugačni stroški vložnega dela, zemljišč, storitev, zakonske zahteve...

Stroški dela običajno rastejo hitreje kot potrošniške cene (standard se viša), zato so ocene današnje vrednosti investicije za arheološke parke, vzpostavljene pred več desetletji, verjetno podcenjene za več 10%. Kot je razvidno iz razlike med rastjo plač in rastjo potrošniških cen na primeru Hrvaške, je lahko razlika med obema rastema v tranzicijskih državah s hitro rastočim standardom ogromna (primerjajte podatke za Španijo in Hrvaško). Pri vložnem delu pred več desetletji je treba opozoriti še na verjetno povečanje produktivnosti dela v tem času (enake rezultate bi bilo mogoče doseči z manj vloženi delovnimi urami bolj opremljenih in bolj podkovanih [z novimi tehnikami...] ljudi).

Ocenjena vrednost še zdaleč ne vključuje vseh investicij, potrebnih za vzpostavitev parka v današnjem stanju. Upoštevana je le začetna investicija, ki je zagotovila park v stanju ob zaključku te investicije, brez reinvestiranih dobičkov iz rednega poslovanja (zmanjšanih za izgube), subvencij, donacij in drugih naknadnih investicij, ki presegajo zneske, potrebne za vzdrževanje začetnega stanja parka.

PRILOGA Č: Vprašalnik

REPUBLIKA SLOVENIJA
SLUŽBA VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE
ZA LOKALNO SAMOUPRAVO IN
REGIONALNO POLITIKO

ARCHAEOLOGICAL PARKS RESEARCH RESEARCH METHOD: CASE STUDY

Andreja Breznik

National Museum of Slovenia

PhD student at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia

*The research is co-financed in a frame of Strategic project "Archaeological Parks of Northern Adriatic" (project acronym **PARSJAd**), which is co-financed under the Programme CBC Italy-Slovenia 2007-2013 from the European Regional Development Fund and Budget of the Republic of Slovenia*

ARCHAEOLOGICAL PARK / OPEN AIR MUSEUM

Prepared by Andreja Breznik

PhD student at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia

Date of visiting:

Date of interview:

Interviewee:

Function:

A GENERAL INFORMATION

1. Official name of the archaeological park:
2. Address:
3. Year of foundation:
4. Founder:
5. Ownership of the archaeological site (then, now):
6. Manager / Management (Name):
7. Type of organization; management type:
 private profit Private-public partnership
 public non-profit _____
8. Park Area (m²):
9. Presented period:
10. Components of the park area:
 - a. Presentational part: original arch. remains (tumuli) reconstructions (on arch. remain)
 free-standing reconstructions _____
 - b. Subsidiary infrastructure: museum education area museum shop
 parking place toilets
 Bar/Snack restaurant
 _____ _____
11. Opening times (date-date, hours):

CATEGORY

- Archaeological Site museum / Archaeological Park
- Archaeological open-air museum
- Museum
- Freestanding reconstructions
- Interpretation Center (archaeological educational center)
- Other presented or dislocated archaeological locations in surrounding area

B ARCHAEOLOGICAL PRESENTATIONS

ORIGINAL ARCHAEOLOGICAL REMAINS

1. In situ / Ex situ
2. Area of original archaeological remains/ruins (in square meters and a share of total area):
 _____ m² _____ %
3. Type of objects presented/ Number of objects/ /presented archaeological period
4. Type of presentation of original archaeological remains:

☐ conservation/consolidation	☐ restavration
☐ reconstruction directly on the ruin	☐
☐ _____	☐ _____
5. Multiphase or multiperiodical presentation? _____

6. Type of interpretation (for self-use)

☐ Interpretation panels	☐ Hands on
☐ Museum exhibitions in houses	☐ Experimental archaeology
☐ Mannequin dolls as dressing	☐ _____

RECONSTRUCTIONS

7. In situ / Ex situ
8. Area of reconstructions (in square meters and a share of total)
 _____ m² _____ %
9. Type of objects / Number of objects/ presented archaeological period / measure / direct-indirect:

Type	No.	Period	Measure	(In) Direct	Notes

10. Multiphase or multiperiodical presentation?

OTHER FACILITIES AS INTEGRAL PARTS OF AP COMPLEX

11. Museum

YES

NO

If yes, please describe the museum (the area, number of exhibits, type of the exhibits (original/replica), additional payment, services, the number of exhibits).

12. Interpretation Centre

YES

NO

If Yes, please describe the IC (the area, number of exhibits, type of the exhibits (original/replica), additional payment, services, the number of exhibits).

13. Presentation of nature: flora and fauna

YES

NO

If yes, please describe the method of presentation (for instance live stock/model; vegetation follows the area and type of original flora/vegetation is completely modern that follows the concept of park arrangement).

14. Other

C SUBSIDIARY INFRASTRUCTURE

Area in square meters and a share of total: _____ m² _____ %

		DESCRIPTION
1. Trails	YES NO	
2. Benches	YES NO	
3. Trash	YES NO	
4. Playground	YES NO	
5. Vegetation (trees, bushes, gardens...)	YES NO	
6. Parking place	YES NO	
7. Entrance Hall / Reception	YES NO	
8. Shop	YES NO	
9. Performance place	YES NO	
10. Restaurant	YES NO	
11. Fast food / Snacks	YES NO	
12. Access for disabled	YES NO	
13. Other:	YES NO	
14. Other	YES NO	
15. Other	YES NO	

D PROGRAMMES/ACTIVITIES

BASIC ACTIVITIES (NON PROFIT)

For each item we are interested in:

- Indication of programs, description (length, features)
- Type of event and the frequency/number of repetition (demonstrations, active participation)
- Additional payment (beside entrance fee)

1. Regular programmes (“drop in” programmes, held regularly at certain times)

	FREQUENCY	DURATION	ADDITIONAL PAYMENT
☐ Guided tours			
☐ Workshops for children			
☐ Workshops for adults			
☐ Family programmes _____ _____			
☐ Hands on			
☐ First-person interpretation			
☐ Demonstrations (of past crafts)			
☐ Archaeological camps			
☐ Lectures			
☐ Other			
☐ Other			

2. Preadvanced programmes (programs for groups by prior arrangement)

	SPECIAL FEATURES	DURATION	ADDITIONAL PAYMENT
☐ Guided tours			
☐ Workshops for children			
☐ Workshops for adults			
☐ Family programmes: _____			
☐ Hands on			
☐ First-person interpretation			
☐ Archaeological camps			
☐ Lectures			
☐ Birthday parties for children			
☐ Birthday parties for adults			
☐ Worksheets for school children			
☐ Teaching Kits (Learning boxes of equipment)			
☐ Other			
☐ Other			

3. Special events – the whole day

TITLE	DESCRIPTION	DATE	DURATI ON	ADDIT. PAYM.
1. _____				
2. _____				
3. _____				
4. _____				
5. _____				

SUPPLEMENTARY FOR PROFIT ACTIVITIES

4. Museum Shop

YES

NO

Area in m²: _____ m²

Number and type of articles: _____

Is museum shop an integral park of archaeological park (integral organisational unit or you just delivering space (let space for renting) and calculate percentages of sales? YES NO

	Number of articles	% of whole	Own production?
LOW COST ARTICLES (to 10 euros)			
MIDDLE COST ARTICLES (11-40 euros)			
HIGH PRICE ARTICLES (41 euros and up)			

5. Fast food / Snack

YES

NO

Area: _____

Number of units: _____

Type of food and drink: _____

Opening times: _____

Prices: _____

6. Restaurant

YES

NO

Area: _____

Number of units: _____

Type of food and drink: _____

Opening times: _____

Prices: _____

7. Other

E GEOGRAPHICAL POSITION

1. Access: any public transport?

YES NO

The nature of public transport (type, distance, frequency...):

2. Any proximity to larger towns or cities?

YES NO

Description:

3. Any proximity to other tourist attraction / tourist visible place?

YES NO

Description:

4. Any connection/relationship with other tourist attractions (networking...) or perhaps inclusion/involvement in a complex tourist destination?

F VISITORS

1. Number of visitors per year: _____

2. Visit curve form the year of foundation to 2010:

												2010

3. Yearly visit curve

Jan	Feb	Mar	Apr	May	June	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec

4. Structure of visitors (age, education, special groups (f.i. families)) in %

4. 1. Age

data available

no data available

Children	Schools	Adults	Elders	Families	Disabled	Tourists	

4. 2. Education

data available

no data available

5. How do you address your target audience and what form of marketing is used to increase the visit? (massive commercial, discounts, personal approach, none...)

G SITE MANAGEMENT AND MANAGEMENT PLAN

1. Do you have archaeological park/site management plan? YES NO

2. Year of release of the management plan: _____

3. Who has developed a management plan: just your organisation or with participation of stakeholders?

4. Content of the management plan in short:

5. Main issues/emphasis of the management plan.

6. Who is responsible for archaeological management of the site as well for the integral conservation of the archaeological site (for example: academic support, financing, researches, conservational works, maintenance etc.)?

H COOPERATION WITH STAKEHOLDERS: Authorities, Local communities, Owners, NGOs...

1. Do you have any active cooperation and dialogue with stakeholders in a the context of management of the archaeological site and park? YES NO

2. Which parties are involved in AHM?

3. In what way are they involved?

4. Do you offer any possibilities for active participation to locals and NGOs in shaping programmes and policies of your organization, ie. archaeological site, and if, in what way?

I

MANAGEMENT OF ORGANIZATION

1. Type of organization:
2. Owner of the organization:
3. Management:
4. Leadership: skills, education, tasks
5. Director (s): do you have two directors: financial and programme?

In the following questions we need to know whether you have clearly defined the elements of organisation management, i.e. elements of basic model of organizational policy in a form of written statements and what is the content?

	Existence of clearly defined statements?	
	YES	NO
6. Objectives (i.e. basic goals)		
7. Vision		

8. Mission	YES	NO
9. Short-term goals (up to 1 year)	YES	NO
10. Medium-term goals (1-5 years)	YES	NO
11. Long-term goals (5-10 years)	YES	NO

12. Who financed the construction of the archaeological park and what was the amount of the investment?

Investor(s): _____

Amount: _____

13. Any upgrading of the park, expanding the scale and infrastructure, business ... since its establishment? If yes, please describe. YES NO

14. Do you use any fundraising with the method of investments in securities, loans, etc. maybe hiring credits? If yes, please describe. YES NO

J CURRENT FINANCIAL OPERATIONS

TICKET PRICES

TYPE OF A TICKET	EUR	

PRICES OF OTHER SERVICES

TYPE OF SERVICE	EUR	

J. 1 REVENUES

TYPE OF REVENUE	YEARLY AMOUNT	PERCENTAGE	NOTES
1. Public grants – State			
2. Public grants – Municipality			
3.			
4.			
5. EU grants -			
6. Project grants			
7. Donations, gifts			
8.			
9.			
10. Entrance Tickets			
11. Programme Tickets			
12.			
13.			
14.			
15. Museum shop			
16. Cafe			
17. Restaurant			
18. Rents			
19. Licenses			
20.			
21.			

22. Basic activities incomes vs. supplementary activities (proportion): _____

23. The average direct revenue per visitor (€ 00 / visitor): _____

24. The average indirect revenue per visitor (€ 00 / visitor): _____

J. 2 EXPENSES

TYPE OF EXPENSE	YEARLY AMOUNT	PERCENTAGE	NOTES
25. Salaries			
26. Regular material costs (electricity, administration costs...)			
27. Maintenance			
28. Development of new programmes			
29. New investments			
30.			
31.			
32.			
33.			
34.			

K HUMAN RESOURCES

1. Organisation of work: organigram, departments...
2. Number of employees at the time of establishment:
3. Number of employees today:
4. (a) Type of employment (part-time, full-time, contraction work, volunteers, students...),
 (b) education/competences of employees and
 (c) type of work that employees do

	No. Of employees	Education/competences	Type of employment	Average number of hours
Top management				
Marketing				
Archaeologists				
Maintenance - archaeology				
Maintenance – technical				
Education programmes				
Other				
Other				
Other				
Other				
Other				
Other				

L ADDITIONAL QUESTIONS

1. How long do you think, visitors can spend in your park?
2. How much money a visitor approximately spends in your archaeological park?
3. What do you think is the main motif for visiting your park?
4. What do you think is the main factor that influence on the satisfaction of your visitors?
5. How the archaeological park influenced the development of the surrounding area, for example to the development of a city, village...?
6. Where do you see the main opportunities / challenges and barriers / risks for the development and existence of archaeological parks in the global market?
7. What do you think is the future of archaeological parks in the global market?
8. What type of organization, management and funding do you think is the most suitable for organizing archaeological park? Please explain.
9. What criteria do you think are relevant to the definition that an archaeological park or museum is successful? How do you define success, with which factors?
10. What do you think is the basic condition for the successful functioning of the archaeological park?

M PERSONAL NOTES AND OBSERVATION

1. Expertise / archaeological correctness of display

2. The general atmosphere

3. Comfort (Visitor Service), Friendly staff

4. Good / bad signalisation, access ... (how fast I orientate myself)

5. Interpretive approaches to content

6. Other